

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ
SÜREÇLERDE “KÜLTÜREL SERMAYE” VE
“EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ**
**Tokat’ta 2000’li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve
“Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme**

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mıhriban ŞENGÜL

HAZIRLAYAN
Yavuz ACUNGİL

Malatya - 2017

İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı Doktora Programı

**KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ SÜREÇLERDE
“KÜLTÜREL SERMAYE” VE “EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ**
**Tokat’ta 2000’li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve
“Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme**

Yavuz ACUNGİL

Doktora Tezi

Danışman

Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

(Ekim 2017, Malatya)

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ
SÜREÇLERDE “KÜLTÜREL SERMAYE” VE
“EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ
Tokat’ta 2000’li Yıllarda Kentsel Mekânın
Dönüşümü ve
“Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme
DOKTORA TEZİ**

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

HAZIRLAYAN
Yavuz ACUNGİL

Jürimiz 20.10.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans/ doktora tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı	İmzası
1. Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL	
2. Doç. Dr. İnal ŞENTÜRK	
3. Doç. Dr. Mithat Arman Karaman	
4. Doç. Dr. Sultan KAVİLGİ ARAP	
5. Yrd. Doç. Dr. C. Emek İNAN	

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Kemal KUBAT

ONUR SÖZÜ

Doktora tezi olarak sunduğum “Kentsel Mekânın Hızlı Dönüştüğü Süreçlerde “Kültürel Sermaye” ve “Ekonomik Sermaye” İlişkisi: Tokat’ta 2000’li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve “Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın, bilimsel etiği ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlanmış olduğum bütün yapıtların, hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun bir biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

.../.../2017

Yavuz ACUNGİL

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamını her yerden erişime açabilir.
- ☐ Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2017

Yavuz ACUNGİL

ÖNSÖZ

Doktora Tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışma, geleneksel mekân kullanma biçimlerinin, *değişim değeri*nin ön plana çıkarılmasıyla mekânsal, toplumsal ve kültürel olarak geçirdiği dönüşümlerin *sermayeler* arası ilişkileri ve *habitusları* ne şekilde etkilediğini anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmaya birçok kişinin katkısı olmuştur. Doktora sürecinde akademik anlamda emeğini, zamanını ve desteğini esirgemeyen tez danışmanın Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL'e teşekkürü bir borç bilirim. Doç Dr. Ünal ŞENTÜRK'e ve Yrd. Doç. Dr. Canan Emek İNAN'e tez izleme jürilerinde yağmış oldukları katkılardan dolayı teşekkür ederim. Ayrıca tez savunması esnasında metnin geliştirilmesinde ve son şeklinin verilmesinde katkı veren jüri üyeleri Doç. Dr. Sultan KAVİLİ ARAP'a ve Doç. Dr. Mithat Arman KARASU'ya teşekkür ederim.

Bu çalışmanın saha kısmında zamanlarını ayırarak cevap verme nezaketinde bulunan katılımcılarımıza da teşekkür borçluyum. Ayrıca tez yazım sürecinde sık sık görüşlerine başvurduğum çalışma arkadaşım Gündüz AKSU KOCATÜRK'e de teşekkür ederim.

Çalışma sürecinde her zaman arkamda olan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen eşim Dr. Zeynep ACUNGİL'e ve tez sürecinde hayatımıza girerek renk getiren sevgili oğlum Asım Selim ACUNGİL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yavuz ACUNGİL

ÖZET

KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ SÜREÇLERDE “KÜLTÜREL SERMAYE” VE “EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ

Tokat'ta 2000'li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve “Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme

Zaman içinde belirli bir süre bir mekânda yaşanması sonucu o mekân ile ilişkisel *habitusun* ve *kültürel sermayenin* geliştiği görülmektedir. Üretim ilişkilerindeki dönüşümler sonrası mekân hızlı bir dönüşüm süreci içine girse de toplum yaşanan dönüşüm karşısında sahip olduğu *habitusu* ve *sermayeyi* sürdürme eğilimindedir. Neoliberal politikaların baskınlığını artırdığı 1980 sonrası ile birlikte Türkiye’de öncelikle büyük kentlerde, 2000’li yıllardan sonra küçük kentlerde mekân hızla dönüştürülmüş, *somut* ve *kullanım değeri* merkezli yapı yerini *soyut* ve *değişim değeri* merkezli bir yapıya bırakmıştır. Araştırmada geçmişten beri süregelen çift döngülü hayatın yazlık ayağını oluşturan Tokat bağ evlerinin ve bağ evlerinde sürdürülen geleneksel mekân kullanma biçimlerinin, *değişim değerinin* ön plana çıkarılmasıyla mekânsal, toplumsal ve kültürel olarak geçirdiği dönüşümlerin *sermayeler* arası ilişkileri ve *habitusları* ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Bu soruya yanıt ararken Lefebvre’nin mekânın yeniden üretimi, *kullanım-değişim değeri*, *somut-soyut mekân* kavramlarından; Bourdieu’nun *sermaye*, *alan*, *habitus* kavramlarından faydalanılmıştır. Çalışmanın saha araştırmasında Tokat’ın mekânsal değişimi ve bağ evlerine yönelik yapılandırılmamış görüşme teknikleri ile alandan bilgi toplanarak niteliksel çözümleme tekniği ile analizi yapılmıştır. Geleneksel mekân kullanma biçimlerinin köklü bir geçmişe sahip olduğu Tokat’ta *kültürel sermaye* ve *mekân ile ilişkisel habitusun* mekânı metalaştıracak her projeye karşı bir direnç odağı oluşturması beklense de, yaşanan hızlı değişim sonrası *değişim değeri* merkezli bir anlayışa gerçekleşmiş ve hızla yükselen ekonomik yapının bağ evlerinin bir meta olarak görülmesine yol açmıştır. Halkın *habitusu* ve *kültürel sermayeyi* sürdürme eğilimi kapitalist sistemin ekonomik getirileri karşısında zayıflamış ve dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçte *kültürel* ve *ekonomik sermaye* arasında yaşanan çatışmanın galibi sermayenin yoğunlaşmasıyla birlikte yükselişe geçen yeni *ekonomik sermaye* olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Habitus, Sermaye, Ekonomik-Kültürel Sermaye, Kullanım-Değişim Değeri, Somut-Soyut Mekân

ABSTRACT

“CULTURAL CAPITAL” AND “ECONOMIC CAPITAL” RELATION BETWEEN THE QUICK TRANSFORMED PROCESS OF URBAN SPACES

Transformation of Urban Spaces in Tokat in the 2000s and an Investigation on “Vineyard Houses”

It has been observed that the habitus relational with space and cultural capital improved with the resultant living in a space for a certain period of time. Even after the converting that have consisted in production relations, the space goes into a rapid converting process, the society tend to continue the habitus and the capital that it has in front of the living conversion. Period after 1980 in which neo-liberal politics increased the dominance of urban space in Turkey, first in the large cities, and the small cities after 2000s, urban spaces were quickly converted to concrete and use-centered structures, converting space and society structures into abstract and exchange-centric structures. It has been investigated in the research, how Tokat vineyard houses and the traditional spatial use of vineyard houses, which constitute the summerhouses of the double cycling life which has been continuing since the past, and the spatial converted of value of the capital together with the conversion of the capital into the space and how spatial and social and cultural conversion converted to the relations between capital and habitus. In looking for answers to this question has benefited from Lefebvre's reproduction of space, the value of use-exchange, the concept of concrete-abstract space; Bourdieu the concepts of capital, field, habitus. In the field research of the study, the unstructured interview techniques analyzed by qualitative analysis technique. Although it is that traditional forms of using space will have a long history, cultural capital and space relational habitus in Tokat are expected to constitute a resistance point against every project that will commodification the space. However, after the rapid change, the value of change is centered and the rapidly growing economic structure is as a commodity. The tendency of the people to continue habitat and cultural capital has weakened and converted in the face of economic returns of the capitalist system. In this process, the intense conflictual between cultural and economic capital, together with the concentration of the capital, has become the new economic capital that has risen.

Key Words: Habitus, Capital, Economic-Cultural Capital, Use-Exchange Value, Concrete-Abstract Space

ÖZGEÇMİŞ

24.08.1983 tarihinde Sivas'ta doğdum. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Sivas'ta tamamladım. 2002 yılında Selçuk Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümüne başladığım lisans eğitimini 2007 yılında tamamladım. 2008-2009 yılları arası Tarım Kredi Kooperatifleri Sivas Bölge Birliği'nde memur olarak görev yaptım. Aralık 2009 tarihinde Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başladım. 2010 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde başladığım yüksek lisans eğitimimi 2012 yılında tamamladım. Aynı yıl İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladım. Hala Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktayım.

KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ SÜREÇLERDE “KÜLTÜREL SERMAYE” VE “EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ

**Tokat’ta 2000’li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve
“Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme**

Yavuz ACUNGİL

İÇİNDEKİLER

Onur Sözü	ii
Bildirim.....	iii
Önsöz.....	iv
Özet.....	v
Abstract.....	vi
Özgeçmiş	vii
İçindekiler	viii
Çizelgeler listesi.....	xi
Çizimler listesi	xi
Haritalar listesi	xi
Resimler listesi.....	xii
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, DENENCELERİ, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
1.1. Tezin Konusu ve Amacı	1
1.2. Tezin Temel Problemi/Denencesi ve Yöntemi.....	6
1.3. Tezin Bilgi Toplama ve İşleme Araçları	10
1.4. Araştırmanın Temel Kavramları.....	13
2. MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ SÜRECİNDE	
“EKONOMİK SERMAYE” VE “KÜLTÜREL SERMAYE” İLİŞKİSİ.....	15
2.1. Kavramsal Olarak “Mekân” ve “Mekân”a Yönelik Teorik Yaklaşımlar	15
2.2. Lefebvre’ci Yaklaşımla Mekânın Üretimi.....	23

2.3. Toplum ile Mekân İlişkisinin ve Mekânsal Dönüşümün	
Bourdieu’cu Yaklaşımla Analizi Üzerine.....	29
2.3.1. Bourdieu’cu Yaklaşımın Temel Kavramları ve Mantığı	30
2.3.1.1. Bourdieu’cu Perspektifte Uzamlar Arası İlişki.....	30
2.3.1.2. Bourdieu’cu Yaklaşımın Temel Kavramları.....	33
2.3.1.3. Bourdieu’cu Kuramda Kültürel Sermaye ve	
Ekonomik Sermaye İlişkisi.....	39
2.3.2. Toplumun Mekânsal Ayırışması ve Mekân İle İlişkisel Habitus	44
2.3.3. Mekânın Hızlı Dönüştüğü Süreçlerde	
Ekonomik Sermaye ve Kültürel Sermaye Çatışması.....	52

3. TÜRKİYE’DE TARİHSEL SÜREÇTE MEKÂNSAL DÖNÜŞÜM VE

BAĞ EVLERİ GELENEĞİ	61
3.1. Türkiye’de Mekânsal Dönüşümün Tarihsel Süreci	61
3.1.1. Osmanlı Devleti’nde Değişim Sürecindeki Mekânsal Yapılar.....	62
3.1.2. Cumhuriyet Döneminde Değişen Mekânsal Yapılar.....	68
3.1.2.1. 1923-1950 Yılları Arası Ulus Devlet İnşa Aşamasında	
Kentsel Mekân Politikaları	68
3.1.2.2. 1950-1980 Arası İthal İkameci Dönemde Kentsel Mekân	
Politikaları	72
3.1.2.3. 1980-2000 Arası Dünya Kapitalizmi ile Bütünleşme Sürecinde	
Kentsel Mekân Politikaları	76
3.1.2.4. 2000 Sonrası Kentsel Mekânın Hızlı Dönüştüğü Dönemde	
Kentsel Mekân Politikaları	81
3.2. Yazlık Mekân Kullanım Biçimi Olarak Bağ Evleri	83
3.2.1. Kullanım Değerinden Değişim Değerine Bağ Evleri	87
3.2.2. Türkiye’de Bağ Evleri Geleneği Örnekleri ve Mekânsal Dönüşümleri .	89
3.2.2.1. Konya’da Bağlar: Meram ve Silile Bağları	90
3.2.2.2. Kayseri’de Bağ Evleri.....	95
3.2.2.3. Ankara Bağları ve Bağ Kültürü	100
3.2.2.4. İstanbul’da Bağlar, Sayfiye Yerleri ve Mesire Yerleri	109
3.2.2.5. Anadolu’da Bulunan Diğer Sayfiye Alanlar/Bağ Evleri	120

4. TOKAT'TA KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ 2000'LERDE BAĞ EVLERİ ÖRNEĞİNDE “KÜLTÜREL SERMAYE” VE “EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ.....	122
4.1. Sosyo-Ekonomik Yapısıyla Geçmişten Günümüze Tokat	122
4.1.1. Tokat'ın Kısa Siyasal Tarihi.....	123
4.1.2. Geçmişten Günümüze Tokat'ın Nüfus Yapısı ve Mekânsal Dağılımı .	127
4.1.3. Geçmişten Günümüze Tokat'ın Sosyo-Ekonomik ve Mekânsal Yapısı	135
4.1.3.1. Tokat'ın İlk Kurulduğu Zamandan 19. Yüzyıla Kadar Süregelen Dönem.....	136
4.1.3.2. 19. Yüzyıldan 1980 Yılına Kadar Süregelen Dönem	142
4.1.3.3. 1980 Yılından 2000 Yılına Kadar Süregelen Dönem.....	149
4.1.3.4. 2000 Yılından Günümüze Kadar Süregelen Dönem	151
4.2. Mekân ve Toplum İlişkileri Bağlamında Tokat Bağ Evlerinin ve Bağ Evi Geleneğinin Mekânsal Dönüşümü.....	153
4.2.1. Tokat Bağ Evleri ve Bağ Kültürü	153
4.2.1.1. Geçmişten Günümüze Tokat Bağları.....	154
4.2.1.2. Tokat Bağ Kültürü ve Geleneği	164
4.2.1.2.1. Bağlara Göç Etme.....	164
4.2.1.2.2. Bağ Evlerinde Gündelik Yaşam	169
4.2.1.2.3. Alan Olarak Bağ Evleri ve Bağ Evlerinde Dönüşümden Kaynaklanan Mekânsal Ayrışma ...	175
4.2.1.2.4. Sermaye Tiplerinin “Bağ Evleri” Üzerinden İlişkilendirilmesi	182
4.2.1.2.5. Mekânsal Dönüşümün Alan-Sermaye-Habitus Kavramları Üzerinden Analizi	190
4.2.2. Bağ Evlerinin Dönüşümünün <i>Ekonomik Sermaye</i> ve <i>Kültürel Sermaye</i> İlişkisi Üzerinden Ele Alınması.....	198
GENEL DEĞERLENDİRME	207
EKLER	215
KAYNAKÇA.....	219

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1.1: Görüşme Yapılan Kişiler Çizelgesi	11
Çizelge 3.1: Türkiye’de 1927-1950 Yılları Arası Büyükşehirlerde ve Sanayi Kentlerindeki Demografik Büyüme.....	71
Çizelge 4.1: 1455-1574 Yılları Arası Tokat Kentinin Vergi Nüfusu	127
Çizelge 4.2: Tokat Kent Nüfusu	129
Çizelge 4.3: 1927’den Günümüze Tokat’ın Nüfusu.....	133
Çizelge 4.4: Tokat Kent Merkezi Nüfus Oranları (1927-2016).....	134
Çizelge 4.5: Tokat Mahalle Nüfusları 2016.....	134

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 4.1: Tokat’ın Tarihsel Gelişimi	137
Çizim 4.2: 19. Yüzyıl Sonunda Tokat Kentinde Arazi Kullanımı ve İşlevsel Alanlar	145

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 4.1: Tokat Kentinin Gelişmesi ve Ticaret Yolları.....	137
Harita 4.2: 1930’dan Günümüze Tokat Yerleşik Alanlarının Tarihsel Gelişimi.....	145
Harita 4.3: Günümüzde Tescilli Yapıların Kent İçindeki Dağılımı.....	151

RESİMLER LİSTESİ

Resim 3.1: Meram’da Bağ Evleri	92
Resim 3.2: Bağ Evinde Köşkün Avludan Görünüşü	93
Resim 3.3: Konya’da Bir Bağ Evinin Yan Cepheden Görünümü	94
Resim 3.4: Eski Meram Bağları’ndan Görünüm	95
Resim 3.5: Talas Bağlarından Batıya Bakış	97
Resim 3.6: Kayseri Bağlarından Bir Görünüm.....	98
Resim 3.7: Kayseri’de Halen Kullanılmakta Olan Bir Bağ Evi	99
Resim 3.8: Keçiören Bağları 1900’lü Yılların Başı.....	103
Resim 3.9: Bağ Yolunda.....	104
Resim 3.10: Bağ İşleri	105
Resim 3.11: Ankara Bağ Hayatından Bir Görünüm	106
Resim 3.12: Bağ Evlerinde Yaşanan Mekânsal Değişim	108
Resim 3.13: Günümüzde Ankara’da Ayakta Kalan Nadir Bağ Evlerinden İkişi: Vekam ve Gedikoğlu Bağ Evleri.....	109
Resim 3.14: İstanbul’da Yazlık Hayat.....	111
Resim 3.15: Eski Çamlıca.....	113
Resim 3.16: Küçüksu Çayırından Bir Görünüm.....	115
Resim 3.17: Göksu Mesire Yeri ve Kayık Gezintisi	116
Resim 3.18: Eskiden Bağlık-Bahçelik Bir Kent Olan İstanbul’un Günümüzdeki Silueti	119
Resim 3.19: Safranbolu’da Bir Bağ Evi	121
Resim 4.1: A. Gabriel Tarafından Çizilen Resim (Tokat Kalesi).....	124
Resim 4.2: Sir Robert Ker Porter’in Seyahatnamesinde Tokat	125
Resim 4.3: Saturday Magazine’de Derginin Kapağı Olan Tokat Resmi (1841)	130
Resim 4.4: Tournefort’un Tokat Gravürü (18. Yüzyıl Başlarında Tokat Kenti).....	141
Resim 4.5: Tokat Kalesi’nden Henüz Yapılaşmamış Kümbet Tarafına Doğru Bakış, 1926-1941	148
Resim 4.6: 1970’lerde Haç Dağı’ndan Tokat	149
Resim 4.7: Tokat’ta Bir Bağ Evi	154
Resim 4.8: 19. Yüzyıl Başlarında Fazlıoğlu ve Yoğurtçuoğlu Bağ’ından Bir Görüntü	157

Resim 4.9: Bağlar Bölgesinden Tokat Kalesi ve Tokat Merkeze Bakış (19. Yüzyıl) .	157
Resim 4.10: 2005 Yılında ve Günümüzde Geksi Kanalı ve Çevresi.....	158
Resim 4.11: Bağlar İle Kent Arasında Kullanılan At Arabaları	164
Resim 4.12: Varsıl Aile Bağı Örneği – Fazlıoğlu Bağı Dış Görünüm (Günümüz).....	175
Resim 4.13: Bölgede Bulunan Lüks Yapılar ve Lüks Otel (2017).....	184
Resim 4.14: Karşıyaka Bölgesindeki İkili Yapı	188
Resim 4.15: Simgesel Sermayenin Mekânda Tezahürleri (Günümüz).....	188
Resim 4.16: Bağlar Bölgesinde Yer Alan Varsıl Bir Aileye Ait Bağ Evi (Sabuncuoğlu Bağı) Yerine Yapılan Lüks Site	203

KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ SÜREÇLERDE “KÜLTÜREL SERMAYE” VE “EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ

Tokat’ta 2000’li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve

“Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme

Yavuz ACUNGİL

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, DENENCELERİ, AMACI VE YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı ve denenceleri ile araştırmanın hazırlanmasında izlenen yöntemlere yer verilmiştir.

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Mekân ve toplum karşılıklı ilişki içerisinde bulunan olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân olgusu genel olarak fiziksel boyutu olan bir nesne olarak görülse de toplum ile karşılıklı sahip olduğu diyalektik ilişki mekâna asıl anlamını kazandırmaktadır. Lefebvre’nin (2016b: 56) belirttiği gibi mekân, toplumsal bir üründür ve her toplum mekân üretmektedir. Mekân ve toplum sahip oldukları diyalektik ilişki sonucu birbirini etkileyebilmekte ve karşılıklı şekilde birbirini dönüştürebilmektedir. Zaman içerisinde toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik etkilerle mekân yeniden üretilmektedir. Geçmişten beri özellikle üretim tarzında meydana gelen değişimler, mekân ve toplumun değişim geçirmesine yol açmaktadır. Bu nedenle mekân ve toplumda gerçekleşen ilişkileri ve değişimleri tek boyutu ile incelemek tarihsel süreci derinlemesine inceleme konusunda her daim bir eksikliğe neden olacaktır.

Zamanın sürekliliği içerisinde mekân ve toplum sürekli biçimde değişimler geçirmiştir. Mekân ve toplum ilişkilerinde farklılığa yol açan bu değişimler her ne kadar yeni bir yapı meydana getirirse de eski yapının üzerinde yükselmekte ve eski yapıdan izler/tortular barındırmaktadır. Toplumsal süreçlerde yeniden üretilen mekânın biçim ve içerik bakımından süreklilik arz eden değişimi, her toplumda aynı düzeyde gerçekleşmemektedir. Pre-kapitalist üretim ilişkilerinden kapitalist üretim ilişkilerine

geçilmesi, mekân ve toplumda dönüşümlere yol açtığı gibi Bourdieu'nun (Bourdieu ve Wacquant, 2012) ifade ettiği *sermayeler* arasındaki ilişkilerde de dönüşümlere ve çatışmalara yol açmıştır.

Mekân ve toplum arasında ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal birçok unsur ile sarmal bir ilişki olduğunu ortaya koyan Bourdieu (Acungil, 2014; Aksu, 2015), mekân ve toplumda yaşanan değişimlerin *sermayelere* sahip olma ve sermayelerin dağılımı konusunda da etken olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle 1980 sonrası dönemde, kentsel mekân üretiminde ve kullanımında kapitalizmin baskınlığının arttığı yıllardan itibaren öncelikle büyük kentlerde kentsel mekânın yeniden üretilerek hızla dönüştürülmesi, toplumun da bu dönüşümden etkilenmesine yol açmıştır. Mekânın *somut* ve *kullanım değerinin* ön planda olduğu yapıdan, mekânın kendisinin ticarileşerek homojen ve ölçülebilir bir mal olarak kabul edildiği kapitalist üretim sistemine geçilmesi, geleneksel mekân ve toplum yapılarını dönüştürmüştür. Kapitalist üretim sistemi *soyut mekân* üretimini dayatarak (Lefebvre, 2016b: 56-62) mekân ve toplum ilişkilerinde dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bunu yaparken de mekânı tıpkı para gibi somutlaşan soyutlamalardan biri haline getirilmiştir. Soyutlama işlemi, yaşanan mekânın, sermaye ve devlet için metalaştırmasının yolunu hazırlayan temsillerle ve kodlarla kurularak yapılmaktadır. Böylece kapitalizm mekân üzerinde bir hâkimiyet kurarak ayakta kalmaktadır (Lefebvre, 2016b: 161-163). Kapitalizmin mekânı olan *soyut mekân*, *kullanım değerinin* karşısına *değişim değerini* çıkarır.

Türkiye'de her ne kadar kentsel mekânın metalaşması etkisini ilk olarak büyük kentlerde gösterse de, 1990'lı yıllardan itibaren ve özellikle 2000'li yıllarda daha fazla hız kazanarak etkisini küçük kentlerde de göstermiş ve geleneksel mekân-toplum ilişkilerinde hızlı bir değişime yol açmıştır. Küçük kentlerde bu dönemde finans sektörü ile yakın ilişki içerisindeki gayrimenkul ve inşaat sektörü sermaye birikimine yeni hareketler kazandıran bir ekonomik oluşum olarak karşımıza çıkarak kentleri dönüştürmeye (Mukul ve Sarı, 2015: 900) başlamıştır. Özellikle iktidar partisinin neoliberal mekânsal politikaları ile küçük kentlerde de sanayi, tarım, kültür gibi sektörlerdeki düşük rekabet gücü ve bu sektörleri riskli hale getiren enflasyonist ortam, mekânın metalaştırılmasını diğer sermaye biriktirme araçlarına göre daha cazip hale getirmiştir. Alternatifsiz hale gelen inşaat sektörü ile birlikte kentin imarı ve arsa

üretimi konusunda merkezi yönetimin yetkilerini kısmen devralarak 1980 sonrasında bir miktar özerklik ve güç kazanan yerel yönetimler, kentin çevresine dağılmış durumdaki geniş bağlık bahçelik arazileri imara açarak (Çavuşoğlu, 2014: 238-240) küçük kentlerin 2000'lerden sonra çehresinin hızlı dönüşmesinde baş aktörlerden biri konumuna gelmiştir.

Türkiye'de uzun bir geçmişe dayanan köklü geleneksel mekân kullanma biçimlerinin olduğu küçük kentlerde mekân-toplum ilişkileri güçlü kurulmuştur.¹ Kurulan bu ilişki *kültürel sermaye* ve *mekân ile ilişkisel habitusun* da güçlü bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Kurulan bu güçlü ilişkilerin bir sonucu olarak da mekânın hızla değişmesine yol açacak projeler karşısında *mekân ile ilişkisel habitusun* ve *kültürel sermayenin* çok fazla dönüşmeden varlığını korumaları beklenmektedir. Yani mekân ve toplumda gerçekleşen hızlı dönüşüme karşı bir direnç odağı oluşturması beklenmektedir. Aile ve yaşanan mekânlardan kaynaklanan miras yoluyla edinilen *kültürel sermaye* ile uzun süre zarfında bir mekânda yaşamının geliştirdiği *mekân ile ilişkisel habitus* sayesinde mekânın hızlı değişimine yol açacak projelere karşı boyun eğme ve kabullenmenin yerine ortak bir tepki geliştirmeleri, isyan ve direniş göstermeleri beklenmektedir. Mekânda sıkı ilişkiler üzerine kurulu olarak gelişen, kişilerin sahip olduğu *mekân ile ilişkisel habitus* hızlı dönüşüm baskısı karşısında aileleri ortak paydada buluşturarak mücadele etmelerini sağlamalıdır.

1980 sonrası uygulanan neo-liberal politikalar Türkiye'deki büyük kentlerde hızla etkisini gösterirken, Tokat gibi küçük Anadolu kentlerinde bu politikalar daha yavaş bir

¹ Literatürde kentsel mekânın kapitalist dönüşümü, mekân ve toplum ilişkileri açısından sınırlı araştırmaya konu edilmiştir. Bourdieu'cu yaklaşımla yapılan araştırmalar ise daha az sayıdadır. Nilüfer Korkmaz Yaylagül'ün (2008) "Gecekonduyan Apartmana Geçiş Sürecinde Kültürel Dönüşüm: Ankara Şentepe ve Birlik Mahallesi Örneğinin Bourdieucü Bir Çözümleme Denemesi" adlı doktora tez çalışmasında Bourdieu'cü perspektiften hareket ederek incelediği Ankara örneğinde ele aldığı iki mahallede kentsel dönüşüm uygulamalarıyla gecekonduyan apartmana geçen ve yeni *ekonomik sermaye*ye sahip olan kişilerin yeni yaşam mekânlarında çevre ile kurdukları ilişkilerin etkisiyle geçirdikleri dönüşümü incelemiştir.

Güliz Korkmaz Tileş'in (2007), "Spatial Choices of Middle Classes in Çayyolu and Kaçiören; Ankara" adlı doktora tez çalışması Bourdieu'cu perspektiften hareket ederek Ankara Çayyolu ve Keçiören'de yerleşik durumdaki iki orta sınıfın mekânsal seçimlerinin karşılaştırması yapılmıştır.

Çımrın ve arkadaşlarının (2011), "Kentsel Dönüşüm Baskısı Altındaki Mahallelerdeki Güç İlişkilerinin Bourdieucu Bir Okuması" adlı çalışmasında Marksist mekân kuramları ile kentsel dönüşüm süreci, Bourdieu'nun temel kavramları kullanılarak oluşturulan kuramsal çerçeve içerisinde kentsel dönüşüm baskısı altındaki mahallelerin farklı mücadelelerde ortaya çıkan hikâyeleri değerlendirilmiştir.

şekilde etkisini göstermiştir. Küçük kentlerdeki metalaşmamış geleneksel mekânların inşaat sektörü hırsıyla emlak piyasasına dâhil edilmesi, kentsel mekânların hızlı dönüşümünde baş etken olmuş ve kentte önemli bir ekonomi meydana getirerek yeni bir sermaye oluşturmuştur. Büyük kentlerde olduğu gibi küçük kentlerde de inşaata dayalı büyüyen toplumda geniş destek bulması ile hemen hemen herkesin konutuna emlak olarak bakması ve zihinlerin metalaşması ile sonuçlanmıştır (Çavuşoğlu, 2014: 256). Bu süreçte geleneksel yapılar günümüze kadar devam eden bir dönüşüm içerisinde olmuştur. Yavaş da olsa yaşanan değişimlerle birlikte her ne kadar yeni bir yapı oluşmuş gibi görünse de eski yapının izlerine yeni yapıda rastlanabilmektedir. Araştırmanın çalışma alanını oluşturan Tokat kentinde de 13.-14. yüzyıllara kadar kökeni uzanan, çift döngülü hayat biçiminin yazlık ayağını oluşturan bağ evlerinde de *mekân ile ilişkisel habitusun* güçlü bir şekilde geliştiğini gözlenmiştir. 1970’li yıllara kadar güçlü yapısını koruyan bağ evleri, üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümler sonucu cazibesini kaybetmeye başlamış ve 2000’li yıllardan sonra hızlı bir mekânsal dönüşüm baskısı altında kalmıştır. Bu araştırmanın çıkış noktasını, geçmişte ve günümüzde Tokat kentindeki yazlık mekânların sosyo-kültürel açıdan incelenmesinin ve bu mekânlarda gerçekleşen mekânsal dönüşümün ele alınmasının gerekliliği oluşturmaktadır. Tokat kentindeki toplumsal ve kültürel mekânlar, daha önceki çalışmalarda genel olarak mimari açıdan ele alınıp incelenmiş ancak bu yapılarla ilişkisel olarak gelişen kültür göz ardı edilmiştir.

Birbiri ile sarmal ilişki içerisindeki mekân ve toplumun geçirdiği dönüşümden hareket ederek Tokat kentinin pre-kapitalist dönemde *kullanım değeri* merkezli bağ evlerinin, neoliberal politikaların baskın olduğu dönemden itibaren özellikle 2000’li yıllardan sonra ne gibi değişimlere ve dönüşümlere konu olduğu, yaşanan süreç sonunda günümüz Tokat’ında ayakta kalan bağlık bölgelerde ve bağlık bölgelerin yerine oluşturulan yeni yapılarda *sermaye* türleri arasındaki ilişki ve özellikle *ekonomik* ve *kültürel sermaye* arasındaki yaşanan çatışma araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Pre-kapitalist dönemden kapitalist döneme geçilmesiyle birlikte bağ evlerinin geçirdiği mekânsal, toplumsal ve kültürel değişim sonrası oluşan yeni yapıda eski yapının izleri de aranmıştır.

Bu doğrultuda şu sorulara cevap aranmıştır:

- Kentlerde mekânın yeniden üretim sürecinde sermayenin rasyonelliği mi daha belirleyicidir yoksa yerel halkın mekâna ilişkin sahip olduğu *habitus* mu daha belirleyici konumdadır?
- Mekânın rant amaçlı yeniden üretimi sonucu ortaya çıkan yerel halkın güncel ekonomik ve sosyal çıkarları ile geleneksel mekân kullanımı içinde gelişen *habitus* arasında çatışma ilişkisi var mıdır?
- *Kullanım değeri* merkezli bağlık alanların soyutlaştırılarak *değişim değeri* merkezli bir yapıya dönüştürülmesi sürecinde, yerel halkın sahip olduğu *sermayeler* arasındaki ilişkilerde değişimler olmuş mudur?

Araştırmada *sermayenin* daha etkin olduğu büyük kentlerde yaşanan mekânsal ve toplumsal dönüşüme benzer şekilde, sermayenin etkisini geç gösterdiği Tokat'ta da mekânsal ve toplumsal bakımdan hızlı bir dönüşüm yaşanıp yaşanmadığına bakılmıştır. Tokat'ta geçmiş dönemlerden beri *kullanım değeri* çerçevesinde yazlık mekânlar olarak kullanılan bağ evlerinin ve bağ evlerinde sürdürülen geleneğin, kapitalist üretim sistemi sonrası soyutlaştırılarak *değişim değeri*nin ön plana çıkarılması sonucu mekânsal, toplumsal ve kültürel olarak geçirdiği değişimlerin *sermayeler* arası ilişkileri ve *mekân ile ilişkisel habitusu* ne şekilde etkilediği incelenmiştir.

Bu çalışma, mekân ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkinin zaman içerisinde geçirdiği değişimlerin toplumsal, kültürel ve mekânsal yansımalarını yazlık alanlar olarak kullanılan Tokat bağ evleri çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır. Çalışma kapsamında zaman-mekân boyutlarıyla yaz mevsiminde kullanılan bağ evlerinde hüküm süren kültür analiz edilmeye çalışılmış, alan içindeki aile ve grupların konumlarına ve zaman-mekân açısından farklılık gösteren ev ve birarada yaşama pratiklerinin ne ifade ettiğine bakılmış ve yaşam pratiklerinin geçmiş ile günümüz arasındaki durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada arkasında bir gelenek oluşturan bağ evleri kullanımı etrafında oluşan *habitus* ve *kültürel sermaye* ile neoliberal model içinde gelişen rant amaçlı mekânsal dönüşümün meydana getirdiği *ekonomik sermaye* avantajları/çıkarları ile arasındaki ilişki/çatışma incelenmiştir. Ekonomik getirinin/rantın yüksek olduğu kent merkezine yakın ve perifer bağ evi alanlarında *mekân ile ilişkisel habitusunun* ne şekilde değiştiği, dönüştüğü incelenmiştir.

1.2. Tezin Temel Problemi/Denencesi ve Yöntemi

Araştırmanın temel problemi, uzun bir geçmişe sahip ve güçlü bir kültür özelliği kazanmış mekân kullanma biçimlerinin kısa vadede ortaya çıkan değişimler karşısında nasıl etkilendiğidir. *Değişim değerinin kullanım değerinin önüne geçtiği* neoliberal politikaların etkisiyle mekânda rânt amaçlı yeniden üretimin hâkim olması ile yerel halkın ekonomik değerleri ve kültürel değerleri arasında bir çatışma olup olmadığı sorusu önem kazanmıştır. Mekânın *değişim değerinin* ön plana çıkmasından sonra yerel halkın kapitalist sistemden elde edeceği ekonomik getiri karşısında geleneksel *mekân ile ilişkisel habitusunun* ne ölçüde sürdürebildiği soruları temel sorulardır.

Araştırmanın ilk denencesi şu şekildedir:

“Sermayenin mekâna yoğunlaşmasının oluşturduğu ekonomik avantajlar/çıkarlar ile “mekân ile ilişkisel habitusun” sürdürülmesi arasında çatışmalı bir ilişki vardır”

Kapitalist üretim sisteminin mekân üzerinde hâkimiyet kurarak ayakta kaldığını belirten Lefebvre, üretim sürecinden daha ziyade kendisinin ifade ettiği şekilde kapitalist toplumun “merkezi ve gizli sürecini oluşturan” ve doğal olarak mekânsal olan toplumsal ilişkilerin yeniden üretimine odaklanmıştır. Mekânı kullanırken kapitalist sistem, hayat içinde canlı, farklılıkları tanıyan somut yapısını değiştirerek mekânı soyutlaştırmıştır. Yani kapitalizmin mekânı *somut mekân* değil, *soyut mekân* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede de kapitalist sistem için mekânın *kullanım değeri* değil *değişim değeri* önem arz etmektedir (Şengül, 2001: 15). Lefebvre (1991: 389), kapitalizmin mekân üzerinde artan baskısının *somut mekân*ları tehdit ettiğini ve somut doğadan soyut doğaya geçişin yıkım olabileceğini belirtmiştir. Kapitalizm için önemli olan, mekânın tarihsel üretim ve kullanımının ve mekânın temsil ettiği sosyal değerlerin *değişim değerine* katkıda bulunmalarıdır (Şengül, 2001: 15). *Kullanım değeri* ve *sahiplenme* kavramları çerçevesinden nitelediği kentin, kapitalist sistemin dayatmaları çerçevesinde *değişim değerinin* artık mekânda belirleyen olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Neo-liberalizm tarafından işgale uğrayan mekân, kapitalist gelişmenin bir aşaması olmuştur (Smith, 2008: 123). Bu çalışma için önem arz eden, kapitalist sistemde *değişim değerinin* ön planda tutulmasıdır. Lefebvre’nin ortaya koyduğu çerçevede kapitalist sistem geleneksel ve *somut kullanım değerlerini* tehdit etmektedir. Mekâna yoğunlaşan sermayenin getirdiği ekonomik avantajlar hem büyük kentlerde hem de küçük kentlerde geleneksel *kullanım değerleri* ve *mekân ile ilişkisel habitusun*

sürdürülebilmesi hususunda çatışmaya yol açmaktadır. Çünkü *somut mekân*, *mekân ile ilişkisel habitusun* da oluştuğu alandır. Bu durumu, pre-kapitalist üretim ilişkilerinin kapitalist üretim ilişkileri ile çatıştığı mekânlarda görmek mümkündür. Bu çatışmalı yapı, hem toplumsal ilişkilerde hem de kent mekânında geleneksel yapılarda kendini gösterebilmektedir.

Kapitalizmin mekânı soyutlaştırmasını Lefebvre ile açıklarken *mekân ile ilişkisel habitusun* dönüşümsel ilişkinin açıklanmasında Bourdieu'nun *alan*, *sermaye* ve *habitus* kavramları kullanılmıştır. Kent mekânlarında sürdürülen kültürün, değişen üretim ilişkileri ile birlikte geçirdiği dönüşüm açıklanmış ve yeni yapıda eski kültürün izlerine bakılmıştır. Bunu yaparken ise Bourdieu'nun *sermaye* türlerinin toplumsal sınıfların hayat tarzlarına yapmış olduğu etki ve bu etkinin mekânla ilişkisi çalışma için önem arz etmektedir. Bourdieu, kişilerin biriktirdikleri *sermayelerin* kompozisyonunun zaman içinde bir *habitus* geliştirdiğini ifade etmiştir. Kültürün kazanılıp aktarılması konusunda *alan* kavramının önemli bir tamamlayıcısı olan *habitus* kavramını kullanmıştır. *Alan* varlığını sürdürmek için *habitusu* şekillendirir. Çünkü bir *alan*, yeniden üretimi sağlayacak aktörlere ihtiyaç duyar ve bu failer *habitusun* varlığı sayesinde etkin olurlar. Yani *habitus* yeniden üretimi sağlayarak *alanın* var olmasında etkin rol oynar (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 116). *Habitus* kavramı gündelik yaşam içinde önem kazanan bir kavramdır (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 116) ve belirli türde zeminler ve koşullardaki kişinin toplumsal deneyimlerinin bir sonucu olmasının yanında zihniyetinde taşıdığı sürekli eğilimler setini de ifade eder (Tatlıcan ve Çeğin, 2014: 315). Uzun zaman boyunca bir mekânda yaşayan ailelerin *mekân ile ilişkisel habitus* biriktirdikleri görülmüştür.

Üretim ilişkilerinde yaşanan değişimler mekân ve toplumun sosyo-ekonomik yapılarını etkilemektedir. 1970'li yıllardan sonra birikim krizine giren sermaye, neoliberal politikalarla yeni bir yapılanma içine girerek mekâna yatırıma yönelmiş, mekânı araçsallaştırarak kârını maksimize etme yoluna gitmiştir. Neoliberal politikalar ile birlikte kent, sermayenin yeniden üretiminin mekânı haline gelmiştir. Kapitalist üretim tarzının devamlılığı için kentsel gelişme bir zorunluluk olarak görülmüştür. Devletin dönüştürülerek neoliberal politikalar ile yeniden yapılandırılması ve bu yeniden yapılandırılmanın yasal ve idari yaptırımlarla meşrulaştırılması sağlanmıştır. Kentsel mekânın neoliberal kentleşme dinamikleriyle yeniden şekillenmesini olanaklı

kılmada devlet, gayrimenkul piyasasının güçlendirilmesi ve kentsel alanın pazarlanabilirliğinin artırılmasında yönlendirici olması bakımından önem kazanmıştır (Güzey, 2012: 65-66).

Neoliberal politikaların etkisiyle yeni bir mekân-toplum ilişkisi meydana gelmiş ve yaşanan bu gelişmeler uygarlığımızın en önemli unsurlarından olan kentlerin önemini artırmıştır (Wirth, 2002: 81). Kentsel mekânlar somut yapılarından sıyrılmış ve mekân *değişim değeri*ne katkıda bulunduğu sürece önem kazanmıştır. Mekânda ayrışmaya neden olan bu durum, mekânda şekillenen ve biriken *habitus*ların farklılaşmasına ve dönüşüm geçirmesine yol açmıştır. Sermayenin mekâna yoğunlaşmasının kentsel mekânda farklılaşmalara/ayrışmalara yol açabileceği ve *mekân ile ilişkisel habitusun* zayıflayacağı görülmüştür. *Mekân ile ilişkisel habitusun* konut merkezli geliştiği yerleşmelerde mahalle merkezli gelişen yerleşmelere göre (Çımrın vd., 2011: 9) *habitusun* sürekliliğinin tehdit altında olma ihtimali artabilmektedir.

Çalışmanın ikinci denencesi şu şekildedir:

“Mekânın göreceli olarak kısa sürede değişmesinin güçlü ekonomik avantajlar oluşturmaya kültürel sermayeyi koruma tutumunu zayıflatmaktadır.”

Bourdieu, *kültürel* ve *ekonomik sermayenin* hem sınıflar arasında hem de sınıflar içinde eşitsiz dağılımının olabileceğini bu nedenle katılımcıların her birinin toplumsal olana ilişkin kendi tanımlamalarını ve özellikle sınıf içindeki kendi pozisyonlarını ötekilere zorla kabul ettirebilmek için göreceli olarak zengin oldukları kaynaklardan yararlanmaya çalıştıkları sonsuz bir çatışma içinde olduklarını belirtmiştir (Callinicos, 2013: 434). Bourdieu, kuramında *sermayeler* üzerinde önemle durmuştur. Ona göre, failler, grupların sınıf iktidarını pekiştirme çabası içinde *sermayenin* bir türünü bir diğerine dönüştürmeye çalışabildiklerini yani farklı *sermaye* biçimleri karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürebileceklerini vurgulamıştır (Smith ve Riley, 2016: 200). Kentsel mekânda *değişim değeri*nin ön planda tutulmasıyla failler, toplumsal yaşama ilişkin tüm alanlarda iktidar ve statü için mücadele etmektedirler. Mücadele edilen her bir alanda başarı elde edebilmek için ihtiyaç duyulan belli *kültürel sermaye* biçimlerinin kazanılması ve yerleşmesinde failler ya kendi *habitus*larından yardım alırlar ya da kendi *habitusları* tarafından engellenirler (Smith ve Riley, 2016: 201). Bourdieu, Cezayir geleneksel köylü toplumu üzerinde yaptığı çalışmada geleneğin modernleşmeyle nasıl

kesiştğini araştırırken yeni ithal edilen ve dayatılan para ekonomisinin kişilerin zamanla aralarında “akılcı beklentiye dayalı bir yeni eylem tarzı” geliştirmelerini gerektirdiğini belirtmiştir. Bireylerin yatkınlıkları yeni ekonomik yapının getirdiği dayatmalara ve fırsatlara uyarlandıkları zaman değiştiğini ortaya koymuştur (Swartz, 2013: 75).

Bourdieu, çatışmanın toplumsal yaşamın tamamının temel dinamiği olduğunu ileri sürmüştür. Bütün toplumsal düzenlemelerin merkezinde iktidar mücadelesinin yattığını belirtmiş ve bu mücadelenin hem maddi kaynaklar hem simgesel kaynaklar üzerinde yürütüldüğü temel savını oluşturmuştur. Ona göre birbirine rakip belli başlı iki toplumsal hiyerarşi ilkesi modern sanayileşmiş toplumlarda iktidar mücadelesini şekillendirir: *ekonomik sermayenin* dağılımı (Bourdieu buna hiyerarşinin hâkim ilkesi demektedir), *kültürel sermayenin* dağılımı (Bourdieu buna hiyerarşinin ikincil ilkesi demektedir). *Ekonomik sermaye* ve *kültürel sermaye* arasındaki bu karşıt durum, Bourdieu’nun iktidar alanını biçimlendirir. Bourdieu, bu iki *sermaye* tipi arasındaki farkın büyüklüğü ile faillerin ve grupların hükmetme için iktidar mücadelesinde karşı karşıya gelme durumlarının büyüklüğü arasında doğru orantı olduğunu belirtmiştir (Swartz, 2013: 191-193).

Geleneksel mekânlarda pratik yaşamda öğrenilen kültür, toplumun kimliğini, özünü kaybetmeden zaman içerisinde toplum-mekân ilişkilerine ve değişikliklere uyum sağlayarak aktarılmış ve yeniden üretilmiştir. Pre-kapitalist üretim sisteminin hâkim olduğu dönemde *kullanım değerine* dayalı olarak *mekân kullanma habitusu* edinen yerel halkın, kapitalist sistemin getirdiği değişim ve dönüşümler karşısında bir tepki/direnış geliştirmesi beklenmektedir. Geleneksel mekânlarda özellikle rânt amaçlı gerçekleşen mekânsal dönüşümlerde *kültürel sermaye* ile *ekonomik sermayenin* çatışma içerisinde olduğu gözlenmiştir. Rekabete dayalı mücadeleyi sosyal hayatın tamamının temeli olarak gören Bourdieu, bireylerin, ailelerin ve grupların, tabakalaşmış toplumsal düzendeki görelî piyasa konumlarını korumak veya yükseltmek için mücadele ettiklerini ifade etmiştir. Ona göre, rekabet, değerli *sermaye* biçimleri için ve meşru *sermaye* biçimini tanımlamak için yürütülmektedir (Swartz, 2013: 250). Oluşturulmaya çalışılan ideal mekân yapısı, arsaların, geleneksel yapıların ve hazırlanmış mekânların hızla değişimini ve dönüşümünü gerektirmiştir. Yaşanan hızlı yapılaşma ile kentte eski mekânlarda oluşan *habituslar* ise yeni mekânlarda değişme ve dönüşme baskısı altında

kalmıştır. Ekonomik getirinin yüksek olduğu durumlarda bireylerin ve ailelerin *sermaye* biçimlerini korumak ve bollaştırmak için edinilen *mekân ile ilişkisel habitusun* ve geleneksel değerlerin korunması beklenmektedir. Bireylerin, *sermaye* için soyutlaştırılmış ve *değişim değeri* öne çıkarılmış mekânlardaki *ekonomik sermayeye* sahip olma yarışına boyun eğmesi ve kabullenmesi yerine ortak paydada bir araya gelerek hareket etmesi, sahip oldukları köklü *kültürel sermaye* ve *mekân ile ilişkisel habitusu* sürdürebilmek için tepki vermesi beklenmektedir. Yaşanılan mekânlardan kaynaklanan miras yoluyla edinilen kültürel değerler ile yeni üretim sisteminin dayattığı yeni ekonomik düzen arasında çatışmalı bir ilişki durumu meydana gelmiştir.

1.3. Tezin Bilgi Toplama ve İşleme Araçları

Araştırma için literatür taraması ve saha araştırması yollarıyla bilgi toplanmıştır. Tezin konusunu oluşturan Tokat'ın tarihi ile ilgili birçok yazılı kaynak bulunmasına rağmen sosyo-ekonomik yapı ve mekânsal yapı ile ilgili kaynağın çok fazla olmadığı görülmüştür. Dikkat çeken bir husus ise Osmanlı dönemine ilişkin Tokat ile ilgili kaynak konusunda sıkıntı yaşanmazken, Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemle ilgili kaynak sıkıntısı yaşanmasıdır. Cumhuriyet sonrası Tokat'ın mekânsal gelişimi konusu oluşturulurken en büyük katkı Tokat Belediyesi'nden elde edilen bilgilerden sağlanmıştır. Kent ile ilgili yapılan imar planlarına ulaşılarak kentin 1934'den günümüze kadarki mekânsal gelişim süreci ortaya konmaya çalışılmıştır.

Saha araştırması ise, Tokat'ın geleneksel bağlık alanlarında yer alan bağ evlerini kapsamaktadır. Bu bölgeler, Tokat'ın içinde dağınık vaziyette bulunmakla birlikte en yoğun olduğu kısım, Bağlar Bölgesi olarak ifade edilen kentin kuzey tarafında yer alan dağın eteklerindeki alanlardır. Bu alan dönüşüm öncesi zamanlarda Kaşıkçı, Malkayası, Gezirlik, Biskeni, İmamlık ve Doğancı Bağları olarak geçen günümüzde ise Güneşli, Kaşıkçı Bağları, Altıyüz Evler, Bahçelievler, Karşıyaka, Topçam, Esentepe, Gezirlik, Yeşilova, Doğancı Bağları mahallelerinin bulunduğu yerlerdir. Kentin güneydoğusu (Çay, Topçubağı), güney batısı (Büyük Bey ve Küçük Bey Bağı, Soğulcak Bağı) ve güney taraflarına dağılmış bağlık alanlar (Kemer Bağları) ve bağ evleri de çalışma kapsamında yer almıştır. Yakın zamana kadar orta yaş ve üzeri birçok kişinin yaz mevsiminde aktif kullandığı bağ evleri, 2000'li yıllardan sonra hızlı bir dönüşüm süreci içine girmiş ve yaşanan hızlı mekânsal ve toplumsal dönüşüm bağlık alanların araştırma

konusu olarak belirlenmesinde etken olmuştur. Dönüşüm öncesi mekânsal ve toplumsal anlamda derin ayrışmaların bulunmadığı Tokat'ta, yaşanan hızlı dönüşüm süreci ile birlikte *soyut değeri* ve *değişim değeri* ön plana çıkarılan bağlık bölgeler hızla dönüşmüş ve mekânsal-toplumsal anlamda derin ayrışmalar görülmeye başlamıştır. Oluşturulan yeni yapıda *ekonomik sermayenin* avantajları karşısında ailelerin *kültürel sermayeyi* koruma tutumu zayıflamıştır. Toplumsal ve mekânsal dönüşüm oranı düşük olan bağlık bölgelerde ise ekonomik avantajlar fazla gelişmediği için *kültürel sermayeyi* koruma tutumunun zaruri de olsa fazla olduğu bir yapı gelişmiştir. Bu nedenle tezin hipotezine uygun olarak, değişim geçiren alanlar ile değişime maruz kalmamış alanlardaki *mekân ile ilişkisel habitusu* ve *ekonomik sermaye-kültürel sermaye* ilişkisini ortaya koymak amacıyla araştırma konusuna şekil verilmiştir.

Tokat'ın geleneksel yazlık mekânları olan bağ evlerine yönelik bilgilere literatürde sadece birkaç yerel yazarın kitabında rastlanmıştır. Çalışmamızda bağ evlerine yönelik en çok başvurulmuş kaynaklar yabancı ve yerli seyyahların seyahatnameleri/hatıratları olmuştur. Yabancıların sık sık uğradığı bir kent olan Tokat ile ilgili birçok yabancı seyyahın seyahatnamesinde kısa da olsa bilgilere rastlanmıştır. Bu seyyahların dışında birkaç tane Türk seyyahın seyahatnamesinde Tokat bağ evleri ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca Tokat'ın mekânsal gelişimi ve bağ evlerine yönelik yapılandırılmamış görüşme teknikleri ile alandan bilgi toplanarak niteliksel çözümleme tekniği ile analizi yapılmıştır. Görüşülen kişiler arasında (Çizelge 1.1) bağ evi deneyimi olanlar; bağ evi deneyimi olmamakla birlikte Tokat'ı yakından tanıyan kişiler; eski bağ evlerinin yerine yapılan yapılara yerleşen ama bağ evi deneyimi olmayan kişiler bulunmaktadır (Ek 1). Araştırma kapsamında görüşme yapılan kişilerin profili şu şekildedir:

Çizelge 1.1: Görüşme Yapılan Kişiler Çizelgesi

Görüşme Yapılan Kişiler	Kişi Sayısı	Cinsiyet	
		Kadın	Erkek
Geçmişten Beri Bağ Evi Deneyimi Olan Kişiler	31	9	22
Bağ Evi Deneyimi Olmamakla Birlikte Tokat'ı Yakından Tanıyan Kişiler	10	3	7
Eski Bağ Evlerinin Yerine Yapılan Yapılara Yerleşen Ama Bağ Evi Deneyimi Olmayan Kişiler	6	2	4
Toplam	47	14	33

Tezde görüşlerine başvurulanan kişilere tanıdıklar vasıtasıyla ulaşılmış ve bu kişilerle referans görüşme şeklinde görüşülmüştür. Ancak bazen spontane gelişen, raslantısal görüşmeler de yapılmıştır.

Bağlık alanların tarihini öğrenebilmek için bölgenin orta yaş ve üzeri nüfus ile temasa geçilmiştir. Bu kişilerin 25-30 yıl öncesine kadar yaşama imkânına sahip olduğu bu bağlık alanlar ile ilgili bilgilerine başvurulmuştur (Ek 1). Bu kişiler arasında günümüzde hâlâ bu mekânları kullanan kişilerle de görüşülmüştür. Görüşmelerde bazen görüşülen kişinin dışında ortamda konuyu duyarak görüşmeye katılan kişiler de olmuş, bu kişilerin paylaşımlarından da tezde faydalanılmıştır. Görüşmelerde mümkün olduğu kadar Tokat'ın yerli halkı ile görüşülmeye çalışılmıştır. Ancak "bağ evleri yerine yapılan yapılara yerleşen ama bağ evi deneyimi olmayan kişiler"ın bazılarının Tokat dışından gelen kişiler olması nedeniyle günümüzdeki yapıyı ortaya koymak için bu kişilerin görüşlerinden de faydalanılmıştır. Bağlık alanlara özellikle 1970'li yıllardan sonra Artvin, Erzurum gibi illerden gelerek burada düzenli ikamet eden kişilerle de görüşülerek günümüzde oluşan yapıdaki etkileri öğrenmeye çalışılmıştır.

Görüşmelerde bağ evlerinin geçmiş yapısını ortaya koyarken özellikle kadınların verdikleri bilgilerden daha fazla faydalanılmıştır. Çünkü geleneksel gündelik hayatın sürdürülmesinde ve dönüşümünde kadınların belirgin etkisi bulunmaktadır. Erkeklerle yapılan görüşmelerden ise daha çok mekânsal yapının geçmişteki ve günümüzdeki durumunun yanısıra kapitalist sistemin mekânda getirdiği düzen ile ilgili verdikleri bilgilerden daha fazla faydalanılmıştır. Görüşülen kişilerle bazen ev ortamında bazen dış mekânlarda görüşmeler yapılmıştır. Görüşme süreleri ortalama 15-20 dakika civarında sürmüştür. Ev ortamında yapılan görüşmelerde görüşmeciler ile gayet sıcak ve samimi sohbetler gerçekleştirilmiştir. Görüşme konusu eski hatıraları canlandırdığı için görüşmeciler ile uzun sohbetler yapılmıştır. Bazı görüşmeciler araştırmacıya ilk başta temkinli yaklaşmış, ses kaydı alınmasına izin vermemiş, ancak daha sonra oluşan karşılıklı güven ortamında coşkulu görüşmeler yapılmıştır. Esnafılık yapan kişilerle genelde işyerlerinde görüşmeler yapıldığı için bazı esnaflarla yapılan görüşmelerde işyerine alışverişe gelen birçok müşteri de görüşmeye dolaylı katkılar sunmuştur.

Görüşme yapılan kişiler arasında Tokat'ın ve bağlık bölgelerin mekânsal gelişiminde etkisi olan kurumların yöneticileriyle de bulunmaktadır. Tokat'ın bugünkü

yapısı ile ilgili bilgisine başvurulular arasında 2014 yılından beri görev yapan Tokat Belediye Başkanı, Tokat Belediyesi'nde çalışan İmar Müdürü, Tokat Belediyesi'nde çalışan Şehir ve Bölge Planlamacısı ve 1994-2000 yılları arası eski dönem Belediye Başkan Yardımcılığı yapmış emekli bir kişi ile görüşülmüştür.

1.4. Araştırmanın Temel Kavramları

Mekân: Lefebvre'ye (2016b: 56-57) göre mekân, bütün boyutları ve biçimleri ile toplumsaldır ve bundan ötürü biçimler ve ilişkiler bütünüdür. Canlı, akışkan ve değişken olduğu için sürekli diğer mekânlarla birleşir veya çatışır. Mekân, zihinsel olanla, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar. Karmaşık bir süreç meydana getirir: keşfi; üretimi; yaratılması. “Bu evrimsel ve genetik olarak işlese de bir mantığı vardır: aynı zamanlılığın genel formudur bu mantık: çünkü her mekânsal düzenleme, zekânın üst üste binmesine ve eş zamanlılığı üreten öğelerin maddi olarak bir araya gelişine dayanır.” (Lefebvre, 2016b: 25).

Bağ Evi: Değişik parsel büyüklüklerine sahip bağlık alanlar üzerinde yapılanmış, asmanın olgunlaştığı meyvelerinin toplandığı, daha sonra işlenerek ürün haline getirilmesi aşamasında yerleşilen (Girgin'den aktaran Kadıoğlu, 2010: 101), kullanım değeri üzerinden inşa edilen ve kendine has gündelik yaşam kültürünün olduğu yerleşimlerdir.

Alan: Bourdieu'ya (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 26) göre *alan*, nesnel kuvvetlerin yapılanmış bir sistemidir; buraya dâhil olan bütün fail ve şeylere dayatabildiği *özgül bir ağırlık merkeziyle donanmış, bağıntısal bir konfigürasyondur*.

Sermaye: Bourdieu'ya (2015b: 175-176) göre, failerin sosyalleşme tarihleri sayesinde kazandıkları özellikler ve bedene işlenmiş nitelikler ve bunların diğer failerle ilişki içerisinde mübadele edilmesi olarak *sermaye*, eş zamanlı olarak onu oluşturan etmenlerin göreceli öneminin bir alandan diğerine değişkenlik gösterdiği, şu veya bu etmenin duruma göre ön plana çıkmasını anlayabilmek için, üretildiği ve yeniden üretildiği alan dışında başka bir yerde olmayan ve etkilerini göstermeyen bir toplumsal enerjidir.

Habitus: *Habitus*, dışsallığın içselleştirilmesi ve içsellikğin dışsallaştırılması diyalektiğidir (Bourdieu, 1977: 72). *Habitus*, bireyin algıladığı, değerlendirdiği ve içinde hareket ettiği dünya aracılığıyla oluşan kalıcı ve aktarılabilen bir yatkınlıklar sistemidir (Bourdieu, 2015b: 18).

Ekonomik Sermaye: Salt ekonomik kaynakların elde bulundurulması ile elde edilen *sermaye* türüdür. Gelir ve mülkiyete sahip olma şeklinde ifade edilmekle birlikte *ekonomik sermaye*, diğer pratiklerle ilişkisi bağlamında anlaşılması üzerine kuruludur (Bourdieu, 1996: 269-270).

Kültürel Sermaye: Bourdieu (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 108), *kültürel sermayeyi* ise, bir *alanda* gücü elinde bulunduran kişilerin eğitim yoluyla ailelere ve bireylere aşıladığı yapı olarak ifade edilmiştir. *Kültürel sermayenin* somutlaşmış, nesneleşmiş ve kurumlaşmış olmak üzere üç biçimi bulunmaktadır.

Mekân İle İlişkisel Habitus (Mekânsal Habitus): Mekânın belleği, özgünlüğü ve gelenekleridir. Bu anlamda her mekân sahip olduğu coğrafi, fiziki, iklim özelliklerinin yanı sıra o mekâna kazınmış ilişkisellikler, tecrübeler ve tarihsellikler ile özgündür ve *mekân ile ilişkisel habitusu* var eden de bu özgünlüklerdir (Çımrın vd., 2011: 9).

2. MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ SÜRECİNDE “EKONOMİK SERMAYE” VE “KÜLTÜREL SERMAYE” İLİŞKİSİ

Bu bölümde mekân, toplum, kültür, mekânın yeniden üretimi kavramları ile mekân ve toplum arasındaki ilişkiyi geçmişten günümüze kadar inceleyen düşünürlerin yaklaşımları incelenmiştir.

2.1. Kavramsal Olarak “Mekân” ve “Mekân”a Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Mekân, yer, mahalle, ev, oturulan alan ve uzay (Develioğlu, 1992: 721) anlamına gelmektedir. Göka’ya (2001: 8) göre ise mekân, genel itibarıyla “yer” anlamında kullanılmakla beraber çevre, yaşanan dünya ve evren anlamlarını da barındırmaktadır. Genellikle mekânı somut bir şekilde ele alan tanımlamaların dışında mimarlık disiplininde mekân daha soyut bir nitelik göstermektedir. Bu disiplinde mekân genelde bir geometrik ilişkiler dizisi ve uzamsal bir biçimleniş olarak ele alınmaktadır. Mekân içinde gerçekleşen her olay ise her türlü ekonomik, toplumsal ve ideolojik içeriğinden soyutlanmış olarak sadece bir eylemler dizisi şeklinde tarif edilmektedir. Bu bakımdan mekân verili ilişkilere dayalı ve toplumun doğal bir uzantısı olarak ontolojik bir varlık alanı olarak görülmektedir. Mekânın doğal olmadığı ve toplumsal örgütlenmenin bir ürünü olduğu düşüncesi göz ardı edilmektedir (Yırtıcı, 2009: 13-14).

Şengül (2009: 233-234), mekânın ontolojik statüsü ve bu çerçevede mekân ve toplumsal süreçlerin etkileşimine dair, üç temel yaklaşımdan söz etmektedir. Ona göre bu yaklaşımlardan ilki ve en yaygın olanı, mekânla sosyal nesneler arasındaki etkileşimi dışsal bir ilişki olarak gören anlayıştır. Bu anlayışa göre, mekân ve sosyal ilişkiler birbirinden bağımsız olmuşlardır. Mekân, sosyal olguların gerçekleştiği bir sahnedir. Nesneler, mekânın içinde yer alırlar. Bu, mekân fetişizminin arkasında yatan, mekân anlayışıdır ve mekân ile sosyal olgular birbirinden ayrılırken, birinin diğerine etkisi tartışmanın eksenini oluşturur. İkinci olarak, görece mekân anlayışı mutlak mekân yaklaşımına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ve mekânın sosyal olandan bağımsız olamayacağını, bilakis, birimlerin birbirine göre konumlanışlarının mekânı oluşturduğunu savunur. İlişkisel yaklaşım olarak adlandırılan üçüncü bakış açısı, mekân ve özelde yerellik kavramlarını anlayabilmek açısından daha sağlıklı bir çerçeve sunmaktadır. Bu iki anlayışa eleştiri olarak ortaya çıkan ilişkisel yaklaşım, mekânı sosyal birimler arası ilişki olarak kavramakla birlikte, bir kez bu ilişki ortaya çıktığında,

artık kendisini oluşturan birimlere indirgenemeyeceğini öne sürer. Diğer bir ifadeyle, mekânı (sosyal) nesnelerin birbirine göre konumlanması oluşturmakla birlikte, bir kez ortaya çıktığında, kendisini oluşturan ögelere indirgenemeyeceği gibi, mekân kendisini oluşturan nesneler üzerinde de etki oluşturabilmektedir.

Mekân olgusu insanların yerleşik düzene geçmesiyle beraber barınma, korunma ve yaşamsal gereksinimlerinin karşılanması çerçevesinde önem kazanmış ve tarihsel süreç içerisinde ekonomik, fiziksel, kültürel ve politik ilişkiler üzerinden biçimlenmiştir. Harvey’in belirttiği gibi mekân, “sadece coğrafyacılara bırakılamayacak kadar önemli olan” bir alan olarak görülmüş (Işık, 1994: 8) ve birçok bilim dalının ilgisini çekmiştir. Mekân sosyal niteliğiyle insan ve onun ilişki biçimlerine sıkı şekilde bağlı bulunmaktadır. İnsan da hem mekânla hem de diğer kişilerle karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmaktadır. İnsanın diğer insanlarla ilişkisinde birbirlerine nasıl tepki verdikleri, birbirlerini nasıl görüp işittikleri, birbirleriyle temas içinde mi yoksa birbirinden uzakta mı oldukları hususunda insan bedenlerinin mekânsal ilişkileri bariz farklar oluşturmaktadır (Sennett, 2011: 12). Bireyin algılama kategorilerini geliştirmesi ile mekân ilişkisi Bourdieu’a göre, “toplumsal bir mekân içinde bir yer işgal etmek veya toplumsal bir mekân içinde bir birey olmak, farklılaşmak, farklı olmaktır... bir kimse, söz konusu mekân içinde iyice yerleşmiş olarak ... farklılıklar ortaya koymasına, farklı etmesine, ayırt etmesine olanak veren, sınıflandırma şeması olan, belirli bir tat alma biçimi olan algılama kategorilerine sahip olur.” (Ritzer, ve Stepnisky, 2013: 532) şeklindedir.

Mekân sadece fiziksel üretim araçlarıyla değil, aynı zamanda o toplumu meydana getiren ilişkiler ağıyla sosyal olarak da anlamlandırılabilir. Mekân ve toplum, birlikte anlam kazandıkları diyalektik bir ilişki içerisinde dirler. Mekân toplumu şekillendirip değiştirirken, toplum da mekânı aynı şekilde değiştirip şekillendirmektedir (Acungil, 2014; Aksu, 2015)². Mekân üretilen, oluşturulan ve yapılan bir yapı olmasıyla beraber içinde toplumsal olayların meydana geldiği sosyal bir ortamdır. Zamanın tarihe

² Çalışmada İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim dalında doktora seminer ödevlerinde hazırlanıp sunulan “Kent Dönüşümünün Geleneksel İlişkilere Etkisi ve Yeni Habitus Oluşumu: Tokat Karşıyaka Mahallesi Örneği” (Acungil, 2014) ve “Bourdieu Metodolojisi ile Mekân-Toplum İlişkisine Bakmak: Tokat Sulusokak Örneğinde Bir Ampirik Araştırma Kurma Denemesi” (Aksu, 2015) çalışmalarından mekân ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi incelerken faydalanılmıştır.

dönüştüğü bir kesit olan mekân, “sadece fiziksel üretimin araçlarıyla değil, o toplumu kuran ilişkiler örüntüsüyle anlamlandırılabilir... Mekânın üretimi ve tüketimi toplumsal bir örgütlenmenin ve bu örgütlenmenin sosyo-ekonomik ve politik kriterleri çerçevesinde gerçekleşir.” (Yırtıcı, 2005: 1). Mekân kaçınılmaz olarak toplumsaldır ve toplum ise doğası gereği mekânsal olarak kabul edilir (Aytaç, 2006: 879).

Mekân, her toplumun üretim tarzı ile ilişkili olarak şekillenebildiğinden ötürü, aynı toplumda bile üretim tarzındaki değişime bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Birçok düşünür mekânın toplumsal olarak üretildiğini ifade etmiştir (Lefebvre, 1991; Harvey, 2002). Mekânın toplumsallığının insan ilişkileri tarafından anlamlandırıldığından ötürü geldiğini ifade edilmiştir. Toplumlar, kültürler, inançlar, değerler mekânın özelliğine göre anlam kazanmaktadır. Toplumun kimliğini yansıttığı yer mekândır ve toplumsal yapıdaki meydana gelen değişimleri mekânda gözlemlemek mümkündür. Aynı şekilde toplumsal örgütlenme de doğası gereği ve zorunlu olarak mekânsaldır. Çünkü mekân üzerinde yaşamını sürdürerek, hareket ederek ve çalışarak mekânı üreten de mekân üzerinde yaşayan bireyler ve toplumlardır (Smith’den aktaran Saunders, 2013: 291).

Mekânın toplumsallığını vurgulayan Urry (2015: 105-106) ise farklı alanların, tarımsal bölgelerin, kasabaların, yeni ticaret alanlarını, ana ulaşım yollarının, alışveriş merkezlerinin ve benzeri unsurların sadece belirli bir mekânsal yapının öğeleri ve insan faaliyetlerinin dışarıdan belirleyicileri olarak görülemeyeceğini belirtmiştir. Daha ziyade bunların bizzat toplumsal olduğunu, toplumsal olarak üretildiğini ve toplumsal olarak yeniden üretildiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı belli bir toplum içinde hazır bulunan anlamlı toplumsal nesnelerden ve bu tür nesnelerin karşılıklı bağlı oldukları karakteristik biçimlerden ayrılamayacağını belirtir. Ona göre, mekânsal olan farklı bir genel yasalar dizisi oluşturabilecek şekilde toplumsal olandan ayrılamaz.

Mekân ve toplum tarihsel süreç içerisinde birçok düşünür tarafından incelenmiştir. Mekânı ilk olarak inceleyen düşünürler klasik sosyolojinin kurucuları olarak kabul edilen isimler olan Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim’dır. Bu düşünürlerin ortak özelliği, kent mekânını Batı Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçiş bağlamında bir tarihi analiz nesnesi ve belirli gelişmelerin önemli bir koşulu olarak ele almalarıdır. Çağdaş kapitalizmde yer alan kent, artık ne insanların örgütlenmesi için bir temel, ne iş bölümünün yeri, ne de belli bir üretim tarzının ifadesidir. Buna göre kent

mekânı, kapitalist toplumlarda oluşturulan önemli sosyal süreçlerin gelişiminin üzerindeki ikincil bir etki olarak görülmüştür (Saunders, 2013: 15-17).

Marx'ın çalışmalarında kent mekânını ayrı bir çalışma nesnesi olarak ele alan ve/veya mekânı sistematik olarak açıklayan bir yaklaşım görülmemiştir (Ritterberger vd., 2013: 52; Güllüoğlu, 2012: 3; Şengül, 2001: 10). Marx çalışmalarında kapitalizm öncesi geleneksel toplumdan modern endüstriyel topluma yaşanan dönüşümün kavramsal ve yöntemsel açıdan özgün bir toplum teorisi çerçevesinde analiz etmiştir (Şavran vd., 2013: 63). Marx'ın çalışmalarında mekânın sistematik bir şekilde inceleyen veya mekânı incelenmesi gereken ayrı bir çalışma alanı olarak gördüğü bir yaklaşım bulunmamakla birlikte, Marx'ın analizlerinde işbölümüne dayalı bir kır-kent mekân ayrımına yer vermiştir. Kent-kır ayrımını sanayi, ticari ve tarımsal işgücü arasındaki işbölümüne ve sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki ayrımlar üzerine kurmuştur (Bal, 2008: 154). Kentlere ilerici bir nitelik vererek ilkel tarımsal yapıda bulunmayan iktisadi, siyasal ve kültürel birçok işlevin kentlerde yoğunlaştığını belirtmişlerdir (Marx ve Engels, 2012: 20). Marx ve çalışma arkadaşı Engels'e göre kent mekânı, feodal üretim tarzının çözülmesi ve kapitalizme geçiş sürecinde bir özne durumundadır (Saunders, 2013: 27). Kapitalizmin gelişimi ve sermaye birikim süreçleri çerçevesinde kenti incelemişler ve kapitalist devlet ve sınıf mücadelesi kuramında kenti ana inceleme konusu olarak görmemelerine rağmen, feodalizmden kapitalizme geçiş hususunda etken bir çözümleme aracı olarak görmüşlerdir (Rittersberger vd., 2013: 54).

Sosyoloji kuramının en çok bilinen ve tanınan şahsiyetlerinden olan Max Weber³ kent toplumsalını incelenirken tüm toplumsal ilişkileri meydana getiren etmenler bağlamında araştırılması gerektiğini ifade etmiştir (Aslanoğlu, 2000: 58). Weber, toplumsal yapı içinde meydana gelen değişikliği açıklamak için kenti bir analiz nesnesi olarak ele almış (Aslanoğlu, 2000: 58), ancak mekân-toplum arasındaki ilişkiyi sadece ekonomik boyutuyla incelemiştir. Weber, mekân-toplum teorisi geliştirmekten ziyade modern kapitalizmin köklerine yönelik bir tarihsel anlayış oluşturma çabasında olduğu, onun demografik yapı veya fiziksel plan gibi faktörleri kabul etmemesinden anlaşılmaktadır (Saunders, 2013: 41). Marx gibi Weber'in analizlerinde de mekân,

³ Weber, 1905 yılında yazdığı *Şehir* adlı çalışma kent çalışmaları alanındaki ilk modern çaba olarak görülmüştür (Sennett, 1969: 5). Weber'in kent tanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Weber (1978) ve Domingues (2000).

kapitalist toplumda oluşturulan temel sosyal süreçlerin etkileşim alanı olarak görülmüştür. Yani kent bir sebep değil kimi toplumsal gelişmelerin yer aldığı bir mekân olarak görülmüştür (Aslanoğlu, 2000: 58).

Klasik sosyologlardan olan Durkheim, Marx ve Weber gibi şehirleri analiz ederken toplumlarda faaliyet faktörlerin geniş analizine yönelmiştir. Emile Durkheim, iş bölümünü kent toplumunun gelişiminin ve farklı statüdeki bireyler arasındaki sözleşme güvenliğini sağlayan bir konsensüs olarak görmüştür (Miles, 2007: 10). Durkheim, işbölümü olgusu çerçevesinde toplumların evrimine, birey-toplum ilişkisine ve toplumdaki fikir birliğine açıklama getirmiştir. Ancak Durkheim, mekânı toplum kuramının ana etkenlerinden biri olarak görmemiştir.

Avrupalı sosyologlardan olan ve mekânı inceleyen George Simmel, 19. yüzyıldaki sanayi devrimi ile ilişkilendirerek kentbilim ve kentleşmenin sosyal ve psikolojik etkilerini anlamaya çalışmıştır (Knox and Pinch, 2010: 149). Simmel, Weber gibi kentlerin “ideal-tip” form şeklinde tanımlanabileceğine inanmış fakat bu formu açıklama elemanları Weber’in kent pazarları, aileler ve yasalar tanımlamasında olduğu gibi psikolojik olması gerektiğini, yapısal olmaması gerektiğini belirtmiştir (Sennett, 1969: 8). Simmel, Weber’den farklı olarak modernitenin doğuşunu, toplumsal etkileşimin mekânsal boyutlarından biri olarak metropol mekânı tartışan içeriğiyle ilişkilendirmiştir (Martindale’den aktaran, Özdemir, 2012: 155). Simmel kenti yalnızca modern dönem sosyal ilişkileri nitelendiren mantığın, kişisellikten uzaklığın veya benzeri şeylerin göstergesi olarak görmemiş, kenti daha çok sosyal biçimleri açıklamada tek başına nedensel bir etken olarak görmüştür (Saunders, 2013: 107-108). Kenti işbölümü, para ekonomisi, maaş sistemi, belirgin sanayileşmeyi ve Batıya özgü birçok özelliği gösteren ayrıcalıklı bir tür olarak görmüş ve kentleşmeyi asla toplum kuramı için açıklayıcı bir formül olarak düşünmemiştir.

Amerika’da kent sosyolojisi alanının kurulmasında önemli etkileri olan George Simmel’in eski öğrencisi Albion Small tarafından 1893 yılında Chicago’da kurduğu sosyoloji bölümü de mekân ile ilgili çalışmalar yapmış (Gottdiener and Hutchison, 2011: 49) ve bölümde Albion Small, Robert E. Park, W. Burgess ve Ellsworth Faris aktif olarak çalışmışlardır (Abbott, 1997: 1153). Chicago Okulu’nun geliştirdiği kentsel

ekoloji kuramı, bireylerin ve kurumların fiziksel dağılım, yerleşim ve örgütlenme biçimlerini incelemiş ve temel varsayımını topluluğun örgütlenme sağlayarak çevresel uyumu kolaylaştıracağı varsayımı üzerine kurmuştur. Nüfus örgütlenmesi içinde yer alan bireyler birbirleriyle ortak yaşam ilişkisi ile varlık bulmuştur (Aslanoğlu, 2000: 25). Okul, mekân, toplumsal aktiviteler ve nüfus arasındaki ilişkileri biyoloji ve ekoloji kavramlarının sentezinden üretilmiş bir terminolojiyle analiz ederek sanayileşme koşullarında sosyo-mekânsal gelişme ve farklılaşmayı haritalamıştır (Arlı, 2012: 129).⁴ Sistematik bir kent kuramının geliştirilmesinin görgül çerçevesi Chicago kentinin (kent, hızlı büyüme, yayılma, nüfus yoğunlaşması, nüfusun heterojenliği gibi özelliklere sahiptir) bir laboratuvar gibi incelenmesine dayanmıştır (Aslanoğlu, 2000: 61).

Chicago Okulu düşünürleri kent sosyolojisi alanında yeni bir çığır açmış ve kendinden sonra gelen düşünürleri etkilemişlerdir. Okul üyelerinin geliştirdiği kuramlar aynı zamanda çok fazla eleştiri de almış ve kuramlar çürütülmeye çalışılmıştır. Chicago Okulu'nun insan ekolojisinin zaman içerisinde aldığı eleştiriler çerçevesinde⁵ bir kent kuramı olmadığının aşikarlığı ortaya konmuş ve içinde özellikle toplumsal kent kuramının gelişebileceği bir kavramsal çerçeve sunma konusunda yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler almışlardır (Saunders, 2013: 93).

Chicago Üniversitesi sosyoloji bölümünün üyelerinden olan ve okulun son dönem gelişiminin en önemli aktörlerinden olan Louis Wirth, mekân olgusunu bir yaşam tarzı olarak ele aldığı “Bir Hayat Biçimi Olarak Kentlileşme” adlı makalesi de mekân konusunda incelenmeye değer bir eserdir. Simmel'den şehirdeki insan örgütlenme biçimlerini, kent ve kır arasındaki ikiliği ve kentsel yaşamın öznel deneyimini alıntılamıştır. Simmel gibi nüfus büyüklüğünü önemli bir değişken olarak kabul etmiştir ancak Simmel'in işbölümü analizlerinin yerini Wirth'de çeşitlilik analizi almıştır. Diğer taraftan Park'ın öğrencisi olarak Wirth aynı zamanda yoğunluğun insan örgütlenmesi üzerindeki etkileri ve kentin ard bölgeleri üzerinde kazandığı hâkimiyet ile ilgili olarak Chicago insan ekolojistlerince geliştirilen anlayışları kullanmıştır (Saunders, 2005: 63). Kenti tanımlarken, kentlerin bireyin sosyal yaşamı üzerindeki etkilerinin kentli nüfus

⁴ Chicago Okulu'nun öne çıkan düşünürlerinin insan ekolojisi hakkında geliştirdikleri kuram ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Park, 1925; May vd, 2005; Fisher, 1995.

⁵ Chicago Okulu ile ilgili eleştiriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Saunders, 2013, 75-93, Aslanoğlu, 2000: 30-31.

oranını göstereceği etkilerden daha büyük olduğunu, kentin sadece bireye daha büyük iş ve yerleşim imkânı sağlayan yer değil aynı zamanda dünyanın en uzak kesimlerini kendisine çeken, çeşitli bölgeleri, bireyleri ve faaliyetleri bir düzene göre dokuyan, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşam merkezinin kontrolünü başlatma ve kontrol merkezi olarak ifade etmiştir (Wirth, 1938: 2). Wirth, kentin mekânsal bir çevre ortamı olarak bireysel davranışları etkilediğini vurgulamıştır. Ancak Wirth'in düşünceleri de ortaya koyduğu göstergeleri analiz etmeye girişecek girişim, bir toplumsal mekânsal teoriyi değil, birçok değişken arasından mekânsal unsurların göz önüne alındığı sosyo-psikolojik bir teoriyi içereceğinden ötürü eleştirilmiştir (Saunders, 2013: 127).

1960'lı yılların sonları ile 1970'li yılların başlarında kentsel yerel topluluk temelli hareketlerin etkili olması kent sorunsalı konusunda yeni bir anlayışın geliştirilmesinde öncü olmuştur. Bu toplumsal hareketlerin ekonomik ve siyasi anlamını ve geleneksel Marksist çözümlemede odak noktasını oluşturan sınıf-temelli hareketlerle ilişkiyi anlamaya çalışma çabası temel bir etken olmuştur (Duru ve Alkan, 2002: 20). Bu dönemde Lefebvre, Castells ve Harvey bu yeni yaklaşımın öncüleri olmuşlardır.

Mekânla ilgili Yeni Marxçı kuramda Lefebvre, toplum kuramcılarının mekânın doğasını yeterince kuramsallaştıramadıklarını ve mekânı öncelikle, mekân içinde ortaya çıkan daha önemli olayların doğal bir zemini olarak ele aldıklarını ifade etmiştir. Mekân bu kuramcılar tarafından içindeki şeylerin meydana geldiği yer olarak algılanmış, fakat kendi başına anlama ve öneme sahip olarak görülmemiştir. Zaman içinde değişik mekân biçimlerinin birbirinin takip ettiğini, doğal mekândan mutlak ve *soyut mekâna* doğru bir ardışıklı olduğunu belirtmiştir. Kent mekânını, *kullanım değeri*ni ve *değişim değeri*ni anlamlandırdığı mekân olarak görmüştür. Her üretim biçimi kendi mekânını üretiyorsa kapitalist üretim biçimi de *soyut mekân* üretmektedir (Lefebvre, 2016b: 56-62). Yalnızca mekân üretmesi sonucu değil, aynı zamanda, mekân üzerinde bir hâkimiyet kurması sonucu ayakta kalan kapitalizmde, mekânın *kullanım değeri* değil, *değişim değeri* önemlidir. Lefebvre'nin yaklaşımları "2.2. Lefebvre'ci Yaklaşımla Mekânın Yeniden Üretimi" başlığında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Mekân ile ilgilenen bir diğer eleştirel kuramcı Manuel Castells'dir. Castells, Althusserci bir çerçeveden hareket ederek yeniden üretim süreçlerinin meydana getirdiği çelişkileri sistemli ve ayrıntılı bir şekilde kavramsallaştırmıştır (Şengül, 2001:

17). Castells (1997: 16-17), gelişmiş kapitalizmde ortaya çıkan toplumsal sorunların mekân ve doğanın örgütlenme biçiminden kaynaklandığını, bu biçimlerin ise üretken teknolojilerin zorunlu evrimi sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir.

Manuel Castells'in kent sosyolojisi eleştirisinin özünde bağımsız ve özerk bir varlık olarak görülen "kent" düşüncesinin yanlışlığı bulunmaktadır. Castells, kentin, içinde bulunduğu toplum tarafından belirlenmesi ve bağımlı olarak analiz edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (McKeown, 1980: 259). Şehircilik tanımlaması içine mekân boyutunu katmasına rağmen aslında Castells'in analizinde mekân çok küçük bir rol oynamıştır. Önem odağını kolektif tüketime vermesi ile kendi başına bir kent kuramıyla ilgilenmemiş, daha ziyade kent sorunsalı konusu ile ilgilenmiştir. Castells, mekânın toplumdan ayıramayacağını iddia etmiş ve mekân kullanımının baskın grupların, alternatif projelerin ve ayrıntılı planların peşinden koşan toplumun ezilen kısımlarının arasında gerçekleşen mücadelelerin ürünü (Castells, 1997: 27-32) olduğunu ileri sürmüştür. Bu süreçte Castells'i meşgul eden kent ve toplumdan ziyade kentin içinde gerçekleşen mücadeleler olmuştur.

Bir diğer eleştirel kuramcı olan David Harvey, 1960'lı yıllar boyunca Amerika'da gerçekleşen getto ayaklanmalarından ve özellikle Karl Marx ve Frederick Engels'in kent analizleri üzerine yazılar yazan Lefebvre'nin çalışmalarından etkilenmiş ve 1970'li yıllarda şehirlerin durumlarının uygulamalı Marksist ekonomik analizini yaptığı bir kitap ve makaleler serisi yazmıştır (Gottdiener and Hutchison, 2011: 84; May vd., 2005: 360). Harvey, mekân ile ilgili incelemelerinde yerelin evrenselleşmesi, bilginin, sermayenin serbest dolaşımı dünyada ortak bir dil birliği oluşturulması şeklinde olan küreselleşmenin mekân üzerinde de önemli değişmelere yol açtığını ve bunun en yoğun şekilde yaşandığı yerlerin de şüphesiz kentler olduğunu belirtmiştir. 1980 yılında yaşanan neo-liberal politikalar ile kentlerin birbiriyle yarışır duruma getirilmesi, kentsel yeniden gelişmeyi öne çıkarırken, mekândaki eşitsiz gelişim koşullarını ve sınıfsal ayrışmaları keskinleştirmiştir (Harvey, 1999: 116).

Harvey'in çalışmalarında mekân ve toplum süreçleri onun kent incelemelerinin iki konusunu oluşturmaktadır. Yaptığı çalışmalarda bu iki süreci kapsayacak ve bağdaştıracak bir kent yaklaşımı oluşturmaya çalışmıştır. Harvey'e göre mekânsal biçimler toplumsal süreçleri içerir ve toplumsal süreçler esasen mekânsaldır. Harvey

analizlerinde mekânı, sermaye birikim süreçleri çerçevesinde ele almış ve açıklamaları “sermayenin” yaptığı şeyler etrafında izah etmiştir. Kent mekânı, her ne kadar yapıyı çevre görülerek kapitalizmin girdiği krizleri çözme açısından rol oynasa da Harvey’e göre kent mekânını özerk bir yapı ve özgünlük yüklemek doğru olmayacaktır. Ona göre kent mekânı ancak kapitalist birikim süreçleri ile anlam kazanmaktadır. Bunun tersini düşünmek ise mekâna toplumsal ilişkilerden bağımsız bir güç yüklemek anlamına gelecektir (Şengül, 2000: 31). Harvey’in açıklamaları tamamen “sermaye” üzerinden hareket ettiği için analizleri sermaye birikimi ve bundan kaynaklanan sorunların mantığı ile ilgilidir, toplum ve sınıf mücadeleleri teorisi için sadece dipnottan ibarettir (Saunders, 2013: 305-306).

2.2. Lefebvre’ci Yaklaşımla Mekânın Üretimi

Mekân, hem bir kültür ürünüken hem de kültürü sonraki nesillere aktarıcı bir işlev görmektedir. Kapitalist üretim biçiminin en önemli sosyo-ekonomik olgusu olarak kabul edilen kent mekânı günümüzde neoliberalleşme süreçlerinin artması ile birlikte hem kendi içindeki hem de diğer kent mekânları ile arasındaki farklılıkların belirgin şekilde ortaya çıktığı yerler haline gelmiştir. Eşitsiz gelişme gösteren mekânların farklılaştığını ve bu doğrultuda kendine has toplumsal ilişkilerle şekillendiğini belirten Lefebvre (Doğan, 2005: 57), “mekânın yeniden üretimi” düşüncesinin en istikrarlı, en yaratıcı ve en aşikar taraftarı olarak öne çıkmaktadır. Lefebvre, mekânı kendi başına anlam ve öneme sahip bir olgu olarak incelemiş ve mekân konusundaki açmazın (bölünme, parçalanma, soyutlama) ötesine geçerek bütünlüklü görebileceği toplumsal mekân ve onun üretimi (Lefebvre, 2016b: 56-57) noktasına kilitlemiştir. Bu çerçevede mekân açmazı konusunda sunduğu mekân kavramsallaştırması faydalı olacağı düşünüldüğü için çalışmada Lefebvre’ye ayrıca yer verilmiştir.

Lefebvre, toplum kuramcılarının mekânın doğasını yeterince kuramsallaştıramadıklarını ve mekânı öncelikle, mekân içinde ortaya çıkan daha önemli olayların doğal bir zemini olarak ele aldıklarını ifade etmiştir. Mekân, bu kuramcılar tarafından içindeki şeylerin meydana geldiği yer olarak algılanmış, fakat kendi başına anlama ve öneme sahip olarak görülmemiştir. Lefebvre, mekânın her zaman politik ve ideolojik olduğunu belirtmiş ve yalın biçimde tamamen nesnel görülen mekânı, toplumsal bir ürün olarak görmüş ve mekân üretimi de bir tür ticari malın üretimine

benzetmiştir (Saunders, 2013: 178). Lefebvre'nin teorisinin önemi özellikle farklı düzeylerde mekânsal süreçleri analiz etme ve anlama, mekân ve kent kategorilerini tek ve kapsamlı bir şekilde kaynaştırma gerçeğinde yatmaktadır (Schmid, 2008: 27).

Lefebvre, kapitalizmin insanların yaşamlarını sürdürdükleri mekânı şekillendirme biçimine ilgi duymuş (Magda, 2003: 18; Ritzer ve Stepsky, 2014: 317-318) ve Marx gibi Lefebvre'de kent mekânını *kullanım değeri* ve *değişim değeri*⁶ anlamlandırdığı mekân olarak görmüştür. Basit bir şekilde ifade edilecek olursa *kullanım değeri* fiziksel çevre, insan ve hammadde ile ilişkili iken; *değişim değeri* ise kapitalist üretim sistemi tarafından satmak için üretilen metanın değeri ile ilişkidir. 19. yüzyılda endüstriyel kapitalizm nasıl işçi sınıfı çevresinde belirli kentsel formların yükselmesine sebebiyet vermişse, Lefebvre'de aynı şekilde 20. yüzyılın endüstriyel kapitalist toplumunun diyalektik bir şekilde kent toplumu⁷ tarafından aşıldığını düşünmektedir. Sermayenin

⁶ Marx, her metanın *kullanım* ve *değişim değeri*nden oluşan iki katmanlı karakteri olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kapitalizmin gelişim esasını her meta ve her değişim eylemini tanımlayan *kullanım değeri* ile *değişim değeri* arasındaki çelişki oluşturmaktadır. Marx çalışmalarında bu çelişkinin toplumsal uygulamada nasıl bir yol izlediğini araştırmış ve “para”nın *kullanım değerinin* kendisini *değişim değerine* dönüştürmesi için kullanılan bir araç olarak görmüştür (Stanek, 2008: 72-73). Marx’a göre bir malın insan ihtiyacını karşılama özelliği *kullanım değeridir*. Bir malın sağladığı fayda, onu bir *kullanım değeri* haline getirir. Bu yararlılık, metanın fiziksel özellikleriyle sınırlı olmasından ötürü o metadan ayrı bir varlığa sahip olmamaktadır. Marx, metanın tüketimi veya kullanımı durumunda *kullanım değerinin* gerçek bir hal alacağını belirtmiştir. *Değişim değeri* ise Marx’a göre (2003: 46): “ilk bakışta, bir nicel ilişki olarak birbirleriyle değişilen değişik türden kullanım-değerlerindeki oran olarak zamana ve yere göre durmadan değişen bir ilişki olarak görünür. Böyle olunca *değişim değeri*, rastlantıya bağlı, tamamen göreceli, ve bunun sonucu metanın özelinde bulunan bir değer olarak görünür; metadan ayrılamayan ve onun özünde bulunan bir *değişim değeri* ise, terimlerde bir çelişki gibi gelir.

Ancak mallar el değiştirmeye başladıklarında kendi *kullanım değerinden* ayrı bir biçimde *değişim değeri* ortaya çıkar. Metaların el değiştirmesi, *kullanım değerinden* baştan sona soyutlanarak ayırt edilen bir iştir (Marx, 2003: 47). Marksist teoride metalaştırma olarak ifade edilen metaların el değiştirmesi süreci bir nesneyi ya da hizmeti *kullanım değerinden* *değişim değerine* dönüştürme işlemidir başka bir ifadeyle değerini pazarlanabilir hale getirmektedir. Üretim ilişkilerindeki bu kavramsallaştırma Lefebvre'nin çalışmaları için de önemlidir. Marx gibi Lefebvre de kent mekânını *kullanım* ve *değişim değeri* ile buluşan ve resmi bir sistemde veya “üretim ilişkileri” olarak birleştirilen bir alan olarak görmüştür. *Kullanım değeri* fiziksel çevre, insan ve hammadde ile bağlantılı iken, *değişim değeri* kapitalist üretim biçimi tarafından satılan üretilmiş metaların değeri ile alakalıdır. Kapitalist üretim biçimi etkisini artırdıkça mekânın dönüşümü ve etkinliklerin kentsel alanlar içindeki yeri giderek metalaştırılmaktadır (Parker, 2004: 6, 20). Lefebvre, kentsel teori hakkında yazdığı yazılarda kentsel mekân üretiminde, düzenlenmesinde ve dönüştürülmesinde modern yerel devletin rolüne büyük önem göstermiştir. Yazılarında öncelikle kentsel mekânın özel kâr ve *değişim değeri* yerine kolektif toplumsal kullanımlar için yeniden yapılandırılmasına odaklanmıştır (Brenner, 2000: 373). Ona göre, kentsel ölçekte devlet kurumları öncelikle kentsel mekânı *değişim değerlerinin* bir topluluğuna dönüştürmek için çalışmaktadırlar (Brenner, 2000: 370).

⁷ Kent toplumunu Lefebvre (2017: 7-8), açıklarken *Kentsel Devrim* adlı kitabında *toplumun bir bütün halinde kentleşmesi* hipotezini öne sürmüştür. Bu hipotezi şunu kastetmektedir: Kent toplumu, sanayileşmeden doğan toplumdur. Yani tarımsal üretimi bizzat emen veya onun üzerinde hâkimiyet kuran bu süreç sonucunda inşa edilen toplum anlamındadır. Bu anlamıyla kent toplumu, yalnızca kesintiye

finans ve gayrimenkul şeklinde kentleşmesi sermayenin üretim ilişkilerinin giderek baskınlaşmasına yol açtığı ikinci evresinin yükselmesine sebebiyet vermiştir (Parker, 2004: 22).

Sermayenin baskınlaşarak ikinci evrenin yükselişe geçtiğini belirten Lefebvre, kapitalist sistemin ticari ürünlerin mekânlarda üretildiği bir sistemden, mekânın kendisinin ticarileştiği bir sisteme doğru evrildiğini ve mekânın artık homojen ve ölçülebilir bir ticari mal olarak kabul edildiğini belirtmiştir (Saunders, 2013: 179). Kapitalizmin yeni dönemindeki inşaat ve eğlence sektörü, imalat endüstrisinin yerine geçmiştir. Kapitalist kent mekânı, hem artı değer üretmede hem de kârı maksimize etmede tamamlayıcı bir role bürünmüştür. Lefebvre bu geçiş sürecini “kentsel devrim” olarak ifade etmiş ve esas üretim dayanağının tarımdan imalat sektörüne geçtiği önceki sanayi devrimine benzetmiştir. Lefebvre’ye göre (2016b: 56), mekân toplumsal bir üründür ve her toplum (ve toplumun sahip olduğu üretim tarzı) bir mekân üretmektedir. Ona göre mekân, bütün boyutları ve biçimleri ile toplumsaldır ve bundan ötürü biçimler ve ilişkiler bütünüdür. Canlı, akışkan ve değişken olduğu için sürekli diğer mekânlarla birleşir veya çatışır. Toplum, kendi ürettiği mekânlarda somutlaşırken, kendi de aynı zamanda mekân üretmektedir (Avar, 2009: 8). Toplumsal mekân da toplumsal yeniden üretim ilişkilerini içermektedir. Bazı toplumsal ilişkilerle birlikte üretim tarzı da kendi mekânını üretir. Ancak yeni üretim biçimi yeniden bir mekân meydana getirmez, mekân üretilirken mevcut mekân kullanılır. Yani yeni üretim biçimi önceden şekillenmiş mekâna yerleşmekte ve amaçlarına göre bir düzen getirmektedir (Lefebvre, 2016b: 28). Bu durumda öncelikli mevcut mekân üzerinden hareket edilir: Mesela su yolları, demiryolları yapılar sonra havayolları ve otobanlarla devam edilir. Mekân içinde önceki üretim biçiminden kalan hiçbir ulaşım aracı kaybolmamıştır, ne yürümek, ne bisiklet, ne at... Yine de 20. yüzyılda dünya ölçeğinde yeni bir mekân meydana gelmiştir, bu mekânın nihai sonuca ermemiş üretimi devam etmektedir. Yeni üretim tarzı, önceden mevcut olan ve önceden şekillenmiş mekânı sahiplenmektedir. Bu ağır dönüşümler,

uğramış toplumsal dönüşümlerin mirası olan eski kent formlarının parçalandığı bir sürecin sonunda meydana gelebilir. Şehir ise sanayileşmeden önce bulunmaktadır. En seçkin kentsel yaratılar, şehir hayatının en “güzel” yapıtları sanayileşmeden önceki dönemlerden kalmaz. Paraya, ticarete, mübadeleye, ürünlere doğru geri dönüşsüz yönelimiyle tezat oluşturmasından dolayı şehrin kendisi yapıttır. Lefebvre’ye göre gerçekten de yapıt, *kullanım değeridir*, ürün ise *değişim değeridir* (Lefebvre, 2016a: 21-22). Şehir ve kentsel gerçeklik kullanım değerine bağlıken, mübadele değeri ve sanayileşme yoluyla metanın genelleşmesi ise *kullanım değerini* yok etme eğilimindedir (Lefebvre, 2016a: 24).

zaten sağlam bir mekâna etki ederken, bazen de onu sert bir şekilde alt üst ederler (Lefebvre, 2016b: 28).

Lefebvre (2016b: 56-62), kapitalizme gelene kadar üretim ilişkilerinin sosyo-ekonomik üretim düzeyi ile biyolojik yeniden-üretim düzeyinin iç içe girdiğini ifade etmiştir. Böylece toplumsal yeniden üretimi, çeşitli mücadelelere rağmen kuşaklar boyu süregelen toplumun yeniden üretimini içermektedir. Mekânın bu süreç içerisinde belirli bir rol üstlendiğini göstermek gereklidir. Kapitalist birikim stratejilerinin bir parçası olarak mekân bilfiil kendisi de üretilmektedir. Kapitalist toplumda mekânın üretimi diğer metaların üretimine benzetilmektedir ve onlar gibi mekân da bir metadır. Her üretim biçimi kendi mekânını üretiyorsa, kapitalist üretim biçimi *soyut mekân* üretmektedir (Merrifield, 2003: 172).

Lefebvre, kapitalin ürettiği mekânın çelişik olduğundan bahsetmektedir. Ona göre sermaye, mekânı yalnızca amaçlarına ulaşmak için kullanmamaktadır. Sermayenin gerçekliğinde mekân tıpkı para gibi somutlaşan soyutlamalardan biridir. Soyutlama işlemi ise yaşanan mekânın, sermaye ve devlet için metalaştırmasının yolunu hazırlayan soyutlama işlemleriyle, temsillerle ve kodlarla kurulmuştur (Lefebvre, 2016b: 161-163). Kapitalizm, yalnızca mekân üretmesi sonucu değil aynı zamanda mekân üzerinde bir hâkimiyet kurması sonucu ayakta kalmıştır. Lefebvre, kapitalist üretim süreçlerinin mekânsallığını ve kapitalizmin mekânı içselleştirip, soyut hale getirerek kullanılmasına vurgu yaparken öte taraftan da bu tür bir mekânsallığın sadece üretim ve dolaşım için değil, aynı zamanda yeniden üretim süreçleri için de geçerli olduğunu belirtmiştir (Şengül, 2001: 16). Bundan dolayı ne mekânın tarihsel üretim ve kullanımı, ne de temsil ettiği sosyal değerlerin kendi başına önemi bulunmaktadır. Bunlar ancak söz konusu mekânın *değişim değeri*ne katkıda bulundukları sürece önemlidir. Lefebvre, toplumsal mekânın üretiminin meta üretimi ile benzerlik göstermediğini belirtmiştir. Buna sebep olarak ise, genellikler olarak üretim biçimlerinin her toplumu kendine özgü tarihler ve kurumlar ile birlikte kapsamasından ötürü, mekânın birçok farklı şeyi bünyesinde barındırmasıdır (Doğan, 2007: 98). Mekânın üretiminde Lefebvre'nin ifade ettiği toplumsal mekân yalnızca *soyut mekâna* değil *somut mekâna* da gönderme yapmaktadır. *Değişim değeri*nin dışında toplumsal sınıflar, sınıf fraksiyonları ve ara katmanların şekil verdiği *somut mekâna* da vurgu yapmaktadır. Burada mekânı *değişim değeri* olarak

algılayanlar ile *kullanım değeri* olarak algılayanlar arasında bir çatışma⁸ bulunmaktadır (Doğan, 2005: 60).

Lefebvre, ürün olarak düşünülen mekânın eylem halindeki bir topluluk tarafından dikkate alınan veya ele alınan üretim ilişkilerinin bir neticesi olduğunu belirtmiştir. Kısa zamandır mekânın kendisinin de bir meta gibi alınıp satıldığını, artık mekândan kastedilenin toprak değil, var olan haliyle, bu amaç için üretilen toplumsal mekân olduğunu ifade etmiştir. Mekân artık sadece kayıtsız bir alan, artı değerın meydana geldiği, gerçekleştiği, bölüşüldüğü yerlerin toplamı değildir. Üretimin çok genel nesnesinin, artı-değerin oluşumunun ürünü haline gelmiştir. Bugün tüm mekân alım, satım ve mekânın tarafları arasındaki değişim üzerinden ürün olarak üretime girmektedir. Önceden kullanıcı konumunda bulunan birey ise sıradan bir “sakin” haline gelmiş, mesken fonksiyonuna değil, mekânın artı-değerini gerçekleştiren alıcısı fonksiyonuna indirgenmiştir (Lefebvre, 2017: 146-147). Bu süreçte kent planlamacısının kenti planlarken semboller ve topografyanın araçlarıyla ortaya koyduğu proje, *soyut mekân* ile toplumsal mekânın yer değiştirmesi ile sonuçlanır. Mekânın planlaması sürecinde bir tür indirgemecilik yapılmaktadır. Bu yapılırken de şehircilik⁹ ve kent planlaması kullanılır. O, devletin ve politik eylemin maskesi, bir strateji ve

⁸ Lefebvre analiz ettiği kentsel sistemdeki çatışmaları şu şekilde belirtmiştir (Lefebvre, 2016b: 24): “Kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki çatışma, para ve değerli kağıt olarak servetin seferber edilmesi ile şehre yapılan üretken olmayan yatırım arasındaki çatışma, sermaye birikimi ile bu sermayenin eğlencelerde israf edilmesi ile arasındaki çatışma, egemen olunan toprakların genişlemesi ile egemen şehrin etrafında bu toprakların katı bir şekilde örgütlenme gerekliliği arasındaki çatışma.” Sanayileşme ve şehirleşme şeklinde iki aşamalı bir sürecin karşımızda olduğundan bahseden Lefebvre’ye (2016b: 26-27) göre kentsel gerçeklik ve sanayi gerçekliği arasında da şiddetli bir çatışma bulunmakta ve süreç giderek kavraması daha güç hale gelerek karmaşılaşmaktadır. Kent merkeziyle ilişkili geleneksel toplumsal mekânın kaybolmasının sonucu olarak sistemin kendi kendini üretememesi krizi ile karşılaşmaktadır (Gottdiener, 2001: 254).

⁹ Bektaş (2017), Lefebvre’nin tartıştığı şehirciliğin, kenti “güzelleştirmeye” çalışırken kent mekânının üzerini örttüğünü ve yüksek kurumlar ile iktidar adına karar verdiğini belirtmiştir. Buna göre: “Bir üst yapı olarak pratikten, toplumsal ilişkilerden ve toplumdan ayrı olan devletin mantığıyla hareket eden, bölen, dağıtan, büyük boşluklar meydana getiren şehircilik tarafından üretilir. Yürüyüşçünün karşısına otomobiller için açılan geniş otoyolları, kaykaycının karşısına sınırları keskin araç yolu-yaya yolunu, kentte kaybolma özgürlüğünün karşısına numaralandırılmış caddeleri çıkarır. Bu rasyonelliğine (ya da rasyonel olma iddiasına) “direnen ve [rasyonelliğini] tehdit eden her şeyi, kısaca söylersek farklılıkları” düzleştirir, törpüler; yürüyüşçüye sistem karşısında biçareliğini, kaykaycıya düzenlediği şehir planını, kentte adres bulmaya çalışana matematiksel kodlamaları çıkarır. Homojenlik, bu mekânın yapısı değil, hedefidir. Planlanmış olan bu mekânda, bütün yerler homologdur ve birbirlerine göre ilişkileri mesafeler üzerinden belirlenir. Objektif ve ölçülebilirdir. Devlet rasyonalizmi tarafından şekillendirilmiş “büyük düz çizgiler, geniş, boş caddeler” olarak tezahür eder. Bu yönüyle de mekân üzerindeki insanları ve şeyleri mekâna yerleştirmeye, sınıflamaya ve rasyonel bir şekilde kodlamaya çabalar. Soyut mekânın sahip olduğu yanıltıcı şeffaflık, görünmez kıldığı iktidarın şeffaflığıdır. Haritalarda, şehir planlarında karşımıza çıkan belirginlik, nizamilik, çizgiler ardına gizlenen kurumsal ideolojinin perdesidir.”

sosyo-mantık içinde gizlenmiş çıkarların amacıdır. Şehircilik, mekânı sanat eseri olarak biçimlendirmez, gerçekte bir politik mekânı biçimlendirmeye çalışır (Lefebvre, 2017: 168). Bu süreçte somut bir gerçeklik olan toplumsal mekân, teknik ve bilim araçlarının müdahalesi ile soyut hale getirilmiştir. *Soyut mekân*, mülkiyet esasında kentsel mekânı parçalayarak tecrübe ile örülen toplumsal mekânı ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Lefebvre, mekânın üretiminde birbirine diyalektik bir şekilde bağlı iki yanlı-üç kurucu, biçimlendirici bir anın ortaya çıktığını belirtmiştir. Bir tarafta mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsil mekânları; öte tarafta algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân (Lefebvre, 2016b: 62-63). Bu iki-üçlüyü, bir tarafta insan bedenini ve somut pratikleri, bir taraftan da toplumsal pratiğin bütününe kapsayacak şekilde ilişkilendirmiştir. Herkesin yaşadığı fiziksel ve toplumsal alanlar olarak gerçek mekân maddi süreçler ve anlamlandırma süreçleri sonucunda üretilir. Yani *yaşanan*, *anlamlandırılan* ve *tasarlanan* mekân üçlüsü arasında diyalektik ilişki bulunmaktadır. (Lefebvre, 1991: 38-39). Lefebvre (2016b: 67-68), bir toplumun *mekânsal pratiğinin* kendi mekânını oluşturacağını belirtmiştir. Bu mekâna hâkim olarak ve ona sahip çıkarak yavaşça ve kesin olarak üretir. Analize tabi tutulduğunda, bir toplumun *mekânsal pratiği* mekânını çözerek keşfedilir. Mekânsal pratik etrafımızdaki organik, fiziki ve gerçek mekân olarak tanımlanabilir. Lefebvre'ye göre bu gerçek mekânın dışında zihinsel insanın ürünleri olan *soyut* ve *tasarlanan mekânın* kendisi olan *mekân temsilleri* vardır. Bilim adamlarının, şehircilerin, “parçalayan” ve “düzenleyen” teknotratların, yaşananı ve algılananı tasarlananla özdeşleştiren, bilimselliğe yakın kimi sanatçıların mekânıdır. Bu bir toplumun/bir üretim tarzının içindeki egemen mekândır. Bu meslekler tarafından kullanılan ve herkesçe bilinmeyen işaretleri, kodlamaları ve nesneleşmiş temsilleri (Avar, 2009: 11) kapsamaktadır. Haritalar, geometrik mekân, planlar ve zihinlerimizde oluşan mekânlar ile ilgili inşalardır (Kaya, 2013: 7). *Temsil mekânları* yani *yaşanan mekân*, o mekânı tarif edenlerin ve sadece tarif ettiğine inananların mekânıdır. Belli bir mekânın kullananları o mekânın hem yazarları hem de oyuncularındırlar (Lefebvre, 2016b: 68). *Yaşanan mekân*, tasarlanan ve düzenlenen mekânın müdahale etmeye, rasyonelleştirmeye ve nihayetinde elde etmeye çalışacağı deneyim alanıdır (Avar, 2009: 13).

Lefebvre'nin ortaya koyduğu bu üçlü yapı, soyut bir model statüsü atfedilirse kapsamını kaybeder, ya somutu ele geçirir ya da kısıtlı bir önem taşır. Yaşananın, tasarlananın, algılananın birbirine yaklaşması, dolayısıyla “özne”nin, herhangi bir toplumsal grup üyesinin kendini kaybetmeden bunların birinden ötekine geçebilmesi kendini dayatan birşeydir (Lefebvre, 2016b, 69-70).

2.3. Toplum ile Mekân İlişkisinin ve Mekânsal Dönüşümün Bourdieu’cu Yaklaşımla Analizi Üzerine

Mekân ve toplumun ayırt edici özelliklerini açıklamak için birçok düşünür kuram geliştirmiştir. Özellikle son iki yüzyılda geliştirilen toplum kuramları, toplumsal gücün üç ana boyutu olan kapitalist piyasa sisteminde en üst gelişim düzeyine ulaşan ekonomik ilişkileri, özel güç biçimlerinin meşrulaştırılmasını ve bu güç biçimlerine tabi olanların dünyasındaki yerlerinin tanınmasını sağlayan ideolojiler ve çeşitli egemenlik örüntüleri ile alakadar olmuştur. Toplum kuramı öncelikle şu üç konuyla ilgilenir; (1) toplumu sadece siyasi biçimler olarak değil bir bütün olarak anlamaya çalışır; (2) farklı toplum türlerini birbirinden ayırır ve onlarla ilgili genellemelerde bulunur; (3) özellikle modernleşme ile birlikte Batı’da ortaya çıkan ve dünyanın geri kalanına yayılan toplumsal yaşam biçimlerini çözümlemesini yapar (Callinicos, 2013: 17-19). Kent sosyolojisinde de kentsel mekânı ve toplumu açıklamak için Marksist, Weberyan, Ekolojik Yaklaşım, Eleştirel Yaklaşım gibi birçok farklı kuramsal yaklaşımın geliştirildiği görülmektedir. 19. yüzyılda sosyologlar, kenti yaşanan toplumsal değişimlerin merkezine alarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu yüzyılda feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçilmesi ve Batı Avrupa’da gelişim göstermesi araştırmacıları bu olguyu açıklamaya yöneltmiştir. Bu yüzyılda liberal ve sosyalist düşünce yapısındaki birçok düşünür, ilerlemeyi, kentlerin kırsal alanlar üzerindeki ekonomik ve siyasal hâkimiyetinde (Pınarcıoğlu vd., 2010: 72) görmüşlerdir.

Mekân ve toplum arasındaki etkileşimi en iyi şekilde ortaya koyan toplum kuramcılarının biri olan Pierre Bourdieu, önemli bir çağdaş kuramcı olarak kabul edilmektedir. Bourdieu *sermaye*, *habitus*, *alan*, *doxia* gibi birçok kavram geliştirmiş ve yakın dönemlerde yapılan birçok araştırmada bu kavramlar uygulanmış ve ayrıntılandırılmıştır. Bourdieu’nun kendinden önceki dönemlerde mekân ve toplum ilişkilerini ele alan düşünürlerden farkı onlar gibi sadece ekonomik uzamda

araştırmalara yoğunlaşmaması, çok boyutlu ve ilişkisel bir yapısal çerçeve geliştirmesinden gelmektedir. Bu başlık altında Bourdieu sosyolojisinin anahatları ve mekânsal dönüşüm üzerine analizi ortaya konmaya çalışılmıştır.¹⁰

2.3.1. Bourdieu’cu Yaklaşımın Temel Kavramları ve Mantiğı

Bourdieu çalışmalarında düşününsel bir sosyolojiyi gerekli görmüş ve sosyal bilimleri örseleyen kalıcı çatışkılar (savları) aşmaya çalışmıştır. Öznelci-nesnelci bilgi tarzları arasındaki uyumsuzluğun, simgeselin çözülmesi ile maddeselin çözülmesinin ayrılığının, kuram ile ampirik araştırma arasındaki süregelen ayrılığın ötesini geçmek için gösterdiği çabalar bu örneklerdendir (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 14). Bourdieu, dünyayı kuramlaştırmayı ve ampirik olarak araştırmayı meta kuramlaştırmadan ayırmış ve özerk bir pratik olarak meta kuramlaştırmayı reddetmiştir. Bourdieu, sosyologların kendi üzerilerinde işleyen güçlerin (bu güçler özellikle dışsal-toplumsal ve dışsal entelektüel güçlerdir) doğasını bir kez anladıklarında o güçlerin eserleri üzerindeki etkilerini denetlemek için daha iyi konumda olacaklarını belirtmiştir. Yani onun bakış açısından meta kuramlaştırma, sosyolojiyi kendisini belirleyen güçlerden özgürleştirmektir (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 692).

2.3.1.1. Bourdieu’cu Perspektifte Uzamlar Arası İlişki

Pierre Bourdieu, mekânı ifade ederken bedenleri olan varlıklar olarak kişilerin eşyalar gibi ancak belli bir mekânda var olabileceklerini ve bir yer kaplayacaklarını belirtmiştir. Ona göre mekân, “bir failin ya da eşyanın *fiziki uzamda* yerleşik olduğu, ‘yer aldığı’ ya da mevcut bulunduğu nokta”dır. Yani mekân, ilişkisel bir bakışla *konum*, bir düzendeki sıra veya *yerleşim* olarak tahayyül edilebilir (Bourdieu vd., 2015a: 224).

Bourdieu, toplum ve mekân arasında ilişkiyi kurarken uzam¹¹ kavramı üzerinden şekillendirmiş, toplumsal dünyanın bağıntısal bir şekilde kavranmasını getirdiğini; işaret ettiği tüm “gerçeklik”in ise gerçekliği meydana getiren parçaların karşılıklı dışsallığında yattığını olumladığını ifade etmiştir. Ona göre, ister bireyler olsun ister gruplar, farklılık dâhilinde ve onun aracılığıyla, en gerçek gerçeklik olan ve hem bireylerin hem de

¹⁰ Bölüm başlıkları oluşturulurken Çımrın ve arkadaşları (2011); Aksu (2015); Çeğin ve arkadaşları (2014) ve Acungil (2014)’den faydalanılmıştır.

¹¹ “Uzam, birbirlerinin dışında yer alan, birbirlerine göre karşılıklı *dışsallıkları* ve iç içelik, yakınlık ya da uzaklık bağıntılarıyla olduğu kadar düzenleme bağıntılarıyla –üstünde, altında ve arasında gibi- tanımlanan, ayrı ve bir arada bulunan konumlardan oluşan bütündür” (Bourdieu, 2015c: 19).

grupların davranışlarının asıl kaynağı bir bağıntılar uzamında sahip oldukları görece konumlardan dolayı vardır ve var olarak kalırlar (Bourdieu ve Wacquant: 2012: 25-26). Toplumsal failer ve bu failer tarafından kendisine mal edilerek mülkleştirilen nesneler, toplumsal uzamda ve toplumsal alanla ilişki içinde kurulurlar. Bu fail ve şeylerin yer aldığı toplumsal uzam ise bu uzamın diğer yerlerle olan ilişkisine, uzaklığına göre tanımlanır. Fiziki uzam, karşılıklı olarak birbirini dışlayan parçalardan meydana gelirken; toplumsal uzam ise yan yana bulunan toplumsal konumlardan meydana gelmektedir (Bourdieu, 2015a: 224). Bourdieu, toplumsal uzam ile fiziksel uzam arasında kurduğu ilişki eserlerindeki ifadelerinden yola çıkılarak anlaşılmaktadır. Bourdieu (Bourdieu ve Wacquant: 2012: 26), toplum kavramını bir kenara bırakarak bu kavramın yerine toplumsal uzam ve mekân kavramlarını geçirmiştir. Ona göre, farklılaşmış bir toplum, sistematik işlevlerle, ortak bir kültürle, kesişen çatışmalarla veya ayrıntılı bir otorite ile bütünleşmiş tek bir bütün değildir; böyle bir toplum, adına ister kapitalizm, ister modernizm vb. ne denilirse densin, tek bir toplum mantığına indirgenemeyecek, nispeten özerk oyun alanları toplamından ibaret olduğunu ortaya koymuştur.

Bourdieu, kendi kültürel analizini geliştirmeye çalıştığı 1960'lı yıllar boyunca rastgele değişkenlerin gücünün resmedilmesi yerine, alanların, toplumsal ilişkilerin mekânsal örgütlenmeleri yoluyla resmedilmesi olarak görmüştür¹². Bourdieu, bu dönemde failerin ve değişkenlerin yerlerini geometrik alanda koordinatları ile yerleştiren Fransız matematikçi Jean-Paul Benzecri'nin geliştirdiği Çoklu Mütakabiliyet Analizi¹³ ile ilgilenmeye başlamıştır (Savage, 2014: 110). Bourdieu sonraki dönem çalışmalarında toplumsal ve fiziksel uzam arasındaki ilişkiyi biraz farklılaştırarak incelemeye başlamıştır. 1970'li yıllardaki yazılarında fiziksel uzamın doğası üzerine ifadelerin yeni bir dert olarak yer aldığı biçimci bir tür alan analizine devam etmiştir. Görüngüsel sosyoloji alanındaki çalışmalarının etkisinin yanı sıra Loic Wacquant'ın da

¹² “Toplumsal uzayın bir diyagram olarak resmedilebilmesi şeklindeki basit olgu, toplumsal uzayın bir harita gibi, kuş bakışı bir görüş vermek için kasıtlı bir şekilde inşa edilmiş soyut bir temsil olduğuna işaret eder... Faillerin, bütünsellikleri ve çoklu ilişkileri yüzünden asla kavrayamayacakları konumları bir araya getiren toplumsal uzay, korunan ya da imlenen mesafeleriyle ve yabancılardan daha mesafeli olabilen komşularıyla beraber gündelik yaşamın pratik uzamı için neyse, geometrik uzay da olağan deneyimin “seyir halindeki mekânı” odur.” (Bourdieu'dan aktaran Savage, 2014: 110-111).

¹³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Löfgren, 2014, 255-274.

saha çalışmalarına katılmasıyla birlikte *alan* kavramına toplumsal uzamın özelliklerinin fiziksel uzam analizinden çıkarsanarak yeniden yön vermiştir (Savage, 2014: 110-111).

Bourdieu, *Site Effects* (1999: 123-124) adlı makalesinde toplumsal uzam ile fiziksel uzam arasında açık ve belirgin olmayan bir ilişki olduğunu belirtmiş ve toplumsal konum ile fiziksel konumun kesişmesinin mekânın yapısını belirlediğini ifade etmiştir. Bedenler ve şeylerin mekânda konumlanmasına benzer olacak şekilde, failer bir *alan* işgal ederler. *Alan*, fiziksel uzam içindeki bir failin ya da şeyin içine yerleştiği hem bir lokasyon hem de ilişkisel bir açıdan, bir konum, bir düzen içindeki sıralamadır. Toplumsal mekân da bu pozisyonların biraraya gelmesiyle oluşan bir uzamdır. Toplumsal sınıfa benzer şekilde toplumsal uzam da birbirine yakın pozisyonlara sahiptir ve bu durumdan dolayı failin pozisyonunu toplumsal veya mekânsal uzamdaki göreceli yeri belirlemektedir. Diğer taraftan toplumsal mekân fiziksel mekâna aktarılır ancak her iki uzam arasındaki ilişkinin karmaşık yapıya sahip olmasından dolayı bu net ve açık görülmemektedir (Bourdieu, 1999: 124).

Bourdieu, (2014: 196) toplumsal uzamın içinde bulunan failerin, grupların ve kurumların, bu uzamda birbirine yakın oldukları ölçüde ortak özelliklere; uzak ölçüde ise daha az ortak noktalara sahip olacak şekilde inşa edildiklerini ve bakıldığında fiziksel mesafelerin sosyal mesafelere kâğıt üzerinde denk geldiklerini ancak gerçekte durumun böyle olmadığını belirtmiştir. Toplumsal uzamda birbirine yakın olan failerin zorunlu olarak veya kendi tercihleri sonucunda fiziksel uzamda da birbirlerine yakın olmaları nedeniyle, hemen her yerde uzamsal ayrım eğilimi gözlemlense de, uzak mesafelerde toplumsal uzamda birbirinden çok uzak failerin mekânda kısa ve aralıklı biçimde karşılaşabileceklerini ve etkileşim içerisine girebileceklerini belirtmiştir. Bourdieu, nesnel ilişkilerin toplumsal uzamda somut biçimde kavranması noktasında *oyun* örneğinde olduğu gibi kozların etkili olan/olabilen kaynakların dağılımıyla ilgili konumlarla arasındaki ilişkilere vurgu yapmıştır (Bourdieu, 2015c: 19). Toplumsal uzam, failerin veya grupların en etkin durumda bulunan *ekonomik* ve *kültürel sermayesine* göre konumlanmaktadır. Failerin toplumsal uzamdaki konumları, bulundukları geçici ve kalıcı yerleşimlerin diğer failerin bulunduğu yerleşimlere kıyasla nerede konumlandığına bakılarak anlaşılabilir. Bu durum aynı zamanda “yer tutan” mülklerin ne azamette olduğundan da anlaşılabilir. Toplumsal uzam, yapıların

hareketsizliğiyle ve bu yapıların fiziki uzama kazınmış olmaları ile ifade edilebilmektedir. Bu durum ancak şeylerin ve faillerin nakiller yoluyla yerinden edildiği durumlarda değişebilmektedir ki bunun kendisi, fazlasıyla zor ve maliyetli toplumsal dönüşümlere yol açacaktır (Bourdieu, 2015a: 225). Yaptığı ampirik çalışmalarda olduğu gibi faillerin toplumsal uzamda ilk aşamada sahip oldukları farklı türlerde *sermayenin* genel hacmine göre, ikinci aşamada farklı türlerdeki *ekonomik* ve *kültürel sermayelerinin* sahip oldukları toplam *sermayenin* hacmine göre dağıldıklarını belirtmiştir (Bourdieu, 2014: 197). Fiziksel ve toplumsal uzamın maddi doğası ve zemindeki şekillerin alanların örgütlenmesi ve *sermaye* dağılımı birbiriyle ilişkilidir (Savage, 2014: 112). Toplumsal failler, *sermaye* taşıyıcılarıdır ve donandıkları *sermaye* (miktarı ve yapısı) gereğince alanda işgal ettikleri konuma ve yörüngelerine göre *sermaye* dağılımının korunmasına veya *sermaye* dağılımının baş aşağı edilmesine yönelebilirler (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 94; Bourdieu, 2015a: 226). Toplumsal uzam ve toplumsal failler, tarihin belli bir güzergâhı süresince biriktirilen tecrübelerin ve tüm toplumsal uzamın tarihsel mücadelelerinin ürünüdür (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 128; Bourdieu, 2013: 49).

Bourdieu'ya göre nasıl ki bir manyetik alan demir tozlarının belli şekillerde bir araya gelmesini sağlıyorsa, toplumsal uzamlar da bireysel faillerin kendilerini yapılandırılmış ilişkiler içinde düzenlemelerine neden olmaktadır. Bir *oyun alanı*nda olduğu gibi toplumsal uzamda genel geçerli kuralların bulunduğu ve hem bireysel hem de kolektif stratejilerin idaresinde “gerçek bir oyun” uzamıdır (Gorski, 2015: 435).

2.3.1.2. Bourdieu’cu Yaklaşımın Temel Kavramları

Teori ile araştırmanın sosyolojik girişimin ayrılmaz ikilisi olduğunu savunan Bourdieu, kendi bakış açısını açıklayacak *alan*, *oyun*, *sermaye*, *habitus*, *doxa* ve benzeri birçok kavramı geliştirmiş ve bu kavramları birbirleriyle ilişkilendirmiştir.

Önceki deneyimlerimiz sonucunda öğrendiğimizi ve toplumsal yapıları dikkate alan şeylerin nasıl yapılacağı konusunda pratik bir hâkimiyetimiz bulunduğunu ifade eden Bourdieu, bundan ötürü zaten eylemlerimizi üretme biçimimizin de toplumsal yapıya uyum gösterdiğini ve bu yapıları yeniden ürettiğini belirtmiştir. Bizler yapıları yaşarken bizzat içselleştiririz ve kültürün bize sağladığı öğrenme kategorileri sayesinde

toplumsal yapılara ilişkin pratik anlayışlar geliştiririz. Bu deneyim ve bilme bileşimi temelinde, her birimiz belirli biçimlerde davranmamızı sağlayan pratik bir eylem geliştiririz (Calhoun, 2014: 98-99).

Bourdieu'nun teorik üçlemesini oluşturan *alan*, *habitus*¹⁴, *sermaye*¹⁵ kavramlarında en göze çarpan, en görünür, apaçık özellik, verili kabul edilen birimlere, yani bireylere, toplumsal gruplara ve bu birimler arasında gerçekleşen örgütlenmelere ve etkileşimlere karşı inşa edilmesidir. Bourdieu'nun geliştirdiği kavramlar olan *alan-sermaye-habitus* kavramlarının birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde. Bourdieu, nesnelcilik ve öznelcilik, sosyal fizik ve toplumsal fenomoloji arasında sentezi sağlamak için *habitus*, *sermaye* ve *alan* kavramları ile temellendirerek özgün kavramsal bir cephanelik oluşturmuştur (Wacquant, 2014: 61). Bourdieu'nun geliştirdiği kavramlar birbiriyle içsel bir ilişki içerisinde bulunmaktadır, zira onların her biri tüm analitik gücünü sadece diğerleriyle birlikte kazanır (Wacquant, 2014: 65).

Bourdieu, mekân ve toplum arasında ilişki kurarken kültürün oluştuğu mekânı *oyun metaforu* ve *alan* kavramları ile ifade etmiştir. *Alan* kavramı ile sınırları genişleyip daralabilen, *sermaye* veya iktidar çeşitleri ile gömülü pozisyonlar arasındaki tarihsel bağıntılar bütünü olduğunu ifade etmiştir (Çımrın vd., 2011: 1). Bourdieu (2006a: 405), ortaya koyduğu kavramların anlaşılır olması için *oyun* örneğini vermiştir. *Oyunun* oynandığı yer *alandır* ve *oyun* alanı içinde yer alan *failler* sahip oldukları *sermayeleri* stratejik bir şekilde kullanabilirler. Oyuncular *oyuna* katılabilmek için o *oyundan* elde edilecek bazı çıkarlara sahip olmalıdırlar. *İllusio* kavramı bu çıkarlara karşılık olarak kullanılır ve *oyunun* oynanmaya değer bulunması ve kuralların (bunu da *doxia* kavramı ile ifade eder) sorgulanmaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Alan, incelenen toplumsal uzamın üstüne inşa edilen bir kavram/nesnedir (Göker, 2014b: 545). Bourdieu, gelişmiş toplumlardaki insanların farklılaşmış bir toplumsal uzam karşısında olmadıklarını, bu insanların sanat, bilim, din, ekonomi, siyaset gibi

¹⁴ Bourdieu, ortaya koyduğu *habitus* kavramı ile bireyi, özneliği ve bireyciliği aşan bir içerikle açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

¹⁵ Bourdieu (1984: 101), *Distinction* kitabında *alan-habitus-sermaye* arasındaki ilişki modelini özetleyen bir formül olarak şu denklemi sunar: “[(*habitus*)(*sermaye*)]+*alan*=pratik”. Pratiklerle ilgili modelinde, eylemi *habitus*, *sermaye* ve *alan* arasındaki ilişki sonucu olarak kavramlaştırır. Bourdieu, ilk eserlerinden beri *habitus*'u kavramsal yapısının temel çerçevesi olarak görür ve farklı alanlardaki pratikler arasındaki benzeşimleri oluşturanın da *habitus* olduğunu ifade eder (Swartz, 2013: 198).

farklı hayat alanları, kendilerine ait kuralları, düzenlilikleri ve otorite biçimlerine sahip alanlar oluşturma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Bir *alan*, ilk örnekte, yapılaşmış bir konular uzamı, kendi özel belirlenimlerini içine girenlere dayatan *bir güç alanı*; ikinci örnekte, bir *alan*, failler ve kurumların mevcut *sermaye* dağılımını korumaya veya değiştirmeye çalıştıkları “bir mücadele arenası”: içinde kimlik ve hiyerarşinin temellerinin sürekli tartışıldığı “savaş alanıdır”. *Alanın* kritik bir özelliği de onun gelişimi sırasında kendini dış etkilerden soyutlama ve komşu ya da davetsiz alanlar üzerinde ve onlara karşı kendi kriterlerini geliştirme kapasitesi yani *özerklik derecesidir* (Wacquant, 2014: 63-64).

Bourdieu, *alanda* etkin olan ve bu sebeple en önemli farklılıkları ürettikleri için çözümleyen uygun bulup seçtiği kuvvetlerin özgül *sermaye* tanımlayan kuvvetler olduğunu belirtmiştir. Fiili ve potansiyel kuvvetlerin mekânı olan *alan*, aynı zamanda bu kuvvetlerin biçimlerinin dönüşümü veya korunması için de mücadele edilen bir alandır (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 86). *Alan* güç ilişkilerinin bir mahallidir ve aşkın eğilimler, nesnel ihtimaller içerir. Bir *alan* hiçbir şekilde tesadüfen bir istikamete yönelmez (Bourdieu, 2013: 73). Her *alan* karşılıklı çatışma içinde olduğu ilişkilerin tanımlandığı bir dizi konum içerir ve bu nedenden ötürü bu konumları taşıyanlar arasındaki sürekli mücadelelerde var olur (Callinicos, 2013: 434).

Bourdieu (aktaran Calhoun, 2014: 78-79), sosyal hayatı, ödüllerin daha büyük olması dışında, bir *oyuna* benzetmektedir. Sosyal hayat ise sadece bir mücadele *alanı* değildir ve aynı zamanda sürekli doğaçlamayı da gerektirmektedir. Hiçbir *oyun* basitçe onu tanımlayan kurallar kavranarak anlaşılamaz. *Oyun* sadece kurallara uymayı değil, *oyunun* nasıl oynanması gerektiği anlayışına da sahip olmayı gerektirir. Bu toplumsal bir anlayıştır çünkü oyuncunun rakibini dikkatle izlemesi ve nerede nasıl tepki vereceğini öngörmesi gerekmektedir. *Oyuna* daha az veya daha sıkı asılma, temkinli ve riskli oynama, kendini rakibe göre ayarlama ve rakibin hareketlerini gözleme eğiliminde olmalıdır. Bunların hepsi de doğaçlama gerektiren hareketlerdir. Bu hareketler bazen ilham dolu sürprizler iken, bazen de feci hatalar olmaktadır. Bir *oyundaki* her oyuncunun bir sonraki hareketi, bir sonraki vuruşu sezgileriyle kavrama kapasitesi ise Bourdieu’nun *habitus* olarak tanımladığı şeydir.

Oyuna dahil olmak demek onu oynamaya değer bulmak anlamına gelmektedir ve *oyuna* dahil olarak insan değer sorgulamadan *alanın* yerleşik düzenini tanımış ve benimsemiş olur. Her oyuncunun elinde oyunda kullanmak üzere bazı kozları bulunmaktadır ve bu kozları Bourdieu *sermaye* kavramı ile karşılar. *Alanın* yapısını detaylandırırken *alan* kavramıyla karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olan *sermaye* kavramı işin içine girer. *Alanlar*, *sermaye* için mücadelelerin gerçekleştiği yerlerdir. Özgül *sermaye* biçimleri veya *sermaye* bileşimleri etrafında yapılandırılmış uzamlardır. *Alanlar* toplumsal gerçekliğin analitik kurgularıdır (Swartz, 2015: 54). Bourdieu, somutlaşmış toplumsal uzamın; fiziki uzamda farklı türden mal ve hizmetlere yeterli veya yetersiz erişme imkânına sahip bulunan bireysel failer ile fiziki olarak yerleşik grupların dağılımı olarak tanımlanacağını belirtmiştir. Faillerin bu mal ve hizmetlere erişimi de hem sermayelerine göre hem de sermayelerinin bağlı olarak söz konusu mallarla aralarında bulunan fiziki mesafeye göre değiştiğini ifade etmiştir (Bourdieu, 2015a: 226).

Bourdieu, bir *alanın* nasıl inşa edileceği sorusuna, çıkar amacı gütmeyen şeylerin toplamının *alan* oluşturmayacağı cevabını verir. *Alanın* yapısının ise *alan* kavramıyla karşılıklı ilişki içinde olan *sermaye* kavramını işin içine sokarak detaylandırır (Swartz, 2015: 55). *Sermaye* biçimlerindeki farklılıklar ve onların dönüştürülme dinamikleri analizi, Bourdieu'nün geliştirdiği teorisinin en özgün ve önemli özelliklerinden birisidir. Her *alanın* kendine özgü bir *sermayesi*, bir yatırımı, tahakküm edenleri ve tahakküm altında olanları bulunmaktadır. Her *alanda*, o *alan* içinde geçerli bir *sermaye* türü vardır ve mücadele bunun için yürütülür (Aydın, 2005: 124). Bourdieu, bir *alanın* yapısal konumlarını onlarla ilişkilendirilen *sermayenin* öne çıkan profilleri çerçevesinde sorgulamak gerektiğini ifade etmiş ve *sermayeleri* hem birer silah hem de yükselme mücadelelerinde birer bahis olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur (Emirbayer, 2014: 51). Dolayısıyla Bourdieu'a göre, her *alan* iktidar ilişkilerinin bir yapısı veya geçici halidir ve bu iktidar ilişkileri de ilgili *sermayelerin* konuşlandırılmasıyla verilmekte olan bir hâkimiyet mücadelesinde meydana gelmektedir. Farklı sınıflardaki failerlerin farklı düzeylerde veya miktarlarda *sermayeye* değil, aynı zamanda farklı *sermaye* tiplerine ve *sermaye* konfigürasyonlarına sahip olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla sınıfı da, “bir *alanı* tanımlayan muhtelif *sermaye* tarzlarının yapılanmış bir aradalığı” şeklinde tanımlamıştır (Öğüt ve Çeğin, 2013: 74).

Bourdieu, bir oyuncunun oynadığı *oyunu* ve bu *oyundaki* stratejilerini tanımlayan her şeyin *sermayesinin* miktarının ve yapısının zaman içindeki evrimine ve belli bir nesnel olanaklar yapısıyla uzun süren bir bağıntıda oluşan *habituslara* bağlı olduğunu ifade etmiştir (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 83). Mekân ile toplum arasındaki ilişkiden bahsedilirken insanların geçmişte kurduğu ilişki ağlarının, alışkanlıklarının kalıtsal bir şekilde bir sonraki kuşaklara aktarılmasında ve bu kültürün dönüşüm geçirmesinde Bourdieu'nun *habitus* kavramı ile bağlantı kurabilmektedir.

Bourdieu, *habitus* kavramını sosyal bilimlerde süre gelen nesnelcilik-öznelcilik tartışmalarını aşma amacıyla kullanmıştır. Bourdieu *habitusu*, dışsallığın içselleştirilmesi ve içsellikğin dışsallaştırılması diyalektiği olarak daha basit bir ifadeyle birleştirme ve nesnelleştirme olarak ifade etmiştir (Bourdieu, 1977: 72). *Habitus*, toplumsallaşmış öznelliktir. *Habitus*, bireyin algıladığı, değerlendirdiği ve içinde hareket ettiği dünya aracılığıyla oluşan kalıcı ve aktarılabilen bir eğilimler sistemini oluşturur. Her birey ortak matrisin kendine has bir biçimine sahip olsa da, bu durum onların benzer deneyimler yaşayan insanlar tarafından paylaşılması anlamına gelmektedir. Bourdieu ayrıca, bu eğilim sistemlerinin şekillendirilebilirliğini ima etmektedir, çünkü bu sistemler toplumsal çevrenin gelişen etkisini, ancak esasen birincil deneyimlerin belirlediği sınırlar içinde bedene kaydetmektedirler (Wacquant, 2014: 61-62). Profesyonel bir basketbol oyuncusu maça çıkmadan önce birçok kez atış yapar. Bu atışların bir bölümü, oyunun baskısı ve risklerden uzak bir ortamda, oyuncunun teknik becerilerini geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen antrenmanlarda yapılır. Fakat oyuncunun pratik deneyimi gerçek müsabakada, kalabalık karşısında kazanma arzusu ve takım arkadaşlarını hayal kırıklığına uğratma korkusu içinde sergilenir. Oyuncunun atışlarda kendinden emin davranışları ve stattağı gürültülerden etkilenmeme yeteneğinin gelişip gelişmemesi onun önceki deneyimleri ile alakalıdır. Bu yetenek, oyuncunun *habitusunun* bir parçasıdır (Calhoun, 2014: 79-80). Yani Bourdieu, *habitus* kavramının öyle rastgele oluşan bir yapı olmadığını zamanla birikimler sonucu oluşan bir yapı olduğunu ifade etmektedir.

Her *oyunun* kuralları ise oyuncular ve onların davranış biçimlerini kısıtlar. Oyuncular genellikle bu kuralları sabit ve değişmez olarak görürler, gerçekte kurallar tarihsel olarak üretilmişlerdir (Calhoun, 2014: 82). Diğer bir ifadeyle insanların

alışkanlıkları oluşurken mevcut ahlaki, yönetsel, siyasi kuralların *habitusun* oluşması aşamasında etkisi olduğu anlamına gelmektedir. Eylemler geliştirirken birey kendini içinde bulunduğu ve önceki deneyimlerini şekillendiren sosyal ve kültürel yapılara tepkiler verir.

Bourdieu, *habitus* ve *alan* kavramı arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu varsayar. Çeşitli *sermaye* türlerine sahip toplumsal konumların olduğu ve bireylerin sahip olabilmek için peşinde koştukları bir mücadele yeri olarak ifade ettiği *alanın*, *habitusu* yapılandırma eğilimine sahip olduğunu aynı zamanda *habitus* da *alana* dair algıyı yapılandırma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. *Habitusun* pratiği içeriden biçimlendirmesi gibi, bir *alan* da eylem ve yapıyı dışarıdan yapılandırır: Faile benimseyebileceği, her biri kendine özel kazançlar, bedeller ve muhtemel potansiyellere sahip olası bir tavırlar ve hareketler çeşitliliği sunar. *Habitus*, *sermaye* ve *alan* kavramları, böylece, birbirleriyle içsel bir ilişki içindedir, zira onların her biri tüm analitik gücünü sadece diğerleriyle birlikte kazanır (Wacquant, 2014: 64-65). Yani mekân nasıl toplumu yapılandırıyorrsa Bourdieu'ya göre de *alan* da *habitusu* yapılandırmaktadır. *Alan* tarafından şekillendirilerek içselleşen ve toplumsallaşan *habitus*, artık o toplumun bir ürünü konumuna gelmiştir. Diğer bir ifadeyle mekânın şekillendirdiği bir kültür olarak artık o mekâna, o topluma aittir.

Geçmiş etkiler ve mevcut uyaran arasında dolayımlanan *habitus*, aynı anda kendini üreten kalıplaşmış toplumsal güçlere göre yapılır ve yapılaşır. O bir bireyin hayatın farklı alanlarındaki farklı etkinliklerine biçim ve tutarlılık kazandırır. (Wacquant, 2014: 62). İçselleştirilen *habitus*, bireyin girdiği farklı koşullarda ve farklı etkinliklerde ortaya çıkacaktır, ancak ortaya çıkarken mevcut koşulları göz ardı etmeden bireyin eylemlerine ve düşüncelerine yansıtacaktır. Bourdieu (aktaran Çımrın vd., 2011: 8) “bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçimi olarak *habitus* toplumsal olarak inşa edilmiş, pratik olarak öğrenilmiştir. Bundan dolayı kalıcıdır, aktarılabilir ancak alışkanlıktan öte yaratıcı bir kapasitedir ve yeniden üretilebilir de” ifadesiyle de *habitusun* değişime açık olduğunu belirtmiştir. Bireyler yaşadıkları bütün mekânlarda alışkanlıklar olarak bedenleşmiş ve nadiren açık bir şekilde ifade edilmiş bilgilere dayanarak yeni doğaçlama davranışlarda bulunurlar. Geçiş dönemlerinde ise kimi bireyler yeni koşullara uyum sağlamakta sıkıntı çekerler. *Habitus*, toplumsal yapının

içselleştirilmesi ve yeni tepkiler geliştirme yeteneğidir. Eski yapılardan koparak yeni yapılara uyum gösteren kimi tepkiler bile eskiden izler taşır. Bu izler, yapılarda konumlandırıran ve yapılar aracılığıyla bireylerin yörüngelerine şekil veren öğrenmenin izleridir. İşte *habitus* herhangi bir şey yapmanın koşuludur ve aynı zamanda verili davranış motiflerinin yeniden üretiminde önemli bir faktördür (Calhoun, 2015: 75).

2.3.1.3. Bourdieu’cu Kuramda *Kültürel Sermaye* ve *Ekonomik Sermaye* İlişkisi

Önceki başlıklarda mekânın toplumsal olduğu, toplumsal olarak üretildiği ve toplumsal olarak yeniden üretildiği ifade edilmişti. Mekânın toplumsal açıdan bağlayıcılığının olması onun kültür aktarıcı bir fonksiyona sahip olmasından kaynaklandığı görülmektedir. İnsanın ömrü boyunca yaşadığı kültürlenme sürecinde mekân önemli bir yere sahiptir. İnsanın çevresiyle ilişkisinde kültür, mekânın belirleyici niteliğidir. Mekânlar, kültürün en önemli yaşamsal kanıtı olarak görülmektedir. Toplumda yaşayan bireylerin hayat boyu bütün edindikleri tecrübeleri ve paylaştıklarını içeren bir kavram olarak da kültür karşımıza çıkmaktadır. Mekân, kültür için ne kadar önemli bir yere sahipse toplum da aynı şekilde önem arz etmektedir. Toplumlar ele alınırken yaşadıkları mekânla ve ait oldukları kültür ile ele alınırlar.

Kültür¹⁶, insanın mekân-toplum ilişkisi içinde doğar, gelişir ve bu yapı içinde karşılıklı ilişki geliştirir. Kısaca ifade edildiğinde bütün bir yaşam biçimi ve ortak semboller bütünü (Işık, 2013: 155) olarak ifade edilen kültür, zaman ve mekânda belirli bir zamanda hikâyelerdeki, ritüellerdeki, geleneklerdeki, eşyalardaki ve alışkanlıklardaki dolaşımın anlamlarının kayıtlarıdır (Belsey, 2002: 113). Zaman, tüm insanoğlunu ve mekânı saran ve kuşatan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan mekânı şekillendirip dönüştürürken mekâna ve zamana bütüncül anlamlar yüklemektedir. Toplumların zaman içinde oluşan düşünce ve yaşam biçimleri, mekân ve zamana bu farklı anlamları kodlayarak aktarılmaktadır. İnsan hem maddi hem

¹⁶ Kültür, popüler olarak müzelerde, sanat galerilerinde, konser salonlarında, tiyatrolarda bulunan resim, heykel, tiyatro eseri ve klasik müzik formları gibi “yüksek sanat” olarak düşünülür. Ancak sosyal bilimlerde kültürü genellikle çok daha geniş anlamda yorumlar. Kültür karmaşık bir olgudur ve bu nedenle kısaca özetlemek zordur, fakat “yaşam tarzı”ndan oluştuğu düşüncesi en iyi açıklayan ifade olabilir (Knox and Pinch, 2010: 40-41). Yaşamın bu tarzı 3 önemli unsuru içerir (Knox and Pinch, 2010: 40-41):

1. İnsanların tutunduğu değerler (İnsanların arzuları ve idealleri)
2. İnsanların takip ettiği normlar (İnsanların hayatlarını yöneten prensipler ve kurallar)
3. İnsanların kullandığı maddi nesneler

manevi gereksinimleri için mekânı geliştirirken toplum ve mekân ilişkilerini de etkilemeye başlar. Mekân, hem bir kültür ürünüken hem de kültürü sonraki nesillere aktarıcı bir işlev görmektedir.

Mekân, insani ve kültürel etkileşim halindeki bireylerin toplumsal dünyasını yeniden şekillendirirken, birey de mekânın kültürel/sosyal hatta siyasal formunu inşa etmektedir. Kültür, sosyal bir süreç olarak görülürken aynı zamanda sosyal sürecin de düzenleyicisidir. Kültür, insanların bir araya gelerek yaşamalarından meydana gelen veya bir arada yaşamalarını mümkün kılan (Köktürk, 2013: 25) değerleri ile şekillenen günlük pratikleri ve eşyaları içerir (Miles, 2007: 30). Bir toplumu tanımlayan maddi, manevi, zihinsel ve duygusal bileşenleri ile birlikte yaşam biçimlerini, değer yargılarını, gelenek ve inançlarını kapsayan kültür de toplum gibi mekânda vücut bulur ve mekânda gerçekleşen toplumsal ilişkilerin etkisiyle şekillenir. Kültür, yaşantımızdaki değerleri fiziksel çevredeki biçimlere dönüştürerek yaşam biçimini etkilemekte ve davranışlarımıza şekil vermektedir. Her kültürel uzantı, mekânı kavrama hususunda yakından etkiye bulunmaktadır. Mekân kullanımında fiziksel çevre, içinde yaşayanların değerlerini, yargılarını, hayat görüşlerini ileten bir ortam olarak çıkmaktadır (Erdönmez ve Akı, 2005: 68-69). Kültürün meydana getirilmesi, yaygınlaştırılması, sonraki nesillere aktarılması mekân aracılığıyla gerçekleşebilir. Bundan dolayı her kültür ortamı önce mekân üretmek ve bu mekânda da kendini ifade etmek zorundadır. Hem bir kimlik unsuru olması hem de kültürel gösterge olmasından ötürü mekân sosyolojik muhayyilenin vazgeçilmez temel yapılarından birisi (Alver, 2013: 22) olarak kabul edilmektedir.

Kültürel sistemin öğrettikleri sadece zaman boyutunda sürekli değildir aynı zamanda toplumsaldır. Yani sistemin öğretileri toplumlarda yaşayan insanlarca oluşturulur ve ortaklaşa paylaşılır (Güvenç, 1979: 104). Bu bakımdan toplumun tanımı da önem kazanmaktadır. Giddens (2000: 18), basit bir şekilde toplumu bireyleri birbirine bağlayan karşılıklı ilişkiler sistemi olarak ifade ederken bir toplumun, belirli toprak parçasında yaşamını sürdüren, belirli toprak parçasında yaşayan, ortak politik sisteme tabi olan ve çevrelerindeki öteki gruplardan ayrı kimlikleri olduğunun farkında olan bir insan grubu olarak da belirtmektedir; Marshall (2005: 743) ise “genel olarak, ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün olarak gören insanlardan oluşan grup” şeklinde tanımlamaktadır. Toplumu

tanımlayan bu iki düşünürün tanımından daha kapsamlı tanımı Fichter (2015: 88) şu şekilde yapmıştır: “Toplum ortak bir mekânda birlikte yaşayan, temel sosyal gereksinimlerini tatmin etmek için çeşitli gruplar içinde işbirliği yapan, ortak kültüre bağlı olan ve belli bir sosyal birim olarak işlevde bulunan kişilerin örgütlenmiş işbirliğidir”.

Bourdieu, insan davranışları üzerine yaptığı incelenmesinde sosyal yapılar ve ferdi bilinç arasında bir tercihte bulunulmasına karşı çıkmış ve bu iki alternatifi birleştirmeyi denemiştir (Yel, 2014, 563). Ona göre toplum, toplumsal faillerin hareket ettikleri sosyal uzamları da barındıran bir toplumsal alandır. Toplumsal faillerin fiiliyatı ise *habitus* olarak ifade ettiği kavram tarafından belirlenir. Sosyal faillerin bulundukları sosyal ortama uyarlanmaları veya karşılaştıkları olaylara uygun tepkiler vermeleri o zamana kadar edindikleri *habitus* sayesinde olur. Bourdieu (aktaran Calhoun, 2014: 96), kültürü basitçe insanların uydukları kurallar şeklinde görmekten ziyade öğrenilen hiçbir kuralın tam uymadığı yerlerde insanların farklı eylemler geliştirebilmelerini mümkün kılan pratik eğilimler olarak sosyal bilimcinin sunması gerektiğini ifade eder. Bunlar insanların ilgili toplumdaki tecrübelerinin farklı olması gibi durumlara göre farklılaşacaktır. Daha çok *sermayeyi* elinde bulunduranlar paylaşılan değeri daha fazla gerçekleştirebilir (Calhoun, 2014: 96). Bourdieu, nesnelci sosyolojinin eylemin yapılmasını sadece dış güçlerin bir sonucu olarak açıklamasına karşı çıkmaktadır. Ona göre, gözden kaçırılan şey toplumsal yapının her birinin içinde olma derecesidir, çünkü biz önceki deneyimlerimiz sonucunda öğrenmekte ve toplumsal yapıları dikkate alarak şeylerin nasıl yapılacağı hakkında pratik bir hâkimiyet elde etmekteyizdir. Böylece eylemlerimizi üretme biçimimiz toplumsal yapılara uygundur ve bu yapıları yeniden üretir. Etkili olarak hareket etmemize olanak veren şey budur. Biz yapıları bizzat onları yaşarken içselleştiririz –onlar soyut nesnelci bir modeldeki gibi var olmazlar. İşte burada kültürümüzün bize sağladığı öğrenme kategorileri sayesinde ancak aynı zamanda anlayışımızın aktif bir biçimde gelişimiyle, toplumsal yapılara ilişkin pratikler geliştiririz (Calhoun, 2014: 98-99).

Bourdieu, toplum-kültür-mekân arasındaki karşılıklı ilişkiyi ifade ettikten sonra toplumsal uzam içinde bulunan faillerin uzamda nasıl konumlandıklarını açıklamak amacıyla ekonomik, kültürel ve toplumsal olmak üzere üç temel *sermaye* tipi ortaya

koymuş ve bu *sermayeler* bulundukları şartlara göre farklı önemlere sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu önem durumuna göre *sermaye* tiplerinin toplamı/yansıması olarak ifade edilen *simgesel sermaye* meydana gelir ve *sermayeler* bütünü oyuncuların ellerindeki kozlar (güçleri oyuna göre değişim gösteren temel kartlar) olarak işlev görürler. Her koz farklı oyunlarda farklı işlevlere sahiptir. *Alan* ise oyunun sürdüğü yerdir. Kartların görece gücünün *oyuna* göre değişiklik gösterdiği gibi farklı *sermaye* çeşitlerinin hiyerarşisi de farklı alanlara göre değişiklik gösterir. Her alanda etkili olan kartlar vardır ancak bu kartların görece değerleri, *alanlara* ya da aynı *alanın* birbirini izleyen hallerine göre bile değişebilir (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 82-83). Bourdieu, *ekonomik sermayeyi*, Marx'ın yaklaşımı üzerinden ele almakta ve analizlerinde *kültürel sermaye* ile birlikte eşitsizlik üreten güç şeklinde ifade etmektedir (Göker, 2014a: 282). *Ekonomik sermaye*, salt ekonomik kaynakların elde bulundurulması anlamına gelmektedir. Bu *sermaye* türü gelir ve mülkiyet sahipliğini ifade etmekle birlikte diğer pratiklerle ilişkisi bağlamında anlaşılması üzerine kuruludur (Bourdieu, 1996: 269-270). *Toplumsal sermaye*, “az çok kurumsallaşmış olan karşılıklı arkadaşlık ve tanıma ilişkileriyle kurulmuş dayanıklı bir ağ ile ilintili gerçek veya potansiyel kaynaklarının toplamı” (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 108) şeklinde ifade edilmektedir. Faillerin diğeriyle olan bağlantıları, grup üyelikleri, ilişkilerin getirdiği yükümlülükleri, ayrıcalıkları ve güveni söz konusudur. Bourdieu *kültürel sermayeyi* ise, bir *alanda* gücü elinde bulunduran kişilerin eğitim yoluyla ailelere ve bireylere aşıladığı yapı olarak ifade edilmiştir. Somutlaşmış, nesneleşmiş ve kurumlaşmış şeklinde üç biçim halinde tanımladığı bu nosyonu, çeşitliliğini tam olarak yansıtmaya amacıyla Bourdieu, “*bilgi sermayesi*” olarak adlandırılması gerektiğini belirtmiştir. *Simgesel sermayeyi* ise Bourdieu, diğer üç *sermaye* türlerinden herhangi birinin, algı kategorileriyle kavrandığında büründüğü biçim olarak ifade etmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 108). Yani tüm *sermaye* çeşitlerini çeşitli oranlarda içeren ve böylece belli bir alanda söz sahibi olabilmek için geçerli hale gelen *sermaye* türüdür. Gösterge değeri bulunan soyut bir durumdur. Antika eser sahipliği, eğitim sonucu alınan diplomalar, koleksiyonculuk vb. gibi durumlar simgesel sermaye ile ilişkili örneklerdir (Baran, 2013). Bu *sermaye* tiplerinden *kültürel sermaye*, *habitusun* oluşmasında ve sonraki nesillere aktararak mevcut ortamlara göre dönüşüm geçirmesinde etkili olmaktadır. Bourdieu, *sermaye* tiplerinin tanımını yaptıktan sonra farklı sınıflardaki faillerin farklı

düzeylerde veya miktarlarda *sermaye*ye değil, aynı zamanda farklı *sermaye* tiplerine ve *sermaye* yapılandırmalarına sahip olduklarını belirtmiştir (Öğütte ve Çeğin, 2013: 11).

Bourdieu, *sermaye* için ortaya konulan çabaların iki şekilde meydana geldiğini açıklamıştır. İlki, bazı kaynakları bir *sermaye*ye dönüştürme çabası; ikincisi ise, *sermayenin* dağılımı üzerine gerçekleşen çabalardır. Bourdieu, bu çabayla faillerin toplum içerisinde sahip oldukları belli bir hiyerarşi içindeki pozisyonlarını devam ettirebilmek veya geliştirmek amacıyla bir *sermaye* türünü biriktirmelerine, iletmelerine, değiştirmelerine ve başka bir *sermaye* türüne dönüştürmelerine vasıtalık eden strateji biçimlerini vurgulamıştır. Bourdieu'nun bu düşünce yapısına göre *sermaye*, bir alanda güç elde etme çabasında hem silah hem de bu çabanın sağlayacağı çıkar olarak bir işlevsellik gösterir (Swartz, 2015: 56).

Bourdieu'nun ifade ettiği *kültürel sermaye*, sözlü yetenek, estetik tercih, eğitsel başarı, genel kültürel farkındalık ve bilimsel bilgi gibi geniş kaynaklar dizisinden meydana gelmektedir. Bu *sermaye* türünün birikiminin eğitim yoluyla kazanılacağını belirtmiştir. *Kültürel sermaye* birikimi iki başlık altında ele alınabilir. İlki, resmi eğitim sonucunda kazanılan ve diploma vb. şeylerle nesnel bir görünüme bürünen *sermaye* (diploma enflasyonu gibi örnekler eğitsel *sermayenin* akademik *sermaye*ye dönüştürülme biçimini azaltabilir), diğeri ise aile ve yaşanan mekânlardan kaynaklanan “miras yoluyla edinilen” *kültürel sermaye*dir (Öğütte ve Çeğin, 2013: 11). Failler, çocukluk dönemlerinden başlayarak ömürleri boyunca biriktirdikleri kültürel nesneleri, toplumsal kökenleri, gündelik yaşam pratikleri yoluyla *kültürel sermayelerini* değerlendirirler. Bourdieu'nun amacı kültürün bir güç kaynağı haline gelebileceğini ileri sürmektir. Bourdieu, kişisel çıkarların mantığını *sermayenin* biçimleri olarak saygınlık, onur, bilgi ve eğitimsel başarı ile özdeşleştirdiği manevi alana yaymak suretiyle gücün şekilleri olarak kültürel temsillerin indirgenemez karakteri için bir çerçeve inşa etme çabasıdır. Ona göre bireyler, aileler ve gruplar ekonomik ve kültürel maddeleri biriktirebilirler. *Kültürel sermaye* vasıtasıyla da ayrıcalık ve itibarlarını sonraki nesillere aktarabilirler (Swartz, 2009: 186). Bourdieu, *kültürel sermayenin* üç şekilde gözlenebileceğini belirtmiştir. Bunlar (Öğütte ve Çeğin, 2013: 14); (i) kültürel değer olarak nesneleşerek; (ii) akıl ve bedenin durumuna bağlı bir

biçimde var olarak; (iii) kazandığı kurumsal yapı içerisinde örneğin eğitsel nitelikler olarak.

Belli bir toplum içinde belli bir sınıf içindeki üst kesim *ekonomik sermaye* tipinin en büyük oranını denetlerken, en alt kesim ise bir sınıfın en az miktarda *kültürel* ve *sembolik sermayesine* ve orta sınıf da ara miktarda *sembolik, ekonomik ve kültürel sermayeye* sahiptir. Her sınıf, *kültürel* ve *ekonomik sermayenin* eşitsiz bir dağılım göstermesi ile kendi içinde ayrımlaşır (Öğütte ve Çeğin, 2013: 12-13).

2.3.2. Toplumun Mekânsal Ayrışması ve *Mekân İle İlişkisel Habitus*

Ayrışma kavramı İngilizce “segregation” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak ifade edilmiştir. Ayrışma, kentin farklı bölgelerine farklı kişilerin yerleşmesi anlamına gelmektedir. Keleş (1998: 21) bu kavramı ayrımlaşma olarak tanımlamış ve belli insan topluluklarının, kanunlara, toplumsal baskılara veya törelere uyularak, birbirinden ayrı mekânlarda yaşamaya, yalnız bırakılmaya itilmeleri olgusu olarak belirtmiştir. Ayrışma, çok farklı anlamlarda kullanılan belirsiz bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bazen farklı kentsel alanlar içindeki sakinlerin sosyal yapıları arasındaki temel farklılıkları nitelendirmek için kullanılırken bazen de sosyal ve etnik grupların bir mekânda yoğunlaşmalarını açıklamak için kullanılır. Daha doğrusu ayrışma sosyal farklılıklar ve mekânsal açıklıklar arasındaki etkileşim olarak tanımlanmaktadır. Daha spesifik bir tanım yapılacak olursa ayrışma, etnik veya sosyal açıdan farklı gruplar arasında sosyal ve kültürel farklılıkların yükselmesine yol açan mekânsal bir ayrımdır (Andersen, 2004: 14). Ayrışma, gelire, güce, itibara göre şekillendiği gibi etnik, cinsiyet, din gibi birçok faktörlere bağlı olarak da gerçekleşebilmektedir.

Kapitalist toplumlarda ayrışmanın ve sosyal süreçlerin eşitsiz gelişiminin arkasında yatan temel neden sermayenin üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki hareketliliğidir (Şengül, 2009: 235). Kapitalizmin mekânsal hareketliliği iki ayrı kanaldan beslenmektedir. İlki, kâr güdüsü ile hareket eden sermaye piyasada dolaşıma çıkmak ve kontrol altına alabildiği her coğrafi kesime ulaşmak zorundadır. Bu kontrol altına alma ölçeğinin büyüklüğü ile kârını maksimize etmesi doğru orantılıdır. İkincisi ise, kapitalizmin kendi tarihi içinde kendi unsurları değişmemekle birlikte, her girdiği aşırı birikim krizinden yeniden üretimin oluşan koşullara göre yeniden düzenlenmesi ile krizleri aşmasıdır. Üretimin yeniden örgütlenmesi kapitalizmin coğrafi olarak

hareketliliğini artırıp, yerel farklılıkların kullanılmasını kolaylaştırır (Yırtıcı, 2005: 43-44). Sermaye değer üretim sürecinde yeni mekânlar oluştururken bir başka mekânın daha az gelişmesine, ayrışmasına yol açmakta ve mekânsal eşitsizlikleri sürekli olarak yeniden tanımlayıp üretmektedir (Şengül, 2009: 235). Lefebvre ve Harvey, mekân üretiminde kapitalist sistemin sınıf ilişkilerinin ve mücadelelerinin, mekânsal ayrışmayı artıracığını ve mekânda eşitsizlikleri körükleyeceğini vurgulamışlardır.

Eleştirel kuramın ortaya çıktığı 1970’li yılların başında modern kentin içine ve dışına doğru kural ve sınır tanımadan gelişim göstermesi ile neoliberal ekonomik politikalarla desteklenerek sermayenin egemenliğine arka çıkmıştır (Kurtuluş, 2010: 190). Bu durumun sonucu olarak ise toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler de mekânda görülen ayrışmanın kaynağını oluşturmaktadır. “Eşitsizliklere bağlı olarak yerleşim mekânında kendini gösteren toplumsal ayrışmanın derecesi ve biçimi, o kentteki üretim ilişkileri, sınıfsal, etnik, kültürel, dinsel çatışmalar ve güç ilişkilerine bağlı olarak şekillenir ve kentin yerleşim deseni bu kimliklerin mekândaki yoğunlaşması sayesinde billurlaşır” (Kurtuluş, 2003: 75). Eleştirel kuramın temsilcilerinden Lefebvre, toplumsal olarak üretilen mekânın üretim biçiminin sınıflararası çatışma tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Toplumsal olarak üretilen mekân, mimariden kent politikalarına, çevre problemlerinden arsa spekülasyonlarına, kültürel üretimden ideolojiye kadar uzanan etkinlikler alanında dinamik ve diyalektik bir yoğunluğun kendisi olmakta ve kentler de bu yoğunluğun temsil alanlarından birini teşkil etmektedir (Sülap, 1999: 76). Ona göre kapitalizm öncesinde (biyolojik yeniden-üretim düzeyi ile sosyo-ekonomik üretim düzeyinin iç içe girdiği dönemde) toplumsal yeniden üretim, çatışmalara, mücadelelere ve savaflara rağmen kuşaklar boyunca devam eden toplumun yeniden üretimini içermektedir. Kapitalizm ile birlikte durum karmaşıklaşmış kapitalist toplumu meydana getiren ilişkiler (biyolojik yeniden üretim düzeyi; iş gücünün yeniden-üretimi düzeyi; toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretimi düzeyi) iç içe girmiştir. Güç ilişkileri içeren üretim ilişkilerinin temsilleri de mekân içinde gerçekleşmekte ve mekân bunların temsillerini binalarda, anıtlarda, sanat eserlerinde içermektedir (Lefebvre, 2016b: 62). Lefebvre, mekânda görülen güç ilişkilerinin ve ayrışmanın temsillerinin ekolojik (gecekondu bölgeleri ve mahalleleri, kentin kalbinin çürümesi), biçimsel (kentin sembollerinde ve anlamında çürüklük) ve sosyolojik (yaşam standartları ve stilleri, etnik gruplar, kültürler ve alt kültürler gibi) kriterlere göre analiz edilmesinin gerekliliğini

ifade etmiştir. Ekonomik ve güç ilişkilerinden ötürü mekânda ayrışmanın gerçekleşeceğini ortaya koymuştur (Lefebvre, 1991: 140). Çalışmalarında kentin yapısının politik ve ideolojik bir yapıdan oluştuğunu ve bu durumunda kent içinde sınıfsal ayrışmalara yol açtığını ortaya koymuş ve sınıfsal ayrışmaları toplumsal gruplar ırk, cinsiyet, din ve etnik köken gibi konular üzerinden tartışmıştır (Güler, 2011: 53).

Eleştirel kuramın bir diğer temsilcisi David Harvey kapitalist sistemin bünyesinde barındırdığı mekânsal ayrışma ve eşitsiz gelişme olgusunu¹⁷ açıklamaya yönelmiş ve mekânların sosyo-ekonomik gelişme biçimini, toplumsal ilişkilerde meydana gelen ayrışmayı ve mekânın diğer mekânlarla olan ilişkilerini belirleyen önemli dinamiklerden biri olarak ifade etmiştir (Doğan, 2005: 44). Kapitalist toplumun yabancılaştırıcı toplumsal ilişkiler sürmesi ve yeniden üretilmesinde mekânsal ayrışmanın yaşamsal bir rol üstlendiğini belirtmiştir (Harvey, 2002: 170). Harvey, mekânsal ayrışma ve toplumsal ilişkiler arasındaki karmaşık bağlantıyı üç etmende toplamıştır: İlki, sermaye ile emek arasındaki iktidar ilişkisine dayalı temel etmen; ikincisi kapitalizmin çelişkili ve evrimsel niteliğinin meydana getirdiği ikincil etmenler olarak toprağın bölünmesi; üçüncüsü ise geçmiş üretim sistemlerinden kalmış toplumsal ilişkileri yansıtan etmenler (Harvey, 2002: 160). Özellikle, klasik sınıf konumlarında farklılaşmayı getiren ikinci tür etmenler mekânsal ayrışmanın farklı türlerini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, emeğin bölünüşüne sebep olan göç hareketleri, belli mahalle ve yerleşmelere olduğu kadar mesleksel tabakalaşmaya da etnik özellik kazandırmaktadır.

¹⁷ Mekânda oluşan sınıfsal yapıyı ifade edebilmek için Duncan ve Goodwin'in geliştirdiği "Eşitsiz Gelişme Kuramı"na değinmekte fayda bulunmaktadır. Duncan ve Goodwin kapitalist üretim ve yeniden üretim süreçlerinin işleyişini mekân ve zamandaki düzensiz işleyişin merkezi olarak görmektedirler. Kendini geliştiren bu eşitsiz sosyal ve doğal sistem önceden var olan farklılıkları çarpıcı biçimde artırmaktadır. Eşitsiz gelişmenin sonucu olarak sosyal ve fiziksel çevre-coğrafya sürekli olarak gelişmiş, değişmiştir (Duncan vd, 1988: 108-109). Bu düzen içerisinde farklı gruplar da etkinliklerini artırarak yerel devlet politikalarının belirlenmesinde önemli konuma gelebilmektedir. Yerel devlet kurumları, doğa, sivil toplum, sermaye arasındaki karmaşık ilişkide arabuluculuk pozisyonuna yerleşir. Kapitalist devletler, egemen sınıflarla, bağımlı sınıflar arasındaki toplumsal ilişkilerin bir parçası olarak gelişim göstermişlerdir. Devletin bu kapsamda görevi önemli toplumsal ve ekonomik farklılıkları ve ilişkileri kanuna uygun hale getirmektir. Sınıf ilişkilerini de içeren toplumsal ilişkiler insanlar arasında ilişkisel olarak üretilmektedirler ve toplumsal ilişkilerin farklılaşmasına neden olan eşitsizlikleri meydana getirmektedirler (Ersoy vd., 2003: 101). İşte yerel devlet bir taraftan sosyo-mekânsal eşitsizlikleri gidermeye yönelik düzenleyici roller üstlenirken, diğer taraftan yerel güçlerin de temsilcisi konumuna gelmektedir. Yerel devletin üstlendiği işlevler değişen politik ve ekonomik bağlamda ve yerel güç dengeleri çerçevesinde değişecektir. Yerel devletin eşitsiz gelişme sürecindeki konumu yerel devleti özgün kılan şeydir. Bu konum sermayenin hareketi ve bu duruma yerel düzeyde verilen yanıtlar doğrultusunda sürekli bir biçimde yeniden belirlenmektedir. Bu kapsamda farklı yerel düzeylerde farklı yerel gruplar bu ilişki içinde hâkim konuma gelerek, yerel devlet mekanizmasının işleminde etkin olabilmektedirler (Şengül, 2009: 91-92).

Burada ırksal veya etnik konum sınıfsal konumun önüne geçerek mekânsal ayrışmayı belirlemektedir. Ancak Harvey, her ne kadar sınıf konumlarındaki farklılaşmayı ve mekânsal ayrışma biçimlerinin farklı biçimlerini ortaya koysa da mekânsal ayrışmayı belirleyicilikte birinci etmenlerin daha önemli olduğunu ve birinci etmene bağlı olarak ortaya çıkan mekânın üretilme biçiminin mekânsal ayrışmayı belirlediğini belirtmiştir (Harvey, 2002: 158). Harvey, açıklanması ve ispat edilmesi durumunda, mekânsal ayrışma ve toplumsal düzen arasında zorunlu bağlantıları ortaya koyacak dört varsayım belirtmiştir (Harvey, 2002: 161):

1) Mekânsal ayrışma, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi kapsamında açıklanmalıdır.

2) Mekânsal birimler, komşuluk birimleri, yerel topluluklara ayrılması, bireylerin değerlerini, beklentilerini, tüketim alışkanlıklarını, pazar donanımlarını ve bilinç durumlarını önemli ölçüde etkileyecek toplumsal etkileşim ortamlarıdır.

3) Büyük nüfus yoğunluklarının farklı topluluklara ayrılması, Marxist anlamda sınıf bilincinin bölünmesine hizmet eder ve bu nedenle sınıf savaşımı yoluyla kapitalizmden sosyalizme dönüşümü güçleştirir.

4) Mekânsal ayrışma modelleri, kapitalist toplumlardaki çelişkilerin birçoğunu yansıtır ve somutlaştırır; bunları yaratan süreçler, kararsızlık ve çatışma mekânlarıdır.

Harvey'e göre, kent mekânı, sınıf güçlerinin belirli ortaklığı tarafından idare edilen, toplumsal yeniden üretimin ayırıcı toplulukları içinde parçalara ayrılan ve işgücü piyasası tarafından düzenlenen mekânlardır. Kapitalist kent mekânı, kapitalizmin eşitsiz gelişme diyalektiği içinde hareket eden güçlerin arenasıdır. Harvey, Lefebvre'nin düşüncelerine katılarak kapitalizmin 20. yüzyılda mekâna yatırım yaparak hayatta kaldığını ve üretilenin giderek kentleşmiş bir mekân olduğunu (Harvey, 1991: 229-230), gündelik hayatın da bu sistemde sermaye dolaşımının altında yeniden üretildiğini ifade etmiştir. Harvey, kapitalizmin aşırı birikim ve kapitalistler arasındaki rekabetten kaynaklanabilecek krizleri önemsememe gibi hataya düşülmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Aşırı birikim sorunun daha çok üretim faaliyetlerinin görüldüğü birincil akımda meydana geldiğini ve ellerinde biriken sermayeyi talebin doymasından kaynaklanan nedenlerle yatırıma dönüştürememeleri sonucu krizle karşılaşıldığını belirtir (Şengül, 2000: 30). Yatırımlar birincil akımdan ikincil akımlara yönlendirilir. İkincil akımda, sermaye hareketleri tesis ve teçhizat, limanlar, demiryolu ağları, enerji

üretim kapasitesi vb. gibi üretime yönelik sabit sermaye ile konut gibi tüketim fonu arasında bölünür. Bu akımda sermayenin bir kısmı toprağa yatırılır ve mekânda üretim ve tüketim için inşa edilen fiziki varlıklar oluşturulur (Harvey, 2008: 93). Yani ikincil akım içindeki yatırımlar emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan yapıyı çevreyi içine alacak şekilde yapılır (Şengül, 2000: 30). Harvey, yapıyı çevre ile kentsel süreçlerin arasında karşılıklı ilişki olduğunu ve kentsel toplumsal süreçler ile yapıyı çevrenin karşılıklı olarak birbirini dönüştürdüğünü belirtmiştir (Erkul, 2010: 25). Kapitalist sistem bir yandan sınıf ilişkileri ve mücadeleleri üretirken ve mekânda ayrışmayı artırırken, bir yandan da üretim güçlerinde ve tüketim biçimlerinde sürekli sistemi ilerletme ve onu destekleyeceği çok sayıda örgütlenme ile kendisini yeniden üreteceği altyapıyı hazırlamaktadır (Doğan, 2005: 48). Kentlerin ortaya çıkışından beri bulunan toplumsal ve mekânsal ayrışma olgusunun 1980’lerden günümüze kadar özellikle kapitalist sermayenin baskınlığını arttırdığı ve sermayenin kent mekânına hâkim olduğu yerlere yoğun olarak yöneldiği görülmektedir. Sermayenin devamlılık arz edecek şekilde büyüyen bir ölçekte birikimi, hızla gelişen bir kentleşme süreci içinde meydana gelmiştir. Nüfusun büyük kentlere giderek artan yoğunlaşmasına bağlı olarak, toplumsal yapı, toplumsal ayrışmanın birincil, tortul ve türev öğeleri biçiminde bölünmeye uğramış ve birbirini etkilemiştir (Harvey, 2002: 160). Harvey, mekânsal ayrışmayı, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde açıklanması gerektiğini varsaymıştır. Kapitalist kentteki mekânsal farklılaşma, pazar donanımına ulaşabilmek için gerekli kıt kaynaklara erişim imkânlarında meydana gelecek farklılaşma anlamına gelmektedir.

Harvey, sermayenin mekânı düzenleme gücünün farklı toplumsal aktörlerin ortak paydada buluşturması ile meydana geldiğini ifade etmektedir. Mekânda her türlü teşebbüsün altında ortak uzlaşmaya dayalı kent siyaset oluşumuna ve sınıf oluşumuna bakılması gerektiğini belirtmiştir. Bu yerel aktörlerin (bunlar; şehir plancıları, ticaret odaları, emlak spekülâtorleri, yerel kapitalist, sanayi ve tüccar lobileri veya iş liderleri vb.) sık sık Molotch’ın ifade ettiği “büyüme makinesi”¹⁸ siyasetinde yol gösteren gücü

¹⁸ 1970’lerin ortalarında Amerikan kent politikaları teorilerini üç akım domine etmiştir: (1) eskiden beri devam eden toplumun güç tartışmaları (2) Chicago Okulu geleneğinin İnsan Ekolojisi çalışmaları (3) Marxist siyasal ekonominin yükselen etkisi. Amerikan sosyolog Harvey Molotch için ilk alan motivasyonlarını sorgulamadan siyasi iktidarın belirleyiciliği üzerine fazlasıyla yoğunlaşmış durgun bir tartışma olarak ifade etmektedir. Diğer iki alanda bu eksik soruların bazılarını ulaşılmış ancak kent

olabilmek için toplandıklarını belirtmiştir (Harvey, 2011: 426-429). Harvey'in de belirttiği gibi artık kentte etkili olan aktörler kamu-özel ortaklığı ile oluşmuş yapılardır. Genel amaçları toplum çıkarından ziyade kendi ortak çıkarları çerçevesinde hareket ederek mekânın spekülâtif inşası ile karını maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Harvey kent kuramında, sermayenin dolaşım sürecinde kentsel yapılı çevrenin oynadığı özel role yoğunlaşmıştır. Ona göre kapitalist toplumlarda kentleşme hareketleri sermaye birikim süreçleri dâhil edilmeden anlaşılması mümkün değildir (Şengül, 2001: 20). Kapitalist kentleşme sürecinde yapılı çevre ve alt-kentleşmenin ortaya çıkışının arazi-emlak komisyoncuları, spekülâtör yatırımcı ve toprak sahibi ve finans ve kamu kurumları tarafından desteklenmesi ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu süreç aynı zamanda bireylerin tercihlerini de sınırlamaktadır. Mekânsal ayrışma hâlihazırda ve büyük ölçüde üretilmiş durumda ise, bireyler de tercihlerini –yoksul kesimlerin tercih imkânı yoktur, çünkü varlıklı kesimler tercihte bulunduktan sonra kendisine kalanla kanaat etmek zorundadır– buna uygun hale getirmek durumundadır (Harvey, 2002: 166). Harvey mekânsal ayrışmayı, sınıfsal ilişkilerin ve toplumsal farklılaşmaların üretildiği ve sürdürüldüğü süreçler içinde tamamlayıcı etki olarak algılanılması gerektiğini belirtmiştir (Harvey, 2002: 170).

Harvey ve Lefebvre'nin mekânsal ayrışmayı ekonomik düzlemde ele almasına karşın, Bourdieu, toplumsal ayrışmayı tek bir boyuta indirgeme eğiliminde olmayan çalışmalarıyla karşıtlık içinde olmuştur. Farklı sermaye biçimlerinin bir araya gelme biçimleri itibariyle taşıdığı farklılığı ve ayrışmadaki kilit etkenlerden birinin farklı *sermaye* tipleri arasındaki bir *sermayeyi* başka bir *sermayeye* dönüşme olanağı veren “değişim kuru” olduğunu vurgulamıştır (Bourdieu, 1984: 125).

mekânının kültürel özelliklerine veya kapitalist ilişkilerin sınırlı doğasına fazlasıyla yoğunlaşmıştır. Molotch, bütün bu alanlar arasında orta bir yol aramış, insan aktivitelerine güçlü bir yoğunlaşma yerleştirme ve şekillendirme ve onun özellikle kent politikalarının merkezinde olmasını tartıştığı toprak ve onun mekân olarak siyasi, toplumsal ve ekonomik yapılarının doğruluğu hakkında tartışmıştır. Molotch'un öne sürdüğü kentin büyümesi için ortak bir ilgi içinde bir araya gelmek zorunda olan çoğulcu elitlerin bu mekânsal politikaları çok önemlidir; çünkü onlar büyüme makinesi olmuşlardır (Scott, 2009: 4). Büyüme makinesi yaklaşımı, kentte farklı çoğulcu çıkar ilişkili içinde olan büyüme birimlerinin amaçlarına yönelik etkili bir kent politikası önermektir. Bu öneri, toplumsal ve ekonomik biçimde değeri olan mekânın metalaştırması hakkında alan içinde geniş bir teoridir. Yerel büyüme ve onun mekân değeri üzerindeki etkileri ile ilgili ortak beklentileri olan, aynı anda kentin büyümesi için yerel halkın zımnı desteğini kazanmak için girişim yaptığı aktörlerin ortaklığı ve organizasyonu bu yaklaşımın anahtar kelimeleridir (Scott, 2009: 4).

Bourdieu, *sermaye* hacmindeki ve bileşimindeki farklılıkları, kültürel tüketimi ve hayat tarzlarını toplumsal sınıf koşullarına bağlayan iki ana düzenleme prensibi aracılığıyla kuramsallaştırmıştır. Sınıf koşullarındaki bu farklılıklar, birbirinden ayrı ve birbirini karşılıklı olarak farklılaştıran *sınıf habitus*larını, *habitus*lar da hayat tarzı ayrışmalarını doğurur. Toplam *sermaye* hacmindeki farklılıklar nedeniyle, oldukça çok miktarda *ekonomik* ve *kültürel sermaye* gerektiren pratikler, daha az *sermayeyi* elinde bulunduran faillerin ulaştığı sıradan pratikler karşısında daha seyrek dolayısıyla daha arzu edilebilir pratikler olarak belirir. Bol miktarda *sermayeyi* elinde bulunduran failler, maddi yetersizliklerin ve bunun sonucu olan geçim zorluğunun dayattığı pratik ve zaman kısıtlamalarından bağımsızdır. Az miktarda *sermayeyi* elinden bulunduran failler ise hayatını idame ettirebilme gereksinimin pratik gereklerinden ötürü pek boş vakit bulamazlar (Swartz, 2013: 230-231). Bourdieu kapitalist toplumun gündelik hayatın içine yerleşmiş olan tercihlerin (yüksek-düşük, parlak-sönük, benzersiz-sıradan gibi) temel kavramsal sınıflandırmaların sosyal hayat düzeni içerisinde “ait olunan yer duygusu” dayattığını ve böylece ayrışma işlevlerini yerine getirdiğini belirtmiştir (Swartz, 2013: 257). Kapitalist toplumun kültürel hayatını araştıran Bourdieu, egemen kültürün, anlamların ve pratiklerin arasındaki ayrışmayı yapılaştırır (Yaylagül, 2008: 20).

Bourdieu, *habitusu* tanımlarken hem bireyi şekillendiren hem de bireyin eylemleri tarafından şekillendirilen karşılık durumu olarak ifade etmiştir. Ona göre *habitus*, bir bireyin toplumsal uzamdaki pozisyonu ve yörüngesi işlevi olan, bir bedenleşmiş yatkınlıklar, algı şemaları ve eylem reçeteleri kümesi olmakta ve *habitus* farklılıkları bireyleri toplumsal uzamda konumlamaktadır. Bourdieu *alan* yapısındaki değişikliklerin *habitus* yapılarındaki değişimlerle desteklenmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir (Gorski, 2015: 462-465):

Habitus toplumsal uzamdaki konum ve yörünge tarafından ve bunlarla aynı şey olmak üzere, çeşitli sermaye biçimleri donanımı ve birikimi tarafından şekillendirildiği için; alan teorisi, toplumsal uzamın şeklindeki ve sınırlarındaki değişikliklerle (ve bir kez daha bunlarla aynı şey olmak üzere) sermaye hacmindeki ve türlerindeki değişikliklere habitustaki öngörülebilir değişikliklerin eşlik etmesi gerektiğini güçlü bir şekilde ima eder. Dolayısıyla yeni alanların ve alt alanların ve yeni sermaye türlerinin ve alt türlerinin ortaya çıkışı eşlik etmelidir... alanların yapısındaki değişiklikler genellikle habitusun toplumsal uzamdaki dağılımındaki değişikliklerle birlikte eşlik etmelidir.

Başka bir habitus değişikliği türü, yani toplumsal uzamın başka bir noktasında ya da bölgesinde habitusun bileşimindeki değişiklik de mevcuttur. Bu gibi değişiklikler belli bir alanın şeklindeki değil alanlar arasındaki ilişkilerdeki dönüşümler tarafından yönlendirilir. İki

alan arasındaki güç dengesi değişir ve belli sermaye türünün göreceli değeri azalırsa, kurulu toplumsal yeniden üretim biçiminin altı oyulur ve toplumsal statü aktarımı ancak yatırım stratejilerinin değiştirilmesi aracılığıyla sağlanabilir. Dar maddi anlamda rasyonel olmalarına karşın bu gibi stratejiler genelde yaptıkları gibi geleneksel yaşam tarzına yapılan sembolik yatırımların azalmasını gerektirdikleri için ruhsal açıdan ve aynı zamanda nesiller arasında fırtınalı anlaşmazlıklar habitusun bileşimindeki değişikliklere tezahür eder. Bir köylü ailesinin küçük bir şehirde satış mümessili olan kızı toplumsal uzamda en azından mutlak anlamda ebeveynlerinkine benzer bir konum işgal eder, fakat yine de daha farklı bir habitusu olacaktır. Burada habitusta nesiller arası bir sapmadan söz edilebilir.

Bourdieu sosyal dünyayı, ayrılmış ancak birbiriyle çakışan eylem alanlarından mevcut olarak görür; ekonomik alan, hukuk alanı, kültürel alan gibi. Her alan kendi düzenleyici ilkelerine sahiptir ve farklı sermaye biçimleri üzerinde mücadelenin sürdürüldüğü bir uzamdır. Bireyler, kurumlar ve diğer failer kendilerini diğerlerinden ayırt etmek için ve alandaki değerli sermayeyi kazanmak için mücadele ederler. Faillerin alışkanlığı ve elde tuttukları sermaye biçimleri ile ilişkileri onların alandaki konumlarını da belirler. *Habitus*, zevk, beğeni farklılıkları sınıflararası tahakküm ilişkilerini yeniden üretir (Öztimur, 2014: 586). *Habitusun* her yeni durum ile karşı karşıya kaldığında devam eden bir uyarlanma süreci vardır ve bu süreç bilinç dışı şekilde yavaş işlemektedir; ilkel yatkınlıkları tamamen değiştirmektense şekillendirme eğilimindedir (Swartz, 2013: 153). Fail, farklı seçeneklerle karşılaştığı durumda *habitus* sayesinde çözüm üretme kabiliyeti kazanır. Dolayısıyla *habitus* ne tam olarak bireyseldir, ne de davranışları tek başına belirler; buna karşın failerin içinde işleyen yapılandırıcı bir mekanizmadır (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 27). Bourdieu’ta göre, “tıpkı kendini üreten konumlar gibi, *habituslar* da farklılaşmıştır; ama aynı zamanda farklılaştırıcıdır. Ayrılmış, ayırdır; ama aynı zamanda ayrımları getirirler: Farklı farklılaşma ilkeleri hayata geçirir ya da ortak farklılaşma ilkelerini farklı biçimde” kullanırlar (Bourdieu, 2015c: 22). Yani *habitus* toplumsal ayrılmayı ve eşitsizliği etkileyen bir faktördür. Her toplumsal grup diğerlerinin *habitusunu* yargılama ve sınıflamaya meyillidir (Öztimur, 2014: 586).

Uzun süre zarfında bir mekânda yaşayan failerin o mekâna dair bir *habitus* biriktirdikleri ve yerleşimsel *habitus* geliştirdikleri gözlenmiş, bir mekânı diğer mekândan ayıran farklı *habitusu* olduğu vurgusu artmıştır. İşte kapitalizm de mekânın sahip olduğu bu özellik üzerinden kendini yeniden üretmektedir (Çımrın vd., 2011: 5).

Aynı sınıfa ait *habitusların* yapısal eğilimler (*sınıfsal habitus*) benzer konumu paylaşanların kolektif bilincine karşılık gelir, zira o bireylerin dünyayı benzer şekilde

algılamaları ve belirli bir üslupta sınıflamaları, seçmeleri, değerlendirmeleri ve davranmalarını olası kılan bilişsel ve hissel bir rehber sağlamaktadır (Tatlıcan ve Çeğin, 2014: 326). *Sınıfsal habitus* oluşurken, o sınıfa ait olmakla doğuştan sahip olunan *sermayeler* ile o sınıf içinde yaşamakla kazanılan her tür değer yargısı, davranış kalıbı, yetenek ve yatkınlıklar kadar yine o sınıfın *mekân ile ilişkisel habitusu* (mekânın belleği, özgünlüğü ve gelenekleri) ile belirlenmektedir. Bu anlamda her bir mekân fiziksel, coğrafi, iklimsel vb. özellikleri ile beraber o mekâna gömülü tarihsellikler, deneyimler ve ilişkisellikler nedeniyle herhangi bir yer değildir, özgündür. *Mekân ile ilişkisel habitusu* oluşturan bu özgünlükler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çımrın vd., 2011: 9). Bourdieu, toplumsal mekânın üç boyutuyla tanımladığı sınıfsal yapının, ayrı sınıf *habitus*larında içselleştirildiğini savunur. Her *habitus*, hem sınıfın maddi hayat koşullarını hem de sınıfı kategorize edip diğer sınıflarla olan ilişkisi bağlamında yüksek/alt, zengin/yoksul gibi kategorileştiren simgesel ayrışmayı da bünyesinde taşımaktadır (Swartz, 2013: 227-228). Yaşam stilleri de *habitusun* sistematik ürünüdür. Her sınıfın kendi yaşam stilleri beslenme, giyinme, eğlenme, barınma ve benzeri gündelik yaşamın tüm alanını kapsamaktadır. Beden de bu yapının içinde yaşam stiline bir ögesi konumuna gelir (Tekeli, 2000: 34). Mekân ile ilişkisel gelişen *habitusta* mahalle ile konut arasında mekânla kurulan ilişkiye göre farklılaşmanın olabileceği görülebilmektedir. *Mekân ile ilişkisel habitusun* konut merkezli geliştiği yerleşmelerde mahalle merkezli gelişen yerleşmelere göre (Çımrın vd., 2011: 9) *habitusun* sürekliliğinin tehdit altında olma ihtimali artabilir.

2.3.3. Mekânın Hızlı Dönüştüğü Süreçlerde

Ekonomik Sermaye ve Kültürel Sermaye Çatışması

Bourdieu, önceki başlıklarda da belirttiğimiz gibi toplumsal uzamın fiziki uzama tercüme edilebilirliğinin her daim biraz bulanık olacağını belirtmiştir. Çeşitli biçimlerde sermayeye sahip olmak ile birlikte uzam üzerinde kurulan iktidar; kendisine mal edilen fiziki uzamda, faillerin uzamsal dağılımının yapısı ile özel veya kamusal olan mal ve hizmetlerin uzamsal dağılımının yapısı arasındaki ilişkide ifade bulmaktadır (Bourdieu, 2015a: 225).

Bourdieu kuramında *sermayeler* üzerinde önemle durmuştur. Ona göre, failler grupların sınıf iktidarını pekiştirme çabası içinde *sermayenin* bir türünü bir diğerine

dönüştürmeye çalışabildiklerini yani farklı *sermaye* biçimleri karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürebileceklerini vurgulamıştır (Smith ve Riley, 2016: 200). *Sermaye* türleri arasındaki farklılıklar ve onların karşılıklı dönüşme dinamikleri içinde olması, Bourdieu'nun teorisinin en özgün ve önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. *Sermaye* kavramı, hem farklı alanlardaki mücadeleleri kazananların biriktirdikleri özel kaynak türlerini hem de biriktirilen bu kaynakları birbirine dönüştürmeye olanak veren daha genel *sermaye* biçimlerini ifade etmektedir (Calhoun, 2014: 106). Bourdieu *sermaye* biçimleri arasında kavramsal açıdan en çok *ekonomik sermaye*ye önem vermiş, *kültürel sermaye*yi her zaman “ikincil” ya da “tabi” bir *sermaye* biçimi olarak görmüştür. Aslında Bourdieu *ekonomik sermaye*nin diğer bütün *sermaye* biçimlerinin kökeninde yer aldığını ve bu *sermaye* türlerini *ekonomik sermaye*nin dönüşmüş halleri olarak görmüştür. Her şey bir yana, *kültürel sermaye*yi biriktirmek için gereken zaman yatırımını sağlayan *ekonomik sermaye* olduğunu savunmuştur. Ekonomik yapılar kültür arenalarını belirleyici bir şekilde biçimlendirir. Bourdieu, aynı zamanda *kültürel sermaye*nin *ekonomik sermaye* kadar istikrarlı ve evrensel bir akçe olmadığını da kabul etmiştir. Aileler ve bireyler bakımından nesiller arası aktarımda *kültürel sermaye*, *ekonomik sermaye*ye karşı daha büyük risk altındadır (Swartz, 2013: 116-117).

Bourdieu, toplumsal uzamın, dağılımları gelişmiş toplumlardaki temel bölünme ve çatışma çizgilerine temel oluşturan iki karşıtlığı tanımlayan, örtüşen iki farklılaşma ilkesine, diğer bir ifadeyle *ekonomik sermaye* ve *kültürel sermaye*ye göre organize olduğunu ortaya koymuştur. İlki yani dikey bölünme, her iki *sermaye*ye de sahip olan failler (egemen sınıf) ile ikisinden de mahrum olanları karşı karşıya getirmektedir. İkinci farklılaşma ilkesi olan yatay karşıtlık egemenler arasında, *ekonomik sermaye*ye sahip olma oranı *kültürel sermaye*ye göre daha fazla olan ile *sermayesi* bariz bir şekilde *kültürel* olanlar arasında meydana gelmektedir. Failler, sürekli olarak, toplumsal uzamdaki konumlarını bir *sermaye* çeşidinin diğer *sermaye* çeşidine dönüştürülmesine çalışmaktadırlar (Wacquant, 2014: 66-67). Kent mekânında yaşanan dönüşümlerde bazen *ekonomik*, *kültürel* veya *toplumsal sermayesi* yüksek durumdaki bir failin diğer faillere göreli avantajlar kazandığı ve *alan* içindeki pozisyonunu güçlendirdiği görülebilmektedir (Çımrın vd., 2011: 7).

Toplumsal faillerin davranışlarının altında yatan şey onların toplumsal menfaatleridir. Failler her türlü eylemlerinde, mevcut *sermayelerini* en çoklaştırma eğilimindedirler. Bu menfaatler sadece ekonomik değil simgesel çıkarları da kapsar. Failler, ekonomik ve simgesel güç için rekabet etmektedirler. Her *alanın* da kendine has bazı kuralları ve *sermaye* yapısı bulunmaktadır ve bu *alanın* içinde yer almak isteyen failler, o *alanın* gerektirdiği sahip olmayı veya sahip ise korumayı hedeflemektedirler. Bu amaçla diğer faillerle rekabet etmektedirler (Yaylagül, 2008: 19-21) Çatışmanın toplumsal yaşamın esas dinamiği olduğunu iddia eden Bourdieu, bütün toplumsal düzenlemelerin merkezinde iktidar mücadelesi olduğunu belirtmiştir. Hem simgesel kaynaklar hem de maddi kaynaklar üzerinden bu mücadelenin yürütülmesi de temel savını meydana getirmektedir. Modern sanayileşmiş toplumlarda iktidar mücadelesinin birbirine rakip konumdaki iki toplumsal hiyerarşi olan *ekonomik sermayenin* dağılımı ve *kültürel sermayenin* dağılımı tarafından şekillendiğini belirtmiş ve bu iki *sermaye* arasındaki karşıt durumun ise Bourdieu'nun iktidar alanını biçimlendirdiğini ifade etmiştir. Bourdieu, bu iki *sermaye* tipi arasındaki farkın büyüklüğü ile bireylerin ve grupların tahakküm için iktidar mücadelesinde karşı karşıya gelme durumlarının büyüklüğü arasında doğru orantı olduğunu belirtmiştir (Swartz, 2013: 191-193).

Bourdieu, *kültürel* ve *ekonomik sermayenin* hem sınıflar arasında hem de sınıflar içinde eşitsiz dağılımının olabileceğini bu nedenle katılımcıların her birinin toplumsal olana ilişkin kendi tanımlamalarını ve özellikle sınıf içindeki kendi pozisyonlarını ötekilere zorla kabul ettirebilmek için göreceli olarak zengin oldukları kaynaklardan yararlanmaya çalıştıkları sonsuz bir çatışma içinde olduklarını belirtmiştir (Callinicos, 2013: 434).¹⁹

¹⁹ Bourdieu *ekonomik* ve *kültürel sermaye* arasındaki ilişkiye yönelik şu ifadeleri kullanmıştır (2015b, 383): “farklı sermaye türlerinin mensupları arasında dağılımıyla tanınmış bir yapıya sahip olan egemen sınıfın göreceli olarak özerk bir uzam oluşturduğu –her fraksiyon, özünde habitus aracılığıyla belli bir yaşam stiline karşılık geldiği bu dağılımın belli bir konfigürasyonu ile karakterize edilmiş olarak–; fraksiyonlar arasında ekonomik sermayenin dağılımı ile kültürel sermayenin dağılımının simetrik ve ters yapılar sergilediğini, farklı mal varlığı yapılarının, toplumsal güzergahla birlikte, habitusun ve habitusun pratiğin tüm sahalarında ürettiği sistemli tercihlerin –ki ortak bir biçimde estetik olarak kabul edilmiş seçimler, bu tercihlerin bir boyutunu oluşturur– temelini oluşturduğu doğrusu bu yapıları, yaşam tarzları uzamında da, yani farklı yatkınlıklar sistemlerinin kendilerini ortaya koyduğu farklı iyelik sistemleri içinde bulmamız gerekir.”

Bourdieu, economiciliğin tanıdığı tek menfaatin, insanlararası nakit ve kredi dolaşımına bağlı olarak gelişen menfaat olduğunu belirtmiş ve kültürel ve sosyal menfaatlerin mücadelesinin de içinde olduğu bütünsel bir yaklaşım belirlemiştir (Göker, 2014a: 285). “Menfaati olmak”, toplumsal uzamda “oyun ruhunu” kapmaktır ve kazanılıp kaybedileceklerin peşinden koşulacak kadar önemli olduğunu kabul etmektir. Bourdieu, faillerin içinde bulundukları mücadelede, sahiplenilen *sermaye*-formlu kozlar arasında menfaati olduklarını göstermeye çalışmıştır (Göker, 2014a: 285-286). Toplumsal dünyanın görece birbirinden özerk alanlardan meydana geldiğini ifade eden Bourdieu’ya göre her alanın kendi içinde ona özgü bir işleyişi, elde edilmeye çalışılan özgül *sermayesidir* ve bu *sermayenin* eğilimine/türüne/hacmine göre meydana gelen pozisyonlarının hiyerarşik bir yapısı bulunmaktadır. Alanlar arasında da aynı şekilde bu hiyerarşik yapılanma görülmektedir. Ancak *ekonomik sermaye* diğer *sermaye* biçimlerine üstün gelmektedir. Bourdieu’ya göre bu durum modern dönemde ekonomik alan, diğer alanlara göre daha seri ve güçlü bir gelişim gösterdiğinden ötürü bu şekildedir. Bu tarihsel bir durumdur ve süreçte değişim gösterebilir (Kaya, 2014: 418). Mülk sahipliğinin diğer *sermayelere* sahip olmak açısından önemli avantajlar sağladığı, *ekonomik sermayenin* diğer *sermaye* türlerine çevrilmesinin daha kolay yapılabildiği çalışılan alanlarda gözlemlenmiştir (Çımrın vd., 2011: 8). Genel olarak *ekonomik sermayenin kültürel ve sosyal sermayeye* çevrilmesi, tersinin gerçekleşmesinden daha kolay olmaktadır.

Bourdieu (2015a: 228-229), şeyleşmiş toplumsal uzamın mekân ve yerleri ile bunların farklı alanlarda getirdiği kârın mücadele konusu olduğunu ve mekânın bulunduğu yerden iki biçimde kâr elde edileceğinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Seyrek rastlanan ve talep edilen fail ve mallara (örneğin kültür, sağlık ve eğitim kurumları gibi) yakın bulunmaktan elde edilen kazanç ile *konum veya sıranın getirdiği kâr* (itibarlı bir adreste ikamet etmenin getirdiği kazanç gibi). Bu ikinci türden sembolik kâr, ayırt edici belli bir mülkün üzerinde hâkim olunması ile sahip olunur. Bourdieu, söz konusu uzamda dağıtılan ve seyrek rastlanan mallara el koyarak hâkim olabilmek için gerekli *sermayelerin* bulunması gerektiğini belirtir. *Sermaye* sayesinde, bir taraftan arzu edilen kişi ve şeylere ulaşmak mümkün iken bir taraftan da istenmeyen kişi ve şeyleri belirli bir mesafede tutmak mümkün olmaktadır. Ayrıca *sermaye* sayesinde aynı zamanda birçok yerde –genelde vekâlet yoluyla- bulunmanın önü açılır ve bu şekilde

hem ekonomik hem sembolik ulaşım ve iletişim kanallarına hâkim olma imkânı doğar. Buna karşılık ise, toplumsal olarak seyrek bulunan şeylerden *sermayesi* olmayanlar fiziki veya sembolik olanlar mahrum bırakılır, istenmeyen şeylerle ve kişilerle yaşamaya zorlanırlar. “Sermayesizlik, sınırlanmışlık hissini artırır; kişiyi belirli bir mekâna bağlar.” (Bourdieu, 2015a: 229).

Bourdieu, Fransa’da 1965-1985 yılları arasındaki konut piyasasını incelediği *The Social Structures of the Economy* adlı kitabında ekonomi alanında mali, politik ve simgesel yatırım yapılan bir meta olarak ele aldığı “konut” üretimi ve tüketimine yoğunlaşmıştır. Konut piyasasında *sermaye* türlerinin, mevcut konutların düzeniyle nasıl iç içe geçmiş olduğunu ortaya koymuştur (Savage, 2014: 114). Bourdieu’nun özellikle tek ailelik konutların piyasasına yöneldiği ve bu konutları *talebin inşası* ve *arzın inşası* şeklinde ikili bir toplumsal inşanın ürünü olduğunu belirtmiştir. Talebin inşası, konutu satın almaya veya kiralamaya yönelik yatkınlıkların ve yeğlemelerin, alana yasal düzenlemeler, vergi yardımları veya krediler üzerinden devletin araya girmesi aracılığıyla da oluşturulmasıdır. Arzın inşası ise, alanda inşaat şirketlerinin konumlanışını etkileyen devlet kredilerinin dağıtılması ve üretim ve pazarlama stratejileri alandaki konumlarına göre kısıtlanan ve şekillenen şirketin faaliyetleridir (Göker, 2014a: 288-289).

Bourdieu, arz ve talebin inşasını çözümlemeye başlarken ailenin yeniden üretimi olarak gördüğü “ev” olarak ifade edilen malın etrafındaki simgesel haleyi tartışarak başlar. Konut alıcılarının ve tercihlerinin meydana getirdiği toplumsal uzamı inşa etmeye koyulur. Arz sahiplerinin konumları, hem birbirleriyle *alan* içinde giriştikleri rekabet ilişkilerine göre, hem de ürettikleri malın dayattığı belirlenimler üzerinden yapılaşır. Ona göre faillerin konut tercihleri sürecinde kullanılan ekonomik stratejiler bireysel ve kolektif tüketimle doğrudan bağlıdır ve çoğu zaman da yeniden üretim stratejileri sistemi ile bütünleşmiştir (Erkul, 2010: 35). Piyasadaki konut şirketlerinin arasında hiyerarşiye göre bir yapılaşma olduğunu ifade eden Bourdieu’a göre şirketler pazarlama stratejileri de bu hiyerarşiye uygun olacak şekilde yapılaşır. Örneğin alanın en güçlü oyuncuları ürünlerinin daha “geleneksel”, daha “ailevi” olduğu mesajına, bölgesel bazda faaliyet gösteren şirketlerden daha yoğun bir şekilde simgesel yatırım yaparlar (Göker, 2014a: 289-290).

1970'lerdeki kriz sonrasında dünya genelinde neoliberal politikalarla sermayenin önünde engellerin kaldırılmasıyla birlikte kentler ve yerel yönetimler yeni yapılanmanın önemli aktörleri olmuşlardır. Ulus devletin aradan çekilmesiyle, küresel sermaye kentlere doğrudan ulaşabilme imkânına kavuşmuştur (Şengül, 2007: 90). Bourdieu'nun *The Social Structures of the Economy* kitabında incelediği dönem içinde dünya ölçeğinde kapitalizmin krize girdiği 1970'li yıllarda sermaye birikim tarzının değişmeye başladığı görülmüş ve konut ile ilgili konular da etkin olmaya başlamıştır.

Neoliberal politikalar ile birlikte kent değişmiş ve sermayenin yeniden üretiminin mekânı durumuna gelmiştir. Kapitalist üretim tarzının sürdürülebilirliği için kentsel gelişme bir zorunluluk olarak görülmektedir. Birçok toplumda mevcut olan neoliberalleşme, ekonomik küreselleşme ve uluslararası sermaye hareketliliği tarafından şekillenmiş ve genişletilmiş mülkiyet hakları, özelleştirme, iş etkinliklerinde daha az kısıtlama, deregülasyon, Refah Devleti erozyonu, merkezi hükümet devri, eşitsiz ekonomik kalkınma ve toplumsal kutuplaşmanın artışı tarafından karakterize edilmiştir (Sager, 2011: 148-149). Bu dönemin olumsuzluklarının devlet müdahalelerinden kaynaklandığı görüşünün ön plana çıkarılmasıyla devletin ekonomiden elini çekmesi, Kamu İktisadi Teşebbüslerin özelleştirilmesi durumunda piyasa ekonomisinin rasyonel işleyişine kavuşacağı ileri sürülmeye başlanmıştır (Başkaya, 2000: 10-11). 1970'li yıllardan sonra birikim krizine giren sermaye neoliberal politikalarla yeni bir yapılanma içine girerek mekâna yatırıma yönelmiş, mekânı araçsallaştırarak kârını maksimize etme yoluna gitmiştir. 1980 sonrasında kentsel alanlarda neoliberal politikaların uygulanması ile birlikte gerçekleştirilen dönüşümler tam manasıyla sermayenin mantığına göre şekillenmeye başlamıştır. Gelişmiş ülkelerdeki metropol kentlerde toplanan büyük sermaye, yeni gelişmelerin dışında mikro ölçekten makro ölçeğe, sınırlı alandan küresel alana doğru harekete geçmiştir. Bu durumun sonucu ise kentlerin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri üzerinde değişimlerin oluşmasına neden olmuş, coğrafi ayrışma ve mekân ile ilişkisel uzmanlaşma imkânlarının ilerlemesi mekânı gittikçe daha önemli hale getirmiştir (Marcuse vd.'den aktaran Yaylı, 2012: 18). Asıl hedefleri metropoliten alanlar olan neoliberal politikalar ile bu alanlarda hem merkezden çevreye, hem de çevreden merkeze doğru kökten bir biçimde değiştirecek kapsamlı kentsel yatırım projeleri hızla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ancak neoliberal projeler yalnızca metropol alanlarla sınırlı kalmamış, büyük-küçük farkı

olmadan tüm kentlerde farklı boyutlarda dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Dünyada pek çok kentte benzer süreçlerle, aynı teknoloji, aynı yapım malzemesi ve aynı zihniyetle meydana getirilen birbirine benzer yapılar, dünya kentlerindeki farklılıkları yok etmeye, kent kimliklerinin giderek kaybolmasına ve kentlilerin yaşadıkları çevrelere yabancılaştırmasına neden olmuştur (Kiper, 2007: 86).

Üretim sistemlerinde yaşanan değişimler toplumsal yapıları etkilemiştir. Farklı *sermayelerin* farklı düzeylerde dağıtıldığı bir toplumsal düzen olan kapitalizmde insanlar farklı alanlarda toplumsal kaynakları kontrol etme mücadelesi içindedirler. Amaç sadece sahip olunan *sermayenin* artırılması değil, şartlara ve bağlama göre farklı *sermaye* türlerine sahip olma mücadelesi şeklindedir (Yaylagül, 2008: 22). Bourdieu'nun *alan* olarak kavramsallaştırdığı mekânlarda meydana gelen değişimler ilişkili olduğu diğer kavramları da etkilemekte ve *sermaye* yapılarını ve *habitusları* da etkilemektedir. Bourdieu'nun, Cezayir geleneksel köylü toplumu üzerinde yaptığı çalışmada ortaya koyduğu gibi, geleneğin modernleşmeyle nasıl kesiştiğini araştırırken yeni ithal edilen ve dayatılan para ekonomisinin kişilerin zamanla aralarında “akılcı beklentiye dayalı bir yeni eylem tarzı” geliştirmelerini gerektirdiğini belirtmiştir. Bireylerin yatkınlıkları yeni ekonomik yapının getirdiği dayatmalara ve fırsatlara uyarlandıkları zaman değiştiğini ortaya koymuştur (Swartz, 2013: 75).

Neoliberal politikaların etkin olması ile birlikte artık küçük kentler de bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bir *alan* olarak geleneksel mekânların yapısı da değişmelere karşı kayıtsız kalamamış ve *sermaye* yapıları değişmiştir. Rekabete dayalı mücadeleyi sosyal hayatın tamamının temeli olarak gören Bourdieu, bireylerin, ailelerin ve grupların, tabakalaşmış toplumsal düzendeki görece piyasa konumlarını korumak veya yükseltmek için mücadele ettiklerini ifade etmiştir. Ona göre, rekabet, değerli *sermaye* biçimleri için ve meşru *sermaye* biçimini tanımlamak için yürütülmektedir (Swartz, 2013: 250). Bourdieu'nun mantığına göre kapitalist sistemin kurduğu düzenin özeti şu şekildedir (Göker, 2014a: 277): “temel tahakküm kaynağının *ekonomik sermayenin* dolaşımı olduğu, şirketlerin ve müşterilerin karşılaştığı bir alan üzerine çok boyutlu bir yaklaşım bina etmek: Öncelikle, sınıfsal ve kültürel farklılıkları üzerinden alıcıların konumlarını tesis eden kuvvetlerin çalışması; sonra, kendi içinde alt-alanlar olan şirketler kuran mücadeleleri incelemek; ekonomi alanına dışarıdan etki eden devlet

faaliyetlerinin bu etkilerini icra etme biçimlerini açıklamak ve arzla talebin sosyolojik olarak bulunduğu etkileşimin ekonomik ve simgesel yapısını çözümlemek.”

Bourdieu’nun kapitalist üretim sisteminin sermayeler arası farklılaşma ve çatışmaya yol açtığı düşüncesine benzer bir şekilde Lefebvre (2016b: 161-163) kapitalist üretim sisteminin mekânı *değişim değeri* olarak algılayanlar ile *kullanım değeri* olarak algılayanlar arasında bir çatışmaya yol açtığını ifade etmektedir. Kapitalist sistemin kurduğu düzenin, mekânı da tıpkı para gibi somutlaşan soyutlamalardan biri haline getirdiğini belirtmiştir. Soyutlama işlemi ise yaşanan mekânın sermaye ve devlet için metalaştırmanın yolunu hazırlayan soyutlama işlemleriyle, temsillerle ve kodlarla kurulmuştur. Neoliberal politikalarla kentsel mekânda hâkimiyetini artıran sermaye, teknik ve bilimsel araçlarla müdahalede bulunarak toplumsal mekânı soyut hale getirmiştir. Kent planlamaları ile geleneksel yapılara müdahale edilerek toplumsal mekân dönüştürülmeye çalışılmıştır. Geleneksel mekânlarda mekânı metalaştırmaya yönelik gerçekleşen mekânsal dönüşümlerde *kültürel sermaye* ile *ekonomik sermayenin* çatışma içerisinde olduğu gözlenmiştir. Pre-kapitalist üretim sisteminin ve kullanım değerinin hâkim olduğu kent mekânlarındaki *kültürel sermaye*, yaşanan hızlı dönüşüm sonucu soyutlaştırılan kentsel mekân ile birlikte güç kazanan *ekonomik sermaye* karşısında geri plana düşmüştür. *Ekonomik sermaye* karşısında bir direnç odağı oluşturması beklenen, aile ve yaşanan mekânlardan kaynaklanan miras yoluyla edinilen *kültürel sermayeye* ve *kullanım değerine* dayalı *mekân ile ilişkisel habitusuna* sahip yerel halkın, kapitalist sistemin getirdiği değişim ve dönüşümler karşısında tepki/direnış geliştirmedeği görülmüştür. *Kültürel sermayenin*, *ekonomik sermayenin* baskınlığı karşısında bir direnç odağı oluşturmamasında kapitalist sistemin geliştirdiği kent planlarının ve kararlarının etkisi göz ardı edilemez. Geleneksel mekânları, “güzelleştirme” adı altında soyutlama işlemleri ile mübadele aracı haline getiren homojenleştirici politikalar, mekân üzerindeki insanları ve şeyleri mekâna yerleştirmeye ve sınıflandırmaya başlamıştır. *Mekân ile ilişkisel habitusa* sahip bireylerin *habitusu* dönüşüme uğramış ve *kullanım değerinden* soyutlanan mekânların sahip olduğu yanıltıcı güç ile birlikte yeni *ekonomik sermayeye* hâkim olma yarışına girerek yaşanan dönüşüme tepkisiz kalmışlardır. Günümüzde sabit yapılar ve “denge yapısı” denen süreklilikler oluşturmaya yönelik girişimler bulunmaktadır; ayrıca sistemleştirmeye, dolayısıyla mevcut iktidara tabi kılınmış istikrar halleri meydana getirilmeye de

çalışılmaktadır. Oluşturulmaya çalışılan bu ideal kent, mekânın zaman aşımına uğramasını gerektirir: konutların, arsaların, hazırlanmış mekânların hızla değişimi. Bu, kent sakinlerinin daimi yapıtı olan geçici kenttir ki kent sakinleri bu yapıt için/bu yapıt tarafından harekete geçirilmişlerdir ve hareketlilerdir (Lefebvre, 2016a:150). Bu doğrultuda ekonomik getirinin yüksek olduğu durumlarda geçmiş dönemlerde özellikle üst gelir grubundaki bireylerin ve ailelerin *sermaye* biçimlerini korumak ve bollaştırmak için edinilen *mekân ile ilişkisel habitusun* neoliberal politikaların dayattığı tüketim kültürünün etkisi altında hızla zayıfladığı görülmüştür. Bourdieu'nun ifade ettiği gibi artık “uzamın gerçekten siyasal bir biçimde inşasına yol açan bir konut politikası” meydana gelmiştir. Bu süreçte artık geleneksel mekânlar talep ve beklentileri karşılama konusunda yetersiz görülmüş ve dönüşümü kaçınılmaz olmuştur. Geleneksel mekânların yerine oluşturulan *değişim değeri* ön planda olan yapılarda mülkiyete sahip olmak kapitalist sistemin getirdiği düzen içerisinde “konum ve sırasını getirdiği kâr” olarak kabul edilmekte ve faillere “simgesel güç” vermektedir.

Bourdieu ve Lefebvre'nin yaklaşımlarında değinildiği gibi mekânın metalaşması ve *sermaye* türleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kapitalist üretim sisteminin *somut mekânları* soyutlaştırarak *değişim değeri*ni ön plana çıkardığı günümüz düzeninde, *ekonomik sermaye*, bireylerin toplumsal uzamdaki konumlarını belirleyici bir rol üstlenebilmektedir. Bireyler sahip oldukları *ekonomik sermaye* ile doğru orantılı olarak yaşam alanlarını tercih etmekte veya zorunda kalmaktadır. *Ekonomik sermaye* bakımından az çok türdeş olan bireyler mekânda yerleşim bakımından da birbirine benzemektedirler. *Ekonomik sermayesi* gelişmiş olan faillerin *sosyal ve kültürel sermaye* yapıları da buna paralel bir şekilde gelişme gösterecektir.

3. TÜRKİYE’DE TARİHSEL SÜREÇTE MEKÂNSAL DÖNÜŞÜM VE BAĞ EVLERİ GELENEĞİ

Bu bölümde araştırmanın konusu oluşturan geleneksel bağ evleri yapısında gerçekleşen dönüşümleri değerlendirebilmek için ilk olarak Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde yaşanan mekânsal değişimler ele alınmıştır. Türkiye’de yaşanan mekânsal değişimleri inceleyebilmek için Osmanlı Devleti’nde yaşanan mekânsal dönüşüm sürecine ilk olarak bakılmıştır. Osmanlı Devleti’nden kendisine miras kalan yapı üzerine yükselen Türkiye kentleşmesi ve mekânsal dönüşümü 1923-1950 arası, 1950-1980 arası ve 1980-2000 arası ve 2000 yılından günümüze kadarki dönem şeklinde dört başlıkta incelenmiştir.

3.1. Türkiye’de Mekânsal Dönüşümün Tarihsel Süreci

Her üretim tarzı kendine özgü bir kent tipi oluşturmaktadır. Üretim tarzında meydana gelen değişimler kentlerin meydana gelmesinde ve tarihsel süreçte geçirdikleri yapısal dönüşümlerde genel olarak belirleyici olmuştur. Sanayi Devrimi ile geleneksel yapılardaki sanayi öncesi kentlerinin uğradığı köklü dönüşümler bu durumun en belirgin örneğidir. Bu dönüşüm ile birlikte yalnızca üretim ile ilişkili maddi doku değil, kentle ilgili tüm öğeler de farklılaşma göstermiş ve yeni oluşumlar görünmeye başlamıştır (Laçiner, 1996: 10). Kapitalist sistem mekânı, sanayi üretiminin oluşturduğu yeni toplumun fiziksel ortamı olduğu kadar, üretim ve yeniden dağıtım ilişkilerinde onu meşru gösterecek bir ideolojik araç olarak görmüştür. Sanayileşme, kentleşme ve modernleşme 19. yüzyılda hala tarımsal artığa dayalı bir devlet olan Osmanlı Devleti’nde de belirgin mekânsal dönüşümlere neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti’nden miras olarak alınan ekonomik yapı üzerinden kentler şekillenmiştir. Tarımsal üretimden ortaya çıkan artığa ticaret yoluyla el konulmasına dayalı ekonomik yapıda kentlerin fonksiyonu artığın sermaye birikimine dönüşme yeri olarak görülmüştür (Ataay, 2001, 56). İkinci Dünya Savaşı sonrası ithal ikameci politikaların hız kazandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye birikim süreçlerinin kentlerdeki mekânsal görünümü olan metropolitenleşmenin görüldüğü bu dönemde kentler geniş alanlara yayılmaya başlamıştır (Türkün ve Kurtuluş, 2016: 12). Bu dönemde tarım sektöründe yaşanan modernleşme çabası ile birlikte kentsel alanlara yönelik bir göç dalgası oluşmuş ve göç

olgusu 1950’li yıllar ile 1980’li yıllar arasındaki kent mekânının dönüşüm sürecinin en önemli belirleyicisi olmuştur (Şengül, 2009: 122). 1980’li yıllardan sonraki süreç ise yeni üretim tarzının karşımıza çıktığı ve “geleneksel” kentlerin köklü bir değişime uğrayarak yerini yeni bir kent olgusuna bıraktığı bir dönem olarak ortaya çıkmıştır (Laçiner, 1996: 10). 1970’li yıllardan itibaren yaşadığı birikim krizi sonrası krizden çıkış yolu olarak kapitalist yeniden yapılanma sürecinin temel dinamiklerinden biri olacak olan neoliberal politikalar (Kurtuluş, 2010: 190) uygulanmaya ve bütün dünyada üretimin ve mekânsal yapıların yeniden ölçeklendirildiği ve yapılandırıldığı (Türkün ve Kurtuluş, 2016: 13) bir süreç yaşanmaya başlanmıştır.

Çalışmamızda Türkiye’de mekânsal dönüşüm sürecine Osmanlı Devleti dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Cumhuriyet dönemine ise 1923-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası dönemler olmak üzere dört başlık altında değinilmiştir.

3.1.1. Osmanlı Devleti’nde Değişim Sürecindeki Mekânsal Yapılar

Türkiye’deki mekânsal dönüşüm sürecinden bahsedebilmek için öncelikle Osmanlı Devleti’ndeki üretim ve mekân gelişim sürecine bakmak gerekmektedir. Bu nedenle bu başlıkta öncelikle Osmanlı Devleti’ndeki yapı incelenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde genel yapı toprak üzerinden şekillenmekteydi²⁰. Bu yapı organik enerjiye dayalı bir üretim ve ulaştırma teknolojisinin sınırlarına uygun bir örgütlenme şeklindeydi (Tekeli, 2011: 225). Kentler de toprak üzerinden şekillenmekte ve nüfusları toprak ile alakalı olarak azalıp çoğalmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde esas usul “miri rejim” sistemiydi (Timur, 2010: 210)²¹. Devlet idealleştirdiği merkeziyetçi yapıyı, yatay/mekânsal örgütlenmede hâkim olmak amacıyla “tımar sistemi” uygulamasını kurmaya çalışmıştır (Reyhan, 2008: 100). Doğru (1995: 101)’da Osmanlı

²⁰ 1389 tarihinde padişah Yıldırım Beyazıt’ın tahta çıkması ile birlikte hem tarımsal üretimi denetlemek hem kentlerin gelişimini kontrol altında tutabilmek hem de köy-kent ilişkilerini belirleyici toplumsal kurumları yapılandırmak amacıyla mali, idari ve askeri amaçları gerçekleştirmek üzere “tımar sistemi”ne geçilmiştir (Alada, 2008: 62-63).

²¹ Cerasi (1999: 47): “17. Yüzyıla kadar büyük devlet bütçesi ile asker ve bürokratlardan oluşan yönetici sınıfın harcamaları için gelir, ekilmiş topraklardan alınan (ki bunlar her zaman fetih yoluyla ele geçirilmiş, dolayısıyla sultanın mal varlığı olan topraklardır) aşar vergisinden sağlanırdı. Bu topraklar ya doğrudan işletilir, o zaman has toprakları olur veya kullanıcılara, askeri kumandanlara ya da eski derebeylerine emanet edilir, bu durumda da tımar toprakları olurdu. Araziler arası bağlantı, askeri kırsal bölgelere ve tarımsal üretim fazlası miktarına göre düzenlenirdi.”

dönemindeki kentlerin tanımını yaparken “yerleşiklerin ürettiği tarım dışı mal ve hizmeti yakın ve uzak çevreye pazarlayan birimlerdir” şeklinde ifade ederek toprak ve tarımın Osmanlı Devleti açısından önemini ortaya koymuştur. Bu sistemde toprağın mülkiyeti devletin olmuş, kişiler ise sadece toprağı kullanma ve yararlanma hakkından faydalanmıştır (Sencer, 1979: 44). Faroqhi’nin belirttiğine göre Anadolu kentleri büyük ölçüde 16. yüzyılda gelişme göstermişti. Bu dönemde nüfus artışı ve kentlere yönelen göç ile birlikte çok sayıda küçük yerleşim kent niteliği²² kazanmıştır. Hem büyük hem küçük Anadolu kentlerinin yakınında kentlilerce işlenen ve onlara ait olan bir miktar toprak bulunurdu. Devletin en önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, toplumda tebaa dışında yabancıların da bulunmasına imkân veriyordu (Tekeli, 2011: 227). Kırsal kesimden kente göçün izin ile olduğu Osmanlı Devleti’nde toprakla uğraşan reaya çiftbozan akçesini ödemeyi göze alarak kentlere göç etmeye başlamışlardır²³. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında gelişen bu göç hareketleri kentlerin yapıları ile ilgili değişimlere yol açmıştır. Duvarlarla çevrili bazı kentlere göçmen akımı hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti’nde tarım düzeninin bozulmaya başlaması kentlerde mekânsal yapıları etkilemiş ve bir yandan kırsal alanlardan kaçarak kentleri dolduran işsiz-güçsüzler ordusu, diğer taraftan yeniçeri-esnaf ilişkilerinin meydana getirdiği toplumsal sorunlar kent mekânını etkilemiştir (Timur, 2010: 256). Bu dönemde ticari açıdan önemli olan kentler (Bursa, Ankara, Kayseri, Tokat gibi) başlıca çekim merkezleri olmuşsa da uzun dönemde yiyecek temininin zorluğu kentlerin belli seviyede büyümelerine izin vermiştir (Faroqhi, 2011: 351-352). Görüldüğü gibi bu yüzyıllarda kentlerin büyümesindeki en önemli faktör kentte yaşayan nüfusun sorunsuz beslenebilmesidir (Doğru, 1995: 102).

²² Faroqhi (2011: 12-13), Anadolu’da vergi ödeyen nüfusu 3.000’in üzerinde olan yerleri “büyük kentler”, vergi ödeyen nüfusu 1.000-3.000 arasında olan yerleri “orta büyüklükte kentler”, 400-1.000 arasında vergi mükellefinin yaşadığı yerleri “küçük kentler” olarak ifade etmiştir. Ancak kent olarak sayılabilecek yerlerin bazı kriterleri de taşıması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre (Faroqhi, 2011: 12-13): “idari düzey açısından, yerleşimde bir sancakbeyi ya da en azından bir kadı bulunmalıdır. Pazar etkinlikleri, ilgili vergilerin varlığıyla kanıtlanmalıdır. Çarşıya ilişkin belgeler, nüfusun önemli bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü tarım-dışı uğraşlarla kazandığını kanıtlamalıdır.”

²³ Cerasi’nin (1999: 47-48) aktardığına göre, 16. yüzyılda gittikçe para ihtiyacı artan Osmanlı Devleti fetihlerin de durmasıyla sadece toprak varlığına kalmıştı. Bu durum da topraktan alınan vergilerin yükseltilmesi yolu ile giderilmeye çalışılmış ve büyük vergi baskısı sonrası iltizam kurumu kurulmuştu. İltizam, tımar zorunluluklarının yıllık vergiye dönüştürülmesiydi. Böylelikle tımar topraklarının kullanımında, kazançtan saptanmış, bir hisse karşılığında para tahsil etme yetkisine sahip mütesellim ve vergi memurları gibi sivil araçlar devreye girdi. İltizam usulü, kırsal kesimdeki feodal sınıfa kendi topraklarından uzaklaşma olanağı sağlarken, öte taraftan yeni aracı-tahsildarların varlığının durumu kötüye kullanması durumlarının artış göstermesiyle kırsal alanlardan reyanın kaçmasına yol açmıştır.

Üretim ve teknoloji açısından herhangi bir gelişme gösteremeyen pre-kapitalist yapıdaki devlette nüfus ve kentleşme oranı oldukça kararlı kalmıştır (Tekeli, 2011: 227).

Anadolu’da 16. yüzyılda kent merkezleri, hem kervan yolları güzergâhı olması nedeniyle hem de su sağlama açısından nehir vadilerinde toplanmıştır. Bu kervan yollarının kıyıya bağlandığı noktalarda az sayıda da olsa liman kenti bulunmaktaydı (Tekeli, 2011: 228). Osmanlı kentleri, kapitalizm öncesi kentsellik olgusuna uygun olacak şekilde yönetsel işlevleriyle öne çıkmaktaydı (Kaygalak, 2008: 63). Kentler, ne üretim aracına ne de işgücüne sahip olmaksızın üretimden açığa çıkan artık değeri elde eden merkezi bürokrasinin yerleşim merkezi ve üretilen varlıkların tüketim yeri idi (Erkan, 2010: 82). Tarımsal üretimin gerçekleştirildiği kırsal alanlarla bağımlılık ilişkisi içinde, kent merkezlerinde belli düzeyde zanaat ve ticaret etkinlikleri de gelişme göstermişti (Kaygalak, 2008: 63-64). Anadolu’daki yol ağlarının farklı dönemlerde etkinliğinin azalmasına bağlı olarak bu ağlar üzerinde bulunan kentlerin öneminin azalmasına yol açmıştı (Aktüre, 1975: 104).

16. yüzyıl öncesi Osmanlı Devleti’nde kent kabaca iki bölümde incelenmiştir. Bunlar; kalenin iç kesimi ve kalenin dışıdır. Asıl kent kalenin içinde yer almaktadır ve kale içinde yöneticilerin oturduğu ve yönetsel işlevlerin yer aldığı bir iç kale bulunmaktadır. İç kalenin dışındaki kesimde ise zanaat etkinlikleri bulunmakta ve kentin ileri gelenleri yaşamaktadır. Kalenin dışında “kale altı” olarak tabir edilen kısımda ise, daha çok yerleşmemiş ticaret etkinlikleri, pazar vb. bulunmaktadır. Kent dışında ise kervansaraylar, kentten kopuk bir biçimde tarımla ilgilenen insanların yaşadığı yerler, bazı tekke ve zaviyeler yer alıyordu. 16. yüzyılda bahsedilen bu kent biçiminde önemli dönüşümler olmuş, kale dışındaki yapılaşmamış ticaret kesimi yerinde, bedesten yapılaşması gelişmiştir. Bu yapı çevresinde cami, hamam, han vb. öğeleriyle birlikte hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Bedesten çevresinde zanaatkârların toplanması belirli üretim, ticaret ve hizmet etkinliklerinde ihtisaslaşan sokaklar oluşmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler ise konut alanlarının yeni mahalleler meydana getirmesi için başlangıç oluşturmuştur (Tekeli, 2011: 229-230). Tekeli (2011: 231), Osmanlı Devleti’ndeki bu dönüşümün temelini ticaretin gelişmesine ve ticaretin gelişmesinin niteliğine bağlamıştır. Ona göre bu durum “bütün dünyada olduğu gibi gezici tüccarın önemini yitirip oturan tüccarın önem kazanmasının bir sonucudur.”

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kentlerin merkezinde yer alan konut alanları mahalleler halinde örgütlenmişti. Mahalleler sınıfsal yapıdan ziyade toplumdaki dini ve etnik gruplara göre farklılaşmaktaydı. Kentlerde her ne kadar etnik ve dini açıdan karışık mahalleler bulunsada ayrı Rum, Ermeni, Müslüman ve Yahudi mahalleleri bulunmaktaydı (Alada, 2008: 140). Mahallelerin kent içindeki topoğrafik konumlarında da milletler arasında saygınlık sıralaması mevcut olmuştur. Müslüman mahalleleri genel olarak kale çevresinde iken, yabancılar kent merkezine yakın kesimlerde otururdu. Kentin en dışındaki mahallelerde ise çingeneler otururdu. Mahallelerde sınıfsal bakımdan farklılaşmalar görülmesine de konutların nitelikleri sınıfsal farklılıklara göre değişmekteydi (Tekeli, 2011: 231-233).

Osmanlı Devleti'nde mekânsal yapılar 17. yüzyılın başından 19. yüzyıla kadarki süreçte toplumun statik yapısına benzer bir görünüm sergilemiştir. 16. yüzyılın sonuna kadar hızla gelişen kent mekânları ulaştığı sınırlarını 19. yüzyılın sonuna kadar korumuştur (Erkan, 2010: 83-84). Bu dönemde Osmanlı Devleti her ne kadar Karadeniz'in bütün çevresini, Doğu Akdeniz'i ve Orta Avrupa'ya kadar geniş alanları ve elverişli su ve kara yollarını kontrol altına alarak geniş ölçüde üretim yapan bir endüstriye sahip olmuşsa da Batının yeni uluslararası ekonomik ve ticari sistemlerinden bihaber kalmıştır. Osmanlı topraklarında uluslararası ticaretle ilgilenen azınlıklar bulunsada bu kişiler de bireysel düzeyde faaliyet göstermiş, Osmanlı ekonomisini geliştirecek katkılarda bulunamamıştır (Doğru, 1995: 112-113). 17. yüzyılın başlarından itibaren ticaret yolları değişim geçirmeye başlamıştır. Osmanlı denetimi altındaki Güneydoğu Asya ve Hindistan'dan gelen transit ticaret güzergâhının Hint ve Atlantik okyanuslarına kayması kervan ticaretine ve dolayısıyla kentlerin gelişimine darbe vurmuştur (Kaygalak, 2008: 72). Kentlerin gelişimine vurulan bu darbe neticesinde kentler statik bir görünüme bürünmüş ve 19. yüzyıla kadar bu görünümü korumuştur.

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Avrupa ekonomik yayılcılık bakımından hız kazandığı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti için de değişikliklerle dolu bir döneme girmiş²⁴

²⁴ Bu dönemde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve bu sayede loncaların tekelleri kırılmış; 1838 yılında İngiltere ile Balta Limanı Antlaşması imzalanarak Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaretine açılması için hukuksal altyapı hazırlanmış; 1839 yılında Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarının ilan edilmesi ile birçok alanda reformlar yapılmıştır (Kaygalak, 2008: 73-74). Batılılaşma doğrultusunda yapılan bu reformların aynı zamanda kent alanını da kapsayan düzenlemeler getirdiği de kabul edilmektedir. Tanzimat Fermanı'ndan 6 ay önce hazırlanan metinde, geniş cadde ve rıhtımlar açılması, dar ve çıkmaz sokakların kaldırılması, başkentin kentsel alanda köklü bir değişikliğin gerekliliği

ve bu değişikliklerin Osmanlı Devleti üzerinde ekonomideki tekel ve kısıtlamaların serbest bir ekonomi lehine kaldırılması ve modern tarzda merkezileşmeye geçilmesi şeklinde iki önemli etkisi olmuştur. Batı Avrupa’da Sanayi Devrimi sonrası kapitalizmin kendine yeni değerlenme alanları arayışı kapsamında uluslararasılaşması sonucu Avrupalı devletlerin (Fransa, İngiltere ve Almanya) Osmanlı Devleti üzerinde kademeli bir şekilde yayılımcı bir denetim kurması ile devletin iç dinamikleri ile birleşerek önemli yapısal değişimlere neden olmuş, kapitalizme geçiş sürecini başlatmıştır (Doğan, 2002: 124). Tekeli (2011: 237-238), Batıda kurulan emperyalist denetimin Osmanlı Devleti’nde yol açtığı önemli yapısal değişimleri şu şekilde belirtmiştir:

Gelişen Avrupa kapitalizminin önceleri gıda maddeleri ve hammadde talepleri Osmanlı İmparatorluğundaki tarımsal üretimi iç pazardan daha çok dış pazara dönük hale getirmeye başlamış ve bu gelişime paralel olarak da Avrupa’nın sanayi malları Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel üretimi ile yarışarak onun iç pazar alanlarını daraltmıştır. Avrupa kapitalizmi gelişmesinin daha ileri aşamalarında ise kapital ihraç ederek, altyapı yatırımları ile imparatorluğu yarı sömürge haline getirmiştir. İmparatorluğun kapitalizme açılmasına paralel olarak artı ürünü denetleme yolu feodal kurumlar olmaktan çıkarak piyasa mekanizması olmaya başlamıştır. Bu dönüşüme koşut olarak mülkiyet ve servet toplumsal tabakalaşmanın tek belirleyicisi haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti üzerinde etkili olan savaşlar ve ülke içinde gelişen milliyetçilik hareketleri de 19. yüzyılda kentlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nde bu dönemde yaşanan önemli toprak kayıpları sonrası kentler ve bölgelerarası ticaret ağlarının pek çoğunu kaybetmişti. Batı ile olan ilişkiler ve ticaret anlaşmaları 19. yüzyılın ilk dönemlerine kadar zamanın teknolojik gelişme düzeyine uygun bir sanayi üretiminde bulunan kentlerin sönmesine neden olmuştur (Keleş, 1983: 28). Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde dış ticaretin etkisiyle 19. yüzyıl boyunca liman bölgelerinde gelişme gösteren kentler olmuştur. Demografik olarak sürekli büyüyen bu kentlerden Beyrut’un nüfusu 1800’lerde 10.000’in altınca iken, 1914’de nüfusu 150.000’e; İskenderiye’nin nüfusu 15.000’den 300.000’e yükselmiştir (Kaygalak, 2008: 74-75).

Dış ticaretin ve ona bağımlı sanayinin Osmanlı Devleti’nde gelişimi ve tarımın ticarete açılması durumları toplum içinde sermaye ihtiyacının artmasına yol açmış ve bu

gibi konulara yer vermiştir. Bu metnin ardından mülkiyet sistemini ve şehircilik kurallarını esnekleştirecek yasal çerçeve gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 1848 yılında Ebniye Nizamnamesi, 1856 yılında ilk İstimlak Nizamnamesi, 1857 yılında Nizamname-i Umumi ve 1858 yılında Arazi Kanunnamesi kabul edilerek modern anlamda bir kent kurma yönünde adımlar atılmıştır (Doğan, 2002: 125-126).

durumda finansmana sahip olan yabancı ticaret ve sermaye gruplarının özellikle Rum ve Ermeni azınlıkların gelişmesine yol açmıştır. Artık 19. yüzyılda etnik ve dini özellikler çeşitli sosyo-ekonomik niteliklere dönüşmeye başlamıştır (Yerasimos, 2007: 304). Böylece 16. yüzyılın Anadolu'sunun içe dönük kentsel dağılımı 19. yüzyılda gelişen dışa bağımlı ticaret biçimi nedeniyle dışa dönük bir hal almıştır. 17. ve 18 yüzyılda önemli değişikliklerin olmadığı kentsel mekânlar 19. yüzyılda öncelikle merkezin yapısında meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir. Kentin çevresiyle ilişki biçimi, haberleşme yolları ve kentin işlevleri değişime uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda geçirdiği dönüşüm toplumdaki her milletin kendi içindeki sınıfsal yapının farklılaşmasını da etkilemiştir. Toplumda ve üretim biçiminde görülen dönüşümler aynı doğrultuda gelişmemiş ve bundan dolayı toplum içindeki geleneksel yapının öğelerin de aniden ortadan kalkması sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti Batı düzenine yakınlaşmayı ekonomik yapıda esas olan üretim teknolojisinden ziyade ulaşım ve dış ticaret biçimlerinde gerçekleştirdiğinden ötürü toplumdaki geleneksel yapının kökten değişmesini sağlayacak bir etkinlik gelişmemiş, ancak gelenekselin yanında oluşturulan yeni kurumlarla ikili bir yapı meydana gelmiştir (Alada, 2008: 180). Diğer bir ifadeyle devletin sosyo-ekonomik yapısını alt üst eden kapitalizm, Osmanlı Devleti'ni kendi yararına işleyebilmek amacıyla biçimlendirmeye çalışmıştır. Ancak devlete el koyma işinin hep yarım kalmasından dolayı kendi kafasındaki tezahüre göre dönüştürmeyi becerememiştir. Bu durumda ise üretim ilişkileri, Batı kapitalizminin kabullendirmeye çabaladığı zaruretlerle varlığını devam ettiren eski üretim ilişkilerinin bir karışımı olarak kalmıştır (Yerasimos, 2007: 288).

19. yüzyılda konut alanlarındaki “milletlerarası” farklılaşma da değişmiş, mülkiyete ve servete dayalı toplumsal tabakalaşma oluşmuştur. Konut alanlarında “milletlerarası” farklılaşma bulunmakla birlikte artık her milletin bütün sınıfları aynı mahallede oturmamaya başlamıştır. Ulaşım konusunda sahip oldukları imkânlar çerçevesinde banliyöler oluşmuştur. Yüksek gelirli kesimlerin konutlarına ilişkin terimleri bile yerine göre farklılaşmış, “konak, köşk, yalı” adını almaya başlamıştır. Yerleşmelerin fiziksel dokusu da değişmiş ve artık kentler ovalara doğru yayılmaya başlamıştır. 19. yüzyılda toprak üzerinde arazi değer artışı belirlemiştir. Kent içi yeşil alanların işlevi kentlinin beslenmesine doğrudan katkıda bulunan üretim yerlerinden uzaklaşarak konut alanları haline gelmeye başlamıştır (Tekeli, 2011: 238-247).

Doğan (2002: 128), Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme ve kapitalistleşme süreçlerinin kentleri etkilediği ilk dönem olarak 19. yüzyılda yaşanan kentsel gelişmeleri bağımlı bir kentleşme niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Kır-kent arası ayırımı kent lehine eşitsiz bir gelişmeyi başlatan bu sürecin kentler ve toplum kesimleri arasında eşitsizlikleri artırıcı bir etki taşıdığını ve kentte yaşayan alt ve orta kesimler bakımından ilk proleterleştirme sürecinin önemli bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Sanayileşme, kentleşme ve modernleşme, tarımsal alandan elde edilen artık ürüne dayalı olan Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda belirgin mekânsal dönüşümlerin temelini oluşturmuştur (Türkün ve Kuruluş, 2016: 12).

3.1.2. Cumhuriyet Döneminde Değişen Mekânsal Yapılar

Bu bölümde 1923-1950 dönemi, 1950-1980 dönemi, 1980-2000 dönemi ve 2000 yılı sonrası dönem başlıklarına yer verilmiştir.

3.1.2.1. 1923-1950 Yılları Arası Ulus Devlet İnşa Aşamasında

Kentsel Mekân Politikaları

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle bir ulus devlet inşa çabalarına girişen Cumhuriyet kadroları Osmanlı Devleti'nde gelişen modern devlete doğru gerçekleşen dönüşümleri ileriye götürme gayreti içine girmişlerdir. Bu dönemde Cumhuriyet'in ilk döneminin sosyo-mekânsal yapılanmasını ve kentlerin şekillenışı orta sınıfın öncülüğünü yaptığı bir burjuva devrimi çerçevesi içinde değerlendirilmektedir. Kent mekânına dair devlet siyasetlerinde kenti ilgilendiren her alanda bu orta sınıfın etkisini görmek mümkündür (Şengül, 2009: 112).

1930'larda Türkiye'de kent mekânı uygulamaları ulusal ekonominin oluşturulması, kır-kent bütünleşmesi ve kırsal emeğin özgülleştirilmesi, bölgelerarası bütünleşme, sanayileşme ve sanayi-kent bütünleşmesi, merkezi planlama ile tutarlı yerel yönetim örgütlenmesi, kamulaştırılan topraklar üzerinde kentsel gelişme ve cumhuriyet vatandaşının kamusal mekânlarının oluşturulması politikaları çerçevesinde şekillenmiştir (Keskinok, 2006: 25-26). Bu dönemde Türkiye'de modernleşmede kurumsal ve mekânsal temelli hareketlenme görülmekle birlikte gerçekleşen bu dönüşümün toplumsal yapıya yansımaları aynı hızda olmamıştır. Bu yıllarda kent

mekânlarında gerçekleşen dönüşümler daha çok biçimsel niteliktedir (Kurtuluş, 2010: 200).

1920’li yıllardan itibaren siyasal bir nitelik taşıyan ulus devlet oluşturma gayretleri, mekânsal düzenleme yoluyla toplumda bu bilincin oluşturulması araçsal bir işleve sahip olmuştur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul kentinde başlayan modernleşme hareketleri, 1920’li yıllardan sonra yeni başkent Ankara kentinde devlet müdahalesi ile modern bir kent oluşturma düşüncesiyle etkin bir şekilde sürdürülmüştür. Batı’da 200 yılda gerçekleşen modernleşmeyi Türkiye’de daha kısa sürede yapma isteği (Çavuşoğlu, 2014: 21) ile bu mekânsal modernleşme gayretleri sadece Ankara ile sınırlı kalmamış, yeni ulus devletin birçok kentinde yansıma bulmuştur. Birçok Anadolu kentinde ilk kent planları yapılmış²⁵ ve modern kentin tipik özelliklerinden birisi olan anıtlı modern meydanlar inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde hanedana ait sayılan ve *miri* olarak adlandırılan ekilebilir araziler, yeni kurulan Cumhuriyet’in hazinesine girmiş, Türk-Rum halklarının mübadelesi, Osmanlı padişahlarının tapulu taşınmazlarının millileştirilmesi ve Emvali Metruke ve Tasfiye Kanunları²⁶ ile yeni ulus devletin elinde geniş bir arsa stoku oluşmuştur. Bu araziler bu dönemde ve sonraki dönemlerde hem kırsal göçmenlerin mekâna yerleştirilmesinde hem de sermaye birikiminde geniş avantajlar sağlayarak devletin modern kentlerin oluşturmaya sürecinde ekonomi politikalarına bağlı olarak kentleşmenin dinamiği üzerinde etken olmakla birlikte (Kurtuluş, 2010: 199-200), devlet bu arazileri planlı kentler kurmaktan ziyade gelir elde etmek amacıyla satarak verimli bir şekilde kullanamamıştır (Bozbulak, 2016: 240).

Osmanlı Devleti’nden devir alınan ekonomik yapının “yarı sömürge” ülke niteliği 1950’li yıllara kadar devam etmiştir. Dünya ekonomisi ile tarım ürünleri ve madenler ihraç edip, endüstriyel tüketim malları ithal eden ülkenin dünya ekonomisine eklemlenme biçiminde herhangi bir değişim yaşanmamıştır (Ataay, 2001: 56).

²⁵ 1938 yılına kadar 73 kent planı yapılmıştır. 29 il merkezinde bulunan bu kentler genel itibariyle sanayi planlarında öngörülen bölgesel gelişme ile alakalı bir şekilde demiryolu ağının oluşturulması ve liman imkânlarının oluşturulması bakımından öncelik verilen yerlerdir (Keskinok, 2006: 28).

²⁶ Sahibini tarafından terk edilmiş ve sahibinin üzerinde tasarruf yetkisi olmayan mal anlamına gelen “Emvali Metruke” 1915-1923 ve 1923 sonrası çıkartılan kanunlara verilen genel addır (Kurt, 2015: 63). Bu kanunlarda, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında düşman ile işbirliği içinde olan, hükümet emirlerine uymayan veya savaş sırasında ve sonrasında tutum ve davranışlarından dolayı ceza alacağı düşüncesiyle ülkeyi terk eden kişilerin geri dönüşlerini ve malların tekrar başına geçmesini engelleme konuları düzenlenmiştir (Şimşek, 2014: 199).

Türkiye'nin dünya ile kurduğu ilişki bu dönemde hammadde satıp karşılık olarak tüketim almaktadır. Genel itibari ile tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu bir dönem olmakla birlikte sanayi üretimi ve sermayeyi ulusal bir kimliğe büründürme gayreti içinde olduğu bir süreçtir. Bu dönemde kentlerin işlevi ise birikim süreci çerçevesinde özellikle göreceli fiyat hareketleri ile tarımsal birikimin sanayi üretimine yönlendirildiği sermaye birikiminin dönüşüm alanı olmasıdır. Söz konusu dönemde her ne kadar politikalar kentlere yönelik olmuşsa da kentlerin büyüme hızları düşük kalmıştır. 1927 nüfus sayımında %24.2 olan kentli nüfus oranı 1945'de %24.9 şeklinde gerçekleşmiştir (Doğan, 2002: 129).

1950'li yıllara kadar devam eden süreçte mekân kapitalist bir mülkiyet anlayışına elverişli hale getirilmiş, kentsel alanda sanayi ve ticaret ile uğraşacak kesimler desteklenmiş, kentler ulusal bir ekonomi meydana getirme kaygısıyla iç pazar bütünlüğü sağlanması için birbirine bağlanmaya çalışılmış, yapı malzemesinden kent formuna kadar modern bir anlayışla mekân üretimi gerçekleştirilmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 81). Temelde tarımsal üretimden doğan artık ürüne alım-satım aracılığıyla el konulması üzerine kurulmuş ekonomik yapı içerisinde kentler, artık ürünün sermaye birikimine dönüşme alanları olmuştur (Ataay, 2001: 57).

Ülke genelinde ulaşım sisteminin oluşturulma çabası ve ulus devlet yapısını oluştururken bazı sanayi birimlerinin ülkedeki farklı kentlere yönlendirilmesi yeni bir toplumsal yapı ile birlikte bazı bölgelerde yeni gelişme dinamiklerinin oluşmasına imkân vermiştir (Eraydın, 2006: 28). Bu durum Anadolu'daki kent ve kasabalarda yerel pazara dönük küçük sanayiye ve hizmetleri geliştirmiştir. Bu süreç özellikle gerek tarımda makineleşmenin ve bunu takiben üretim artışlarının yaşandığı gerekse de karayolu ağlarının kurulmaya başlandığı 1945'ten sonraki yıllarda hız kazanmıştır (Ataay, 2001: 58). Bu çerçevede 1927 yılında nüfusu 50.000'in üzerine çıkmış 5 kent bulunmaktayken, 1950 yılına gelindiğinde gelişmiş Marmara Bölgesi'nin dışında 5 kent daha eklenerek bu sayı 11'e ulaşmıştır (Çizelge 3.1). Kentsel mekânların biçimsel olarak dönüştüğü bu dönemde özellikle Ankara ve İstanbul kentlerindeki dönüşüm dikkat çekici nitelikte olmuştur. Orta büyüklükteki geleneksel bir kent yapısından yeni ulus devletin modern başkenti konumuna gelen Ankara kenti, bürokrasiden kaynaklanan nüfus için hızla modern bir çerçevede inşa edilmeye çalışılmıştır. İstanbul ise her ne kadar I. Dünya Savaşı sonrası ticaret ve finans faaliyetlerinde gerilemeler ve

bürokrasinin Ankara'ya kaymasından sonra nüfus kayıpları yaşasa da 19. yüzyılın ortalarından itibaren uygulamaya konan modern planlama eylemi ağır bir şekilde devam etmiş ve kentin otomobil ulaşımına da uygun şekilde planlanması sürdürülmüştür (Kurtuluş, 2010: 200-201).

Çizelge 3.1: Türkiye’de 1927-1950 Yılları Arası Büyükşehirlerde ve Sanayi Kentlerindeki Demografik Büyüme

İller (Kent Merkezli)	1927	1935	1940	1945	1950
Ankara	74.784	122.720	157.242	226.712	288.537
İstanbul	690.857	741.143	793.949	860.558	983.041
İzmir	153.924	170.959	170.959	198.396	227.578
Adana	72.577	76.473	88.119	100.780	117.642
Kırklareli	-	-	-	14.496	14.750
Ereğli	5.180	5.843	5.415	6.360	7.132
Nazilli	9.325	12.005	16.478	18.986	25.106

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (1959)’den aktaran Şengül, 2009: 116.

Kentleşmenin yavaş geliştiği bu dönemde pek çok kentte kent merkezinde ikili bir yapı oluşmuştur. Biri, çarşısında küçük zanaatkârların üretiminin yoğunlaştığı perakendecilerin, dükkânların hamamların, çeşmelerin, tüccarların hanlarının olduğu geleneksel kent merkezi; diğer tarafta ise geniş meydanların etrafına dizilmiş yapıların düzenli yol ağlarıyla kenti bu meydana bağlayan kamu kurum ve kuruluşlarının bulunduğu modern kent merkezidir (Niray, 2002: 11-12). Anadolu’da Ankara dışındaki kentlerde nüfus ve büyüme baskısı yine de çok olmamış ve bu durumda kent çeperlerindeki arazilerin üzerinde kullanım değişikliği ile ilgili bir baskı oluşturmamıştır (Kurtuluş, 2010: 201).

Şengül (2009: 118), bu dönemde devletin 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile 2.000’in üzerinde nüfusu olan her belediyeye imar planı zorunluluğu getirdiğini, bunun sebebi olarak ise sadece kentsel mekânı düzenlemeyi amaçlamanın yanı sıra kentsel mekânı sokaklar ve yollardan evlerinin yeri ve numarasına kadar kayıt altına alarak denetim kurmaya çalıştığını belirtmiştir. Ancak devletin kaynaklarının sanayiye aktarıldığı bu dönemde kentsel mekânlara kaynak aktarımında etkili olamaması ile planlama ve diğer düzenleme araçları da etkisiz kalmıştır. Bu durum ise kentsel mülkiyet rejiminin çok parçalı yapısı ile bir araya geldiğinde kentsel düzeyde küçük ölçekli ve çok sayıda aktörün bulunduğu alana dönüşmesine yol açmıştır. Küçük ölçekli çıkarlar da orta sınıfların bireysel düzeydeki çıkarlarını kapsayacak şekilde kentsel gelişmeye yön vermeye başlamıştır. Diğer bir

ifadeyle bu yapı içinde çıkarlarını en iyi savunan ve kentsel mekândaki gelişmeyi yönlendiren orta sınıflar bu döneme damgasını vurmuştur (Şentürk, 2009: 118-121).

3.1.2.2. 1950-1980 Arası İthal İkameci Dönemde Kentsel Mekân Politikaları

II. Dünya Savaşı sonrası ithal ikameci kalkınma stratejilerinin uygulandığı az gelişmiş ülkelerde tarımsal yapılarda çözülmenin başlamasıyla birlikte büyük çaplı göç hareketleri oluşmuş ve hızlı bir kentleşme süreci yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu hızlı kentleşme süreci 1940'lı yılların sonunda uygulanmaya başlanan tarım politikası, kırlardan gelen güçlü göç eğilimiyle kentlerin yetersiz emme gücü arasındaki çelişkinin temellerini meydana getirmişti (Yerasimos, 2005: 393). Gelişen hızlı kentleşme süreci önceki dönemde devlet eliyle yürütülen planlama ve mekânsal modernleşme kalıplarını aşarak kontrolsüz ve kendine has bir süreç meydana getirmiştir. Bir yandan savaş dönemi esnasında savaş tehlikesi nedeniyle sıkı tasarruf politikaları sonucunda biriken tasarrufların savaştan sonra sanayi ve hizmet alanlarının geliştirilmesine yönltilmesi, diğer taraftan ise ülkenin tarımsal yapıdaki nüfusunun çözülerek kentlere yönelmesi hızlı kentleşme sürecini tetiklemiştir (Kurtuluş, 2010: 205-206). Tarım alanında özellikle 1950'li yıllarla birlikte "Marshall Yardımları" adı altında başlayan tarımda modernizasyon projesi ile tarımdaki çözülme hızlanmıştır. Küçülen ekili alanlara bir de tarımda makineleşmenin gerçekleşmesi de eklenince kırsal alandaki köylü hızla topraktan kopmuştur. Kırsal alandan kentlere yönelen bu kişiler, karşılaştıkları barınma sorununun çözümü olarak kamu arazilerini potansiyel yerleşim yerleri olarak görmüşler ve kentlerin şekillenmesinde yeni bir dönem açmışlardır. 1950-1980 yılları arasındaki bu hızlı göç ve kentleşme süreci kent mekânında yaşanan dönüşümün en temel belirleyicisi olmuştur (Şengül, 2009: 122). Artık kent mekânında yeni bir dönüşüm süreci başlayacak, kentleşme süreci de devletten ziyade göç eden kişilerin belirlediği bir olgu olacaktır (Bozbulak, 2016: 240). Bu dönemde devlet, kentleşmenin ihtiyacı olan finansman için yeterli kaynak ayıramamış ve bu durum da kentsel altyapı ve hizmet talebinin önemli bir baskı oluşturmalarına yol açmıştır (Şengül, 2007: 96). Kentlere göç eden bu yeni nüfus için devletin üretemediği yerleşme alanları bizzat bu kesimler tarafından yerine getirilmiş ve gecekondulaşma olgusu hayatımıza yerleşmeye başlamıştır. Devlet, bu dönemde kent çeperlerindeki hazine arazilerinin bu kesimler tarafından işgal edilmesine göz yumarak sessiz bir yeniden dağıtım süreci gerçekleştirmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 177).

1950 sonrası dönemden 1960'lı yıllara kadarki süreçte ülkenin üretim biçimini tarımsal üretim şekillendirmeye devam etmiştir. Savaş döneminin iç pazara sıkışmış ekonomisi tarımda modernleşmeye ağırlık vererek dışa açılmaya başlamış, özel kesime liberal söylemler içinde önem verilmiş, karayolu ulaşım altyapılarına ağırlık verilmiştir (Torunoğlu, 2007: 381). Bu dönemde kentin kendisi de birikim odağı haline gelmiş ve tarımsal kesimde meydana gelen değişimlerden daha az etkilenmeye başlamıştır (Özdemir, 2016: 212). Ancak bu politikalara rağmen dış ödemelerde yaşanan sıkıntılar ülkede ithal ikameci bir sanayileşme politikasının izlenmesini zorunlu kılmış, özel kesimin geliştirilmesi söylemlerine rağmen kamu kesimi ekonomi içinde önemini devam ettirmiştir (Torunoğlu, 2007: 381). Kamu kesimi her ne kadar bu dönemde önemini korusa da devletin kentsel alanlara sınırlı müdahalesi anlayışı sonucunda kentleşme süreci yerel toplulukların inisiyatifine daha çok bırakılmış ve devlet-orta sınıf merkezli kentsel gelişme döneminden, topluluk merkezli kentsel gelişme dönemine geçilmiştir.

1950'li yılların başında sanayi lehine çok büyük değişimler yaşanmamasına ve iç ticaret hadlerinin tarım lehine olmasına rağmen kentlerde nüfus artışı olmuştur (Özdemir, 2016: 212). Nüfus sayımlarına bakıldığında 1950-1960 yılları arası dönemde kentli nüfus artış hızı %5,9 ile en yüksek düzeyine çıkmıştır (Sencer, 1979: 75). 1950 yılında kentte yaşayan nüfus %25.4 iken, 1955 yılında %28.79 şeklinde gerçekleşmiştir (TÜİK). Kentli nüfusta görülen bu artış 1955-1956 yıllarında başlatılan imar hareketleri ve devletin altyapı yatırımlarına yönelmesinden kaynaklanmıştır. Göç ile kentlerde artan nüfus baskısı, konut ve arsa talebinde yaşanan artış kentleri baskı altına almış, bu durum ise kentlerin sermaye birikiminin olduğu ve aynı zamanda da üretken sermaye döngüsünün yavaşladığı alanlar olarak karşımıza çıkmıştır (Özdemir, 2016: 212-213).²⁷ Kente gelen göçmenlerin kendilerine ait olmayan alanlarda kurdukları evler ve marjinal

²⁷ Karpat (2003), kente yeni gelen bireylerin kentte şiddetli bir konut kıtlığıyla karşılaştıklarını belirtmiştir. Bu dönemde yüksek enflasyon işçi ve memurların gerçek gelirlerini düşürmüş ve bu kesimler de enflasyonun yanı sıra konuta olan talebin de kiralari artırmasından ötürü bu kiralari karşılayamaz hale gelmişlerdir. Aynı zamanda tamamen özel müteşebbisin elinde bulunan inşaat sektöründeki hızlı büyüme çok büyük boyutlarda toprak spekülasyonu oluşturmuş, İstanbul ve Ankara gibi kentlerde 1949 yılında 50 liraya satılan bazı arsaların fiyatı, 1965 yılında 50.000 liraya çıkmış ve bu durum hızla büyüyen bir kentli müteşebbis sınıfın sermaye birikimine izin vermiştir. Bu sınıf ise endüstriyel yatırım yapmak yerine kendilerine düzenli gelir sağlamak ve paralarının değerini korumak amacıyla lüks konutlar inşa etmişlerdir (Karpat, 2003: 105-106).

hizmet sektörlerinde buldukları işler²⁸ kentte enformel bir ekonominin oluşmasına yol açmıştır. Bu kişilerin yaptıkları gecekondu orta sınıfların yapıli çevresi ile zıtlık oluşturacak şekilde kenti çevrelemeye hızla başlarken oluşan ikili yapı kentsel çelişkinin de merkezine oturacaktır (Şengül, 2009: 123-125). Bu dönemde kentsel arsa ve konut arzı kente göç eden kişilerin elinde kalmış ve büyük sermayenin birikim döngüsü ile bir çatışma yaşanmamıştır (Özdemir, 2016: 213).

Bu dönemde inşaat sektörü büyük ilerleme kaydetmiş ve sanayi de gelişmeye başlamıştır. Bu durum ise işgücünün yetersiz kalmasına yol açmış ve her ne kadar kamu sektöründe çalışanlar özlük hakları bakımından iyi durumda olsalar da, inşaat sektöründe ödenen ücretler kamu sektörüne kıyasla daha hızlı bir şekilde yükselmeye başlaması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla bu durum köylerden kentlere insan akımının devamına yol açmıştır. İnşaat sektöründe yaşanan bu patlamada devletin konut kredisi politikalarının da etkili olduğu görülmüştür (Karpata, 2003: 106). Bu süreçte kentsel nüfusun kırsal nüfusa oranı 1960 yılında %33.69, 1980 yılına gelindiğinde ise %43.91'a yükselmiştir (TUIK).

1950-1980'li yıllarda devlet ile gecekondu²⁹ arasındaki ilişkiye bakıldığında 1950'li yıllarda gecekondu mecburi barınma ihtiyacını karşılamayı amaçlamış, gecekondu ile mevcut yapılardakilerin gerilimli ve dışsal bir ilişki içerisinde oldukları görülmüştür (Şengül, 2009: 126). 1960'lı yıllarda gecekondu artık mecburi barınma yerleri kapsamında çıkmaya başlamış ve ticarileşerek *değişim değeri* ön planda olan yerler konumuna gelmiştir. Bu dönemde gecekondu kabullenme ve eklemlleme gayretlerinin yoğun olduğu bir dönem olduğu görülmüştür (Bozbulak, 2016: 239). 1970'li yıllarda ise ikinci nesil gecekondu radikal kent hareketlerinin bir nesnesi haline gelmiştir. Artık gecekondu mecburi barınma yerleri konumundan giderek "alışveriş nesnesi" haline gelmiştir. Devletin gecekondu karşı sert olan

²⁸ Keleş, (2008: 78), marjinal hizmetler olarak "seyyar satıcılık, at arabacılığı, ayakkabı boyacılığı, apartman kapıcılığı, simitçilik, eskicilik, hamallık ve çöpcülük" gibi hizmetleri saymış ve İstanbul, Ankara gibi kentlerde bu hizmet türünün yaygınlık derecesini gözlemleme derecesinin yüksek olduğunu belirtmiştir.

²⁹ Erman (2004) gecekondu ile ilgili yaptığı ayrım da 1950 ve 1960'lı yıllarda "Köylü Öteki Olarak Gecekondu", 1970'li yıllarda "Sömürülen/Dezavantajlı Öteki Olarak Gecekondu", 1980 ve 1990'lı yıllarda "Haksız Kazanç Sahibi Olarak Gecekonduya Karşı Kent Yoksulu Gecekondu" ve 1990 sonlarından 2000'lere kadarki süreçte "Sakıncalı Öteki Olarak Varoşlu'ya Karşı Özne Olarak Gecekondu" olarak ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erman, T. (2004).

tavır bu yıllarla beraber -ara sıra yasaklamalar ve yıkımlar sürse de- yumuşamaya başlamıştır (Bozbulak, 2016: 239-240).

Bu dönemde kent mekânında gerçekleşen bir diğer dönüşüm ise eski kentsel mahallelerin çevresinde, anakentin çeperinde ve eski merkez-sayfiye banliyö hattı üzerinde bulunan kırsal arazilerin parselleme yoluyla parçalanarak yapılaşmaya açılması ile ulaşım imkânları gelişen orta sınıf kesim için yeni konut mekânlarının oluşması olmuştur (Kurtuluş, 2010: 207). Böylelikle müteahhitler tarafından gecekondular mahallelerinin ele alınması gündeme gelmiş (Bozbulak, 2016: 241) ve kentlerin bu mahallerindeki yatay hareketlenme yerini dikey hareketlenmeye bırakarak apartmanlaşma sürecine geçilmiştir (Kurtuluş, 2010: 207-208). Bu dönemde oluşan çok farklılaşmış, uzmanlaşmış örgütlü meslek kesimlerinin, yeni orta tabakaların ortaya çıkması ve büyük müteşebbislerle orta çaplı tüccarların artış göstermesi ile birlikte işyerlerinin merkezi iş alanlarında toplanmasının ve bu meslek gruplarının işlerine erişebilir uzaklıkta yerleşebilmelerinin çözümü “apartman” şeklinde yapılaşma olarak görülmüştür. Nüfusun müslüman, gayrimüslim, eski köylü, eski kasabalı tüm kesimi bu yeni iş kazanma düzenine girişmişse de hepsi birer apartman sakini olmuştur (Keskinok, 2006: 139-140). Yeni oluşan bu apartmanlar bir yandan yoğunluğu artırıp mevcut yapı stokunu dönüştürürken, diğer taraftan yapı malzemesini, bahçe kullanımını, komşuluk ilişkilerini ve gündelik yaşam biçimini de dönüştüren bir süreç olmuştur (Çavuşoğlu, 2014: 189). Gecekonduların apartmanlaşma süreci “yapsatçılık” süreciyle iç içe geçmiştir. Popülist davranışlarla affedilen kaçak yapılarda *kullanım değeri* yerini *değişim değeri*ne bırakmış, giderek kentsel toprak niteliğinden çıkarak kentsel rant üretebilen kentsel arsaya doğru evrilmiştir. Üretimin geri planda kaldığı bu dönemde büyük sermayenin ilgisi de bu alanlara kaymıştır (Çavuşoğlu, 2014: 178).

1960’lı yıllardan 1980’li yıllara kadarki süreçte hâkim olan ithal ikamesine dayalı, iç piyasaya dönük sanayileşme politikası 1970’li yıllarda yaşanan iki petrol krizi ile birlikte ülkenin dış ödemeler dengesi sorunu ile karşı karşıya kalmasına kadar sürmüştür. Bu dönemden sonra ekonomi politikaları köklü değişikliklere uğramış ve neoliberal politikalar hâkim konuma geçmiştir (Torunoğlu, 2007: 381).

3.1.2.3. 1980-2000 Arası Dünya Kapitalizmi ile Bütünleşme Sürecinde

Kentsel Mekân Politikaları

1970’li yıllarda dünyada kapitalizm, uzun salınımlı, yapısal derin krizlerinden biri ile karşı karşıya kalmıştır. Krizin sonuçlarından biri olarak petrol fiyatlarında ani ve yüksek bir artış olmuş, dünyanın bütünsel ekonomik sistemi üzerindeki hegemonik denetimi ortadan kalkmış ve ulusal devletlerin atomistik yapılarına dayalı çok merkezli bütünsel sistemi çökmüştür (Ocak, 1996: 33). Bu krizin ardından uygulanan ithal ikameci politikalar IMF’nin istekleri doğrultusunda kenara itilerek ihracata daha fazla yönelmeyi, ekonomiyi kapitalist dünya pazarına daha fazla açmayı amaçlayan önlemlere geçilmesini öngörmüştür (Pamuk, 1987: 160).

Türkiye’de kentler, dünyadaki kapitalist yeniden yapılanma sürecine eklemlendiği 1980 sonrası neoliberal politikaları benimsemiş (Altun, 2012: 41) ve kendini dönüşüm süreci içinde bulmuşlardır. Kent mekânı ile başlayan bu dönüşüm süreci, kent yönetiminden, gündelik yaşam tarzından, tüketim alışkanlıklarına kadar uzanan toplumsal yaşamın her aşamasında neoliberal uygulamalarının izlerini taşımaktadır.

1980’li yıllara gelindiğinde artık kentlerde yaşayan insan sayısı ile kırsal alanlarda yaşayan insan sayısı arasındaki makasın daraldığı ve kentsel alanlar lehine bir değişim yaşandığı görülmüştür. 1980 yılında %43,9 olan kentsel nüfus oranı, 1985 yılında %53, 2000 yılında ise 44.006.274 kişi ile %64,9 olarak gerçekleşmiş ve günümüze kadar hız kesmeden artmaya devam etmiştir. 2016 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre ise ülkemizde kentsel nüfus oranı %92,3 olmuştur (TÜİK).

1980 yılı ile birlikte Türkiye’de iki önemli dönüşüm yaşanmıştır. İlki, 24 Ocak kararları ile ithal ikameci üretim sistemi terkedilmesi ve ihracatın teşvik edildiği bir sisteme geçilmesidir. İkincisi, kentlerde yükselen toplumsal muhalefetin darbe ile bastırılması olmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011). 12 Eylül askeri yönetimi devletin idaresini ele geçirdikten sonra neoliberal politikalar büyük serbestlik içerisinde uygulanma zemini bulmuştur. Bu dönemde kent mekânını rant konusu yapacak ve serbest piyasa ekonomisine sunacak birçok yasal düzenleme hızlı bir şekilde uygulanmıştır. Yerel yönetimler de bu süreçte geniş yetkilerle donatılarak imar yetkileri konusunda belirleyici olmuştur. Yerel yönetimler kendilerine tanınan bu yetkileri belli sınıfların lehine olacak bir kentsel dönüşüm süreci başlatmak için kullanmışlardır

(Kurtuluş, 2010: 213). Kent imarı ve arsa üretimi konusunda yetkiler elde eden yerel yönetimler kentlerin çeperlerindeki geniş arazileri imara açmış ve bu mekânları kooperatiflere³⁰ açarak veya büyük inşaat firmalarına pazarlayarak önemli gelirler kazanmıştır. Bu doğrultuda yerel yönetimler bu dönemde rant artışı ve spekülasyonun baş aktörü olmuştur (Çavuşoğlu, 2014: 240). Sanayi yatırımları bu dönem ile birlikte giderek azalarak yerini ikinci çevrime yönelik yatırımlara bırakmış³¹ ve bu kapsamda devletin de isteklendirmesiyle hem kamu sektörü hem de özel sektör yatırımlarını artan biçimde kentlere yöneltmiştir. Bu dönemle birlikte büyük yatırımlar altyapı, ulaşım, konut gibi alanlara yapılırken kentler küçük ölçekli sermayenin alanı olmaktan çıkarak orta ve büyük ölçekli sermaye gruplarının da alanı haline gelmeye başlamış ve sermaye daha önceki dönemlerde siyasal muhalefet nedeniyle giremediği kent mekânının en ücra köşelere kadar girmeyi başararak hegemonyasını kurmuştur (Şengül, 2007: 97,139). İhracatın sürükleyici sektörü olarak görülen yatırımlar hızla düşmüş, 1978-79 yıllarında toplam sermaye birikiminden %29 pay alan bu sektöre yatırım oranı 1988 yılında %16'ya düşmüştür. 1988 yılında konut sektörü %36'lık oranla aslan payını almıştır (Boratav, 2005b: 162).

Yaşanan bu süreçte artık kent toprakları bir rant aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Theodore ve arkadaşlarının (2012: 29-30) “Neoliberal Kentçilik” dediği

³⁰ Türkiye’de inşaat sektörünün konut sunumu 1950-1980 ve 1980 sonrası olacak şekilde iki dönemde incelenir. “1980’lere kadar ağırlıklı iki sunum biçimi tarafından karşılandı: Kentlerin imarlı alanlarını yoğunlaşan yapsat sunum tarzı ve şehirlerin çevresindeki kamu arazilerinde gerçekleşen gecekondü üretimi. Gecekondü bölgeleri de yasallaştıktan sonra ve imar haklarını elde ettikten sonra, çevre kalitesi düşük yapsat bölgelerine dönüşüyordu. Yapsat süreci orta ve üst-orta tabakalara gecekondü süreci ise düşük gelir gruplarına mülk konut sunan biçimlerdi. Konut stoku içinde küçük bir paya sahip olan kooperatif konutları alt-orta tabakalara hitap etti... 1980’lerin uluslararası yeniden yapılanma biçimine de uygun olarak mülk konutlarının yaygınlaşması üzerine kurulu bir piyasa desteklenmiştir. Bu ölçeği büyümüş toplu konut üretimi de bir yandan kooperatif birlikleri, diğer yandan da toplu konut sektörünü de bir yatırım alanı olarak görmeye başlayan büyük ölçekli özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.”(Bilgin’den aktaran Alada, 2007: 32). Türkiye’de ilk konut kooperatifi 1934 yılında Ankara’da kurulmuştur. 1950’lilerde çok partili döneme geçişle birlikte kooperatife yönelik krediler verilmeye başlanmıştır. 1978’den sonra konut kooperatifçiliğinin memur ve diğer çalışanlar arasında özendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1981 yılında 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu ile kurulan fondan konut kuruluşlarına kredi verilmesi konut kooperatifçiliğini canlandırmıştır. Konut kooperatiflerin sayısı artmıştır. 1989 yılında 2895 sayılı Toplu Konut Kanunun uygulama yönetmeliği değişmiş fondan kredi verilme şartları ağırlaştırılmıştır. Bu durum konut kooperatiflerinin sayısında düşmeye neden olmuştur. Devlet, 1987’den sonra doğrudan konut yapım işine girmesi, kooperatiflerin fondan yararlanmasını sınırlamıştır (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 146).

³¹ Açık ekonomi politikası bir yandan Anadolu’daki sanayicileri dış rekabete karşı savunmasız bir hale getirirken, diğer yandan da müteahhitlik ve bankacılık gibi sektörlerin rant temelli ekonomik faaliyetlerinin getirisinin artması sanayi alanına yatırım yapmayı riskli hale getirmiş, yatırım alanı olarak çekiciliğini kaybetmiştir (Boratav’dan aktaran Bayırbağ, 2010: 289).

bu dönem yeni oluşmaya başlayan “tasarlanan mekânların” daimi olarak ve çatışmalı bir şekilde miras alınan düzenleyici yapılarla etkileşime girerek yeni, görülmemiş ve çoğunlukla dengesiz siyasi-ekonomik tabakaların ortaya çıktığı çatışmalı kurumsal alanların içinde gelişmiştir. Kent alanları, ölçeksel neoliberalleşme siyaset ile kritik düğüm ve gerilim noktaları haline gelmiştir. 1980’li yıllara kadar küçük sermayenin işleyişine bırakılan kent mekânı³² (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 21), sermayenin bu alana yönelmesiyle spekülative bir hale gelmiştir. Kent yönetimleri de bu süreçte sermayenin lehine olacak düzenlemelere girilerek kente yönelik alacakları kararlarda veya kente yapılacak yatırımlarda, kamu yararı/kentli yararından ziyade ekonomik getirilere ve kârlılıklara göre hareket etmeye başlamıştır (Kiper, 2007: 78). Büyük ve uluslararası inşaat firmaları birçok kentsel altyapı yatırımında (yer altı raylı sistemleri, toplu konut ve altyapı gibi büyük inşaat projeleri) kendine yer bulmuş ve bu çerçevede ulusal ölçek-büyük ölçekli sermaye ve yerel ölçek-küçük ölçekli sermaye ayrışması da yeniden şekillendirilmiştir (Şengül, 2009: 140-141). Bu dönemde emeğin ve sermayenin değişen konumları ve sınıflararası bölünmüşlüğü artması yeni mekânsal farklılıkların oluşmasına uygun ortam oluşturmuştur. İthal ikameci ekonomik anlayışın hâkim olduğu dönemde *kullanım değerini* temsil eden gecekonduların yanında, *değişim ve tüketim değerini* temsil eden, sermaye birikimi, eğitim, mesleki ihtisaslaşma ve gelir düzeyi yoluyla orta ve üst gruplara göre dizayn edilmiş, planlı alt kentler oluşmuştur (Kurtuluş, 2016a: 86). “Yeni orta sınıf”ın oluşumu bu süreçte belirginleşmiş ve “soylulaştırma”³³

³² Işık ve Pınarcıoğlu (2001), erken dönem Türkiye kentleşmesinde kentsel rantların paylaşımı konusunda net bir sınıfsal uzlaşma bulunduğunu belirtmişlerdir. Buna göre (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 121-122): “Bu, bir yandan kendi kendini finanse eden, başka bir açıdan bakıldığında neredeyse sıfırdan kaynak yaratabilen kentleşme tarzıdır. Sistemin özü, kentleşmenin hızlı kentsel büyümenin yarattığı rantların geniş toplum kesimlerine dağıtılması yoluyla finanse edilmesidir. Bu sürece önderlik eden, çoğunlukla enformel ilişkiler içinde var olan küçük sermayedir. Küçük sermaye özellikle, orta sınıfların kentle bütünleşebilmelerinde temel önemde olan yapsatıcılığın örgütlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiş ve başka yollarla harekete geçirilmesi mümkün olmayan büyük kaynakları kentleşme için seferber etmiştir. Benzer bir şekilde, gecekondular da yeni kentliler için kolay konut olanağı sağlamış ve kent yoksullarının içinde yer aldıkları ilişki ağları vasıtasıyla da kentte tutunabilmelerini kolaylaştırmıştır. Özetle, hem gecekondulaşma hem de yapsatıcılık, hizmet ettiği gruplara başka yollarla elde etmeleri mümkün olmayan getiriler sağlamıştır. Her ikisinin de başarı öyküsü, geniş kitleleri hareketlendirebilmelerinde ve geniş tabanlı bir toplumsal uzlaşma yoluyla refaha olan katkılarında aranmalıdır. Her ikisi de kentsel arsa piyasasını genişletmekle kalmamış, hem orta hem de alt sınıfların politik hareketliliğine zemin hazırlayarak ithal ikamesini mümkün kılan politik dengelere katkıda bulunmuştur.”

³³ Soylulaştırma kavramı birçok farklı şekilde ifade edilebilmektedir. Burjuvalaştırma, seçkinleştirme, mutenalaştırma gibi adlarla da ifade edilebilmektedir (Uzun, 2006: 341). Şen (2016: 128-131), soylulaştırmayı en genel tanımıyla “gerilemiş olan eski kent içi alanlarındaki yeni bir sınıfsal ve mekânsal ayrışma” şeklinde ifade etmiştir. Yeni orta sınıfın gerilemiş alanlara olan istemi ve mülkiyetin değerlendirilmesi ile başlayan sürecin yeni yatırım imkânları oluşturduğunu ve bu alanlardan işçi sınıfının uzaklaştırılması ile sonuçlandığını ifade etmiştir.

gibi uygulamalarla kapsamlı bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmeye başlamıştır (Şen, 2016: 146-147).

Bu dönemde Türkiye kentlerinin büyümesi ile mevcut gecekondu alanlarının kent içinde kalması, gecekondu alanlarının *değişim değeri*ni potansiyelini artıran gelişme olmuştur (Doğan, 2002: 168). Gecekondulara yönelik imar afları, tapu tahsis belgeleri, tapulandırma çalışmaları ve kimi semtlere veya büyük kentlerin yoksul alanlarına imar izinleri verilmesi yoluyla devlet kendisi için maliyetsiz kararlarla bu kesimlerinin sakinlerini büyük bir ustalık göstererek kentsel rântlara ortak etmiştir. 1985 yılında iktidarda bulunan ANAP hükümetinin çıkardığı gecekondu affı ile 1970’li yıllarda gecekonduların *kullanım değeri*ni ve yaşam mekânı olma niteliğine yapmış olduğu vurguyu yıkmış, yerine gecekonduların kentsel gelişme alanları olma potansiyelini yani *değişim değeri*ni vurgulamıştır. Çıkarılan bu aftan sonra kent merkezine yakın gecekondu hızla apartmanlaşmaya başlamıştır (Şengül, 2009: 143-144). Müteahhitlerden gelen çok sayıda daire veya kat karşılığı içeren cazip teklifler ile alt gelir grubu sakinleri için ücretlerdeki reel aşınma türü sınıfsal bölüşüm dinamiklerinin artık bir önemi kalmamaya başlamıştır. Üretim ilişkilerine bağlı bölüşüm paradokslarının siyasi ve ideolojik tutumları etkileyen roller aşınmaya başlamış, bu rollerin yerini “köşeyi dönme”, “işini uydurma”, “kapıp gitme” gibi düşünceler etkili olmuştur (Boratav, 2005a: 119-120).

Değişen üretim ilişkileri çerçevesinde Türkiye’de metropoliten alanlarda 1980’lerin ortalarından itibaren büyük sermaye yatırımları ile alt kentleşme hareketi başlamış, bu hareket 1990’larda orta ve üst-orta grupların değişen konut istemleri ile yaygınlaşarak metropoliten çeperlerin yeni formunun bir parçası olmuştur. Kentlerin merkezinde yaşanan bu dönüşüm, bu merkezi alanların vergi gelirlerinde ve elde ettikleri rântlarda azalmaya neden olurken yerel yönetimlerin de hem orta-üst gelir sınıflarını hem de sermayeyi yeniden merkeze çekmenin yollarını aramasına yol açmıştır (Kurtuluş, 2016a: 79). Bu dönemde başta İstanbul olmak üzere kentlerdeki farklılaşmalar dört çeşit mekânsal ayrışmaya vurgu yapmaktadır (Bozbulak, 2016: 244): Birincisi, kentin çeperinde altsınıflların yaşadığı ve “varoş” olarak ifade edilen kent yoksullarının barındığı mekânlar; ikincisi, otomobile sahip orta ve üst gelir kesiminden ailelerin otoyol bağlantılı sağlıklı lüks konut siteleri ve alt kentleri; üçüncüsü, yeni zenginleşen ve daha zenginleşen sınıfların zenginlik ve siyasi elitte kayırmacılık

ilişkilerine göre farklılık gösteren, kamu gözünden uzak, farklı refah adacıkları; ve son olarak ise seçkinleşerek, belli bir kentsel kimliğin, yeni kültür sanat piyasasında kendine ranttan pay alabilmiş entelektüel kesimin tüketimine sunulan kentin eski tarihi dokusu içinde yer alan çöküntü mekânlarıdır. Bu kapsamda kapalı lüks konutlar, spor ve kongre merkezleri ve lüks eğlence ve dinlenme yerleri gibi mekânlar yeni oluşan burjuvaziyi tekrar kent merkezlerine çekebilmek amacıyla ortaya çıkarılmış (Bozbulak, 2010) ve soylulaştırma ve yenileme projeleri ile çöküntü alanlarında yaşayan alt gelir sınıfından insanları yerinden ederek kentin çeperinde yeni yoksulluk bölgelerine itilmiştir (Kurtuluş, 2010: 216).

1990'lı yıllarla birlikte Türkiye yeni bir göç dalgası ile karşılaşmış ve ülkenin doğusu ile güneydoğu bölgelerinden gelen aileler İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Mersin gibi kentlere yönelmişler ve bu kentlerin varoş mahallelerine yerleşmişlerdir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 173). 2000'li yıllarla birlikte yine yeniden dağıtımda mekânın oynadığı rolün değişmediği yeni sınıfsal ittifakların kurulduğu döneme geçilmiştir. Büyüyen bir ekonomi ve inşaat alanında yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde başta metropoller olmak üzere artık Türkiye'nin tüm kentlerinde mekânsal dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde mekânın yeniden dağıtımında yeni bir hegemonik dönem başlamıştır. *Kullanım değeri* ön planda olan henüz metalaşmamış mekânlar keşfedilerek emlak piyasasına dâhil edilmiş ve mekân üretimi ve dağıtımı ekonominin itici gücü olmuştur. Mekânın bu dönemde yeniden üretimi ve dağıtımı mekândaki eşitsizlikleri gidermeye yönelik olmamış bilakis yeni eşitsizlikler oluşturmıştır (Çavuşoğlu, 2014: 86,103). Büyük sermayenin yeniden dağıtımda başat rolü almasıyla birlikte tüketim alanında da değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Ticaret sermayesi de kentte gücünü artırarak kentin fiziksel dokusunda dönüşümlerde bulunmuş, büyük hipermarketler ve alışveriş merkezleri ile somutlaşan değişikliklere yol açmışlardır. Perakende pazarının daha az elde toplanmasının kentte yansımaları olmuş, kent merkezlerinde mahalle aralarında faaliyet gösteren küçük ticari işletmelerin sayısı hızla azalmış, küçük ve orta burjuvazinin etkisi ortadan kalkmıştır (Doğan, 2002: 162-163).

Bu dönemde dönüşüme uğrayan başka bir mekân ise kıyı alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 sonrası dönemde ekonomide dışa açılma politikalarının desteklediği sektörlerden olan turizm sektöründe turizmi destekleme kamufلاجı altında hem büyük

ölçekli turistik tesisler kurulmuş hem de kıyılar yazlık konut adı altında ailelerin ikinci evlerini yapmalarına izin verilmiştir (Doğan, 2002: 16).

3.1.2.4. 2000 Sonrası Kentsel Mekânın Hızlı Dönüştüğü Dönemde

Kentsel Mekân Politikaları

Neoliberal politikalar ve sermayenin yeni uluslararasılaşma süreci her mekânı ve her kesimi aynı düzeyde etkilememiştir. Metropol alanlarda sermayenin akışkanlığını kolaylaştırmak ve birikimini artırmak için yeni mekânsal düzenlemeler yapılmış ve eski mekânlar sürekli bir değişim döngüsüne tabi tutulmuştur. Mekânın kapitalist ekonominin gerekleri doğrultusunda geçirdiği değişimler ile modern zamanlara özgü bir mekân olgusu ortaya çıkmıştır (Yırtıcı, 2005: 84). Kentlerde yaşanan bu dönüşümün çoğu içsel dinamiklerle gerçekleşen değişimler olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu değişimler daha çok dışarıdan yönlendirilen politikaların sonuçları (Kiper, 2007: 85) şeklinde meydana gelmektedir. Dünyada pek çok kentte benzer süreçlerle, aynı teknoloji, aynı yapım malzemesi ve aynı zihniyetle meydana getirilen birbirine benzer yapılar, dünya kentlerindeki farklılıkları yok etmekte, kent kimlikleri giderek kaybolmakta ve kentliler yaşadıkları çevrelere yabancılaşmaktadırlar (Kiper, 2007: 86). Ülkemizde kentleşme deneyimi, 1980’li yıllarla birlikte etkisini göstermeye başlayan, 1990’larda açıkça sürdürülen ve 2000’li yıllarda egemen kentleşme modeli olarak kabul gören neoliberal yeniden yapılanma sürecidir. Türkiye’de herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm kentlerde kentsel mekân ve kentleşme süreci, sermayenin baş aktör olarak müdahalede bulunduğu yeni bir boyuta doğru evrilmektedir (Kurtuluş, 2010: 214). Artık tüm kentlerdeki nüfus ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesine tabi bulunarak, mekânsal düzeyde farklı sosyo-kültürel özellikleri olan bireylerin yaşam alanları birbirlerinden farklılaşmaya başlamıştır ve kentte mekânsal ayrımlaşma belirginlik kazanmıştır (Ertürk ve Tosun, 2009: 38).

Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme döneminin ardından dünya kapitalizmi ile bütünleşme ve rekabete dayalı daha açık ekonomik politikalarına öncelik verilmiştir. Özellikle 1985 yıllarından sonra ANAP hükümetleri döneminde uygulamaya konulan neoliberal politikaların getirdiği tüketim iştahı kentlerin çehresinin değişiminde etken olmuştur. 1985’de yayımlanan İmar Kanunu ile kentler gelişme ve büyüme eksenli olarak planlamaya, yerel yönetimler de merkezden görelilik olarak özerklik kazanmaya

başlamışlardır (Çavuşoğlu, 2014: 187). Bu dönemde başta batı kentleri olmak üzere kırdan kente göç eden aileler büyük kentlerin çehresinin değişmesinde önemli rol oynamışlardır. Büyük kentlerdeki arsalar büyük sermaye için cazip bir kâr aracı haline dönüşmüştür. 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de sınıfsal eşitsizlikleri çoğaltan bir mekânsal anlayış gelişim göstermiştir. Kentsel dönüşüm projeleri ile özellikle büyük kentlerde hem formel hem enformel yapılaşmış özel mülkiyetteki alanlara el koymak ve bu alanlarda ayrıcalıklı imar projeleri ile proje üretmek mümkün olmuştur. Birçok geleneksel mahalle, kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla yeni kullanıcılar için sermaye biriktiren bir nitelik kazanmıştır (Çavuşoğlu, 2014: 237). İmar mevzuatı kapsamında gündeme getirilen yasalar ile (Tapu Kanunu, İskan Kanunu, Kadastro Kanunu, Kat Mülkiyeti Kanunu) değişim temelli bir kent mekânı anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır (Bal, 2011: 143)³⁴. Ekonominin inşaat sektörü ile ayakta tutulmaya çalışıldığı bu dönemde büyük kentlerde 2000 sonrası uygulamaya sokulan, 2010’lara gelindiğinde çok daha etkili olmaya başlayan ayrıştırıcı konut projeleri önem kazanmıştır. Kent merkezindeki çöküntü bölgelerinin de ekonomik bakımdan üst düzey kişilerin eline geçmesi ile büyük kentlerde soylulaştırma faaliyetlerinin hız kazanmasına yol açmıştır (Arslan, 2014). Belediyeler de bu dönemde TOKİ ile kurdukları işbirliği ile kentsel dönüşüm projeleri uygulamaya başlamışlardır (Erman, 2012: 40). Küçük kentlerde konut piyasasına dâhil edilmemiş geleneksel mekânlar hem belediyeler hem de özel sektör eliyle bu dönemde hızla devreye sokulmuş ve inşaatın ekonomik büyümenin can simidi bir sektör olması sağlanmıştır.

2000 sonrası dönemde finans sektörü ile iç içe geçmiş durumdaki gayrimenkul ve inşaat sektörü sermaye birikimine yeni hareketler kazandıran bir ekonomik oluşum olarak karşımıza çıkarak kentleri dönüştürmeye (Mukul ve Sarı, 2015: 900) başlamıştır. Özellikle iktidar partisinin neoliberal mekânsal politikaları ile küçük kentlerde de sanayi, tarım, kültür gibi sektörlerdeki düşük rekabet gücü ve bu sektörleri riskli hale getiren enflasyonist ortam, mekânın metalaştırılmasını diğer sermaye biriktirme araçlarına göre daha cazip hale getirmiştir. Alternatifsiz hale gelen inşaat sektörünü ile birlikte kentin imarı ve arsa üretimi konusunda merkezi yönetimin yetkilerini kısmen devralan yerel yönetimler kentin çevresine dağılmış durumdaki geniş bağlık bahçelik arazileri imara açarak (Çavuşoğlu, 2004: 238-240) küçük kentlerin 2000’li yıllardan

³⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bal, 2011: 128-147.

sonra çehresinin hızlı dönüşmesinde baş aktörlerden biri konumuna gelmiştir. 1980’li yıllardan sonra büyük kentlerde kendini gösteren yeni konut projelerinde mülkiyet sahibi olmanın ekonomik ve sınıfsal bakımdan yeniden üretim aracı konumu, küçük kentlerde 2000’li yıllardan sonra hız kazanarak günümüze kadar devamlılığını sağlamıştır. Günümüzde konut mülkiyetliği, tüketimle özdeşerek sembolik anlamlara kavuşmuş ve yaşam tarzının da en önemli belirleyicilerinden biri (Öncü, 2010: 91) haline gelmiştir. Şengül (2009: 151-152), Türkiye kentlerinin büyük bölümünde kentsel dokuyu belli çelişkiler içinde de olsa, bir arada tutan sosyo-ekonomik mekanizmaların önemli bir kısmının özölmekte olduğunu gözlemlendiğini, *kullanım değeri* merkezli bir kent mekânı mantığı ile *değişim değeri* merkezli bir kent mekânı mantığı arasında yaşanan mücadelenin galibinin ikinci anlayış olduğunu belirtmiştir. Küçük kentlerdeki metalaşmamış geleneksel mekânların sınırsız inşaat sektörü hırsıyla emlak piyasasına dâhil edilmesi, kentsel mekânların hızlı dönüşümünde baş etken olmuş ve kentte önemli bir ekonomi meydana getirerek yeni ve kendine özgü bir sermaye oluşturmuştur. Büyük kentlerde olduğu gibi küçük kentlerde de inşaat sektörü temelli bu büyüme toplumda geniş destek bulması ile hemen hemen herkesin konutuna emlak olarak bakması ve zihinlerin metalaşması ile sonuçlanmıştır (Çavuşoğlu, 2014: 256). “Devlet eliyle piyasa-odaklı” bir mekânsal dönüşümün yaşandığı ölkemizde (Güzey, 2012: 70) birçok geleneksel mekân kentsel rant uğruna yıkılarak yerini yeni site ve apartman projelerine bırakmış ve toplumda da kendileri gibi ailelerle yaşayabilecekleri, konut mülkiyetleri ile ekonomik ve sınıfsal bir atlama yaşayacakları düşüncelerinin oluşturulduğu günümüz düzeninde kentler her geçen gün eşitsiz ve ayrılmış mekânlar haline gelmiştir.

3.2. Yazlık Mekân Kullanım Biçimi Olarak Bağ Evleri

Orta Asya ve İran’dan Anadolu’ya aktarılan kültürel öğelerin ve yerleşme mirasının Anadolu’da önceden var olan Bizans kültürü altyapısı üzerinde birleştirilmesi ile oluşan kentlerde (Özcan, 2005a: 206) gündelik yaşamın yazlık-kışlık mekânlar etrafında sürdürüldüğü görölmektedir. Selçuklu döneminde kentleşen Türkler, Orta Asya göçebe kültürünün yaşam mirası olan yazlık-kışlık mekân değiştirme geleneğini Anadolu kent kültürüne taşımışlardır (Özcan, 2005a: 18-19)³⁵. Selçuklu ve Osmanlı

³⁵ Orta Asya Türklerinin 10. yüzyıla ilişkin seyahat anlatılarında Uygur hakanlarının yazlık-kışlık merkezlerinin olduğu, yazlık merkeze *Penci-Kend* ya da *Beş-Balık*, kışlık merkeze ise *Kao-Ch’ang* ya da *İdikut* denildiği, *İdikut* kentinin değirmenler ve su kanalları ile sulanan bağ ve baherlerle çevrili olduğunu

dönemlerinde meliklik merkezi olarak kullanıldığı bilinen birçok kentte (Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Tokat, Amasya, Malatya, Niğde, Ereğli, Niksar, Elbistan, Uluborlu, Erzen-i Rûm, Erzincan ve Ankara kentlerinde) her bir melikin ikametgâhı ve yönetim faaliyetleri için kent çevresinde yazlık saraylarının olması da (Özcan, 2010: 198-199) bu geleneğin bir sonucudur. Osmanlı döneminden bahsederken Suraiya Faroqhi'de (2014: 188), zengin ailelerin çoğunun kent dışında bağları ve bahçeleri olduğunu belirtmiş ve eşkıya tehlikesinin olmadığı zamanlarda, havaların ısınmasıyla birlikte yazlık alanlara taşınıldığından bahsetmiştir. Türklerin göçebe alışkanlıklarının mekânsal olarak yansımaları olan yazlık-kışlık ya da kent/sayfiye-bağ-bahçeler şeklinde geçen çift eksenli bir yaşam biçimi çerçevesinde Anadolu'nun bazı kentlerinde imar faaliyetlerine girişmişlerdir (Özcan, 2005a: 173).

Türkçe Güncel Sözlük'te dilimize Farsça'dan aktarıldığı görülen “bağ” sözcüğü “üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası” olarak tanımlanmaktadır. İmamoğlu'nun (2001: 21-22) da belirttiği gibi, gündelik kullanımda bağ sözcüğü bahçe, sayfiye gibi yazlık mekânları ifade eden kelimelerle eş anlama gelecek bir şekilde kullanılması yaygınlaşmıştır. Aslında yazlık mekânlar olarak bağ ile yayla arasında da benzer yanlar olduğu görülebilmektedir. Ülkemizin güney ve batı bölgelerinde var olan, yaz aylarında yaylaya çıkma âdeti, İç Anadolu ve Karadeniz'in iç bölgelerindeki bağa göçme âdetine benzemektedir. Ancak yayla kültürü bağ kültüründen farklı olarak kent merkezinden daha uzakta ve daha yüksekte alanlarda geliştiği için kentten kopmayı gerektirmektedir. Bağ kültüründen günlük gidiş gelişler vasıta ile olsa da devam edebilmekte ve kentten bir kopuşa rastlanmamaktadır.

Bağlarla sayfiyeler arasında da benzerliklerden bahsedilebilmektedir. İmamoğlu (2001: 22) bağlarla sayfiyelerin benzerliğinden bahsederken sayfiyelerin yazlık ikamet edilen mekânlar olduğunu ve bakılacak olursa bağların da yalnızca yaz mevsiminde kullanıldıklarından ötürü bir tür sayfiye olduğunu vurgulanabileceğini, ancak bağlarda bulunan zengin ağaç ve bitki topluluğunun sayfiyelerde pek bulunamayacağını vurgulamıştır. Sayfiyelerde bitki dokusu olsa bile pek önemli konumlarının olmadığı, önemli olanın yazlık ev olduğu ve bahçesiz bir sayfiye olabileceği; bağ ve bahçe

kayıtlar ortaya koymaktadır. Türkler yerleşik yaşama geçmekle birlikte mevsimlik yer değiştirme kültürünü sürdürmüş ve 12.-13. yüzyıllarda başlayan Moğol istilasından Anadolu'ya doğru göç ederken bu kültürü bu yerlere taşımıştır (Özcan, 2005b: 259).

yaşamında ise ağaç ve bitki topluluğunun önemli bir yanı olduğu ve bağ ve bahçesiz bir bağ evinden bahsedilemeyeceği vurgulanmış ve aralarındaki fark ortaya konmuştur. Anlaşılabacağı gibi sayfiyeler daha çok dinlenme amaçlı veya kışın yorgunluğunu atmak için yaz mevsiminde mekân değiştirmek için oluşturulan evler olarak ele alınabilir (İmamoğlu, 2001: 22).

Anadolu'nun yüksek kesimlerinde görülen yaylacılık gibi yaz mevsimine ait bir gelenek olan bağcılığın tarihi eski dönemlere kadar uzanmaktadır (Öztürk, 2004: 114). Anadolu'da bağcılık kültürünün tarihinin eskiliği yapılan arkeolojik kazılar sonucu bulunan tarihi eserler üzümlle ilgili kabartma ve şekillerin olması, kazı yapılan yerlerde bağcılığın yaygın olduğunu ortaya koymuştur (Söylemezoğlu, 2005: 1). Eski çağlardan beri Hristiyanlık dininde şarap kutsal sayılmış, dini mabetlerde, saraylarda, evlerde ve hemen hemen her yerde şarap bulunmuştur. Arkeobotanik kayıtlara göre asmanın ilk defa Ortadoğu ve Anadolu bölgelerinde kültüre alındığı tahmin edilmektedir. Arkeolojik kazılar Anadolu'nun birçok bölgesinin bağ ve bahçe açısından zengin olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan bağ ve şarap Anadolu'da her dönemde halkın geçiminde ve ticarete önemli bir mal olarak kullanılmıştır. Anadolu'nun ilk sakinleri olan Hititler'de M.Ö. XVI. yüzyılın öncelerinde bağcılığın bir sanat olarak görüldüğü ve bağcılığın gelişmesi için özel kanunların uygulandığı bilgisine ulaşılmıştır. Asurlular ve Bizans dönemlerinde de bağcılığa önem verilmiş ve bağcılıkta çok ileri gidilmiştir. Bizans'ın yıkılması ve yerini Selçuklulara daha sonra da Osmanlılara bırakmasıyla şarap kültürü sönmeye başlasa da bağcılık bu dönemlerde de devam etmiştir. Osmanlı döneminde bağcılık eskisinden daha parlak bir dönem yaşamıştır. Müslüman halk, üzümü pekmez, bulama, pestil, sucuk, köfter, tarhana, lokum, bastık ve kurutmaya yönelik olarak kullanmak amacıyla yetiştirmiştir. Müslümanlara şarap yapmak ve içmek yasaklandığı için bu dönemlerde Hristiyan halk bu işlerle ilgilenmiştir (Söylemezoğlu, 2005: 1-19).

Anadolu'da eski çağlardan beri gelişen bu bağcılık kültürünün birçok kentte arkeolojik izine rastlanmış ve çoğu kentte bağcılık cazibesini uzun yıllar korumuştur. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan yer değiştirme kültürü ile Anadolu'da hâkim olan bağcılık kültürünün harmanlaşması sonucu bağ yaşam kültürü de gelişme göstermiş ve bağlar sadece ekonomik gelir sağlayan mekânlar olmanın dışında sosyal hayatın da geliştiği yerler olmuştur. Bu bağların çevresinde

bağlara özel kültür oluşmuş ve orada yaşayan halk adeta yaşadığı bağlarla bütünleşmiştir.

Bağ evleri tanım olarak, değişik parsel büyüklüklerine sahip bağlık alanlar üzerinde yapılanmış, üzümün olgunlaştığı ve kurutulduğu ve daha sonra işlenerek ürün haline getirilmesi aşamasında yerleşilen ve ayrı olarak inşa edilmiş (Girgin'den aktaran Kadioğlu, 2010: 101) kullanım değeri üzerinden inşa edilen ve kendine has gündelik yaşam kültürünün olduğu yerleşimlerdir. Ancak birçok yörede görülen bağ evlerinin sadece asmalardan oluşmadığı asmalarla birlikte birçok meyve türünü de içerdiği görülmektedir. Geçmişten günümüze kadar bağlık alanlar iki amaçla kullanıldığı görülmektedir. İlk olarak aileler bu alanları ekonomik amaçla kullanmışlar ve bağıcılığı “ekmek kapısı” olarak görmüşlerdir. Özellikle çalışmamızda ele alacağımız diğer bir kullanım türü bağların sadece ekonomik bir amaç olarak görülmeyip çok amaçlı bir biçimde kullanılmasıdır. Bu türde, aileler bağ evlerini yaz mevsiminde göç edeceği, doğal güzelliklerinden faydalanacağı, yeşil dokusu içinde ferah, sessiz ve özgür bir biçimde vakit geçireceği, meyve-sebze gibi nimetlerinden faydalanacağı bir mekân olarak kullanmaktadırlar (İmamoğlu, 2001: 15-16).

Anadolu'da kent yaşamı içinde yaz-kış yaşamı arasındaki farklılaşma çok kullanılan bir döngüselliktir. Pre-kapitalist dönemden beri kentlerde toplumsal tabakalaşmanın saraydan esnafa kadar birçok kesimin ülkedeki iklim ve yaşam koşullarına göre uygun bir zamanda kente yakın mesafede bulunan mekânlarda geçirmeleri olağandı. Tarıma dayalı toplumların hepsinde görüldüğü gibi bağ evleri gibi ek yerleşmeler gözlenmiştir. Özellikle 19. yüzyıldan sonra kent olgusunu geliştiren koşullar altında özellikle demiryolunun gelişi ve çevre zenginliğini merkez toplumlara akıtanların elinde eskiye nazaran çok büyük gelir birikince varlığı artış gösteren orta ve üst tabakaların yılın belirli aylarında oturdukları yerleşmelere ilgisi artmıştır (Kıray, 2007: 160).

Yaz mevsiminin gelmesiyle sıcağın korunmak amacıyla kuzey cepheye bakan odaya taşınmak, kışlık olan alt odadan yazlık olan ferah üst kata çıkmak, damda yatmak veya serin ve bol sulu bir yerde bağ evi yaparak yaz mevsimini ferah olan bu yerlerde geçirmek şeklinde bu döngüsellik sağlanmaktadır. Bağ evlerinde gelişen yaşam kente bağımlı bir yaşamdır. Buradaki yaşam tamamen üretme temelli bir yaşam biçimi değil,

daha ziyade ailelerin kendi yağıyla kavrulmasını sağlayacak bir üretim şeklinin hâkim olduğu bir yaşam biçimidir. Bu yaşam biçiminde üretimden ziyade kışın kentte oturan belli gelir seviyesindeki ailelerin yazın bağ evlerinde bir yaşamı tercih etmeleri temel etkindir. Evin erkekleri yaz mevsiminde çalışmayı sürdürseler de kente mesafesine göre ya her gün ya da hafta sonları ailelerinin yanına gelerek tatil yapar ve kafa dinlerlerdi.

Anadolu’da birçok yerde bağ bulunmasına rağmen bağ yaşamı kültürünün geliştiği yerlerin sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak özellikle 19. yüzyıl ikinci yarısında Anadolu ticaret kentinde sosyal tabakalaşmada dış ticaretle uğraşması sonucu zenginleşen Rum tüccarlarla, ticarete konu olan bu ürünleri köylüden toplayan Ermeniler’in (Aktüre, 1981, v) olduğu yerlerde bağ yaşamı kültürünün gelişme gösterdiği görülmüştür. Ancak bağ evlerinin tarihi hakkında yazılı kaynaklar yetersizdir ve bu nedenden dolayı bağa göçme geleneğinin ve bağ kültürü geleneğinin ne zaman ve nerede başladığı ile ilgili bir bilgi vermek olanaksızlaşmaktadır.

3.2.1. Kullanım Değerinden Değişim Değerine Bağ Evleri

Pre-kapitalist toplumlarda emek ile toprak arasında sıkı bağlar bulunmaktaydı. Mekân ile o mekânın üzerinde yaşayan insanlar bir bütünlük oluşturmaktaydı. Mekân, üzerinde yaşanan, kültürel olguların geliştiği, kök salınan ontolojik gerçekliğin bir parçasıydı. Bu durum kapitalist ekonomik sistemin mekânı bir metaya dönüştürerek mekân ile üzerinde yaşayanlar arasındaki bağı zayıflattığı zamanlara kadar devam etmiştir (Yırtıcı, 2009: 37).

Geleneksel yapının hüküm sürdüğü pre-kapitalist dönemlerde insanlar kendi ürettikleri ürünleri gündelik hayatta kullanmış, üretim fazlalarını ya takas etmiş ya da çevresi ile paylaşmıştır. Pre-kapitalist dönemde konut tarzı her yapı barınak olarak kullanılmış ve böylece sadece *kullanım değerine* sahip olmuştur. Bu dönemde barınacak yer üretmek yerleşik kurallar çerçevesinde yapılmış ve bu mekânların işlevi daha çok toplumsal konumu belirlemek yönünde olmuştur (Akın, 2007: 52). Anadolu’da ortaya çıkan bağ evleri tarzı yapılarda da pre-kapitalist dönemde hakim olan düşünce *kullanım değerini* ön planda tutan bir anlayıştı. Aileler bu yerleri kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yaptıkları, dinlendikleri, hoş vakit geçirdikleri mekânlar olarak kullanmaktaydı. Pre-kapitalist dönemde geleneksel bağ evleri ailelerin yaz günlerini geçirdikleri, yetiştirdikleri ürünleri genellikle kendi tüketimleri için kullandıkları, artı-

ürün meydana getirme amacının ön planda olmadığı mekânlardı. Anadolu'daki bu bağlık alanlarda yaşayan halk, mekânları sahip olduğu *kullanım değeri* çerçevesinde değerlendirmekteydi. Bu yapılarda öncelikli olan yaz mevsiminde elde edilecek huzur ve rahatlıktı. Komşuluk ilişkileri, misafirlikler herhangi bir çıkar doğrultusunda yapılmamaktaydı. Her şeyin değerinin para ile ifade edilmediği bu dönemlerde toplumda *kültürel sermayeye* sahip olma diğer *sermaye* türlerine sahipliğinin önünde görülmekteydi. Pre-kapitalist dönemde mekândan kastedilen topraktı ve bu toprağın ailelere sunduğu imkânlar öncelikliydi.

Ticaretin yaygınlaştığı toplumlarda barınma mekânları gelir, yatırım, güvence, birikim gibi çok boyutlu işlevlere sahip olmuş ve piyasa koşullarınca değeri belirlenmeye (Akın, 2007: 52) başlamıştır. Bu durum mekânın bulunduğu konum ve o konuma ait coğrafi, kültürel ve toplumsal değerlerle olan ilişkisinin çözülmesine ve ekonomik rasyonalitenin determenizmine bağlı olarak tümüyle nicel değerler üzerinden bir *değişim değeri*ne sahip olmasına yol açmıştır (Yırtıcı, 2009: 36).

Kapitalist sistemin hakim konuma gelmesiyle insanların ürettikleri ürün üzerinde denetimi artık kalmamış, artık sadece üretilen ürüne değil üretim sırasında harcadıkları emek karşılığında da ücret alır hale gelmişlerdir. Bu durum ise kendi ürettiklerini belirli bir ücret ödemeleri ile alır hale getirmiştir. Böylece ürün ile üreten arasındaki ilişkiyi tamamen değiştirmiştir. Maddi üretimin nesneleri kullanım değerlerini kaybederek, *değişim değeri* ilişkisine dayalı bir nitelik kazanmışlardır (Yırtıcı, 2009: 99). *Değişim değeri*ni esas alan kapitalist ekonomik yapı içinde nesneler niteliklerinden ziyade nicelikleri ön plana çıkmıştır. Artık nesneler sayısal olarak bir ifade eden metalar haline gelmeye başlamıştır. Örneğin bir ev, on araba veya bir milyon ekmek ile eşdeğer hale gelmiştir (Yırtıcı, 2009: 39).

Kapitalist üretim sisteminin etkileri geç kapitalistleşen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden beri görülmüş olmakla birlikte 1980'lerden sonra neoliberal politikalarla asıl etkisini göstermeye başlamıştır. Devlete hakim olan kapalı karma ekonomik sistem liberal devletin küresel rekabetçi politikaları ile yer değiştirmiş ve sistem ile bütünleşme süreci 1990'lı ve 2000'li yıllarda hız kazanmıştır. Her ne kadar ekonomi ağırlıklı bir süreç olarak algılsa da sadece ekonomik alana etki eden bir süreç değildir. Ekonomide yaşanan değişimler sosyo-kültürel yaşamda gerçekleşen dönüşümleri de

belirlemiştir (Çınar vd., 2006: 1-2). Ekonomik sistemde gerçekleşen bu dönüşüm kent kalkınmasına bağlı olarak toprak değerinin paralel bir şekilde artması ile gecekondulaşma (Çınar vd., 2006: 3), bağlık ve bahçelik gibi alanların bir kısmını *kullanım değerinden değişim değerine* dönüşmesine yol açmıştır. Bu alanlar konut pazarına dahil edilerek yeni mülkler olarak yerini almıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de büyük şehirlerde uygulanmaya başlanan büyük projelerin planlanması ve uygulanması, gayrimenkul sektörüne yönelik önemli yatırımlar yapılması (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 12) vb. gibi gerçekleşen kentleri yeniden yapılandırma sürecine ülkemizdeki diğer küçük kentlerde 2000'li yıllar ile birlikte uygulanmaya başlandığı görülmüştür.

Şengül'ün (2009: 152) belirttiği gibi her dönemde *kullanım değeri* merkezli mekân anlayışı ile *değişim değeri* merkezli mekân anlayışı arasındaki mücadele günümüzde *değişim değeri* merkezli mekân anlayışının üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. 2000 sonrası döneme damgasını vuran *değişim değeri* odaklı mekânsal politika inşaata dayalı bir büyüme modeli ile desteklenerek öncelikle “metalaşmamış mekân”ların sermayeleştirilmesi sağlanmış, ayrıcalıklı imar hakları ile yapılaşmaya açılan bu mekânlarda yüksek rant üretimi sağlanmıştır. Metalaşmamış mekânların da inşaat aracılığı ile emlak piyasası içinde değerlendirilmesi kentleri kökten değiştirirken önemli bir ekonomi meydana getirerek kendine özgü bir sermaye kesimi oluşturmuştur (Çavuşoğlu, 2014: 244, 255). Bağlık alanlarda toprak ve toprağın sunduğu imkanlar öncelikli iken, hızlı dönüşüm süreci ile birlikte artık bağlık alanlardan kastedilen toprak değil, mekânın sahip olduğu *değişim değeri* olmuştur. Büyük kentlerde ilk olarak kentte göç eden kişilerin konut açığını gidermek için öncelikle dönüştürülen bağlık alanlar meta gibi alınıp satılan bir ürün konumuna gelmiştir. 2000'li yıllardan sonra küçük kentlerde de sermayenin kârını en kolay şekilde maksimize edeceği mekânlar olarak gördüğü bağlık alanlar tamamen yerel yönetim politikaları ile soyutlaştırılarak *kullanım değerini* kaybetmiştir. Başta İstanbul, Ankara, Konya gibi büyük kentlerde görülen bu hızlı dönüşüm olgusu 2000'li yıllardan sonra Tokat gibi küçük kentlerde görülmüş ve geleneksel bağlık alanlar bu dönüşümden nasibini fazlasıyla almıştır.

3.2.2. Türkiye'de Bağ Evleri Geleneği Örnekleri ve Mekânsal Dönüşümleri

Çalışmada bu başlık altında bağ evleri olarak ifade edilen yazlık mekânlar Türkiye örnekleri üzerinden ele alınmıştır. Türkiye'de birçok bölgede bağlık mekânlar

ve bağ evi yapıları bulunmaktadır. Ticaretle uğraşan Ermeniler geçmiş dönemlerde Ankara, Kayseri, Konya, İstanbul ve Tokat gibi ticaret ağının içerisinde bulunan kentlerde ikamet etmeyi tercih ettiği görülmüştür. Çalışkanlıkları ile bilinen bu halkın yazları işlerinden geri kalan zamanlarında bağlık mekânlardaki evlerinde ehli keyf bir yaşam sürdükleri gözlenmiştir. Bu kentlerde Ermeni halkın yoğun yaşamasının bir sonucu olarak bağ evleri ve bağlık alanlar yoğun bir şekilde gelişim göstermiştir. Ankara, Kayseri, Konya, İstanbul ve Tokat gibi kentlerdeki bağlık mekânlar gelir elde etmek amacıyla kullanılan ekonomik mekânlar olarak görülmemiş ve bu mekânlar daha ziyade gündelik yaşam kalıpları, sosyal ve kültürel yapıları ile öne çıkmışlardır. Bu kapsamda çalışmada anılan kentlerde yazlık mekânlar olarak kullanılan bağ evleri ve bağ yaşamı geleneği örneklerine yer verilmiştir.

3.2.2.1. Konya’da Bağlar: Meram ve Silile Bağları

Konya kenti, M.Ö. 7000’li yıllardan itibaren Hititler, Frigler, Lidyalılar, Doğu Roma, Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlılar dönemlerinde önemli merkezlerden birisi olmuştur. Konya kenti eskiden beri -bugün dahi canlılığını koruyan- Alâeddin Tepesi etrafında gelişmiştir. Alâeddin Tepesi, Şerafeddin Cami ve Kapı Cami arasında kalan bölge kentin sosyal ve kültürel müesseselerinin bulunduğu yer olmuştur. Kent, ticaret merkezi, oturma bölgesi ve en dışta yer alan bahçe bölgesinden oluşmaktaydı. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kentin etrafını saran bahçe bölgesinde daimi iskânın olmadığı Konya’nın kentsel açık-yeşil dokusunun önemli kısmını oluşturan “bağ evleri” bulunmaktaydı (Şahin, 2013: 15; Tuş, 2007: 23). Kentin çevresine sıra sıra dizilmiş bağlar, bostanlar, bahçelerin yanı sıra kentin sur içinde yer alan bahçeleriyle Konya kentinin sahip olduğu yeşil doku Selçuklu döneminde meşhur olduğu belirtilmektedir (Yasa, 1998: 65).

Eski dönemlerden beri Konya’da bağcılığa ve bağ kültürüne rastlanmaktadır. 13. yüzyılda Selçuklular döneminde kentin etrafının 12 kapılı sağlam burçlarla çevrili olduğu ve şehrin sur ve dışında kalan alanlarının bağlık ve bahçelik olduğundan bahsedilmektedir. Konya’da bağlar genellikle kentin doğu, batı ve güneyinde bulunmaktaydı. Bu bağlar; Yorgancı Bağları, Lalebahçe Bağları, Çay bağları, Köyceğiz Bağları, Çelebi Bağları, Hocacihan Bağları, Kum Bağları, Vahappaşa Bağları, Pendem Bağları, Yol Bağları, Meram ve Silile Bağları şeklindedir (İncesakal, 1998: 223). Bu

bağların en güzelinin de Meram'da³⁶ olduğundan bahsedilmektedir (Güllüce, 2013: 107). Konya Şerîye sicil kayıtlarında da şehrin dış surunun bağ ve bahçe olduğuna yönelik ifadeler görülmektedir (Şahin, 2013: 15). Ünlü seyyahlar Konya'dan bahsederken kentin sahip olduğu yeşil dokuya methiyeler düzmüşlerdir. Seyyah İbn-Batuta Tanci'de (2004: 412) Konya ile ilgili "Konya büyük ve güzel bir şehir. Meyvesi boldur. Sayısız nehir ve çayları, eşsiz bağ ve bahçeleri vardır. Burada "kamereddîn" denilen bir çeşit kayısı yetişir ki, aynı şekilde Mısır ve Suriye'ye sevk olunur. Şehrin caddeleri gerçekten geniş, çarşıları da muntazam ve şirin. Her zanaat erbabı çarşıda belli bir yerde toplanmıştır" şeklinde bahsetmektedir. Yine ünlü bir seyyah olan Evliya Çelebi'nin (2006: 33): "Budin serhadinde Peçevi Peçoy Şehrinin kale ardındaki Baruthane Mesiresi, Kırım Adası'nda Sudak bağı, İstanbul'da Osmanoğulları'nın 170 gülistan bahçeleri, ... bu Konya'nın Meram Mesiresinin yanında birer çimenlik bile değildir" ³⁷ şeklinde övdüğü Meram bağlarının bir tek dere etrafında şekillendiğinden bahsetmiştir. 16. Yüzyılda Konya'yı gezen Arap seyyah Gazzi (aktaran Şahin, 2013: 15), "Konya güzel bir şehirdir. Münbit ve mahsuldar ovaları vardır. Ağaçları çeşitli bahçeler ... (ile) baştanbaşa yüce bir güzelliğe, görülmemiş bir bahara maliktir" şeklinde Konya'nın bağlık alanlarından övgü ile bahsetmiştir. Aynı şekilde "Delîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Menâhil" adlı manzum eserinde Mustafa el-Bosnavî'de Konya şehrinden övgü ile bahsederken "...helvasıyla birlikte Meram'ın bağlarının Şam'da bile bulunamayacak kadar eşsiz olduğunu" belirtmiştir (aktaran Çaycı, 2006: 139).

Konya'daki bağlar halkın mesire alanı olarak kullanıldığı gibi bazen yerleşim alanı olarak düzenli kullanılmış veya genellikle de yazın kentin bunaltıcı sıcağından

³⁶ Meram Bağları genel itibarıyla üst kesimden ailelerin topluca bulunduğu bir bağlar bölgesi olarak dikkat çekmektedir. Bir adam övüneceği zaman "Türbe evinde önü, Meram'da bağı var" şeklinde söylemde bulunduğu rivayet edilir (Doğan, 2010; Topçu, 2011: 1058).

³⁷ Evliya Çelebi'nin Meram hakkında yazdığı bilgi ayrıntılı şekilde şöyledir (Çelebi, 2006: 33): "Bu İrem Bağları ve Cennet bahçelerine benzeyen bu güzel yeri nice bin şairler sultanı övgüler dizip anlatmışlardır, ama Tanrı bilir denizde katre (damla) ve güneşte zerre övememişlerdir. İnsaflı olan ülkeler görmüş dünya gezginleri "Cihanda benzerini görmedik" derler. Gerçekten de bu hakir de bu Konya gezisine gelinceye kadar 20 sene seyahatimiz olup böyle bir bahçe ve böyle güzel bir yeşillik görmedim. Budin serhaddinde İrem Bağı'na benzer Peçoy Şehrinin kale ardında Baruthane Mesireyeri, Kırım Adası'nda Sudak Bağı, İstanbul'da Osmanoğulları'nın 170 gülistan bahçeleri, Malatya'nın Aspozusu, Tebriz'de Şah Cihan Bağı ve bu Konya Meramı Mesireyeri'nin yanında o övgüler yazılan mesire yerleri küçük bir çimenlik değildir. Sözün kısası, Hazret-i Sultanu'l-ulema'nın, Celaleddin-i Rumi hazretlerinin, yetmiş yedi tabaka büyük evliyaların nazarı değmiş bir evliya nazargahıdır. Toplam (---) adet bağ ve bahçedir. Buraların yabancı bir kimse bu Meram Bağı'na girse kaybolur. Çeşit çeşit güzel sesli kuşların ahenkli ve hoş ötüşlerinden insan yeniden can bulur. Özellikle şakrak bülbülün binlerce nağmeleri yeniden hayat verir."

kaçış yeri olarak görülmüş ve yazın bu yerlere taşınılmıştır (Yasa, 1998: 67). Selçuklu döneminde Konya’da kentin yöneticileri ile birlikte kentin bilginlerinin de çevrede bağları olduğu tahrir defter kayıtlarında görülmektedir.³⁸

Resim 3.1: Meram’da Bağ Evleri

Kaynak: Yasa, 1998: 72.

Konya bağları arasında en tanınmış ve en çok övgü dizileni Meram Bağları olmuştur. Kentin 8 km. uzağında bulunan bu bağlarda Evliya çelebi cıvıl cıvıl bir yaşamın olduğunu şu sözlerle belirtmiştir (Çelebi, 2006: 33): “Konya halkı çoluk çocuklarıyla sekiz ay bu Meram Bağı’nda sakin olup zevk u safa edip felekten kam alırlar. Nice bin bağ evleri, kulübeleri, camileri, mescit, musalla, han, hamam ve çarşı pazar var ki Konya şehrine gelmeye muhtaç değillerdir”. Meram bağlarının birçok seyyah, sultan, şair ve insanın bağların neşesiyle hemhal olduğu, Mevlana’nın Mesnevi’sini burada yazdığı rivayet edilmektedir (Süreyya, 2011).

Meram bağları dışında Konya’da diğer bir önemli bağ ise Sille Bağları’dır. Kentin tarihi dış surlarının 12 kapısından biri bu bölgeye açıldığı için “Sille Kapısı” olarak adlandırılmıştır. Bu kapıdan çıkan yollar kenti komşu kentlerin yanı sıra Sille Bağları’na bağlamıştır. Sille bölgesinin doğusunda bulunan düz ve verimli arazide bağ ve bahçeler yer almıştır (Aklanoğlu, 2009: 106). Bu bölgede bağcılığın tarihi Frigler zamanına kadar gitmektedir. Sille’de eski dönemlerde hemen hemen her ailenin bir bağ alanı bulunduğu belirtilmektedir (Tapur, 2009: 25). Sille bağlarının bulunduğu bölge

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasa, 1998.

karasal iklime sahip olmasına rağmen dağlarla çevrili olması sayesinde yayla iklimi özelliği göstermektedir. Bundan dolayı Konya'ya göre Silile'de kış mevsimi daha yumuşak yaz mevsimi de daha ferah geçmektedir. Silile'yi çeviren dağlar aynı zamanda bölgenin doğu ve batısında yer alan bağ ve bahçelerin soğuktan etkilenmesini engellemektedir (Aklanoğlu, 2009: 93).

Resim 3.2: Bağ Evinde Köşkün Avludan Görünüşü

Kaynak: İncesakal, 1998: 242

Konya'da halkın çoğu yaz aylarını surun dışında bulunan bağ evlerinde geçirmektedir. Kış aylarında kentte yaşayan halk, bahar ve yaz aylarını bağlardaki bağ evlerinde geçirmektedir. Bağlarda yaz ayları daha serin bir ortamda geçirilirken aynı zamanda ekonomik anlamda da katkı sağlama işlevi bulunmaktaydı. Bu evlerde geçen yaşam, ağırlıklı olarak kış aylarında tüketilecek yiyecek, yakacak maddesi temini işleri ile geçmekteydi. Bağlarda geçen iş yoğunluklu yaşamın yanı sıra halk yeşil dokunun hâkim olduğu bir alanda doğaya yakın olma, dinlenme, eğlenme ve sağlıklı yaşam gibi kent yaşamında çok fazla bulamayacağı imkânları sağlamaktaydı (Aklanoğlu, 2009: 106-107). Bağ işlerinden geri kalan vakitlerde halk eğlenceler düzenlerdi. Oturak alemleri ve “Sultan Navrız Eğlenceleri” bağ evlerinde düzenlenen ve gelenekselleşen eğlencelerdendi. Sultan Navrız günü olarak ifade edilen Nevruz gününde özellikle kadın ve çocuklar bağ ve bahçelerde toplanır, Hıdırellez'de olduğu gibi eğlenceler düzenlerlerdi (Çakır, 2005: 374-375). Bağ sahipleri üzümleri olgunlaşmaya başladığı

günlerden itibaren akraba-eş-dost ile birlikte yerler, geri kalanları pekmez yapmak için kullanırlardı. Yetişen üzümlerin hasat zamanı eylöldü ve halk sepetler ile toplanan üzümleri her evde bulunan çaraşlarla ezer, kazanlarda kaynatır ve pekmez elde ederdi. Her pekmez kaynatan mutlaka konu-komşuya dağıtırdı (Sakaoğlu, 2012: 226).

Resim 3.3: Konya’da Bir Bağ Evinin Yan Cepheden Görünümü

Kaynak: İncesakal, 1998: 241

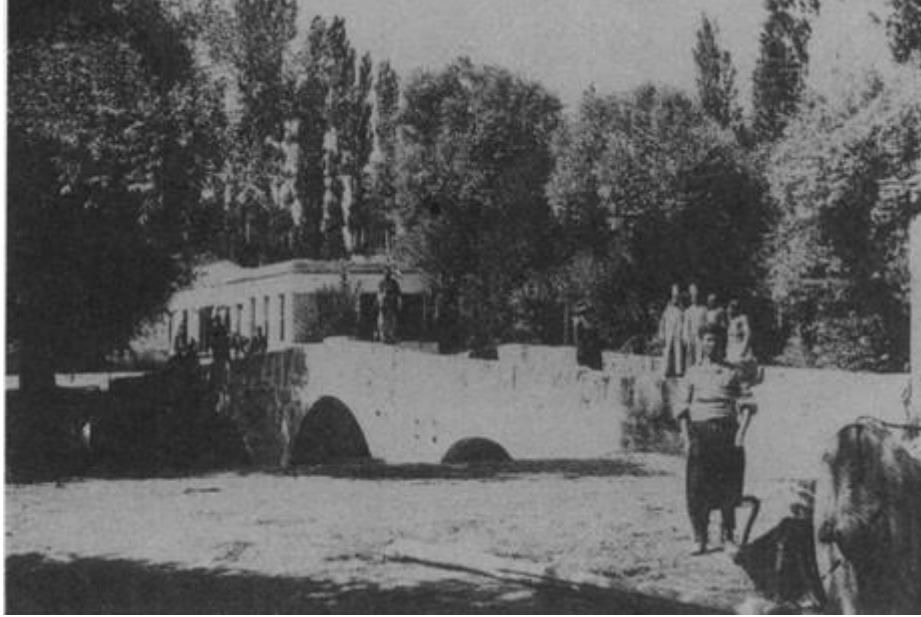
1960’lı yıllara kadar herhangi bir mekânsal değişim yaşamayan Konya’da değişimin ilk adımı 1966 yılında Yavuz Taşçı-Haluk Berksan imar planının uygulamaya konulması ile atılmıştır. Bu planda, mevcut durumu ile bağlık alanlar ve bağlık evler olan Alavardı, Kumbağları, Meram, Yakabağları, Hocasinan gibi alanların önemli bir bölümüne konut ve yer yer konuta bağlı ticaret kararı verilmiştir (Deniz, 2004: 57). Bu plan, neoliberal dönem ile birlikte hızla uygulanmaya başlanmış ve günümüzdeki Konya kentinin arazi kullanım kararlarına şekil vermiştir.

Konya’da Selçuklu ve Osmanlı döneminde nam yapmış olan bu bağlık alanlar günümüzde eski parlak günlerinden çok uzaktadır. Konya’da geçmiş dönemlerde bulunduğu bahsedilen bağlardan seyyahların methiyeler dizdiği Meram bağları değişen üretim ilişkilerine direnememiş ve *kullanım değeri* merkezli yapı soyutlaşmış ve *değişim değeri* merkezli lüks yapıların ve villaların bağların yerine yükseldiği üst kesime hitap eden yerler olmuştur. Meram gibi Müslim ve gayrimüslim birçok halkın (özellikle Rum ve Ermeni halkın) bir arada yaşadığı bu bölgede gayrimüslim halkın

burayı terk etmesiyle eski dönemlerdeki cazibesinden uzaklaşmıştır. Sille bağları, Sille barajının yapılması ve barajda suyun tutulmasından kaynaklanan su sıkıntısı, büyüyen kentin baskısı altında kalması, göç ve sosyo-ekonomik ve kültürel yapıda meydana gelen değişiklikler nedeniyle yok olmaya yüz tutmuştur (Aklanoğlu, 2009: 107). Özellikle Meram bölgesi önceki yıllarda *kullanım değeri* ön planda az katlı ve müstakil bağ evlerinin yaygın olduğu bir bölge iken, son dönemlerde *değişim değeri* ön planda çok katlı inşaat, site ve toplu konutların yapılmasına izin verildiği (Sipahi, 2011: 292) ve dönüşümün hız kazandığı bir yer olmuştur.

Konya’da mekânsal gelişim Türkiye genelinde olduğu gibi geleneksel sistem ve modellerin dışında sermayenin rânt kaygısı paralelinde gelişmiş ve bağ evleri hızla apartmanlaşarak yok olmuştur (Ter, 2002: 126). Özellikle 2000’li yıllardan sonra çok katlı yapılar, güvenli siteler yükselmiştir. Konya’da ayakta kalan nadir geleneksel mekânlar ise imara açılarak hızla apartmanlaşma sürecine dâhil olmayı beklemektedir (Sipahi, 2011: 293).

Resim 3.4: Eski Meram Bağları’ndan Görünüm

Kaynak: Yasa, 1998: 72.

3.2.2.2. Kayseri’de Bağ Evleri

Kayseri kentinde çok uzun zamandan beri bağ evleri yazlık alanlar olarak kullanılmagelmiştir. Her ne kadar kökeninin hangi zamana dayandığı ile ilgili yazılı bir bilgi bulunmasa da Bizans devrine kadar uzandığının ifade edildiği görülmektedir (İzbirak, 1947: 413). Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat’ın Kayseri’de yazlık bağının

kalıntıları ve Erciyes dağının eteklerindeki bağ kalıntıları kentte bağ ağırlıklı bir yaşamın Selçuklu döneminde de bulunduğuna yönelik bize fikir vermektedir (İmamoğlu, 2009: 185). Kayseri’deki bağ evleri ile ilgili bilgilere 16. yüzyılda Erciyes Dağı bölgesinin sosyal ve ekonomik durumunu araştıran Jennings’in ifadelerinde rastlanmaktadır. Jennigs (aktaran İmamoğlu, 2001: 18-19), Erciyes Dağı’nın, çevresinde verimli topraklar oluşturduğunu ve bu yerlere bol miktarda su sağlayarak bereket getirdiğini, bu durumun da dağın eteklerinde çok sayıda bağ ve bahçenin oluşumunu sağlamasıyla birlikte bol ve kaliteli üzüm ve meyve yetiştirilmesine imkân verdiğini rivayet etmiştir. Zengin-fakir birçok ailenin büyüklü küçüklü bir bağa sahip olduğunu ifade etmiştir. 19. yüzyıl sonunda Kayseri’yi gezen diğer bir yabancı seyyah olan Vital Cuinet ise Kayseri bağlarını şu sözlerle ifade etmiştir (Somuncu ve Işık, 2012: 234):

İş yapmanın mümkün olmadığı yüksek sıcaklar devresinde, kırlarda, kendine özgü bir tarzda, Erciyes Dağı’nın uzantıları olan tepe veya küçük tepelerin yamaçları üstünde bulunan, meyve bahçeleri ve bağları kuşatan evlerde oturmak için şehir terk edilir. Bu esnada şehrin hemen bütün mahallelerinin ıssız bir şekilde, birkaç bekçinin gözetimine emanet edilmiş olduğu görülür. Şehirde işleri olan ticaret erbabı, memurlar şehre gelir ve akşam bağlardaki evlerine dönerler.

Seyyahların yazdıklarından da anlaşılacağı gibi Kayseri’de bağ evi geleneği ulaşım imkânlarının gelişmesiyle ortaya çıkan bir gelenek değil, bilakis yüzyıllar boyunca insanların yaya olarak veya hayvan sırtında gidip yaz mevsimini geçirdiği köklü bir gelenek olduğu görülmektedir.

Anadolu gezisi sırasında 1550 yılında Kayseri’den geçen Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinden ve 20. yüzyılın başında Kayseri ile ilgili bilgi veren Ahmet Nazif Efendi’den bağlarla ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Evliya Çelebi (2006: 245) “Kayseri’de 103 gezinti yeri, dinlenme yeri ve seyir yeri” olduğunu ifade etmiş ve bu yerlerin adlarını sıralamıştır³⁹. Ahmet Nazif ise (1987: 9) “Kayseri Tarihi” adlı kitabında Kayseri ile bilgi verirken 12.811 hane, 56.178 kişilik nüfusu olduğunu ve kentin civarında 1.975 bahçe ve 6.068 bağ bulunduğunu belirtmiştir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Kayseri ailelerin büyük bir çoğunluğunun bağlarla ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Kayseri’deki bağların büyük bir bölümü serin kuzey rüzgârlarına açık

³⁹ Evliya Çelebi’nin “İrem Bağları gibi mesire yerleri” olarak ifade ettiği yerlerin adları şu şekildedir (Çelebi, 2006: 245-246): Hisarcık Mesireyeri, Mevlevihane Mesireyeri, Bektaşî Tekkesi Mesireyeri, Namazgah Mesireyeri, Alâeddin Köşkü Mesireyeri, Alidağı Mesireyeri, Asesdağı Mesireyeri, Ziyaretçiler Kasrı Mesireyeri, Oğlancık Mesireyeri, Haydar Köşkü Dinlenmeyer, Cirit Meydanı Mesireyeri, Köşkü Dinlenmeyer, Koyun Baba Tekkesi Mesireyeri, Efza Mesireyeri. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi, 2006.

olan Erciyes Dağı'nın kuzey eteklerine yerleşmiştir. Erciyes dağının çevresinde ve ona yakın olan Ali Dağı, Hasan Dağı ve Yılanlı Dağı gibi dağların tepelerinde ve eteklerinde de bağlar bulunmaktadır. Kentin kuzeyinde Erkilet, kuzeydoğusunda Gesi, doğusunda Germir gibi yerleşim merkezlerinde de bağlar bulunmaktadır. Kayseri'de bulunan bağlar kuzeyden güneye şu şekildedir (İmamoğlu, 2009: 186-187): “Ambar bağları, Saz bağları, Yılanlı bağları, Yazı bağları, Mahrumlar, Akkaya, Kulaklı, Kuyucak, Çağşak (Çaarşak), Çaldırgan, Kayadibi, Kergah, Eğribucak, Eskişehir, İnceik, Belbaşı, Gavurçukuru, Karakaya, Beyendik, Köşebeyendik, Akyazı (Ağyazı), Hacıoğlu, Armutluk, Hasandağı, Hacılar, Karacaören, Dörtkuyu, Kelyazı, Eşekmeydanı, Sakar, Karşı Bağlar, Eşmecik, Poturarası, Gediris, Merdivenli, Çay bağları, Küçük Billur, Billur, Büyük Billur, Dutludere, Talas, Derevenk, Karadere, Gülle, Haymana, Hisarcık, Kıranardı, Endürlük, Dereburnu, Reşadiye, İğdeli, Ağcakaya, Zincidere.”

Resim 3.5: Talas Bağlarından Batıya Bakış

Kaynak: İmamoğlu, 2001: 20

Bağlar, Kayseri'nin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür⁴⁰. Kayseri'de yaşayan halk kentin tozlu, sıcak ve bunaltıcı havasında uzaklaşarak serin hava, güzel manzara ve kışlık gereksinimlerini karşılamak için yaz aylarının başında bağa göçer, sonbaharda geri dönerdi (İzbırak, 1947: 401). Bağa göçmek için hazırlıklar yapılır, kağrı, at arabası ve eşekler yardımıyla bağa gidilirdi. 1950'li yıllardan sonra bağa göç edilirken kamyon ve pikaplar kullanılmaya başlanmıştır. Aileler yaz aylarını kentin sıcağından uzakta bu

⁴⁰ Kayseri'de bağların önemini vurgulamak için geçmişte “Bir ayağı şehirde, bir ayağı bağda” ifadesi kullanılmıştır (İzbırak, 1947: 413)

ferah yerlerde geçirirken bağdan elde ettiği ürünleri de kışlık olarak kullanmak üzere hazırlarlardı.

Evin kadın ve yaşlıları gün içinde bağ evlerinde kalırken, evin erkekleri her gün düzenli olarak kente çalışmaya giderlerdi. Gün doğarken binek hayvanlara binerek kente giden yetişkin ve delikanlılar güneş batarken bağa dönerlerdi. Bağda kalan kadınlar ise, öğleye kadar bağ işleriyle uğraşır, öğleden sonra da komşuları ziyarete gider; çocuklar ise gün içinde yaptıkları kestirmelerden sonra bağdan bağa dolaşarak oyun oynarlardı. Bağ evinin işleri zahmetli işler olmasından dolayı tüm ev halkı görev paylaşımına giderdi. Zengin ailelerin ise bağ evi işlerini yapmak üzere bir veya iki evlatlığı, hayvanlara bakmak için seyisleri, bahçe işlerini için bahçıvanı olurdu (İmamoğlu, 2009: 188).

Resim 3.6: Kayseri Bağlarından Bir Görünüm

Kaynak: İmamoğlu, 2001: 34

Kayseri bağlarının ekonomik boyutu olmakla birlikte eğlenme, dinlenme, kafa dinleme gibi boyutları daha ön plandadır. Her ne kadar burada aileler bağ ürünlerini işleyip kışlık gereksinimler için kullansa da bunun ekonomik katkısı aileye fazla olmamakta daha çok ailenin “kendi yağıyla kavrulmasını” sağlamaktadır. Aileler kışlık gereksinimlerini ve yazın tüketecekleri meyveleri buradan sağlayarak en azından para sarf olunmamasını sağlamaktadır. Bağ evleri ailelere yaz sıcaklığında kent içinde oluşan

hiç rüzgârın esmediği kavurucu sıcaklıktan kaçış imkânı sağlamaktadır (İzbirak, 1947: 411-412).

Bağlarda komşular arasında bir dayanışma bulunurdu. Kışlık olarak tüketilmek için yapılan zahmetli işlerde komşu bağlardan aileler gelir, el birliği ile erişte, makarna kesimi yapılır, kuskus dökülür, üzümler kaynatılırdı. Bağ bozumu zamanı geldiğinde tüm ev ahalisi seferber olur, geceli gündüzlü yüksek bir tempoyla çalışarak pekmez kaynatılır, pestil ve köfterler yapılırdı.

Resim 3.7: Kayseri’de Halen Kullanılmakta Olan Bir Bağ Evi

Kaynak: İmamoğlu, 2001: 48

1970’li ve 1980’li yıllarda bağ evi geleneği sekteye uğramış ve aileler bu mekânlara göç etmeyi bırakmaya başlamışlardır (Tekinsoy, 2011: 37). Artık kentli Kayserilinin eskisi gibi bağ-bahçe işleri ile uğraşmak, ürünleri hasat etmek, meyve-sebze kurutmak, konserve yapmak gibi gıda maddelerini kışlık tüketim için hazırlamaya hem zamanı yoktur hem de buna gerek duymamaktadır. Çünkü bağ evlerini kullanan aileler genel itibarıyla orta ve üst gelir grubundan ailelerdir ve ev ekonomisine katkı sağlamak için yapılan bu tür zahmetli işleri terk etmiştir. Özellikle neoliberal dönemle birlikte gelişen teknoloji, ulaşım ve ticaret koşullarıyla birlikte ailelerin tüketim kalıpları da değişim geçirmiştir (Somuncu ve Işık, 2012: 235). Günümüzde bağ alanları Kayseri

kentinin her yöne doğru hızla büyümesi sonucu zarar görmüş ve bazıları tamamen yok olmuştur. 1980 sonrası göçle birlikte yaşanan hızlı nüfus artışı sonucu artan nüfusun ihtiyacını gidermek amacıyla kentin çeperlerindeki bağlık alanlar olan Ambar, Mahrumlar, Kulaklı, Hacılar, Talas, Hisarcık, Kıranardı gibi bağlık alanların dönüştürülmesine yönelik imar planları hazırlanmıştır (Kılınç, 2012: 131). Özellikle kente yakın olan birçok bağ yapılaşma baskısı altında ya yok olmuş ya da bağ alanı olma özelliğini kaybetmiştir.

Kayseri’de hâlâ ayakta kalan bağlar bulunmakta ve bu bağlara sahip olan aileler bu imkândan faydalanabilmektedir (Ülger ve Önder, 2006: 115). Ancak eskiden ev ekonomisine katkı sağlamak amacıyla kullanılan bağ evleri artık yalnızca yazlık mekân ve sayfiye yeri olarak kullanılmaktadır. Bağ evlerinde artık rekreasyonel amaçlar için kullanılma eğilimi artmıştır. Bağ evlerinin mimari yapılarında da değişim olmuş geleneksel tarzda inşa edilmiş bağ evlerinin yerini günümüzde çok katlı yapılar ve modern villalar olarak *değişim değeri* ön plana çıkmıştır. Bu yapıların niteliği de sahipleri için aynı zamanda bir statü/prestij unsuru haline gelmiştir (Somuncu ve Işık, 2012: 235).

3.2.2.3. Ankara Bağları ve Bağ Kültürü

Ankara kentinde bağcılığın geçmişi M.Ö. 10. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer alan Hitit, Frig çağlarından kalma birçok eser Ankara kentinde bağcılığın çok eski dönemlere kadar uzandığını göstermektedir (Günel, 2005: 49; Söylemezoğlu, 2005: 23).

Bağcılığın eski dönemlerden beri geliştiği Ankara’da bağlarla ilgili yazılı kayıtlara 1308 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi’nde⁴¹ ve 1311 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi’nde⁴² rastlanmaktadır. Ankara’da bağ yerleşimlerinden bahsedilirken kentin açık-yeşil alan gereksinimi karşılayan bu alanların oldukça meşhur olduğu, şehrin en güzel yazlık alanlarını oluşturdukları ifade edilmektedir (Safvet, 2005: 121). Ankara’nın

⁴¹ “Şehrin üç cihetini tezyin eden on bine yakın bağlarda mükemmel ve muntazam kâşaneler, köşkler ve leziz sular ve sebiller mevcut olup ahalisinin büyük bir kısmı bağ ve bahçelere nakil ile yaz faslını buralarda geçirir. 38 çeşit armut, 10 çeşit üzüm, her biri yüz dirhem gelen elmalar, ceviz gibi vişneler hepsi bu zümrüt bağlarda...” (Erdoğan, 2005: 66).

⁴² “Çubuk çayı namıyla mağruf olup şehrin şimal tarafından ceryan iden nehrin bir kısmı keşad idilen harklar vasıtasıyla civarındaki mezrağı iska eylediği gibi ciheti şarkıyeden ceryan iden Debbaghane deresi dahi cetveli hususa ile şehirdeki mevcut bağ ve bağçe ve bostanlar erva olunur.” (Yıldırım, 2006: 13).

sahip olduğu bu bağlar hem aileler için yaz aylarında gezinti yerleri hem de yazın kavurucu sıcağında ferah bir ortamda vakit geçirilecek yazlık sayfiye alanları olarak kullanıldığı görülmektedir. Ankara'nın bağları oldukça yüksekte, yaz rüzgârına açık serin yerlerde bulunmaktaydı. Bağ alanları içine yapılan bağ evleri ailelere yaz sıcağında rahat bir ortam sağlamaktaydı.

Ankara için seyyah Evliya Çelebi (2008: 519), “İran ülkesi tarihlerinde bu kalenin (Ankara Kalesi) üzümü çok bol olduğundan Acem diyarında bu kaleye Engüriyye derler” şeklinde bahsetmektedir. Şeref Erdoğan (2005: 74) Ankara bağlarını ifade ederken şu şekilde belirtir: “Yeryüzünde eşine az rastlanan bir doğa olayı, bir şehir düşünün içinde gölgesinde oturacak tek bir ağacı yok, ya bir karış ötesinde bağlar bahçeler ve yine bağlar. Birbirinden güzel isimlerle anılan tam 32 bağ ve bahçe...”. Augustus Tapınağı'nı incelemek üzere 1861 yılında Ankara'ya gelen Georges Perrot eserinde şu şekilde ifade etmiştir (aktaran Günel, 2005: 52-53):

Her yerli ailenin hem şehirde hem de kent dışında bir evi vardır. Bunlar, 1-2 dönümlük bağ ve meyve bahçeleri ve bostan içerir.... Çok yoksul olan Yahudiler dışarıda tutulursa zengin müslim ve gayrimüslimlerin, şehir dışında tepelerde bağ dedikleri evleri vardır. Zengin Rum tüccarların villaları, genellikle kentin doğu ve kuzey yönündedir... En güzel bağlar Büyük Esat adı verilen taraflarda olup evler, derin ve bükümlü, güzel manzaralı vadi ve tepelere yayılmıştır. Avrupalıların tümü bu tarafları yeğlerlerdi. Biraz daha uzakta Çengikaya (Çankaya) tepelerinde Türklerin evleriyle Katolik küçük burjuva evleri yan yanadır...

Ankara'nın mekânsal yerleşimi mevsimlik olarak kullanılan bağ evleri sayılmazsa 17. yüzyılın başlarında yapılan dış surun haricinde önemli bir gelişme gösterememiştir (Yıldırım, 2006: 63). 1864 yılında Ankara'da bulunan H. J. Lennep (aktaran Günel, 2005: 53), Ankara kentinin dış surlarının dışına çıkıldığında doğu ve kuzey yönünde yer alan tepelerde bağlar ve kır evlerinin var olduğunu, bu yerlere ulaşımın ise at arabası ve kağnılarla sağlandığını ifade etmiştir. Lennep'in seyahatnamesinde verdiği bu bilgilerden Ankara'da bağ evleri olgusunun 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi'nden sonra daha fazla yaygınlaştığının düşünülebileceğini ileri sürmüştür (Aktüre, 2001: 52). Aktüre (1981: 127-129), 1900 yılına ait Ankara Vilayet Salnamesinde kentin üç tarafını çevreleyen yaklaşık 10.000 tane bağ yapıldığını, çoğunun kente 20-30 dakika uzaklıkta olduğunu, memurların ve halkın yaz mevsimini bu yerlerde geçirdiğini ifade etmiştir. 19. yüzyıl sonunda kentin mekânsal yapısında biri sık ve örgütlenmiş konut alanı, diğeri bu alanı kuşatan bağ evlerinin oluşturduğu seyrek ve dağınık konut dokusu olmak üzere önemli farklılıklar gösteren iki kesimden

oluşturduğunu belirtmiştir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 1919 yılının Ankara'sını şu şekilde tarif etmiştir (Akın, 2007: 164-165):

...Şehrin dolaylarındaki tepelerde bulunan bağlar, çıplak Asya tabiatının gri rengi üzerinde hâkimiyet kuramayan bodur ağaçlarıyla uzaktan donuk bir bozkır yeşilliği halinde görünüyordu. Dikmen, Çankaya, Küçük Esat, İncesu ve Cebeci ve onların tam karşı yönünde Keçiören bağları Ankara'nın belli başlı bağlarıydı ve at, araba veya eşek ile bazısına bir, bazısına iki-üç saatte ulaşılabilirdi. Akşam serinliği çıkınca bağ sahipleri yiyecek alış-verişi yapıp hayvanlarına binerek tozlu bağ yollarına yöneldikleri için, Ankara ovasının, özellikle Küçükesat, Çankaya ve Dikmen'e doğru uzanan bölümünü, yani bugünkü Yenişehir'in bulunduğu düzlüğü, durgun havalarda, bir toz bulutu kaplardı. ... Bent Deresi ve Hatip Çayı, Ankara halkından, bağı bahçesi olmayan çoğunluğun gezinti, piknik ve eğlence yerleriydi...

Bozkır ikliminin hâkim olduğu kentte suya fazla ihtiyacı olmadığı için gelişme gösteren bağcılık Ege bölgesinde olduğu gibi ticarete yönelik biçimde gelişmemiş daha çok aile içi tüketime yönelik olarak yapılmıştır. Bağlar, Ankara'nın kuzey ve güney semtlerine serpilmiş vaziyetteydi. Kuzeyindeki bağlar Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kurtini, İğdelidere, Ayvalı, Kuzuyazısı bağları; tiftik ticareti ve işlenen sofı sevk eden Ermeni tüccarların yaşadığı Aşağı ve Yukarı Eğlence'de Etlik Bağları, Ayvalık, Keçiören ve İncirli'de Keçiören Bağları, Aktepe, Hacıkadın, Kalaba (Karabağ) Bağları⁴³; yanında Mecidiye Bağları, Karacakaya Bağları; kentin güneyinde doğudan batıya doğru Balkeriz Bağları, Samanlık Bağları, Frenközü Bağları (daha sonra Atatürk adını Türközü olarak değiştirmiştir), Seyranbağları, Esat Bağları, Kavaklıdere Bağları, Çankaya Bağları, Ayrancı Bağları, Dikmen Bağları, Araplar Deresi, Cevizli Dere, Övezlik, Yukarı ve Aşağı Öveç Bağları, Balgat Bağları, Çataklı Bağları ve Söğütözü bulunmaktaydı (Günel, 2005: 51-52; Erdoğan, 2005: 65-80).

Yerleşilecek semtin seçiminde ne akrabalık ne sosyal tabakalaşma ne de dini bir gruba aidiyetin etkili olduğu görülmüştür. Herkes herkesin komşusu olabilmiştir. Kuzey rüzgârına tahammül edebilen Dikmen Bağları'nı, yumuşak hava isteyen Etlik ve Keçiören Bağları'nı tercih etmiştir (Ortaylı, 1990: 113). Bağa göçme geleneği 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyılın başında genellikle orta halli ve zengin Ermeni, Rum asıllı ailelerin yaşamlarında görülmüştür. Ermenilerin 1915'de, Rumların ise 1923'deki göçlerine kadar en görkemli günlerini yaşayan bağ evi kültürü, her ne kadar Ermenilerin ve Rumların göçleriyle canlılığını kaybetse de 1960'lı yıllara kadar Ankara halkının

⁴³ Bu bağların tamamı azınlığın elindeydi. Bu azınlık içinde Rumlar ve Ermeniler bulunurdu. Sanat erbabı olmadıkları için daha çok ithalat, ihracat, komisyonculuk, ticaret işleri ile uğraşan Yahudiler bu sayfiye yerlerine pek ilgi göstermezdi. Rumlar da Yahudilerle aynı işi yaparlardı ama onlar hayatın tadını çıkarmayı ihmal etmezlerdi (Erdoğan, 2005: 78).

önem verdiği bir gelenek olagelmıştır (Çelik, 2013). Vehbi Koç, *Hayat Hikayem* adlı kitabında bağ evlerine göçü şu şekilde anlatmıştır (1973: 15):

Ankara’da yazlığa çıkma gayreti vardı. Zengin, fakir her aile yazın bağa çıkardı... Bağa çıkanların zenginlik derecelerine göre çift veya tek katlı arabaları bir atı veya eşiği bulunurdu. Bizim de bağımız vardı Keçiören’in altında Çoraklık denilen yerdeki bağımıza çıkardık. Çoraklık’ta hep bizim gibi Müslümanlar otururdu. Biraz ilerimizdeki köyde Keçiören’de en çok Katolik ve Ermeniler otururlardı. Onların bağlarının bakımı, güzel binaları, bahçeleri hemen dikkati çekerdi. Zengin Hristiyanlar Keçiören, Etlik, Çankaya semtlerinde yazlıklara giderlerdi. Yalnız Musevilerin bağ âdeti yoktu. Yazın okulum tatil olduğu zaman, Çoraklık’taki bağda arkadaşlarımla oynardık. Ankara’nın bağa gidip gelme araçlarının en önemlisi eşekti.

Resim 3.8: Keçiören Bağları 1900’lü Yılların Başı

Kaynak: Türkyılmaz, 2012.

Kentleşmenin henüz hız kazanmadığı 1950’li yıllara kadar çevresi bağlarla çevrili Ankara’da yetiştirilen üzümün ünü türkülere dahi konu olmuştur (Bozyiğit, 2005: 104).⁴⁴

Ankaralıları havanın ısınmasıyla bağa göçmeye başarlardı. Şubat-mart aylarında bağlar bellenir, bağ çubukları budanırdı. Göç öncesi Nisan ayında bağ evi bakımdan geçirilir, temizliği yapılır ve taşınılmaya hazır bir hale getirilirdi (Mihçioğlu, 2005: 93).

⁴⁴ Bozyiğit’in (2005: 104) aktardığı üzüm ile ilgili türkülerden biri şu şekildedir:

“Ankara’nın bağlarında üzüm var
Yaşım onbeş Efelikte gözüm var
Eylen güzel sana bir çift sözüm var
Bura meydan değil, sokak arası
Hem kurşun, hem kama yarası”

Götürülecek eşyaların hazırlanması bittikten sonra 1950’li yıllara kadar at arabaları, kağnılarla ve eşeklerle, 1950’den sonra ise kamyonetlerle bağa göçülürdü (Sümter, 2005: 87). Bağ evine taşınma işi bir iki gün devam eder, bazen günde iki üç sefer yapılırdı. Eğer ailenin kendi hayvanları yoksa eş dosttan ödünç alır veya kiralardı (Sarıkaya, 2005: 158-159). Genellikle bağ işlerinin bittiği zaman olan Nisan ayının sonu ile Mayıs ayının başı bağa göçülür, kente geri dönüş ise çocuklu aileler için okulların açılmasıyla, diğer aileler için bağ bozumundan sonra olurdu.

Resim 3.9: Bağ Yolunda

Kaynak: Bozyiğit, 2005: 108.

Bağ evlerinde altı ay kentin tozundan, toprağından, gürültüsünden uzak, sessiz, neşeli günler geçirilirdi. Bağlarda hayat erken başlardı. Yetişkin erkekler kahvaltılarını yaptıktan sonra kentteki işlerine giderken, kadınlar, yaşlılar ve çocuklar bağ evlerindeki işlerine koyulurlardı. Öğleye kadar bağ evinin işleri bitirildikten sonra kadınlar için bağ komşularını ziyaret faslı başlardı. Komşularla yenilip içildikten sonra kente işe giden erkeklerin dönüş vaktinin yaklaşmasıyla ateşler yakılır, yemekler pişirilir, yemek yenilir, çaylar, kahveler içilir, bir süre sohbet muhabbetle geçirildikten sonra yatılırdı (Bozyiğit, 2005: 106). Şeref Erdoğan, bağa göçme, bağ yaşamı ve bağdan dönüşü şu şekilde anlatmaktadır (aktaran Türkyılmaz, 2012):

Ankara’nın eskiden etrafı bağlarla çevrili yeşillığe doymuş, şirin bahçeleriyle kendine has bir güzelliğı vardı. Yaz aylarında her ev mutlaka ya bağ ya da bahçeye göçerlerdi. Kışın da tekrar şehre dönülürdü. Bahar yeli eser esmez, yani nisanda en geç mayıs ayında bağa göçülür, ekim ayı sonlarında inilirdi. Bağa göçmeden evvel bağlar kazınır, budanır, budanan çubuklar bağlanarak bir kenara yığılır. Daha sonra beklenir, bu süreçte içerisinde atkestanesi bile olmayan tertemiz bakılan bağların verimi de o nispette fazla olurdu. Cuma günleri sıra gezilir, bir komşuda toplanılır, sabah çayı ya da sütlü kahveler içilir. Günün mevzuları konuşulur, dertlere deva aranır. Bağlara gidiş dönüş eşeklerle, hali vakti yerinde olanlar için üzeri tenteli tek atlı arabalarla veya atlarla olurdu. Sabah çok erken saatlerde kalkılır, kurumuş çubuklardan

yakılan alevlerle kahveler içilir, eşeğin tımarı yapılır, palanı vurulur, üzerine heybesi konulur. Keza akşam dönüşünde bağcılar bir araya gelerek, eşekler üzerinde konuşarak, muhabbet ederek, arkalarında bir toz bulutu bırakarak evlerine dönerlerdi. Akşam yemeğinden sonra gene alevler yakılır, kahveler içilir. Bu sessiz gecede pırıl pırıl yanan gökyüzü tertemiz bir hava, dalların yaprakları hafif hafif sallayan serin ve tatlı rüzgâr, gecenin sessizliğini delen bekçinin acı düdüğü, köpek havlamaları ve nihayet sessizliği dalga dalga yalayan cırcır ve zerdali böceklerinin ahenkli musikine dalarak erkenden uykuya varılırdı... Ağustos ayı sonları eylül ayı başlarında bağlar bozulur, üzümler iplere dizilir, evi mazbut olan bağ içinde, olmayan şehir içinde evenk asarlar. Siyah pekmezi üzüm ya şirahane ya da büyük pekmez oluklarında ezilir. Şırası pekmez tavalarında kaynatılır, sarılı pekmez küplerine konur. Pekmez kaynatma işi her evde en az bir hafta sürer, bir hayli yorucu bir işti. Bahçede kış armudunu, elmasını, üvezini, ayvasını bozar, havalar da soğumaya başlamıştır. Yavaş yavaş şehre inme hazırlıkları başlar ve en geç ekim sonunda şehre taşınılmış olur.

Resim 3.10: Bağ İşleri

Kaynak: Aydın, 2005: 154-155.

Bağlarda eğlenceye de epey zaman ayrılırdı. Komşular arası ziyaretler yapılır, sık sık misafir kabul edilirdi. Misafirlere bağlarda üretilen ve hazırlanan ürünler, yemekler ikram edilirdi (Sarıkaya, 2005: 160). Bazı gecelerde yakın komşularla oturulur, sabahlara kadar kebab şölenleri, şarkılar, türküler, sazlı sözlü eğlence içerisinde neşeli ve coşkulu günler geçirilirdi (Günel, 2005: 57-58). Bağ komşuluğunun bu açıdan aileler için ayrı önemi olmuştur. Çalışma disiplini, aile içi dayanışma, komşuluk hakkı, komşular arası dayanışma, iş başarma ve özgüven geliştirme bağ yaşamında edinilen en temel hasletlerdi (Aydın, 2005: 149).

Resim 3.11: Ankara Bağ Hayatından Bir Görünüm

Kaynak: Sarıkaya, 2005: 161.

Ankara kentinin önemi yeni bir devletin başkenti olma özelliğinden gelmektedir. Bu özelliğin Ankara dönüşümü üzerinde etkisi büyük olmuştur. Cumhuriyetle birlikte yeni bir ulus oluşturma amacıyla ve modernite projesi kapsamında dönüşüm başlamıştır. Her ne kadar kurulan yeni devlet sanayi ve altyapının bölgelerarası dengeli dağıtılmasını öngörse de en önemli dönüşüm Ankara’da gerçekleşmiştir (Eraydın, 2006: 27). Modern bir başkent imar edilmesi hususunda önünde eski kentin geliştirilmesi veya yeni yerleşme alanları oluşturarak yeni bir Ankara oluşturma şeklinde iki seçenek bulunan devlet, kamulaştırma faaliyetlerinin yüksek olacağı ve eski yerleşim alanlarının spekülasyona konu olacağı düşüncesiyle ikinci seçeneği tercih etmiştir. Kente yeni gelenlerin çevre bağlardan aldıkları topraklar bu çerçevede ilk kullanılacak alanlar olarak öne çıkmıştır (Akın, 2007: 157-158). Cumhuriyetin ilanında 20.000 nüfuslu bir kent olan Ankara’nın nüfusu ilerleyen yıllarda hızla artış göstermiş (Tekeli, 2011: 272) ve 1927’de 107.641, 1935’lerde 122.720, 1940’da 188.416, 1950’de 288.000 olmuştur (TÜİK).

Ankara bağlarının cazibesinin birçok mekânda 1950’lerin sonuna kadar sürdüğü görülmektedir. Ancak 1925 yılından itibaren Yenışehir ve Çankaya civarlarında villalar ve bahçeli iki katlı yapılar birbirinden bağımsız ve dağınık olarak yapılmaya başlanmıştır (Akın, 2007: 168). 1940’larda Etlik ve Keçiören’deki Ermenilerden kalma

bağ evleri konut ihtiyacını nedeniyle İstanbul ve taşradan Ankara'ya gelen memurların yerleşimine açılmış ve konut açığını gidermiştir (Özkan, 2014: 100; Bilgen, 1985: 19). Aynı şekilde Kavaklıdere'deki bağları ve yakınındaki Esat ve Aşağı Ayrancı bağları 1950'li yıllardan itibaren yüksek katlı konut yapıları tarafından istila edilmeye başlanmıştır (Resuloğlu, 2014: 239). 1950'lerden sonra Ankara'da hızlı nüfus artışının tetiklediği artan konut talebiyle birlikte düşük yoğunluklu büyük açık alanların bulunduğu bu bağ evi arazileri yeni yapılaşmalar için potansiyel alanlar olarak kullanılmasına yol açmıştır (Türkyılmaz, 2012). Kentin birçok bölgesinde konut ihtiyacını gidermek amacıyla hızla yeni yerleşim alanları oluşturulmuştur. Kentte yeni gelen aileler bu dönemlerde Ankara'da barınacak yer bulamama sıkıntısını kent dışındaki çoğu Ermenilerden kalma eski bağ evlerine yönelerek çözdükleri görülmüştür (Özgönül ve Gökçe, 2001: 270).

Kentin zaman içinde kuzey-güney yönlü gelişme göstermesiyle birçok bağlık arazi konut alanına dönüştürülmüş ve yerlerine yeni yerleşim alanları oluşturulmuştur. Bu dönüşüm sürecinde belirleyici olan önce seçkin sınıfın ve alım gücü yüksek grupların kentin bu bölgelerine yönelmesi olmuştur (Tuncer, 2014: 205-206). Ancak özellikle 1954 yılında "Kat Mülkiyeti Kanunu"nun çıkarılması, 1957'de Yücel-Uybadin Planı'nın⁴⁵ onaylanması ve 1963 yılında sonra sayıları hızla artan konut kooperatifleri ile (Günel, 2005: 56; Çelik, 2013) Ankara kenti çarpık yapılaşma ve gecekondulaşma sürecine girmiştir. Keleş, 1960'ların sonunda gerçekleştirdiği çalışmada hızla kentleşen Ankara'da Esat Bağları, Kavaklıdere Bağları, Çankaya Bağları, Ayrancı Bağları, Dikmen Bağları gibi bağların dönüştüğü belirtmiştir (aktaran Cantek ve Zırh, 2014: 151).

1980'li yıllardan sonra devam eden nüfus artışı ile birlikte kentsel alan kuzey, güney ve doğu kesimlerde topoğrafik eşiklere dayanmış ve gecekondu bu alanların çeperini çevrelemiştir. Sıkışan kent böylece topoğrafiğin de uygun olduğu Batı alanlarına doğru gelişme göstererek (Yüceşahin ve Tuysuz, 2011: 163) bağlık alanların yok olma sürecini daha da hızlandırmıştır. Aynı dönüşüm Kurtuluş gibi semtlerde

⁴⁵ Ankara'nın Jansen Planı'ndan sonra ikinci planını oluşturmak için 1953 yılında İmar Komisyonu yarışma açmıştır. Yarışmayı Nihat Yücel ve Raşit Uybadin'in hazırladıkları plan kazanmış ve 1957 yılında onaylanmıştır. Bu planda Ankara'nın 20 yıl sonra 750.000 nüfus büyüklüğüne ulaşılacağı düşünülmüş ve hazırlanmıştır. Bu plan ile kat mülkiyeti kanunu uygulaması zorunlu hale gelmiştir. Ancak Yücel-Uybadin Planı'nın öngördüğünün aksine Ankara 1968 yılında 905.000 nüfusa ulaşmıştır (Tuncer, 2002).

1980'lerin başından itibaren yaşanmış, daha önceki yıllarda bağlık alanların hâkim olduğu bu mekânlar neoliberal yapılanma sürecine teslim olarak *değişim değerlerinden* ötürü yoğun yapılaşmaya maruz kalmıştır (İmga, 2014: 177). Ankara bağ evlerinin hızla dönüşmesi ailelerin kent kalabalığından kaçarak kafa dinledikleri yerlerden mahrum kalmalarına yol açmıştır (Resim 3.12).

Resim 3.12: Bağ Evlerinde Yaşanan Mekânsal Değişim

Kaynak: Türkyılmaz, 2012.

Günümüzde Ankara'da ayakta kalan çok az sayıda bağ evi bulunmaktadır. Çoğu bağ evinin yerini apartmanlar almış, geriye kalan birkaç bağ evi de restore edilerek günümüzde kadar ulaşmıştır. Bu evler günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Bunlar arasında Vehbi Koç'un Fevzi Çakmak'tan 1923 yılında aldığı ve yıllarca kullandığı bağ evi ile Gedikoğlu Bağ evi bulunmaktadır (Savaş, 2010: 147-148). Bu iki bağ evi de VEKAM (Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi) bünyesinde eski Ankara Bağ geleneğinin izlerini yaşatmaktadır (Resim 3.13). Diğer bağlar ise varlığını sadece Bülbülderesi, Bağlar, İncesu gibi cadde isimlerinde sürdürebilmektedir (Tuncer, 2014: 210). Ortaylı (1990: 114)'nın ifade ettiği gibi Ankara'nın bağlık semtlerinde yeni tarz evlerin ve apartman bloklarının kuşatmadığı bir mahalle kalmamıştır. Eski Anadolu hayatının yerleşim ve hayat tarzı kapitalist sistemin getirdiği kentleşmeye kurban edilmiştir.

Resim 3.13: Günümüzde Ankara’da Ayakta Kalan Nadir Bağ Evlerinden İki: VEKAM ve Gedikoğlu Bağ Evleri

Kaynak: Vehbi Koç Vakfı.

3.2.2.4. İstanbul’da Bağlar, Sayfiye Yerleri ve Mesire Yerleri

İstanbul kenti de eski dönemlerden beri yeşil doku açısından zengin bir mekân olagelmıştır. Geçmişten beri birçok bağ-bahçe ve mesire yerine sahip olan kent yemyeşil dokusu ile dikkat çekmiştir. İstanbul’un sahip olduğu bu zenginlik şu şekilde ifade edilmektedir (Selçuk ve Tuğluk, 2009: 222): “Bu kadar kal’anun içi toptoludur. Halî yir yokdur, meger çayır ya bağçeler ola ya bostanlık ola. Böyle yirler de vardur. İncirlik, bostanlık çokdur. Her tarafınun suları firavan ne bitse olur.” Geçmiş dönemlerde İstanbul’un çeşitli semtlerinde gözde bağ ve bahçelerin bulunduğu bilinmektedir. Bizans Döneminde 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyıl başı arasında İstanbul’un kara yönünde kentte yaşayan halkın çok sayıda büyük sayfiye evlerinin olduğu rivayet edilmektedir. Bizans imparatorlarının 10. ve 12. yüzyıllar arasında İstanbul sayfiye evlerinde keyif sürdükleri belirtilmektedir.⁴⁶ 10. yüzyılda Bizans’ta imparatorluk yapmış olan Alexandros için şu sözler söylenmektedir (İnciciyan, 2000: 68): “Propontis Boğazında birçok büyük yapılar yaptırıp süsledi ve ondan sonra imparatorların yazları serin havada yaşamaları dönemi açıldı, tıpkı bazı Pers hükümdarlarının Sus ve Ekteban’da yaptıkları gibi”. Yine Bizans imparatorlarının bazılarının İstanbul’da kendileri için yazlık mekânlar yaptırdıkları rivayet edilmektedir. Büyük Constantinus, Julianus, Justinianus, II. Tiberius, Constantin Heraclius, Theophilus ve Basil gibi imparatorlar yazları serin ve rahat geçirmek amacıyla yazlık saraylar yaptırdıkları, bu

⁴⁶ Bizans döneminde imparatorların yazlıklarına gitmelerine yer değiştirme, taşınma, gidiş anlamlarına gelen “metastimata, metatazimon, metastazimata, metastazis” denilmekteydi (İnciciyan, 2000: 81).

saraylarda soyluları ağırladıkları, kentin kalabalığından uzakta hoşça vakit geçirdikleri rivayet edilmektedir. İmparator Justinianus döneminde yaşamış bir tarihçi olan Durovna'lı Gregorius imparatorun eğlenmek için yazlığa çıkmasının gelenek gereği bağ bozumu günleri olduğunu belirtmiştir (İnciciyan, 2000: 81).

Osmanlı döneminde İstanbul'un sahip olduğu yazlık mekân zenginliğine en geniş şekilde Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden ulaşılmaktadır. Çelebi'nin rivayet ettiğine göre İstanbul birçok bağ, bahçe, yalı, köşk ve mesire alanına sahiptir. Bol yeşillik içinde zengin bitki örtüsüne sahip ağaçlık yerlerdeki bu yazlık mekânlar eğlence ve hava değişimi için inşa edilmişlerdir. Osmanlı döneminde ise birçok padişah yazlık alanlara rağbet etmiş ve kentin kalabalığından uzaklaşacağı, avlanacağı, eğleneceği yazlık saraylar ve köşkler yaptırmıştır. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde bağlık alanları “padişahlara mahsus irem bağlarına benzer hasbahçeler” ve “halkın ve üst düzeyin beraber bulunduğu dinlenme yerleri” şeklinde kategorileştirdiği görülmektedir (Çelebi, 2004b: 439-447).⁴⁷ Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde çok sayıda köşkün ve yazlığın yaptırıldığı rivayet edilmektedir (İnciciyan, 2000: 69-79)⁴⁸. Kanuni döneminin ünlü şairlerinden Yahya İstanbul'u anlatırken şu şekilde ifade etmiştir (İrtem, 1942):

Ne şehir ol kim anın her beyti mâmur,
Kusurun bildi cennetten görüp hur!
Baharı bağı çenetten numune,
Açılır güsitani güne, güne-
Kenarı mecmaülbahreyn oluptur,
Sehl kametler ile zeyn olutur!
Açılmış bahre anın nice babı;
Kanat açmış nasın mürgiîâbı!
olup hüsniyle bir mahbubı ziba
Gümüş halhâldir pâymda derya!
N'ola cennet der isem ana her bar,
Görür aşk ehli" anda çünkü didar!

⁴⁷ Evliya Çelebi'nin ayrıntılı bir şekilde zikrettiği padişahlara has bahçeler genel hatlarıyla Hasbahçe, Tersane Bahçesi, Karaağaç Bahçesi, Mirgüne Bahçesi, Halkalı Bahçesi, Sivayuş Bahçesi, Feteköy Bahçesi, Davud Paşa Bahçesi, Silivri Bahçesi, Haramîderesi Bahçesi, İskender Çelebi Bahçesi, Dolmabahçe, Beşiktaş Bahçesi, Hasan Halife Bahçesi, Bebek Bahçesi, Feridun Bahçesi, Büyükdere Korusu, Tokat Bahçesi, Sultaniye Bahçesi, Çubuklu Bahçe, Kandilli Bahçe, Kule Bahçesi, İstavroz Bahçe, Üsküdar Bahçesi, Çamlıca Bahçesi, Fener Bahçesi, Haydar Paşa Bahçesi'dir. Halkın ve üst düzey ulemanın beraber kullandıkları dinlenme ve mesire alanları ise genel hatlarıyla Süleyman Sahrası, Bayram Paşa Bağı, Kasım Ağa Bağı, Alibeyköy Mesiresi, Lalezar Mesiresi, Mîrahûr Köşkü Mesiresi, Kağıthane Mesiresi, Kuyumcular Mesiresi, Çaybaşı Mesiresi, Cendere Köyü Mesiresi, Su Kemerleri Mesiresi, Sultan Osman Havuzu Mesiresi'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Evliya 2004b, 439-447.

⁴⁸ Osmanlı padişahlarının aileleriyle birlikte yazlık mekânlara gitmelerine “göç” denilirdi. Ailesi olmadan padişah kalabalık bile olsa yazlık mekânlara giderse buna da “biniş” denilirdi (İnciciyan, 2000: 83).

Resim 3.14: İstanbul'da Yazlık Hayat

Kaynak: Ünal, 1969: 47.

İstanbul'un sahip olduğu bağlık ve bahçelik doğal yapı buraya gelen seyyahları da kendine hayran bırakmıştır. Fransız seyyah Pierre Gilly, “iki tarafa yükselen tepeler arasında akan, her tarafı korularla gölgelenmiş, meyva bahçelerde dolmuş, ağaçlar, çiçeklerle bezenmiş olan Bosfor ile mukayese edilebilecek bir yer yoktur” diyerek İstanbul'dan bahsetmiştir. Bir diğer Fransız seyyah Philippe du Fresne Canaya da İstanbul sahip olduğu yeşil dokuya hayran kalmış ve İstanbul'un sahip olduğu bağların, bahçelerin, koruların çokluğundan ötürü buranın bir şehirden hüviyetinden ziyade daha çok çoban kulübeleri serpilmiş bir orman manzarası olduğundan bahsetmiştir (İrtem, 1942). 16. yüzyılda Galata taraflarında Galata kalesinin kapılarından birinin bağ ve bahçelere açıldığı ve bu kapıya Kule Kapısı denildiği bilinmektedir (Dirimtekin, 1964: 36). Heybeliada⁴⁹, Adalar (Viran Bağ), Ayvalıkavak⁵⁰, Kağıthane, Dolmabahçe, Emirgan, Yeniköy, Kalender, Kireçburnu, Büyükdere, Sarıyer, Beylerbeyi, Kandilli, Göksu, Sultaniye, Beykoz gibi semtlerde yazlık olarak yapılan köşkler ve sarayların

⁴⁹ Evliya Çelebi Heybeliada için şu sözleri sarfetmiştir (Selimoğlu, 1996: 25): “Ab-ı hayat gibi suyu, gönül açıcı bağları vardır... Bu Adanın bir manastır olup, senede bir, Rumlar kayıklarla gelerek Adaya vâsıl olur, manastırı ziyaret ederler, Ada halkının ekseriyeti (çoğunluğu) zengin Rum balıkçı reisleridir, bir bostancıbaşı tarafından idare edilirler.”

⁵⁰ Ünlü gezgin Evliya Çelebi Kasr'ın bulunduğu alanın Bizans döneminde imparatorlara ait bir bağ olduğunu söyler. Haliç kıyılarından Okmeydanı ve Kasımpaşa sirtlarına doğru gelişen bu büyük bağ ve koru İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'ten başlayarak sultanların beğenisini kazanmış, Osmanlı İmparatorluk Tersanesi'nin Kasımpaşa'da kuruluş gelişmeye başlamasıyla birlikte “Tersane Hasbahçesi” adını almıştır (TBMM Vakfı Yayını, <http://earsiv.sehir.edu.tr>).

olduğu belirtilmektedir. 1780 yılında İstanbul'a gelen ve kent hakkında gözlemlerini kitaplaştıran Venezuelalı General Miranda'da "...padişahların sarayı, bahçeleri, deniz kenarındaki köşkleri hakikaten görülecek şeylerdi" sözleriyle İstanbul'un sahip olduğu yeşil dokuya hayranlığını göstermiştir (aktaran Şehsuvaroğlu, 2005: 87).

Yaz aylarında İstanbul'un kimi yerlerinin çok sıcak olmasından dolayı serin rüzgârın estiği yerler yazın vakitlerini geçirmek isteyen aileler için yazlık alanlar olarak görülmüş ve özellikle Boğaz'ın kuzey-doğudan esen poyraz rüzgârını alan kısımları tarih boyunca bir yazlık akınına konu olmuştur (Dirimtekin, 1964: 58). İstanbul'un yazlık mekânlarının Bizans döneminden beri bulunduğu ve bunların boğazın iki yakasına dizildiği rivayet edilmektedir (İnciciyan, 2000: 27). Suraya Faroqhi (2014: 136), İstanbul'da ailelerin mesire yerlerinin yanı sıra yaz mevsiminde yazlıklara gittiğini belirtmiştir. Ailelerin bu yerlerde kışlık gereksinimler için hazırlıklar yaptıklarından, sebze ve meyve kuruttuklarından, reçel yaptıklarından bahsetmektedir.

Zaman ilerledikçe İstanbul'da özellikle Haliç kıyılarında bahçelerin, bağların, bostanların arttığı görülmüştür. İstanbul civarındaki mimarlar tarafından tasarlanarak inşa edilen, yeşil alan ve güzel manzara bakımından eşsiz bu bağ ve bahçelerin dünyada benzerine az rastlanır dinlenme yerleri olduğu rivayet edilmektedir. Üçüncü Sultan Murat devrinde Mimar Sinan'ın eseri olan Dolmabahçe, Kandilli, İstavroz, Üsküdar, Haydarpaşa bahçeleri, Fener bahçesi, Halkalı ve Siyavüş Paşa bahçeleri gibi birçok bağ ve bahçe bulunmaktadır (İrtem, 1942). İstanbul'da bağlarıyla ünlü bir diğer semt ise Hasköy'dür. Bizans döneminde Parasköe diye anılan bu semt Türklerin eline geçtikten sonra Hasköy adını almıştır. Evliya Çelebi Hasköy'ün 3 bin adet bağ ve bağ evinin olduğu mamur bir yer olarak ifade etmiştir. Birçok meyvenin yetiştirildiği Hasköy semtinde bir tane Müslüman Mahallesi, bir tane Ermeni mahallesi, iki tane Rum mahallesi vardı ve geri kalan tüm mahalleler Musevi ailelerden oluşmaktaydı. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra sık ağaçların arasında kat kat bağ evlerinden oluşan bu semtin imarına yönelik emir verdiği ve bu emrin üzerine birçok köşkler, havuzlar, hamamlar imar ettirdiği rivayet edilmiştir (Çelebi, 2004a: 375-376). Semtın sık ağaçlardan oluşan yeşil dokusu yazın en sıcak günlerinde bile serin olmasından dolayı aileler tarafından tercih edilmiştir. Hasköy dönemin en parlak ve tercih edilen yazlık semtlerinin başında gelmekteydi ve aileler için bağlı, bahçeli, yeşillikli, safa ve dinlenme mekânıydı.

Resim 3.15: Eski Çamlıca

Kaynak: Şehsuvaroğlu, 1952b.

18. yüzyılda Çamlıca yeşil dokunun arasında birkaç bağ evinden oluşan ve padişahların zaman zaman istirahatata çıktıkları zaman zaman da avlandıkları bir mekândır. Burada köşkü olan üst gelir grubundan aileler yazları buraya çekilmekte ve dinlenmekteydi. Padişah II. Mahmut da Çamlıca'daki bağ köşkünü çok sevdiği, sık sık burayı ziyaret ettiği ve atış talimleri yaptığı belirtilmektedir (Şehsuvaroğlu, 1947). Çamlıca 18. yüzyılda halkın ilgi gösterdiği mesire alanlarından biriydi de aynı zamanda. Çamlıca'da bulunan yaz günleri Libade, Merdivenköyü, Çilehane, Hanımseddi gibi semtler halkla dolup taşan yerlerdir. 19. yüzyılda da cazibesi artarak devam eden Çamlıca'ya birçok kaşaneler (köşkler) inşa edilmiştir. Osmanlı devletinde birçok ünlü şahsiyetin de (Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın, Tunuslu Mahmud Paşa'nın, Serdarıekrem Ömer ve Sami Paşaların) köşkleri bulunduğu, bu şahsiyetler yaz mevsimlerinde bu köşklere gelerek uzun edebi ve siyasi muhasebeler ve münakaşalar yaptığı görülmektedir. Çamlıca'da 1870 yılında Millet Bahçesi kurulmuştur. Arabalarla, hayvanlarla ve bazen de yaya olarak gelen aileler bu bahçeye akın ederdi ve bahçe bir arı kovanını andırırdı. Aileler sıcak yaz günlerinde Çamlıca'da bulunan ağaçlar altında oturarak sazlı sözlü eğlenceler yapar, eğlenirlerdi (Şehsuvaroğlu, 1952b). Yeşil doku açısından ve halkın yazlık olarak vakit geçirdiği alanlardan biri de Beşiktaş'tır. Evliya Çelebi (2004b: 411), Beşiktaş'ta bulunan mesire alanlarından “her biri güllük, gülistanlık, sümbül ve reyhan ile dolu cennet bahçesi bağlardır” şeklinde bahseder. Eremya Çelebi de Beşiktaş semtinden bahsederken burada bulunan bahçelerin, mandıraların mesire yerleri olduğunu ifade etmiştir. İstanbul halkı yaz aylarında ulu ağaçlar altında bu mekânlarda gölgelerken istirahat etmekteydi. Beşiktaş semtinden

Ortaköy’e doğru ilerledikçe yazlık olarak kullanılan yalıların sıralandığı görülmektedir. Evliya Çelebi’nin (2004b: 408), “Deniz kenarında, geniş sahalarda alçacak bayırlar üzere kat kat bağlı ve bahçeli, avluları geniş altı bin hanedanlar, yalılar ve diğer evlerdir” şeklinde belirttiği bu yapılarda gelir bakımında yüksek aileler yaz aylarını geçirmektedir (Şehsuvaroğlu, 1955, 3-4).

İstanbul’un her yerinin mesire yeri gibi kabul edildiği görülmektedir. Eyüp, Kâğıthane, Lalezar, İstinye, Yeniköy, Beşiktaş, Tarabya, Çekmece, Alibeyköy, Beykoz⁵¹, Kandilli (Fıstıklı bağ ve Korulu bağ), Büyükkada, Bakırköy, Çubuklu, Göksu, Bebek, Kanlıca (Mirabad mesiresi), Haydarpaşa, Beşiktaş, Sarıyer, Galata, Emirgan gibi yerlerde çok sayıda mesire alanı bulunmaktaydı.⁵² Bu mekânlarda aileler dinlenip eğlenmekte ve gelir düzeylerine ve ayırabildikleri zamana göre çeşitlilik gösteren etkinliklerde bulunmaktaydılar (Uçar, 2013: 77). 18. ve 19. yüzyılda toplumsal ve ekonomik yapıda meydana gelen değişimler neticesinde tüketim alışkanlıklarında da dönüşümler olmuştur. Bu dönemde tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişikliklerle beraber sayfiye mekânlarına yönelik ilgi artmış, bu durum da İstanbul ile Boğaziçi arasında ulaşımın çeşitlenmesine yol açmış ve Şirket-i Hayriye gibi toplu ulaşım imkânları gelişim göstermiştir (<http://www.sehirhatlari.istanbul/>). 18. yüzyıldan itibaren mesireler ortak ve günlük kent kültürünün vazgeçilmez parçaları haline gelmiş ve bu durum 19. yüzyılda da etkisini kaybetmeden devam etmiştir.

⁵¹ 1458 yılında Fatih Sultan Mehmet, Beykoz civarlarında avlanmaktayken Tokat şehri ve kalesinin fethedildiği haberini almış ve bu olaydan duymuş olduğu sevinç ile “Tez şurada bir hadika-i iren-nü- ma bina edin ve ismine Tokat Bahçesi deyin, etrafına da avlanan hayvanların muhafazası için Tokat suruna benzer bir çit çekin,” demiştir. Bunun üzerine bölgede bir saray ve bir bahçe yaptırılmış ve “Tokat Sarayı ve Bahçesi” adı verilmiştir. Bu bölgeden akan derenin adı da bu vesileyle Tokat deresi olmuştur. Bahçenin etrafındaki duvarlar da Tokat kalesinin surlarına benzer şekilde yaptırılmıştır (Çinili, 1968: 15; Çelebi, 2004b: 424).

⁵² Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde İstanbul kentinde çok sayıda mesire alanından bahsetmiş ve adlarını şu şekilde zikretmiştir (Çelebi, 2004a-2004b: 381-436): İne Ayazma Seyirliği, Hasan Karlığı Mesirliği, Putayeri Mesiresi, Divdar Çeşmesi Mesiresi, Piyale Paşa Tekkesi Mesiresi, Söğütçük Ayazması Mesiresi, Hacı Ahmed Bostanı Mesiresi, Boşnakbağı Mesiresi, Dede Bostanı Mesiresi, Kurd Çelebi Bağı Mesiresi; Tophane’de bulunanlar Çizmeciler Tekkesi, Ayaz Paşa Havuzu Mesiresi, Müneccimkapısı Mesiresi; önceden küçük servili bir bağ olduğundan bahsettiği Dolmabahçe tarafında Beşiktaş Bahçesi, Civankapıcıbaşı Bahçesi, Kazancıoğlu Bahçesi, Yahya Efendi Mesiresi; Üsküdar’da bulunanlar Büyük Çamlıca-Küçük Çamlıca Mesiresi, Kalamış Burnu Mesiresi, Kadıköy Bağları Mesiresi, Haydarpaşa Bağı Mesiresi, Al*ı Bahadır Bağları Mesiresi, Sücah Bağları Mesiresi, Piyale Paşa Mesiresi, Doğancılar Meydanı Mesiresi, Kızkulesi Mesiresi, Salacak Mesiresi, Şemsi Paşa Mesiresi, Sarıkadı Mesiresi, Kayışpınarı Mesiresi ve Alemdağı av yeri. Ayrıntılı bilgi için bkz. Evliya, 2004b.

Resim 3.16: Küçüksu Çayırından Bir Görünüm

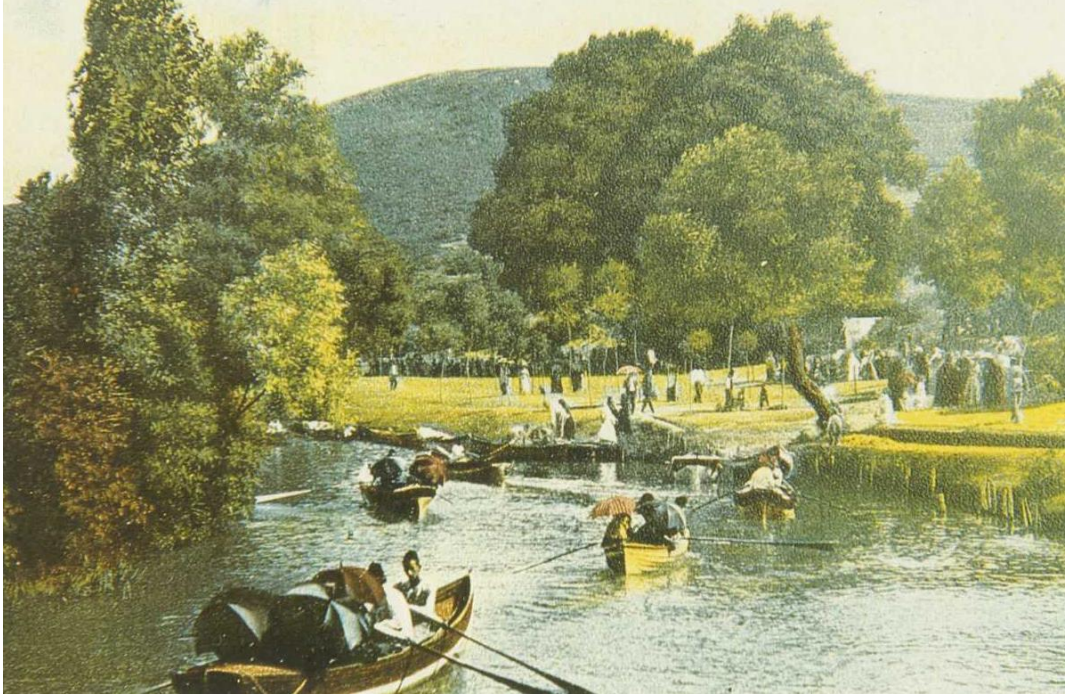
Kaynak: Ünal, 1969, 65.

Günübirlik gidilebilen mesire alanlarının dışında, yaz aylarında belirli bir gelir seviyesinin üstünde olan aileler, yeşil doku ile iç içe olabildikleri sayfiye evlerine veya sahilhanelere⁵³ taşınırlardı (Yazıcı, 1999: 254). Özellikle hanım sultanların Boğaz kıyılarında yeşil doku ile iç içe yazlık saraylar yaptırma merakı olduğu görülmektedir (Faroqhi, 2014: 148) Kadıköy çevreleri de yine aynı şekilde üst düzey yöneticilerin ilgi gösterdiği gözde mesire ve sayfiye yerlerinden biriydi. Sayfiye evi ve sahilhanelere sahip olmayan halk mesire mekânlarına yönelirdi⁵⁴. Baharın gelmesiyle halk harekete geçer, İstanbul'un değişik semtlerinde yer alan bu açık-yeşil alanlara doğru bir akın başlardı. Halkın baharın gelmesiyle sık sık uğradığı bu mesire alanları günübirlik ziyaret edilen mekânlardı. Buralarda yemekler yenilir, gezintiye çıkılır, ağaç altlarında veya subaşlarında oturulur ve akşam sandalla mehtap gezisine bile çıkılırdı. Hali vakti yerinde olan ve vasıtaya ulaşma imkânına sahip aileler yaz aylarında çeşitli mesire alanlarını gezerken, fakir ailelerin evlerinin yakınında bulunan mesirelere yürüyerek gittiği görülmüştür (Uçar, 2013: 79-80).

⁵³ Sahilhane, genellikle yaz mevsiminde ikamet edilen ve deniz, nehir gibi su kenarlarında inşa edilen yalıları ifade eder. Evliya Çelebi 17. yüzyılda vükelaların (günümüzdeki hükümet üyeleri, bakanlar, vekiller gibi üst düzey memurların) yalılarını şu şekilde sıralamıştır (Eruz, 2013: 301-302): Baltacı Mahmud Paşa, Safiye Sultan, Ekmekçizâde Ahmed Paşa, Cağaloğlu Mehmed, Kara Hasanoğlu, Nakkaş Paşa.

⁵⁴ Osmanlı döneminde mesire kültürünün eskilere dayandığı söylenebilir. Birtakım belgelerde başta kadınların giyimleri ve evlerinin dışında ortak kullanıma açık alanlarda davranışları ve kadınlar ile erkeklerin mesire yerlerinde aynı anda bulunmaları ile ilgili bazı düzenlemelerin olduğunu görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, 1999: 255-256; Uçar, 2013: 77.

Resim 3.17: Göksu Mesire Yeri ve Kayık Gezintisi

Kaynak: Göktaş, Kartpostallarda Mesireler, 27.

İstanbul’da eski dönemde en ünlü mesire yerlerinden birisi Göksu Mesiresi’ydi. Bizanslıların “Aretos” adını verdikleri Göksu Mesiresi sahip olduğu bağ ve bahçeleriyle nice şairlere ilham verdiği rivayet edilir. Uzun ve geniş bir vadiden akan Göksu ve Küçüksu çaylarının çevrelediği bu alan yeşil doku bakımından son derece zengin bir mekândı. IV. Murad Göksu’nun bulunduğu bu alanda güzel bir bahçe oluşturmuştu. Gül bahçelerinin uzandığı bu mesire alanında birçok üst gelir grubundan ailenin konakları bulunurdu. Aynı zamanda bu mekânlar padişahların da tenezzühgahıydı. Bu mesire alanı kayıkla veya arabayla gelinebilecek bir mesafedeydi. Evliya Çelebi de Göksu’yu şu şekilde anlatmıştır (Şehsuvaroğlu, 1952a): “Âb-ı hayat misal bir nehirdir ki Alem dağlarından cereyan edip gelir iki tarafları yüksek ağaçlarla müzeyyen bağlardır ve ekseri yerleri Halıcızade bahçeleri ve un değirmenleridir. Bunlar üzerinde bir tahta köprü var. Cümle uşgakan kayıklar ile bu nehirden ileri ferahfeza köylere varup ağaçlar altında zevk ve sohbet iderler..”. Göksu ve Küçüksu mesirelerinde yaz mevsiminde kalabalık halk toplulukları da akın eder, dinlenir, eğlenir ve yiyip içerdi (Şehsuvaroğlu, 1952a).

Haydarpaşa Mesiresi büyük çınar ağaçlarının gölgeli çayırında ailelerin yaz mevsiminde toplandığı bir mesire alanıydı. İlk imar hareketinin Kanuni Sultan Süleyman zamanında olduğu bu bölgede Mimar Sinan padişahlara mahsus güzel bir

bahçe imar etmiştir. Kadıköy halkının büyük kısmı yaz mevsiminde bu mesire alanında toplanırdı. Ancak Haydarpaşa Mesiresi'nin en önemli özelliği bu büyük çayırılıkta büyük ziyafetlerin, saray düğünlerinin ve ordu konaklamasının yapıldığı mekân olmasıdır. Yüzyıllar boyu bu çayırılık milli oyun gösterilerinin yapıldığı ve birçok eğlencenin düzenlendiği bir mekân olmuştur. Çayırılık 3. Selim döneminde çeşmelerle ve sofalarla süslenmiştir (Şehsuvaroğlu, “Haydarpaşaya Dair”).

Bir diğer yeşil alan olan Sarıyer Mesireleri ise İstanbul'un en güzel bağlarına, bahçelerine sahip bir mekân olarak kabul görür (Göktaş, Kartpostallarda Mesireler, 28). Evliya Çelebi, “Sarıyer’de bundan maada yedi bin bağ vardır. Cümle dağlan, bağlarla müzeyyendir” diye anlatmıştır⁵⁵. Sarıyer mesiresi halkın bağlarında, bahçelerinde, korularında oturduğu eğlendiği bir semt olarak dikkat çekmektedir. Özellikle bu bölge 19. yüzyılda çevresine çeşmeler, havuzlar, sedler yapılması sonrası cazibesini daha da artırmış ve yaz günleri halkla dolup taşmaya başlamıştır. Sarıyer mesirelerinde şifalı sular içilir, serinlenir, sazlı sözlü eğlencelerle saatler veya günler burada zevki sefa içinde geçirilirdi (Şehsuvaroğlu, 1952c).

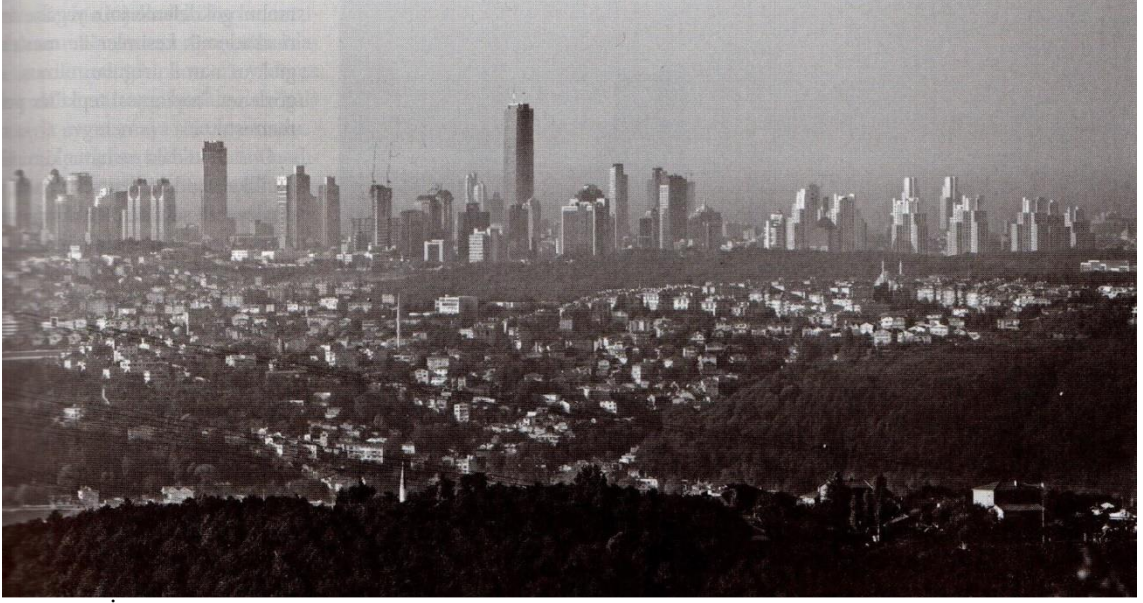
İstanbul kenti Osmanlı Devleti’nde erken kapitalistleşen bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul’da 19. yüzyılın sonlarına doğru kentte bulunan bağlık, bahçelik alanlar ikinci konut durumundan sürekli konut haline dönüşmeye başlamıştır (Kurtuluş, 2016a: 83). Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde gerçekleşmeye başlayan mekânsal değişim süreci Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda da devam etmiştir. İstanbul artık *değişim değerlerinin* somutlaştığı bir kent haline gelmiştir (Açar, 2013: 112-113). İstanbul’un fazla göç çekmesi ve bunun sonucunda gereksinim duyulan konut ihtiyacı ile beraber İstanbul’da bağlık, bahçelik alanların hızla yok olmasına yol açmıştır. Kentin kurulu çevresinin yeniden şekillenmeye başlamasıyla bağlar, bahçeler, mesire alanları yerlerini hızla kapitalist toplumsal/mekânsal yapılara bırakmıştır. Kırsal alandan kentlere göç olgusunun hız kazandığı 1950’li yıllardan sonra nüfusu kendine çeken İstanbul kentinde sanayi faaliyetleri ile yeni mekânsal gelişim eksenleri meydana gelmiş ve bu kapsamda kuzeyde Levent, batıda Yeşilköy, doğuda Bostancı’ya kadar uzanan kentte konut ihtiyacının giderilmesi amacıyla kentsel araziler işgal edilerek ilk

⁵⁵ Evliya Çelebi’nin naklettiğine göre, 4. Murad bu mesire alanını çok beğenmiş, özellikle Çelebi Sulak adlı bir kişinin bahçesinden fazlasıyla hoşlanmıştı. Padişah, “Ben hadim-ül haremeyn olduğum halde böyle cennet gibi bir bahçeye sahip değilim” diye hayıflanınca Çelebi Sulak “Devletlûma fedâ ve hibe olsun” cevabını vererek bahçesini padişaha hediye etmiştir (Pirelli Dergisi, 1968: 6)

gecekondu semtleri oluşmuştur (Alpaykut, 2011: 35). 1960 ve 1980 yılları arasında kent önemli ölçüde imalatın yoğun olduğu bir mekânsal organizasyona sahip olmuş ve yatay olarak genişlemeye devam etmiştir. Bu dönemde İstanbul kenti merkezden çevreye doğru saçaklanma⁵⁶ şeklinde dağılan farklı boyutlardaki sanayiler ve bu sanayilerin etrafında kurulmuş geniş gecekondu çemberleriyle biçimlenmiştir. Gerçekleşen bu büyüme sürecinde işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesiyle orta sınıflar eski sayfiye yerleşmelerini sürekli konut yapısına dönüştürmeye başlamışlardır. Sürekli konut yapısına dönüşen bu yerlerle birlikte eski sayfiye yerleşimleri arasındaki boş araziler de hızla yerleşime açılmaya başlamıştır. Zamanla bu boş arazilerin yerleşime açılması ve tren yoluna paralel bir şekilde gelişen karayolu bağlantısı, eski sayfiyelerle kenti birleştirerek bütüncül bir orta sınıf yerleşim ağı oluşturmuştur (Kurtuluş, 2016a: 85). 1980’li yılların başından itibaren imalat sektöründen hizmet sektörüne doğru bir evrilme gerçekleşmiş ve bu geçişin somut koşullarını yaşayan kent, hızlı bir dönüşüm geçirmiştir (Açar, 2013: 119). 1980’li yılların politik-ekonomik konjoktüründe İstanbul’un geçmiş yıllardaki ihtişamını geleceğe taşıma hayali, geniş kapsamlı bir dizi yıkma-yenileme projelerine hız kazandırmıştır. İstanbul’u bir inşaat alanına çeviren ve kentin geleneksel yapısında büyük çaplı dönüşümlere yol açan bu “yenileştirme” faaliyeti (Öncü, 2010: 86-87) İstanbul’u neoliberal politikaların şekillendirdiği bir kent haline getirmiştir. Aldığı yoğun göç ile birlikte İstanbul özellikle 1980’li yılların ikinci yarısından sonra hızla merkezden çepere doğru yayılmış, boşluk bırakmadan genişlemiştir. Bu dönemde yeniden yapılanan metropoliten alanda planlama aracını sahip kesim durumunda bulunan kamusal otoriteden ziyade topraktaki tarihsel mülkiyet ağlarının meydana getirdiği fırsatları elinde bulunduran güç mihrakları belirlemektedir (Türkün ve Kurtuluş, 2016a: 15).

⁵⁶ Sanayi devrimi ile birlikte 1900’lü yılların başların gelişmiş ülkelerde ve 2. Dünya Savaşı sonrası gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen kırdan kente hızlı göç olgusunu ve buna bağlı olarak da hızlı kentleşmeyi getirmiştir. Aynı zamanda ulaşım iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ve yeni üretim sistemleri ile birlikte kent ve çeperlerinde mekânsal dönüşümler gerçekleşmeye başlamıştır. Bu dönüşümlerin etkisi ile ekonomik ve toplumsal yapıda da ilişkiler değişmeye başlamış ve kentler giderek çevrelerine doğru yayılmaya başlamıştır. Kentin yayılması sonucu bazı kentsel işlevler kent merkezinde kalırken, bazı kentsel işlevler ise yeni örgütlenmeye paralel olarak kentin çeperinde görülmeye başlanmıştır. Sürekliliği bulunmayan, araziler arası kullanılmayan alanların bulunduğu, birbiriyle bağlantısız yerleşmelerin meydana geldiği ve metropoliten kentin bu yeni biçimi “saçaklanma” olarak ifade edilmektedir (Kanbak, 2013: 12-13; Sezgin ve Varol, 2012: 274; Karataş, 2007: 4). İstanbul kentinde neoliberal kentleşme döneminde 1980 sonrası saçaklanma görülmeye başlanmış ve 2000’li yıllardan sonra hızla yaygınlaşmıştır (Kanbak, 2013: 20).

Resim 3.18: Eskiden Bağlık-Bahçelik Bir Kent Olan İstanbul'un Günümüzdeki Silueti

Kaynak: İstanbul Ansiklopedisi, 2010: 427.

Neoliberal politikalar ülkede özellikle İstanbul kentinde büyük bir serbestlik içinde uygulamaya sokulmuştur. Kent merkezlerinde mülkiyet hakları, büyük şirket ve şirket gruplarının yer aldığı gökdelenler, lüks alışveriş mekânları, lüks oteller, lüks konutların inşası için yer değiştirirken, kent çeperlerindeki araziler, büyük toplu konut projeleri, alışveriş mekânları ve bazı kentsel işlevlerin kentten uzaklaşmasını sağlama düşüncesine uygun bir biçimde hızla imara açılmıştır (Kurtuluş, 2010: 213). Türkiye’de neoliberal politikaların en fazla etkisini gösterdiği kent olan İstanbul’da “yeni yaşam alanı” adı ile sunulan birçok proje ile üst gelir grubundan ailelere hitap ederek geleneksel mekânları ve yaşam tarzlarını silmek niyeti had safhaya ulaşmıştır. Beykoz’da bulunan Saip Paşa Korusu (Kurtuluş, 2016b: 172) gibi İstanbul’da bulunan birçok bağlık ve bahçelik mekân önceki dönemlerde yapılaşma yasağı getirilerek koruma altında bulunurken, bu koruma 1986 ve 1987 yıllarında yapılan yasal değişikliklere kadar sürebilmiştir. Bu kesimlere verilen yapılaşma izinleri ile bu bölgeler inşaat firmaları tarafından hızla yapılaştırılmıştır (Kurtuluş, 2016b: 173). İstanbul’un geçirdiği vahşi kapitalist dönüşümünün diğer bir örneğini oluşturan alışveriş merkezlerinin ise 1990 yılında sayısı 3 iken günümüzde bu sayının yüzleri geçmiş (Şentürk, 2014: 206) olduğu görülmektedir.

3.2.2.5. Anadolu’da Bulunan Diğer Sayfiye Alanlar/Bağ Evleri

Anadolu’nun birçok bölgesinde bağcılığın izine rastlandığını belirtmiştik. Bağların bulunduğu açık-yeşil alan dokusunu ailelerin üretimden ziyade dinlenme ve kafa dinleme mekânı olarak geçmişten günümüze ünlenmiş kentlere yer verdik. Bağ mekânların dışında bazı kentlerde de o bölgenin açık-yeşil alan dokusunu oluşturan sayfiye yerleri ve yazlık alanların bulunduğunu ve bu bölgelerde de bu yerlere has yerleşim kültürünün geliştiği görülmektedir. Bu başlık altında bu yazlık alanlardan kısa örneklerle değinilmiştir.

Bağlık alanların daha çok sayfiye yeri olarak kullanıldığı mekânlardan birisi Safranbolu bölgesidir. Evleriyle ünlü olan bu mekânın Cumhuriyet öncesinde kentin üç kesimden oluştuğu görülmektedir. Bu kesimler, kentin ekonomik merkezi durumundaki Çarşı, Hristiyan halkın yaşadığı Kıranköy ve halkın yazlık mekân olarak kullandığı Bağlar semtleri şeklindedir (Aktüre ve Şenyapılı, 1976: 61). Halk arasında “şehir” olarak da ifade edilen Çarşı bölgesi bir vadi içinde yer alır. Bulunduğu konum sayesinde kışın soğuk rüzgârlardan nispeten korunur. Yazın kentin çok sıcak olması nedeniyle yöre halkı şehre bakan bir yamaç içinde kurulan yazlık Bağlar semtine göç ederdi. Bağlar bölgesi, hava akımına açık, geniş araziler üzerinde birkaç yüz metre yukarıda yer almaktadır. Yöre halkı havaların ısınmasıyla Bağlar’daki yazlık evinde yaşardı. Ancak “Çarşı” üretim ve ticaret hayatı yazın da aynen devam ederdi. Gün içinde yetişkin erkekler bağ evlerinden işlerine at, eşek veya katır sırtında gider gelirlerdi. Yaz boyunca kışlık meyve, hayvansal gıdalar ve yiyecekler stoklanır, güzün kışlığa taşınırdı (Kaya, 2014). Yüksekte kalan Bağlar semtinin bir kısmını betonarme evler almış, bir kısmında ise günümüzde de bazı ailelerce yazlık olarak kullanılmaya devam etmektedir (Resim 3.19). Ancak kentin yeşil dokusunu oluşturan Bağlar bölgesinin bu dokusu hızla günümüzdeki teknolojik, konforlu yaşam için feda edilmektedir (Ulukavak, 2004: 5-6).

Resim 3.19: Safranbolu’da Bir Bağ Evi

Kaynak: Bozkurt ve Altınçekiç, 2013: 83.

Türkiye’de yazlık yerleşimlere bir diğer örnek ise Şanlıurfa’da bulunan sayfiye alanlarıdır. Bu bölgede antepfıstığı bahçeleri ve bağlık alanlar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle yaz mevsiminde güneyden gelen kavurucu hava kenti etkisi altına aldığında kentten daha serin olan bu bağlık ve fıstıklık sayfiye mekânlarına doğru bir hareketlilik başlar. Ailede alışan yetişkin erkekler gündüz işlerine giderken akşam sayfiye alanlarına geri döner. Birçok aile yaz mevsimini bu sayfiye alanlarında geçirir. Son yıllarda sosyal ve ekonomik etkenlerin hızla değişim geçirmesi sonucu Şanlıurfa’da bulunan bu sayfiye alanları hızla yok olmuş ve yerlerini çok katlı binalar almıştır. Yeni sayfiye alanları kentin kuzey ve kuzey batısına kaymıştır (Güzel, 2005: 98-100).

Ege Bölgesi gibi bazı bölgelerdeki bağlık alanlar ise tamamen üretim ve üretileni pazarlama amaçlı kullanılmaktadır. Ülkemizde Nevşehir Ürgüp yöresi, İzmir Urla yöresi, Manisa yöresi, Bozcaada yöresi, Denizli yöresi, Malatya Arapkir yöresi, Tekirdağ Şarköy yöresi, Burdur yöresi gibi birçok yöre üzümleriyle ünlenmiş ve eski önemlerden beri gelenekselleşen bağ bozumu şenlikleriyle adlarını duyurmuşlardır.

4. TOKAT'TA KENTSEL MEKÂNIN HIZLI DÖNÜŞTÜĞÜ 2000'LERDE BAĞ EVLERİ ÖRNEĞİNDE “KÜLTÜREL SERMAYE” VE “EKONOMİK SERMAYE” İLİŞKİSİ

Bourdieu, bir *alan*ın dinamiğinin ancak yapısı çözümlenerek kavranacağını belirtmiştir. Buna göre bu yapıyı kuruluşunun ve onu meydana getiren konumlar arasındaki ya da bütünüyle bu *alan* ile diğer *alan*lar arasındaki gerilimlerin, çatışmaların oluştumsal bir çözümlemesi olmadan anlamak mümkün değildir (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 74). Bu doğrultuda Tokat'ta 2000'li yıllardan itibaren özellikle bağlık alanlarda hızla gerçekleşen mekânsal ve toplumsal dönüşümü anlamak için de öncelikle bağlık bölgeleri içinde barındıran Tokat'ın geçmişten günümüze toplumsal ve ekonomik yapının mekânsal yerleşimine bakmak gerekmektedir. Ancak Tokat'ta yaşanan her gelişmenin bağlık alanlarda da görüldüğü hissine kapılmak yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü her bölgenin kendine özgü bir dinamiği bulunabilmektedir. Ülke içinde yaşanan dönüşümler her ne kadar alt alanları etkilese de bu dönüşümler her kentte aynı doğrultuda etkide bulunmamaktadır. Neoliberal politikalar baskınlaşmadan önce, Tokat kenti pre-kapitalist ilişkilerin hâkim olduğu bir kentti. Ancak 2000'li yıllardan sonra Tokat neoliberal politikaların etkisini fazlasıyla hissetmiştir. Bu tarihten itibaren kentte yaşanan gelişmelerin sonucu olarak Tokat hem kapitalist hem de pre-kapitalist ilişkilerin hâkim olduğu bir yer konumuna gelmiştir. Üretim biçimi yeni mekânsal hareketlilik biçimleri oluşturmuş, mekânları birbirine bağlayan veya birbirinden ayıran yeni ilişki ve süreçler yaşanmaya başlamıştır. Harvey'in “tortul ögeler” (2002: 153) olarak adlandırdığı süreç gibi Tokat'ta da kapitalist yeni düzene geçilirken mekânsal ve toplumsal ilişkilerde eski düzenin izleri yeni düzenin içinde sürmüştür.

Bu bölümde Tokat kentinde tarihsel süreçte toplumsal ve ekonomik yapının mekânsal yerleşimine ve Tokat'ın alt-alanları olan bağlık alanlar ve bu alanlarda yer alan bağ evlerinin gerçekleşen dönüşümündeki *alan-sermaye-habitus* ilişkileri ve *ekonomik sermaye-kültürel sermaye* arasındaki çatışma ele alınmıştır.

4.1. Sosyo-Ekonomik Yapısıyla Geçmişten Günümüze Tokat

Bu bölümde Orta Karadeniz bölümünde yer alan ve birçok seyyahın ve ozanın “ortası bağlık etrafı dağlık”, “Tohat bir bağ içinde, gülü bardağ içinde” bir yer olarak nitelendirdiği Tokat'ın adının kaynağı, kapitalist dönem öncesi ve sonrası tarihsel

gelişimi, sosyo-ekonomik yapısı ve mekânsal yerleşimi ile ilgili başlıklara yer verilmiştir.

4.1.1. Tokat'ın Kısa Siyasal Tarihi

Çok eski devirlere dayandığı tahmin edilen Tokat ile ilgili ne zaman ve kim tarafından kurulduğu ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak bazı tarihçilere göre Mezopotamya bölgesine yerleşen Sümerler ve Anadolu'yu egemenliği altında bulunduran Türk Komanlar tarafından bazı tarihçilere göre ise Togayıt Türkleri tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir (Cemal, 1932: 4; Kapusuz, 2004: 3). Baskın görüş ilk çağlardan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Tokat'ın Hititler zamanında Togayıt Türkleri tarafından kurulduğudur (Aksulu, 1994: 9). Tokat'ta ilk yaşayan Turan soylu Türklerin oymak adının zamanla şehre âlem olduğu ve Togayit adının zamanla Tahiye, Dokiye, Tukiya ve Tokat şekline dönüştüğü rivayet edilmiştir (“Yurt Ansiklopedisi”, 1984: 7077).

Tokat'ın İslamiyet'ten önceki dönemde eski Bizans kalesi “Dazimon” olduğu yönünde iddialar olsa da daha sonraki yıllarda Dazimon ve Tokat'ın ayrı yerler olduğu görüşü ağırlık kazanmış, Dazimon'un bugünkü Turhal yakınlarında bir yer olduğu belirtilmiştir (Erdem, 1987: 11-13). Paul Wittek, Bizans döneminde Dokeia kentinin Tokat olduğunu ileri sürmüştür (“Tokat: Tarihe Kök Salan Kent”, 2010: 14-15). Wittek, Grekçe “içine su konulan kâse, kap, çanak” anlamındaki dōke, dohe kelimelerinden türetilen Dokeia'nın şehir adının “çanak memleket” anlamına geldiğini ileri sürmüş ve Tokat'ın etrafını çevreleyen dağlar arasında, çanak şeklindeki görünümünü ile birlikte sürekli olarak “içine su dolmak” yani sel tehdidi altındaki bu kente verilebilecek en uygun isim olduğunu ifade etmiştir (Erdem, 1987: 14).⁵⁷

Âli Cevat ve İ. Hakkı Uzunçarşılı gibi bazı tarihçiler ise Tokat kelimesinin “Tok-kat” surlu şehir anlamında veya “Tok-at” besili at anlamına geldiği gibi fikirler öne sürülmüştür (Erdem, 1987: 11).⁵⁸

⁵⁷ Wittek'in bu konuyla ilgili öne sürdüğü delillerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, 1987: 13-14.

⁵⁸ Tokat'lı Yetvart'ın anılarında Tokat adının “karnı tika basa doymuş at” anlamına geldiği, Orta Asya'dan gelen Türkler için atın önemi düşünülürse bu cümlemin anlamının daha iyi anlaşılacağını belirtmiştir. Sivas'ın sağlıklı, kötü havasının yanında bol yeşillikli Tokat'ta kuşkusuz atlar iyi yaşıyor ve besleniyordu (Serni, 2009: 17).

Tokat adının VI. yüzyıl Bizans İmparatoru Theodor'un annesinin adı olan "Edoxia"nın bozulmuş bir telaffuzundan ortaya çıktığı (Lenep, 1862: 37; Koprman, 1987: 662) şeklinde rivayet edenler de bulunmaktadır.

Resim 4.1: A. Gabriel Tarafından Çizilen Resim (Tokat Kalesi)

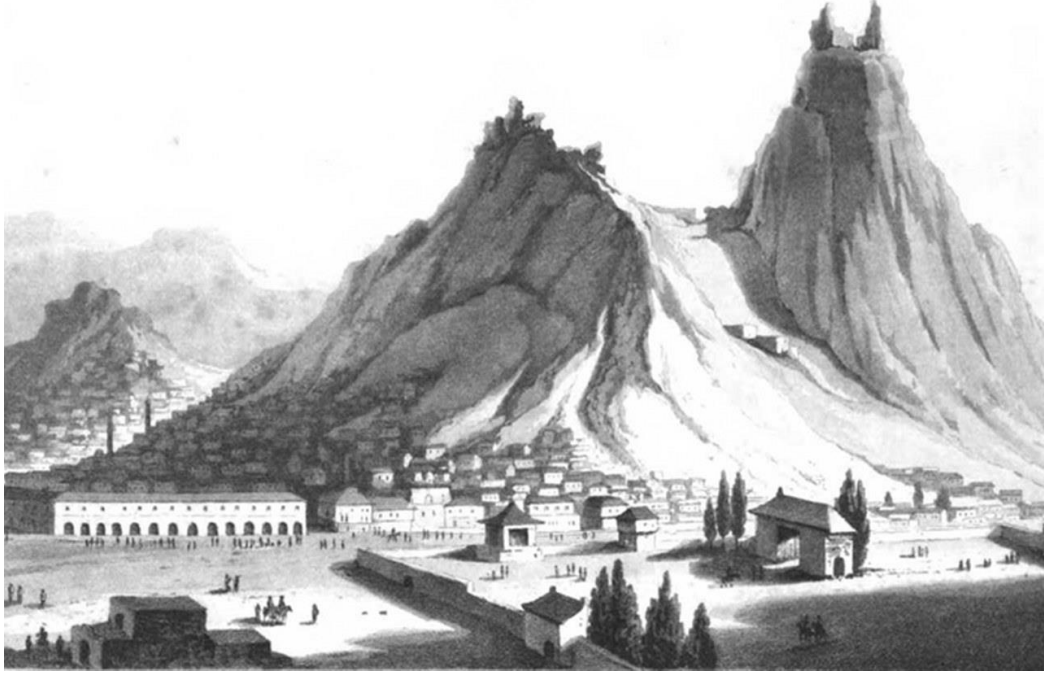
Kaynak: "Bir Asırda Tokat: Nesilden Nesile Miras", 2000: 16.

Tokat'ın eski yerleşim yerinin Tokat'ın 9 km. kuzeyindeki bugünkü Gümenek bölgesi yani eski Komana Pontica olduğu kabul edilmektedir (Aksulu, 1994: 9; Ünal, 2004: 55). Komana Dazimonitis (Kazova) ovasının ortasında İris'in (Yeşilırmak) iki yanında kurulmuş ve zengin bir ekonomiye sahip olmuştur. Orta Asya'dan gelen ticaret yolları üzerinde bulunan Komana bilhassa Ermeniler için önemli bir ticari merkez konumundaydı (Şimşirgil, 1990: 11-12). Ancak Komana bir kent olmasından öte bir din merkezi işlevi görmüş ve rahipler tarafından yönetilmiştir. Komana, Helenistik ve Roma dönemlerinden, terkedilinceye kadarki döneme kadar Tokat halkının yerleşim yeri olmuştur (Erciyas, 2012: 127-139). Tokat'ın kuruluş tarihinin ortaçağdan ileri gitmediğini ve Ermenilerin bu kente Jevtogia veya Eudoxia⁵⁹ adını verdiğini ileri süren Seyyah Charles Texier'e göre Hristiyanlar putperestlerle aralarında devam eden kavgalardan sonra Komana şehrini terk ederek putperestliğin girmediği bir yere yerleşmeyi tercih etmişlerdir (Texier, 2002: 166). Komana'yı terk eden halk daha

⁵⁹ Seyyah Van Lenep'de Charles Texier gibi bu bölgeye İmparatoriçe Eudoxia adının verildiğini, Türklerin bu adı kendi dillerine en yakın yaklaşımı olan Tokat olarak çevirdiklerini ileri sürmüştür (Lenep, 1862: 37).

güvenli olan bugünkü Tokat Kalesi'nin bulunduğu kayalık tepe üzerinde (Resim 4.1, Resim 4.2) bir yerleşim yeri kurmuşlardır (Ünal, 2004: 55).

Resim 4.2: Sir Robert Ker Porter'in Seyahatnamesinde Tokat

Kaynak: Porter, 1822: 702.

Orta Karadeniz bölümünün iç kesimlerinde yer alan Tokat, ilkçağlardan beri yerleşimin olduğu kentlerden birisi olma özelliğine sahiptir. Anadolu'da tarihi eski dönemlere kadar uzanan kentin kuruluş tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte bölgeye yerleşim tarihi Kalkolitik çağ (M.Ö. 5400-3000) ile başladığı kabul görmektedir. Hititler tahmini olarak M.Ö. 1750-1200 yılları arasında Tokat havalinin güneyini ve güneybatısını kontrol altına almışlardır (Açıkel, 2012: 219). Hititler ile başlayan tarihi serüven, M.Ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'yu ele geçiren Frigler'in Tokat yöresindeki Çekerek, Tozanlı ve Kelkit Çayı boylarındaki Hitit kentlerini işgal etmesi ile devam etmiştir (Keskin, 1999: 7). M.Ö. 676 yılında Kimmer istilası ile yıkılmasıyla Tokat ve çevresi, önce Kimmerler'in sonra İskitler'in egemenliğine girmiştir (Açıkel, 2012: 219). Tokat yöresi M.Ö. VI. yüzyıldan sonra Medler'in, V. yüzyıl sonlarına doğru ise Büyük İskender'in egemenliği altına girmiştir. İranlılar ve Büyük İskender döneminde Anadolu'ya hâkim olan karışıklık durumu uzun bir süre devam etmiştir. Bu esnada Tokat sürekli el değiştirmiş bazen Ermenilerin eline geçmiştir. Tokat'ta Romalılar'ın istilasına kadar isyanlar ve ihtilaller eksik olmamıştır (Keskin, 1999: 7). 300 yıl süren Helenistik dönemden sonra Küçük Asya'nın (Anadolu)

fethine girişen Roma, batıdan başlayarak Anadolu'nun önemli yerleşmelerinden olan Komana'yı ele geçirmek için Pontus kralları ile mücadelelere girişmişler ve bu bölgeyi egemenliği altına almışlardır (Yavi, 1986: 10-11).⁶⁰ M.Ö. I. yüzyılda Roma hâkimiyetine giren Tokat, Romalıların hâkimiyetinde olmak üzere üç idareye ayrılan Pont hükümetinin Polemenyo sınırları içerisinde kalmış, daha sonra bu üç pont birleştirilerek Pontun Eyaleti ünvanı ile yönetilmeye başlanmıştır (Şimşirgil, 1990: 12). M.Ö. 66'dan Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrıldığı 395'e kadar Roma egemenliği altında kalan Tokat, imparatorluk ikiye ayrıldıktan sonra Bizans egemenliği altına girmiştir (Daş, 2015: 364). Bizans döneminde Tokat, Abbasiler ve Emeviler ile yaşanan savaşlarda önemli bir bölge konumunda olmuştur (Aktaş, 2009: 6). Birkaç kez Müslümanlarca alınsa da Bizans bir süre sonra kenti tekrar ele geçirmiştir. 1071 yılında Malazgirt zaferi Anadolu'nun kapılarını Türklere açmış, 1074 yılında Emir Danişmend Tokat'ı fethetmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın 1175 yılında Danişmendliler'i yıkması ile Tokat, Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Üçer, 1987: 217). 1243 yılında Köseadağ Savaşı sonrası İlhanlı Devleti, 1335 yılında Eretna Beyliği, 1388 yılında Kadı Burhaneddin egemenliğine girmiştir. Bölgede baş gösteren ve gittikçe artış gösteren isyanlardan rahatsız olan halk, 1392 yılında Osmanlı Devletine katılmaya karar vermiştir (Göde, 1987: 17-22). Timur ile Yıldırım Beyazid arasında 1402 yılındaki savaşta Beyazid'in yenilmesi sonrası bir süre Osmanlı idaresinden çıkan bölge 1413'de tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Rum eyaletinin merkezi konumundaki Tokat'ın 1455 tarihli tahrir kayıtlarına göre Çorum ve Sivas da içine alan çok geniş bir vilayet (bu dönemde vilayet kelimesi sancak anlamına gelmektedir) olarak geçtiği görülmektedir. 1485 tarihli tahrir defterinde de Tokat sekiz nahiyeden meydana gelmiş bir kaza olarak kayıtlıdır. Bu tarihte Tokat Rum Eyaleti merkezi olma konumunu Sivas'a kaptırmıştır. Tokat'ın sahip olduğu idari yapısının 1554 ve 1574 tarihli tahrir defterlerinde de devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde Tokat, Sivas sancağının önemli bir kazasıydı. (Açıkel, 2012: 222). 16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu'da yaşanan Celali isyanlarında kent büyük zarar görmüştür. 1772 tarihli şer'iyye sicilinde nahiye sayısı dörde düşen Tokat sancağı bu yapısını 1840 yılına kadar devam ettirmiştir. Tokat, 1863 yılında Sivas Eyaleti'ne bağlanmış ve nahiye statüsüne getirilmiştir. 1840 başında

⁶⁰ M.Ö. 47'de Roma İmparatoru Sezar Zile'de Pontus Kralı 2. Pharnakes'i yendiği savaştan sonra tarihe mal olan "Geldim, gördüm, yendim" sözleriyle başarısını bu savaşların birinde dile getirmiştir (Yavi, 1986: 11).

Tokat kazası muhassıllık kabul edilmiştir. 1842 yılına girildiğinde olumsuz sonuçları görülen muhassıllık uygulamasına ülke genelinde son verilince eyaletlerde kazaların yönetimi müdür adı verilen ve kaza ileri gelenleri arasından seçilen yöneticilere bırakılmış ve Tokat kazası da bir müdür tarafından idare edilmeye başlanmıştır. 1867 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi kapsamında kurulan Sivas Vilayeti'nin iki sancağından biri Tokat'tı. Yapılan değişiklikten sonra kaza müdürü uygulamasının kaldırılması ile müdür yerine kaymakam görevlendirildiğinden Tokat kazası bir kaymakamın başkanlığında kaza idare meclisi tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Kaza merkezi olarak Tokat şehrinde 1870'te belediye teşkilatı kurulmuştur (Açıkel, 2012: 222). 1878 yılında Mutasarrıflık, 1920 yılında Liva konumuna getirilmiştir ("Tokat: Tarihe Kök Salan Kent", 2010: 18). Tokat şehri Cumhuriyet devrine il merkezi olarak girmiştir fakat bu il merkezi Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki büyük ticari önemini kaybetmiş küçük bir kent durumundaydı (Tuncel, 2012: 226).

4.1.2. Geçmişten Günümüze Tokat'ın Nüfus Yapısı ve Mekânsal Dağılımı

Tarihi geçmişi M.Ö. 5400'lü yıllara kadar uzanan Tokat'ın nüfus bilgileri ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Romalılar devrinde bugünkü yerinde kale-şehir olarak kurulduğu tahmin edilen Tokat'ın kalenin üzerinde bulunduğu sarp kayalıklardan güney ve doğu yamaçlarına doğru bir açılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Zamanla artan nüfus ile birlikte 15. ve 16. yüzyıllarda yerleşim yeri eskiden "Tokat Su" olarak ifade edilen güney-kuzey doğrultusunda akan Behzat deresinin her iki yakasında gelişmeye başlamıştır. Bu şekilde önceleri güvenliğin ön planda olduğu fiziki savunma kentinden zamanla açık bir kente dönüşüm geçirmiştir (Açıkel, 2012: 220). Nüfus ile ilgili ilk bilgilere 1455 tarihli tahrir defteri kayıtlarında rastlanmaktadır (Çizelge 4.1). Bu kayıtta kentte 2.000 Müslüman ve 1.000 Hristiyan olmak üzere 3.000 kadar vergi yükümlüsünün bulunduğu yer verilmekte ve sonuç olarak tahmini kentin nüfusunun 15.000 olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kayıtta mahalle sayısı 56 olarak verilmekte, bunların 48'i Müslüman, 6'sı Hristiyan ve 2'si her iki inançtan insanların bir arada yaşadığı mahallelerdir (Gökbilgin, 1974: 404). Kentin 1/3 nüfusunu meydana getiren Hristiyan unsurların yalnızca 8 mahallede oturuyor olması ve bu mahallelerin de yüksek yoğunluktaki merkez mahalleler olması kentteki gayrimüslim nüfusun merkezdeki yerleşim yerlerinde, Müslümanların ise kent çeperinde yeni kurulan az yoğunluklu

mahallelerde oturduğunu göstermektedir (Aktüre, 1981: 144; Şimşirgil, 1990: 50). Aktüre (1981: 144-145), kentte 15. ve 16. yüzyılda imar edilen medrese, cami, hamam gibi mekânların kalenin eteklerine doğru geliştiğini ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan kervan yoluna bağlı bir gelişme gösterdiğinin ispatı olduğunu vurgulamaktadır. Ancak kentin gösterdiği bu gelişim istikrarlı olmamış ve dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bunun nedeni olarak ise 15. yüzyıl sonlarında bazı mahallelerde özellikle depreme bağlı yaşanan nüfus kayıpları gösterilmektedir. 1485 tarihli tahrir defterindeki kayıtlarda 54 mahalle ve 7-8.000 dolaylarında nüfus olduğu görülmekte ve 1471 yılında yaşanan yıkımın⁶¹ nüfusta yaptığı tahribat görülebilmektedir (Çizelge 4.2). Kentin 1455'te sahip olduğu nüfus yapısına 1574-1575 yıllarında ancak erişebildiği görülmektedir (Açıkel, 2012: 221). 1554'te 47'si Müslüman 8'i gayrimüslim olmak üzere 55 olan mahalle sayısı, 1574'te mahalle sayısının 55'i Müslüman 9'u gayrimüslim olmak üzere 64 olduğu (Şimşirgil, 1990: 51), gayrimüslimlerin nüfus içindeki oranının da %35 olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.1: 1455-1574 Yılları Arası Tokat Kentinin Vergi Nüfusu

Yıllar		1455	1485	1520	1554	1574
Müslüman	Hane	1900	1127	716	1145	1540
	Tahmini Nüfus	9525	5725	3798	6369	8705
	Artış veya Düşüş Oranı	-	40	33,66	67,69	36,57
Gayrimüslim	Hane	1179	654	701	854	1028
	Tahmini Nüfus	5895	3270	3652	4648	5384
	Artış veya Düşüş Oranı	-	44,53	11,68	27,27	15,83

Kaynak: Şimşirgil, 1990: 74.

⁶¹ Fatih Sultan Mehmed döneminde Tokat kenti büyük bir felakete uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin Karamanoğulları topraklarını fethi sırasında Uzun Hasan 50.000 kişilik orduyu Pir Ahmed ile Kasım Bey'in yardımına yollamıştır. Karaman'a gitmek için hareket eden bu kuvvetler önce Tokat'ı tahrip etmiştir. Evleri ahşap olan Tokat kentinin büyük bir bölümünün yakılıp yıkıldığı, dükkânların talan edildiği ve karşı gelenlerin öldürüldüğü belirtilmektedir. Tokat'ın yaşadığı bu yıkım sonrası yaşadığı nüfus kaybı 1455 tarihindeki vergi nüfusunun yarısının yok olmasından da anlaşılmaktadır (Şimşirgil, 1990: 76).

Çizelge 4.2: Tokat Kent Nüfusu

Tarih	Hane	Tahmini Nüfus	Artış veya Düşüş Oranı
1455	3079	15420	-
1485	1781	8995	-41,6
1520	1417	7450	-17,18
1554	1999	11017	+47,87
1574	2568	14089	+27,88

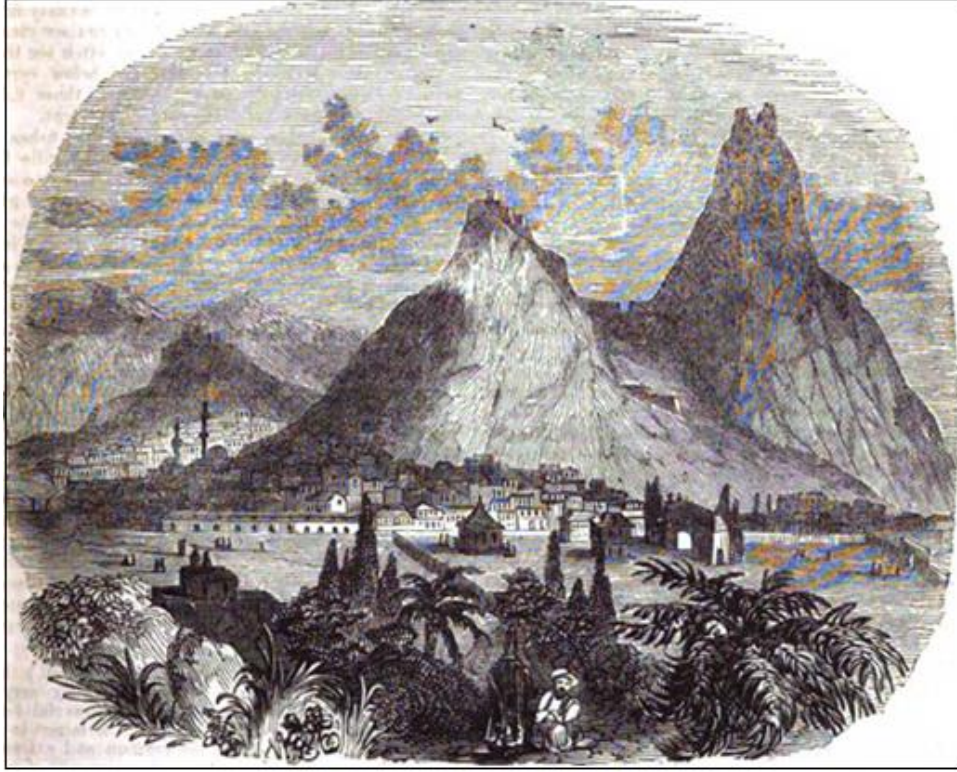
Kaynak: Şimşirgil, 1990: 75.

Tokat kentinde nüfus azalmasına yol açan bir diğer olay da 1498 yılında gerçekleşen ve “küçük kıyamet” olarak nitelendirilen depremdir (Asarkaya, 1941: 30). Bu deprem sonrası Tokat’ta kentin yarısı zarar görmüş ve harabe haline gelmiştir. Bu felaketten sonra nüfus kaybı olup olmadığına yönelik herhangi bir kayıt olmasa da tahrir defterinde görülen nüfus azalmasının depremden kaynaklanması yüksek ihtimaldir (Şimşirgil, 1990: 76-77; Eken, 2014: 156-157).

Tokat her ne kadar 1455-1574 yılları arası nüfusta dalgalanmalara maruz kalsa da Anadolu’nun en büyük kentlerinden biri olmuştur. Tokat 1455 yılından sonra maruz kaldığı felaketlerden 120 yıl sonra bile 1574 yılında tahmini 14.089 olan vergi nüfusu (Çizelge 4.2) ile Bursa, Kayseri ve Ankara’dan sonra dördüncü büyük kent olduğu görülmektedir (Şimşirgil, 1990: 78). Tokat tekrar kazanmaya başladığı nüfus artış hızını sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. 1601 tarihli avarız defterinde 71 mahalle adı zikredildiği görülmüştür (İşbirli, 1987: 60). 1642 tarihli avarız defterine göre, “Tokat’ın toplam 3858 hane olduğu, bu hanelerin 577’sinin ulema, meşâyih, askerî, sâdât ve muaf haneleri olduğu, 3281 hanenin ise “11’inin a’lâ”, 354’ünün “evsat”, 2354’ünün “ednâ”, 594’ünün “mücerred” 13’ünün hali harap statüsünde” olduğunun görüldüğü belirtilmiştir (İşbirli, 1987: 62).⁶² Bu bilgilerden yola çıkarak Tokat’ta toplam tahmini nüfus yaklaşık olarak 19.305 kişiye ulaştığı görülmektedir (Keskin, 1999: 34).

⁶²“meşâyih” şeyh, “sâdât” peygamber soyundan gelenler “a’lâ” zengin, “evsat” orta halli, “ednâ” fakir, “mücerred” tek başına anlamlarında kullanılmıştır.

Resim 4.3: Saturday Magazine’de Derginin Kapağı Olan Tokat Resmi (1841)

Kaynak: Saturday Magazine, 1841: 122.

Bu dönemlerde Tokat’ı gezen seyyahlar da Tokat’ın nüfusu hakkında bazı bilgiler vermektedir. Ancak seyyahların verdikleri bilgiler birbirini tutmamakta ve bazen büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bu seyyahlardan Polonyalı Simeon 1613 yılında Tokat’ta 16 bin hanelik nüfus bulunduğunu, bu nüfusun 2 bin beş yüz hanesi Ermeni, 3 yüz hanesi Rum, kalanının da Türklerden oluştuğunu, Yahudi nüfusunun ise birkaç haneyi geçmeyeceğini belirtmiştir (Andreasyan, 2013: 212). 17. yüzyılın ortasında Tokat’ı ziyaret eden Fransız aristokrat ve seyyah La Boullaye le Gouz Tokat’ın takriben Floransa şehri kadar büyük dediği rivayet edilmektedir (Mordtmann’dan aktaran Bütüner, 2015: 306). Diğer bir seyyah Tournefort ise, 18. yüzyılın başında Tokat’ın nüfusu hakkında şu bilgileri vermiştir (Tournefort, 2013: 222): “Kentte 20 bin Türk aile, 4 bin Ermeni aile, 3-4 yüz Rum aile, minaresi olan 12 cami ve sayısız Türk mescidi var.” Bu veriler ile kayıtlı veriler karşılaştırıldığında hane bazında abartılı bir fark olduğu görülmektedir. 1781 yılında Tokat’ta bulunan Sestini, Tokat’ın Anadolu’nun en büyük ve zengin kentlerinden biri olduğunu ve nüfusunun 20 binden fazla olduğunu ve çoğunun Türk olduğunu zikretmiştir (Sestini, 1782: 52). 1808-1809 yılında Tokat civarlarını gezen Morier ise abartılı rakamlar vermiş, kentte yaklaşık 20 bin hane veya

100 bin nüfus bulunduğunu ifade etmiştir (Morier, 1816: 337). Bir başka seyyah Tancoigne ise 1820 yılında kentte Türk, Ermeni ve Rum 30 bin sakin bulunduğunu ileri sürmüştür (Tancoigne, 1820: 32). 1834 yılında Smith ve Dwight, kendilerine bilgi veren saygın bir Ermeni tüccarın ifadesine dayanarak Tokat nüfusunun 4 bin Türk, 1.350 Ermeni, 5 yüz veya 6 yüz Rum ve yetmiş Yahudi aileden oluştuğunu ifade etmişlerdir (Smith and Dwight, 1834: 43). 1835’li yıllarda Tokat’ı gezen Hamilton ise nüfus konusunda farklı bilgilerin olduğunu, kentte görüştüğü kişilerden birinin 8 bin evden, bir başkasının 8 bin Türk ve 10 bin raja, Ermeni ve Yunanlıdan bahsettiğini söylemiş, ancak nüfusun 20 binden az olduğunu belirtmiştir (Hamilton, 1842: 351). Aynı yıllarda Tokat’ta bulunan Suter ve Brant aynı sayıları vermiş, 5 bini Türk, 1.500’ü Ermeni, 150’si Rum, 50’si Yahudi ve 30’u Roman Katolik olmak üzere kentte 6.730 hane bulunduğunu ifade etmişlerdir (Suter, 1838: 439-440; Brant, 1836: 219). AinsWorth ise 1835-1837 yılları arasında Tokat’ta bulunmuş ve Tokat’ı bir Ermeni kenti olarak nitelemiştir. AinsWorth, diğer seyyahların aksine kentte 2 bin Ermeni, 8 yüz Müslüman evi olmak üzere 2.800 hane bulunduğunu, Müslüman evlerinin nüfuslarının sınırlı olduğunu, Hristiyan hanelerin ise çok nüfuslu olduğunu ve birkaç aileden oluştuğunu belirterek 20 bin nüfusun yaklaşık olarak Tokat kentini temsil ettiğini ileri sürmüştür (AinsWorth, 1842: 17). 1841 yılında yayınlanan ve Tokat’ı kapak fotoğrafı olarak kullanan Saturday Magazine dergisinde ise kentin 1810’lu yıllarda abartılı bir sayı olduğu belirtilerek 100 bin nüfusu barındırdığı ve kentte sayısız ev kalabalığı olduğu belirtilmiştir (Saturday Magazine, 1841: 126). 1854 yılında Tokat’ta bulunan W. Smyth, Tokat’ın nüfusunun 20 bin ile 40 bin arası çeşitlilik gösterdiğini, bunun anlamı olarak gerçek sayının 30 bin olduğunu zikretmiştir. Bu sayının 2 bin ailesi Ermeniler, geri kalanları başta Türkler olmak üzere Anadolu Rumları, Avrupalılar ve sülük ticareti ile uğraşan nişanlı bir İtalyan çift oluşturmaktadır (Smyth, 1854: 155). 1876 yılında Tokat’tan geçen seyyah Burnaby, nüfusun 25 bin olduğunu rivayet etmiştir (Burnaby, 2014: 161). 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Cuinet, Tokat kent nüfusunun 29.980 kişi olduğunu, bunların 17 bin beşyüzünün Türk, 9 bininin Gregoryen Ermeni (1.300’ü Katolik, 150’si Protestan), 750’sinin Rum Ortodoks, 4 yüz Yahudi ve 40 yabancıdan oluştuğunu; hane olarak ise 3.650’si Müslüman, 2.090’ı Ermeni, 150’si Rum, 100’ü Yahudi ve 10’u yabancı olmak üzere 6 bin hanenin bulunduğunu ileri sürmüştür (Cuinet, 1892: 704-706).

Celali isyanlarında sonra önemli ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Tokat'ın nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Anadolu'nun genel bir durgunluk dönemine girdiği 18. yüzyılda bile Tokat nüfusu artmaya devam etmiştir (Genç, 1987: 145-146). Öyle ki 1772 tarihli Tokat şer'iyye sicilinde Tokat'ta 75 mahalle, 1814 tarihli şer'iyye sicilinde 73 mahalle olduğu zikredilmektedir (İşbirli, 1987: 62-63). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ilk sayım 1831 yılında yapılmıştır. Ancak Tokat ve nahiyelerinin erkek nüfusunun 14.090 olduğuna dair tek bir cümle ile geçirilmiştir. 1844-1845 yılında 1851 yılında yapılan sayımda Tokat'ta 3.956 hane olduğu sayılmıştır. Yine 1964 yılında vergi ile mükellef hane sayımında 4.305 hane tespit edilmiştir (Cinlioğlu, 1973: 16, 23-26).

1870 tarihli Sivas vilayeti salnamesinde Tokat'taki erkek nüfusu 25.078'i Müslüman, 5.630'u gayrimüslim olmak üzere 30.708, 1883 Sivas vilayeti salnamesinde 93.521'i Müslüman, 12.108'i gayrimüslim olmak üzere 105.629 olduğu kaydedilmiştir. Müslüman nüfusunda görülen ani artışın sebebi, 1876 yılındaki Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Balkan ve Kafkas göçmenlerinin katılımı ve Tokat'ın Erbaa, Zile ve Niksar'ın katılımıyla bir sancak haline gelmesidir (Keskin, 1999: 37-39). 1901 yılında Fransız konsolosunun verdiği rakamlara göre Sivas vilayetine bağlı Tokat'ın nüfusu 220 bin kişi olarak belirtilmiştir (Kodaman, 1987: 177). 1908 tarihli Sivas Vilayet salnamesinde Tokat sancağının nüfusu 274.555 olarak kaydedilmiştir (Keskin, 1999: 43).

1923 yılında il statüsü kazanan Tokat ilinin 1927'den günümüze kadarki nüfus sayımları şu şekilde gerçekleşmiştir (Çizelge 4.3):

Çizelge 4.3: 1927'den Günümüze Tokat'ın Nüfusu

Yıllar	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam	Şehir Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Payı	Köy Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Payı
1927	48.758	213.864	262.622	18.57	81.43
1935	52.275	247.588	309.863	16.87	83.13
1940	51.756	266.163	317.919	16.28	83.72
1945	60.301	280.448	340.749	17.70	82.30
1950	67.888	321.035	388.923	17.46	82.54
1955	84.434	304.293	388.727	21.72	78.28
1960	99.447	338.143	437.590	22.73	77.27
1965	123.403	371.949	495.352	24.91	75.09
1970	146.623	394.232	540.855	27.11	72.89
1975	175.446	423.720	599.166	29.28	70.72
1980	200.231	424.277	624.071	32.06	67.94
1985	246.126	432.945	679.071	36.24	63.76
1990	308.304	410.947	719.251	42.86	57.14
2000	401.762	426.265	828.027	48.52	51.48
2007	350.914	269.808	620.722	56.53	43.47
2008	346.058	271.100	617.158	56.07	43.93
2009	356.246	268.193	624.439	57.05	42.95
2010	363.944	253.858	617.802	58.90	41.10
2011	358.872	249.427	608.299	58.99	41.01
2012	358.494	255.496	613.990	58.39	41.61
2013	358.155	240.553	598.708	59.82	40.18
2014	370.709	227.211	597.920	61.99	38.01
2015	379.869	214.121	593.990	63.95	36.05
2016	387.205	215.457	602.662	64.24	35.76

Kaynak: TÜİK, 2016.

Çizelge 4.3'de görüldüğü gibi Tokat ilk nüfus sayımlarında Türkiye'nin genelinde olduğu gibi kırsal kesim nüfus oranının kent nüfusuna göre daha baskın olduğu bir kent görünümündedir. Kırsal alan nüfusunda bazı yıllar azalmalar olsa da 2000'li yıllara kadar kent nüfusundan hep fazla olmuştur. Kentsel alan nüfusu ise ilk nüfus sayımından itibaren hep bir artış eğilimi içinde olmuş ama 2007 yılına kadar kırsal alan nüfusun gerisinde kalmıştır. Kentsel alan nüfusu 2007 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nde kırsal alan nüfusunu geçse de büyük bir düşüş yaşadığı gerçeğini de göz ardı edilememektedir. İl nüfusunda yaşanan bu hızlı nüfus düşüşü kent nüfusunda da kendini hissettirmiştir. İl genelinde yaşanan bu büyük düşüşte kamu iktisadi kuruluşlarında yaşanan belirsizlikler (Şeker Fabrikası, Sigara Fabrikası gibi) ve ilde oluşan istihdam sorunu sonrası il dışına yaşanan göçlerin büyük etkisi olmuştur.

Çizelge 4.4: Tokat Kent Merkezi Nüfus Oranları (1927-2016)

Yıllar	Şehir Nüfusu		Köy Nüfusu		Toplam
	Nüfus	Artan Nüfus	Nüfus	Artan Nüfus	
1927	21.890	-	54.734	-	76.624
1935	21.676	-214	61.021	6.287	82.697
1940	21.447	-229	73.743	12.722	95.190
1945	20.078	-1.369	42.665	-31.078	62.743
1950	21.661	4.995	36.884	-11.914	63.545
1955	26.661	4.995	36.884	-11.914	63.545
1960	32.654	5.993	52.107	15.223	84.761
1965	37.368	4.714	56.764	4.660	94.132
1970	44.110	6.742	59.571	2.807	103.681
1975	48.588	4.478	63.888	4.317	112.476
1980	53.612	5.024	66.686	2.798	120.298
1985	60.855	7.243	66.946	260	127.801
1990	83.058	22.203	67.714	768	150.772
1997	99.437	16.399	61.124	-6.590	160.481
2000	113.100	13.643	61.600	-476	174.700
2007	127.988	14888	53.274	-8.326	181.262
2008	124.496	-3.492	52.068	-1206	176.564
2009	129.879	5.383	52.693	625	182.572
2010	136.595	6.716	51.578	-1.115	188.173
2011	132.300	-4.295	50.071	-1.507	182.371
2012	132.437	137	49.788	-283	182.225
2013	133.777	1.340	50.568	780	184.345
2014	137.831	4.054	47.795	-2.773	185.626
2015	142.724	4.893	46.012	-1.783	188.736
2016	148.149	5.425	43.916	-2.096	192.065

Kaynak: TÜİK, 2016.

Çizelge 4.4'e bakıldığında Tokat kent merkezi nüfusuna bakıldığında her ne kadar bazı yıllar sekteye uğrasa da günümüze kadar artarak devam etmiştir. 1940'lı yıllarda nüfus rakamlarının azalmasının sebebi olarak ülkenin savaşa girmemesine rağmen genç nüfusun seferberlik ilan edilerek silahaltına alınması gösterilmektedir. Ayrıca bu dönemde yaşanan nüfus düşüşlerinde bebek ölüm oranlarının yüksek olması, sağlık ve beslenme koşullarının yeterli olmaması yıllık nüfus artış hızının gerilemesine ve şehirden dışarıya yönelik göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ticaret, tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesimlerde geçim sıkıntısı baş göstermiş, bu insanlar başta İstanbul, Ankara, Bursa ve İzmir gibi büyük şehirlere taşınmıştır (Ünal, 2004: 34). Şehir nüfusu 1945'den itibaren bazı tutarsızlıklar olsa da artmış, 1990 yılından sonra ise köy nüfusunu geride bırakmıştır. Şehir merkezine bağlı köylerin ve yeni oluşturulan ilçelerin merkezlerine bağlanması gibi bazı idari eylemler de artış hızında tutarsızlıklara yol açmıştır. Köy nüfusu ise 1990 yılından sonra düzenli bir azalma sürecine girmiştir. Bu tarihlerde şehir merkezinde büyük ve küçük ölçekli sanayi kuruluşlarının sayısında artış olması kent merkezine yönelik göç hareketlerini artırmıştır. Ayrıca 1992 tarihinde

kurulan ve öğrenci sayısı sürekli artış gösteren üniversite de nüfus artış hızını olumlu yönde etkilemiştir (Ünal, 2004: 37).

Çizelge 4.5: Tokat Mahalle Nüfusları 2016

Mahalle Adı	2000	2016	Mahalle Adı	2000	2016
Akdeğirmen	2.063	2.169	Kaleardı	4.447	1.853
Alipaşa	2.517	3.223	Karşıyaka	4.136	13.423
Altıyüzevler	4.762	4.718	Kaşıkcıoğlubagları	575	1.790
Bahçelievler	5.047	6.348	Kemer	436	772
Bedestenlioğlu	1.043	4.306	Küçük Bey Bağı	1.424	1.927
Büyük Bey Bağı	5.048	3.415	Kümbet	3.059	3.373
Camiikebir	2.554	782	Mahmutpaşa	3.504	5.814
Çay	3.374	3.115	Mehmetpaşa	3.307	3.176
Cemalettin	1.815	1.255	Oğulbey	1.798	983
Derbent	1.815	2.416	Örtmeliönü	2.238	1.781
Devegörmez	2.164	4.909	Perakende	1.509	5.057
Doğancıbağları	484	399	Semer kant	2.443	2.100
Doğukent	-	3.529	Seyitnecmettin	1.307	949
Erenler	3.340	2.232	Soğukpınar	4.321	5.032
Esentepe	12.165	14.341	Topçam	4.217	6.285
Geyras	465	370	Topçubağı	1.573	1.811
Gezirlik	1.440	1.170	Yarahmet	999	1.450
Gülbaharhatun	6.666	6.065	Yeni	6.417	6.929
Güneşli	1.762	1.554	Yeniyurt	1.040	2.787
Hocaahmet	1.667	1.635	Yeşilırmak	7.483	11.544
Kabe-i Mescid	1.052	837	Yeşilova	538	527

Kaynak: TÜİK, 2016; Ünal, 2004: 43.

Çizelge 4.5'e bakıldığında Tokat kentinde 2000-2016 yılları arası mahalle nüfuslarında birçok mahallede çok büyük değişikliklerin olmadığı görülmektedir. Eskiden bağlık alanlar olarak kullanılan bazı mahallelerin günümüzde nüfusunun hızla arttığı, imara yeni açılan bazı bağlık alanların ise düşük gelirli ailelerden yüksek gelirli ailelere geçiş sürecine girdiği ve buna bağlı olarak nüfuslarının azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak günümüzden 30 yıl öncesine kadar bağlarla kaplı olan Esentepe, Topçam, Karşıyaka, Kaşıkcıbağları, Küçük Bey Bağı, Bahçelievler mahallelerinin nüfusları artarken, imara yeni açılan Büyük Bey Bağı, Güneşli gibi mahallelerin ise soylulaştırılarak nüfusunun azaldığı gözlenmiştir.

4.1.3. Geçmişten Günümüze Tokat'ın Sosyo-Ekonomik ve Mekânsal Yapısı

Bu başlık altında geçmişten günümüze Tokat kentinin sosyo-ekonomik ve mekânsal yapısı, ilk kurulduğu zamandan 19. yüzyıl sonuna kadarki dönem ve 19. yüzyıldan 1980 yılına kadarki dönem ve 1980'den günümüze kadarki dönem olmak üzere üç başlık altından incelenmiştir. Tokat ile ilgili Osmanlı Devleti döneminde

birçok kaynak bulunmasına rağmen Cumhuriyet'ten sonraki dönemde Tokat ile ilgili fazla kaynak bulunamamış ve bu yüzden yüzyüze yapılan görüşmelerden de faydalanarak Tokat'ın sosyo-ekonomik ve mekânsal yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4.1.3.1. Tokat'ın İlk Kurulduğu Zamandan 19. Yüzyıla Kadar Süregelen Dönem

Eski çağlara kadar uzanan tarihinde Tokat'ın ilk yerleşim yerinin önceki başlıklarda da belirtildiği gibi kentin 9. km doğusunda yer alan Komana Pontika adını taşıyan köy olduğu kabul edilmektedir. Bu bölge için ünlü coğrafyacı, tarihçi ve filozof olan Strabon “Asia'nın ortasından gelen mühim bir ticaret yolu üzerindedir” demektedir (Strabon, 1969: 559). Pers İmparatorluğu'nun ünlü Kral Yolu, Ankara'dan sonra Tavion (Büyük Nefesköy), Komana Pontica, Sebasteia (Sivas) üzerinden Melitene (Malatya) ve oradan da doğuya doğru devam ettiği görülmektedir. M.Ö. 100'lü yıllarda Doğu'da üretilen ticaret eşyaları Fırat'tan Kayseri-Mazaka'yı geçer, büyük Yunan-Roma yoluyla Ephesos'a ve kısmen de Sebasteia, Komana ve Laodicia (Ladik) yoluyla Amisos'a (Samsun) sevk edilirdi (Şimşirgil, 1995: 187).

Texier (2002: 166), Hristiyanlığın Anadolu'da yayılmaya başladığı dönemlerde putperestlerle Hristiyanlar arasında yaşanan kanlı çatışmalardan sonra Komana'yı terk eden Hristiyanlar bugünkü Tokat Kalesi'nin bulunduğu tepenin bulunduğu bölgede Tokat kentini kurduklarını ileri sürmüştü. Tokat kentinin kurulduğu tarihten itibaren Komana Pontika'nın ticarete oynadığı rolü artık bu bölge üstlenmeye başlamıştır (Harita 4.1). Bölgenin, iç bölgeleri Güney Karadeniz'e bağlayan yolları barındırması nedeniyle sahip olduğu jeopolitik fonksiyonu ve engebeli arazi yapısı içerisinde Yeşilirmak, Kelkit ve Çekerek suyu gibi nehirlerin bereketlendirdiği ovaları barındırması bu bölgenin tarih boyunca önemli yerleşim alanlarından biri olmasını sağlamıştır (Şimşirgil, 1990: 259).

The map illustrates the historical Silk Road routes in the Tokat region. Key locations and features include:

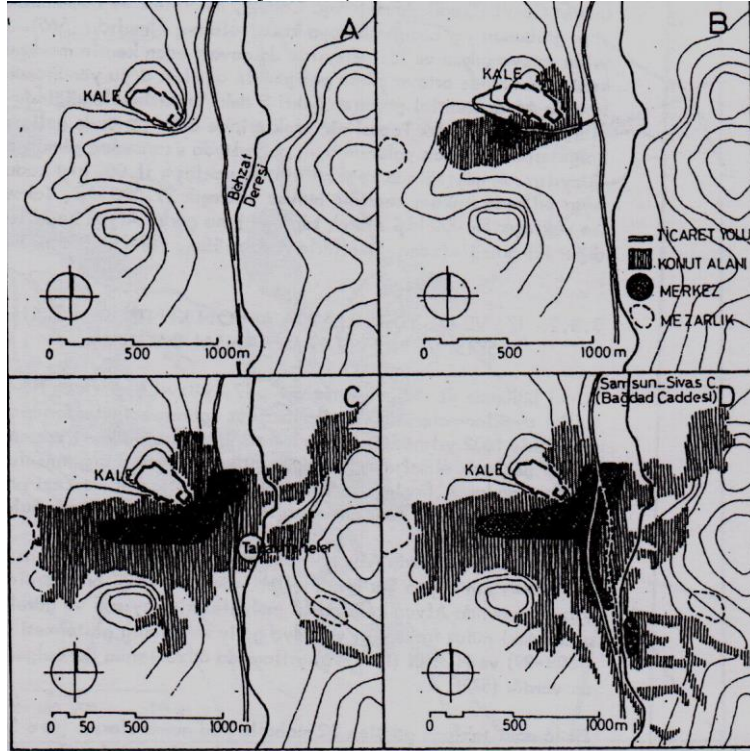
- Cities and Towns:** Amasya, Erbaa (Hırtaçlı), Zile, Turhal, Dazıya han, Gümenek, Tahazzımuna, TOKAT, Pazar, İbibe han, Tahtuba han, Artova, Tapigga, and Sivas.
- Roads and Routes:**
 - Kral yolu** (Royal Road): A major route running from the north towards the south.
 - Derbent boğazi** (Derbent Pass): A crucial mountain pass connecting the north and south.
 - Yol** (Road): Various routes connecting different parts of the region.
- Legend:**
 - Yol** (Road): Solid line
 - Yolun kenarı** (Roadside): Dashed line
 - Yolun ortası** (Middle of road): Dotted line
 - Yolun başı** (Head of road): Line with a dot
 - Yolun sonu** (End of road): Line with a cross
 - Yolun ortası** (Middle of road): Dotted line
 - Yolun başı** (Head of road): Line with a dot
 - Yolun sonu** (End of road): Line with a cross
 - Yolun ortası** (Middle of road): Dotted line
 - Yolun başı** (Head of road): Line with a dot
 - Yolun sonu** (End of road): Line with a cross
- Scale:** 1/100,000
- North Arrow:** Points towards the top right of the map.

Ortaçağ döneminde Tokat'ın mekânsal yapısını ve kent ekonomisini sınır kenti özelliği belirlemiştir. Roma İmparatorluğu döneminde, sonra da Selçuklu döneminde Tokat bin yıldan fazla sınır kenti olarak varlığını sürdürmüştür. Kentin savunmasını kolaylaştıran bir kale içerisinde tüm yaşamın devam ettiği yapı daha sonra ticaret ağlarının kesişme noktasındaki konumu ile birlikte mekânsal yapısını etkileyen bir işlevsel farklılaşmasına yol açmıştır (Aktüre, 1981: 143).⁶³

⁶³ Tokat kenti Bizans döneminden itibaren bir açık kent özelliği göstermektedir. Bu kent yapısı, içinde önemli bir yerleşmeyi barındırmayan kalenin hemen yanında başlayan Türk yapılaşması olarak izah edilmektedir. Tokat kenti Türk öncesi kale mevcudiyetinin olduğu, Danişmendliler Dönemi'nden itibaren sınırlı da olsa kale içinde yönetim fonksiyonlarının yanı sıra bir mahallenin varlığının olduğu, Ulu Cami civarında ticari işlevlerin bulunduğu bir yapı sergilese de kale savunma işlevini sürdürmekte olduğu açık bir kent özelliği göstermektedir. Kentsel işlevler ve ticaret bakımından ağırlıklı kesim kale dışındaki alanlarda gerçekleşmektedir (Aksulu, 1994: 20). Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, 2006; Özgen, 2008: 148.

4.1). Selçuklular döneminde kent yapılanma bakımından Anadolu'nun önde gelen altı büyük kentinden biri olmuştur (Şahin ve Emecen, 1988: 287). Kentteki yapıların yapılış tarihleri ve yerleri incelendiğinde 13. yüzyılda kentte eğitim ve ticaret işlevlerinin oldukça geliştiği anlaşılabilmektedir (Aktüre, 1975: 112). Kalenin bulunduğu tepenin batı yamaçları dik olduğundan dolayı yerleşmeye çok elverişli olmadığı görülmüştür (Ünal, 2004: 56).

Çizim 4.1: Tokat'ın Tarihsel Gelişimi (A-VI. Yüzyıl; B-XII-XIV. Yüzyıl; C-XVII. Yüzyıl; D-XIX. Yüzyıl sonu)

Kaynak: Aktüre, 1981: 186.

Tokat, Selçuklular döneminde Anadolu'yu kuzey-güney ve doğu-batı güzergâhında kat eden iki uluslararası ticaret ağının kavşak noktasında bulunuyordu. Bu yollardan ilki Antalya'dan başlayan Konya-Aksaray-Kayseri-Sivas-Tokat-Erzincan-Erzurum güzergâhı üzerinden İran ve Doğu Türkistan'a uzanan kervan yolu, diğeri ise Irak'tan başlayarak güney-kuzey istikametinde uzanan ve Tokat üzerinden geçerek Samsun-Sinop limanlarından Anadolu'yu Kırım'a bağlayan kervan yoludur (Açıkel, 2012: 221). Bu iki uluslararası ticaret yolu ile Anadolu toprakları sanki dört parçaya bölünmüş bir vaziyetteydi ve Tokat bu dört yolun orta noktasıydı (Şimşirgil, 1990: 259-260). Bu dönemde Tokat ve çevresinde faal ticaret yollarının etkisiyle kervanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik on bir han ve kervansaray imar edilmiştir. Bu

dönemde kent doğu-batı güzergâhında uzanan bir ana yol (Sulusokak) çevresinde gelişim göstermiştir. Yerleşim yerleri yolun kuzeyinde kalenin güneye bakan yamaçlarında yer almaktaydı. Kalenin de girişi bu yöndedir. Bölgeye ilk yerleşildiğinde güneşten yararlanmaya, hâkim kuzey rüzgârlarından ve rüzgârla itilen yağmurdan korunmaya önem verildiği görülmektedir ve kayalık bir zemine yerleşilmesiyle depreme karşı bir güvenlik sağlanmak amaçlanmıştır (Aksulu ve Kuntay, 2013: 37).

Selçuklular döneminde 12. ve 13. yüzyıllarda ticaret bakımından altı büyük kent içinde bulunan Tokat, 1243 yılında İlhanlı baskısına maruz kalmasına rağmen İlhanlı egemenliğinin sonuna kadar gelişmesini sürdürmüştür (Özgen, 2008: 144). 14. yüzyılda Osmanlı egemenliğine giren Tokat diğer dönemlerle aynı şekilde kuzey-güney ve doğu-batı güzergâhındaki ticaret ağının kesişme noktasında transit ticaret mallarının sergilendiği bir pazar konumundaydı. Bu dönemde Tokat'ta yirmi bir çarşı, bir bedesten ve yirmi altı han bulunmaktaydı (Açıkel, 2012: 221). Kentin yerleştiği bölge 15. yüzyılda önceki dönemlerin yerleşme sınırının çok dışına taşmış konumdaydı. Güneye doğru olan gelişme ise bu dönemde topoğrafik engellerden dolayı sınırlı olmuştur (Aktüre, 1975: 112). Selçuklular döneminde kentin ana yolu yine doğu-batı güzergâhında uzanan Sulusokak olmuştur. Kente hizmet eden büyük cami, Ulu cami ve bir hamam (Mustafa Paşa Hamamı) ana yol ile evler arasındadır. Anayol üzerinde yer alan donatılar batıdan doğuya doğru Deveci Hanı, Yağı Basan Medresesi, medresenin kuzeyinde Sipahi Pazarı, çevresinde hanlar (günümüzde yıkılmış), Bedesten, güneyde Haç Dağı eteğinde Hisariye Medresesi, Kalhaneler ve Behzat Deresi aşıldıktan sonra Dabakhane bulunmaktadır (Aksulu ve Kuntay, 2013: 38). 15. ve 16. yüzyılda kentte bazı mahalleler önemli ölçüde nüfus kaybetmiş veya tamamen boşaltılmıştır. Buna en büyük sebep ise kentte 1415 ve 1498 yıllarında meydana gelen depremler olmuştur (Ünal, 2004: 57).

Osmanlı egemenliğine girdikten sonra Tokat yükselme döneminde de bölgenin tarım ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur. 17. yüzyılda da Tokat transit ticaret merkezi konumunu korumuştur (Özgen, 2008: 144). Bu dönemde Tokat kentinin ticarete sahip olduğu bu merkezi konum dışarıdan göç almasına ve daha da büyümesine vesile olmuştur. 18. yüzyılda Anadolu'yu İran'a bağlayan yollar içinde Tokat-Erzurum yolunun daha güvenli olması ve özellikle İzmir ile bağlantı kurma olanağı vermesi ile en canlı yol haline gelmiştir (Özdağ, 2009: 10). Tokat, bu dönemde doğunun en büyük

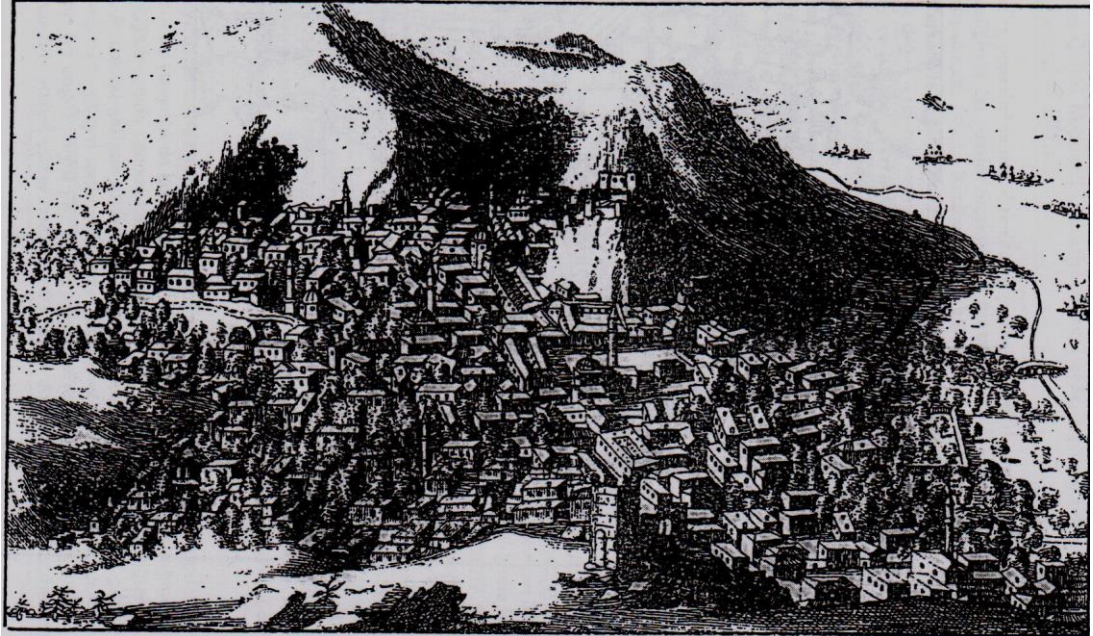
geçiş ve uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir. Burası sürekli kervan geliş gidişleri nedeniyle Anadolu'nun en zengin kentlerinden biri olmuştur (Aybet, 2010: 552).

Bu dönemlerde Tokat ile ilgili bilgilere seyyahların seyahatnamelerinden de ulaşabilmekteyiz. 1657 yılında eski kervan yolunu izleyerek Tokat üzerinden İsfahan'a giden Tavernier Tokat ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır (Tavernier, 2010: 52-53): “Tokat, yüksek bir dağın eteğinde kurulmuş, kentin tam ortasında bulunan büyük bir kayanın (tepesinde bir garnizonu barındıran güçlü bir hisar var) çevresinde uzanan oldukça büyük bir kent... Son olarak, Tokat'ın en ilginç yanı, bu kentin Doğu'nun en büyük kavşak noktalarından biri olması ve buraya sürekli olarak İran'dan, Diyarbakır'dan, Bağdat'tan, İstanbul'dan, İzmir'den, Sinop'tan başka yerlerden kervanlar gelmesi...” Bir diğer seyyah Tournefort ise Tokat'ı “Küçük Asya'nın ticaretinin merkezi” olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Tournefort, 2013: 223). Seyyah Simeon ise meşhur bir ticaret kenti olarak ifade ettiği Tokat'ın en faal ticaret merkezi olduğunu ve her taraftan buraya kervanların geldiğini nakletmiştir. Kayseri'den, Ankara'dan, İzmir'den, Erzurum'dan, Diyarbakır'dan ve Musul'dan kervanların sürekli olarak bu bölgeye mallar getirip mallar götürdüğünü belirtmiştir (Andreasyan, 2013: 212-213). Ayrıca Morier (1816: 337), Tancoigne (1820: 33), Childs (1917: 111), Anderson (1903: 67), Kinneir (1818: 556), Sauveboeuf (1782: 210), Smith ve Dwight (1834: 42-43), Fletcher (1850: 98-99), Suter (1838: 440), Aleppo (1836: 440), AinsWorth (1842: 17), Porter (1822: 702) Sestini (1782: 54), Premier (1819: 42-44) ve Cuinet (1892: 713,721) gibi birçok seyyah Tokat'ın sahip olduğu ticaret ağına, her türlü ürünün rahatça ve bolca bulunduğu çarşılarla, bakır, ipek ve dokumacılık alanındaki üstünlüğüne seyahatnamelerinde yer vermişlerdir.

1455-1485 yılları arası kentte en fazla sanatkâr dokumacılık, dericilik, bakırcılık sektörlerinde çalışmaktaydı. Bölgede üretilen pamuğun yanı sıra Batı Anadolu ve Adana civarlarından kente getirilen pamuk işlendikten sonra piyasaya sürülmekteydi. 1574'de Tokat boyahanesinin de gelirleri önemli boyuttaydı (Açıkel, 2012: 221). Osmanlı kentlerinde iktisadi hayatın temelini oluşturan tekstil (dokumacılık, pamuklu dokuma, bez, çul, keçe, yünlü ve ipekli kumaş imalatı, kadifecilik, kuşakcılık, takkecilik, terzilik ile kumaş boyacılığı ve süslemeciliği), dericilik, muhtelif alet ve eşya imalatı ve gıda mamulleri ile ilgili iş kolları Tokat'ta önemli bir yer işgal etmekteydi (Şahin ve Emecen, 1988: 295). İncalcık (1981: 4, 41), 15. yüzyılın sonlarında Tokat'ta

büyük boyahanelerin olduğunu, pamuklu el sanayinin geliştiğini belirtmiş, 15. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılda da kuzey bölgesinin pamuklu ihtiyacını karşılayan temel üretim bölgesi olmayı sürdürdüğünü belirtmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda kentin ekonomisinin kalbinin attığı yer olan Sulusokak'ta bakırcıların yer alması bakırcılığın kent ekonomisindeki yerini kanıtlamaktadır (Aktüre, 1981: 151). 18. yüzyılda bakır eşya üretimi (özellikle mutfak eşyası) en büyük ticaret kaynağı olmuştur (Aktüre, 1981: 58). Bu bakımdan Tokat'ta bulunan kalhaneler ön plana çıkmıştır. Keban bölgesinden çıkarılarak Tokat'a getirilen bakırlar bu bölgede işlenmiş ve karayolu ile Samsun limanından İstanbul'a gönderilmiştir. Bu ticaret Tokat'ı 19. yüzyıl sonuna kadar ticarete önemini korumasını sağlamıştır (Özdağ, 2009: 7). 17. ve 18. yüzyılda kentte zanaatların çok büyük gelişme gösterdiği 1772 yılındaki Şer'iye Sicil kayıtlarındaki verilerden anlaşılmaktadır. Buna göre kentte 46 çeşit esnaf bulunmaktadır (Asarkaya, 1950: 91). Bu dönemlerde ticaretin genel itibarıyla Müslümanların elinde olduğu, Ermenilerin ise daha çok büyük transit ticaretle ilgilenmekte olduğu görülmektedir (Aktüre, 1981: 64). Sulusokak gibi "merkezileşmiş ticaret alanlarının" ön plana çıktığı diğer bir yer ise Meydan bölgesidir. "Köylü Pazarı" olarak da anılan bu bölge daha çok gıda maddelerinin getirilip satıldığı bir çarşı görünümündedir (Özgen, 2008: 148).

Resim 4.4: Tournefort'un Tokat Gravürü (18. Yüzyıl Başlarında Tokat Kenti)

Kaynak: Aktüre, 1981: 148.

Tournefort'un gravüründe görüldüğü (Resim 4.4) gibi kent, kalenin altında doğu-batı yönünde gelişmiş, Behzat ırmağını takip eden güney-kuzey hattı bu dönemde

yapılaşmamıştır. Gravürde kale altı olarak tabir edilen kısımdaki kent merkezi çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Gravürde hanlar ve büyük çarşı meydanını betimlemiştir (Özgen, 2008: 148).

Tokat, 18. yüzyıl sonundan 19. yüzyıl sonuna kadar sahip olduğu büyük ticaret kenti hüviyetini muhafaza etmiştir. Bu dönemde kent merkezi kalenin güney eteklerinde yer alan Sulusokak bölgesine kaymış ve Selçuklular dönemindeki merkezi de içine katarak büyük bir alan kaplamıştır. Osmanlı döneminde yapılan ve bugüne kadar gelebilen yapıların bu sokakta yoğunlaştığı dikkat çekmektedir (Aktüre, 1975: 114). Sulusokak bölgesi ticari mekânların ve en etkin faaliyetlerinin sürdürüldüğü alan olmuştur. Bedesten, Taşhan ve irili ufaklı birçok handa da ticari faaliyetler yürütülmüştür (Beşirli, 2005: 392). 18. yüzyılda kent, askeri açıdan da önemli bir yer olmuştur. 1726 tarihinde doğu seferleri nedeniyle Tokat, askeri toplanma merkezi olmuştur. Kentin giriş noktasında kışlalar kurulmuştur. İlk kışlanın yeri adından da anlaşılacağı gibi Derbent Boğazı girişinde Erenler Mahallesi'ndedir (Aksulu ve Işıklı, 2013: 40).

4.1.3.2. 19. Yüzyıldan 1980 Yılına Kadar Süregelen Dönem

19. yüzyıl başlarında Osmanlı ekonomisi geleneksel yapısını sürdürmekteydi. Sanayi öncesi kentlerin temel özelliklerine sahip olan Tokat'ta iç ve dış ticaret devletin denetim ve gözetiminde belirli kurallar çerçevesinde yapılmakta, esnaf loncaları aracılığıyla üretim ve tüketim yapılmaktaydı. Avrupa devletlerine tanınan ticaret kolaylıklarındaki denge düzeni 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı aleyhine bozulmuştu. Bu dönemde klasik ticaret yollarının değişmeye başlamasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nden Batılı devletlerin ithal ettikleri ürünler de eskisi kadar rağbet görmemekteydi. Hint ve İran pazarlarını ele geçiren Batılı tüccarlar deniz yoluyla ihtiyaçlarını çok rahat sağlıyordu ve Osmanlıdaki tüccarların bununla rekabet edebilmesi mümkün değildi. Osmanlı Devleti gayrimüslim tüccarların elde ettiği kolaylıkları Müslüman kesimlere sunamadığı için Müslüman kesimde güçlü bir tüccar sınıfı oluşamamıştır. Bu dönemde Avrupa ticaretiyle rekabet edebilmesi için gayrimüslim tüccarlara yeni imkânlar verilmiş, ancak bu önlemlere karşın dış ticarete gayrimüslim tüccarlar da İngiltere ve Rusya gibi devletlerin tüccarlarıyla Osmanlı üreticisi arasında aracılık yapmaktan öteye pek gidememiştir. Bu dönemde Müslüman

tüccarlar tamamen iç ticaretle uğraşmış ve gittikçe esnaflaşmıştır (Çadircı, 2013: 6-7). Önceki dönemlerde iyi durumda bulunan dokumacılık, araç-gereç yapımı, dericilik gibi sanayi kolları 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek çökmeye başlamış, Tokat'ta işyerlerinin sayısı her geçen yıl azalmaya başlamıştır (Çadircı, 2013: 325).

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bakırcılığın hammaddesi olan yarı işlenmiş bakırın deniz yoluyla bölge dışına gönderilmeye başlanması bakır üretiminde hammadde sıkıntısına neden olmuş ve kentteki temel üretim kollarından biri olan bakırcılığın çöküşüne yol açmıştır (Aktüre, 1981: 59). Samsun limanından hammadde ve tarım ürünlerinin dış pazarlara sunulması bu bölgede yoğun bir ticaret eyleminin oluşmasına sahne olmuş ve Tokat bu dönemde ticaretteki üstünlüğünü Samsun'a kaptırmıştır. 17. ve 18. yüzyılda köy görünümündeki Samsun hızla gelişmiş ve nüfusu artmıştır. 19. yüzyılda 11 bin nüfusa ulaşan Samsun, Rum ve Ermeni tüccarları kendine çekmiştir. Bu dönemde kentteki mal üretimi çöken, bölgelerarası ticarete önemini kaybeden ve 1846 yılında kara gümrüğü kaldırılan Tokat nüfus açısından durağan bir seyir izlemiştir (Aktüre, 1981: 77).

Tokat'ta 19. yüzyılın ilk yarısından sonra nüfus her ne kadar aynı yüzyılın sonunda az da olsa artış gösterse de gelenlerin genellikle Müslüman Türklerden olduğu ve bunların çoğunluğunun tüketim olanakları çok fazla olmayan dar gelirli ailelerden olduğu görülmektedir (Aktüre, 1981: 161-162). Kentte nüfusun geçmişten beri önemli bir bölümünü oluşturan gayrimüslimlerin (özellikle Ermenilerin) Samsun ve İstanbul başta olmak üzere başka kentlere göç ettikleri anlaşılmaktadır. Kentte kalan ve bu döneme kadar çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşan Müslüman nüfus ile ticareti canlı tutmak mümkün olmamıştır (Barış, 1987: 54). Bunun en iyi göstergesi 1827 yılında esnaf ve zanaatkârların çalıştığı işyeri 1.478 iken bu sayı 1886-87 yıllarında 1.300'e kadar düşmüştür (Aktüre, 1981: 162). Kent ticari anlamda taşıdığı bölgelerarası ticaret merkezi niteliğini Samsun'a kaptırmasıyla gümrük vergisi gelirlerinden de mahrum kalmış ve bu durum kentin refahında gerilemeye yol açmıştır.

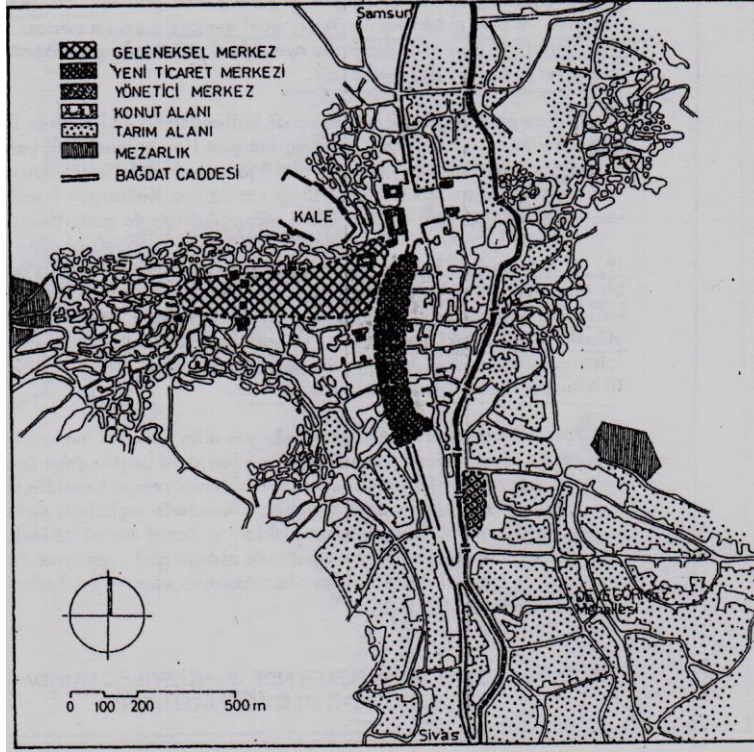
1851 yılında yapılan sayımda 72 mahallede bulunan 3.956 hanenin 2.271'i Müslüman, 1.647'si Hristiyan ve 38'i Yahudilerin oturduğu haneler olduğu görülmektedir (Cinlioğlu, 1973: 23-26). Mahalle yapılarına bakıldığında etnik bir ayrışmanın çok belirgin olmadığı, Müslümanlarla Ermenilerin genelde bir arada

bulundukları, mahallelerin küçük bir bölümünde etnik bir ayrışmanın olduğu görülmektedir. Kentin ekonomisinin kalbi olan Sulusokak mahallesinde yer alan zanaatkarların ve tüccarların çoğunun Ermeni olduğu görülmektedir. Genelde kentte çoğu Osmanlı kentinde olduğu gibi mahalle isimleri, mahallede bulunan işyerlerinde halkın ne ile uğraştıklarını gösterecek şekilde konulmuştur (Aktüre, 1981: 159). Eski Dabakhane, İplikpazarı, Keçeciler, Sabunhane, Yeni Dabakhane gibi mahalleler buna örneklerdendir.

19. yüzyılın sonlarında kentte ortaya çıkan bir diğer olgu ise hızlı bir yol yapım sürecidir. Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik yapının genel değişim sürecinin bir şartı olarak dış etmenlerle ortaya çıkan bu olgu, bölgede yetişen tarım ürünlerinin Avrupa pazarlarına daha kolay bir şekilde aktarılmasını sağlamak için bölgedeki karayolu ağının⁶⁴ “şose” tipi düzgün bir yapıya kavuşturulmasını hedeflemiştir (Aktüre, 1981: 162). Burnaby, bir mühendisin kendisine rivayet ettiğine göre Tokat'ın bu dönemki nüfusunun 25 bin olduğu ve nüfusun 8 bini yılda dört gün yolun yapımında çalışması gereken erkeklerden oluştuğunu belirtmiştir (Burnaby, 2014: 161). Samsun-Bağdat yolu olarak da anılan bu yolun tamamlanması Alman ve Fransız hükümetleri tarafından da istenmiş hatta bu yolun etütleri bir Fransız heyetine yaptırılmıştır. 1886 yılında Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa'nın yaptırdığı yol tamamlandıktan sonra yolun geçtiği cadde bir dönem Bağdat Caddesi diye anılmıştır (Cinlioğlu, 1973: 34). Bu yol yapılması için Tokat'ın ortasında bazı yapılar yıkılarak kuzey-güney güzergâhında yapılmıştır. Ticari merkezin yakın çevresinde ve doğu-batı güzergâhında bulunan konut alanları giderek kuzeye ve güneye gelişim göstermeye başlamıştır (Ünal, 2004: 58).

⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde İstanbul'u, Anadolu ve Anadolu üzerinden Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Kutsal Topraklar ve Mısır'a bağlayan üç ana yol bulunuyordu. Bu yollarda yine Sağ Kol Güzergâhı, Orta Kol Güzergâhı ve Sol Kol Güzergâhı şeklinde üç ayrı kola ayrılıyordu. Orta Kol Güzergâhı, İstanbul, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük güzergâhını takip ederek Bağdat ve Basra'ya ulaşan ve en işlek olan yoldu (Çetin, 2013: 147).

Çizim 4.2: 19. Yüzyıl Sonunda Tokat Kentinde Arazi Kullanımı ve İşlevsel Alanlar

Kaynak: Aktüre, 1981: 164.

19. yüzyılda kent merkezinin bir kısmı sık ve yüksek yoğunlukta, bir kısmı ise bahçeler içerisinde dağılmış halde bulunan seyrek ve dağınık konut dokusundan meydana gelmektedir. Yeni yol yapılması ile birlikte batı-doğu yönündeki tarihi yol ağı önemini kaybetse de Sulusokak önemini korumuştur (Çizim 4.2). Ancak tarihi merkezde bulunan ticaret merkezi yeni yolda gelişmeye başlamıştır (Aksulu ve Kuntay, 2013: 40). Bu durum kentte ikili bir yapı meydana getirmiştir. Bu yapının bir tarafında eski merkezin odak noktası Bedesten ve etrafındaki hanlar iken, diğer tarafta yeni gelişen bölgelerarası yol ve onun yakınında yer alan yönetici merkezi yer almaktadır. Aynı ikili yapı konut alanlarında da ortaya çıkmış ve bir tarafta 18. yüzyıl sonundaki yerleşme sınırları içinde bulunan sık ve yüksek yoğunluklu konut alanları, diğer tarafta da bu alanın güneyinde bulunan bahçeler içine dağılmış dağınık ve seyrek konut alanları yer almıştır. Bu iki konut dokusu birbirinden önemli farklılıklar gösteren iki kesimden oluşmaktadır (Aktüre, 1981: 163). Kentte bu dönemde küçük ölçekli de olsa sosyal hareketliliğin mekânsal düzlemde başladığı görülmüştür. Eski konut dokusu içinde zenginlerin boşalttıkları konutların daha alt tabakalardaki kesimler tarafından doldurulduğu görülmüştür. Bu dönemde zengin kesimin Devegörmez Mahallesi gibi

farklı nitelik gösteren az yoğun konut dokusu olan burjuva mahallesi oluşturduğu görülmüştür (Aktüre, 1981: 179).

Yeni yol (Bağdat Caddesi) yapıldıktan sonra kent yapısı şu şekilde olmuştur (Aksulu ve Kuntay, 2013: 40):

İlk kent kitaplığının yer aldığı (1884) eski yol ile yeni yolun kesişme noktasında yer alan Ali Paşa Cami ile Meydan Cami arasında kırsal alanla ilgili ticaret yapanlar ve küçük sanatlar yer almaktadır. Güney girişinde Hükümet Binası (1902), Mahkeme Binası (1829), han ve Behzat Cami bulunmaktadır. Behzat Cami ile Ali Paşa Cami arasında dış pazarlardan gelmiş maddeler Behzat Çarşısı'nda satılmaktadır. Eski ana yol Sulusokak'ta ise bakırcılar, bıçakçılar, setenciler, basmacılar yer almaktadır. Kent merkezi dışında ise, kuzey-batıda askeri kışla, doğuda Dabakhane, güneyde Sivas yolu girişinde Kalhane (bakır sanayinin Sulusokak'ta olan üretimi, Fransızların önerisiyle terk edilmiş, Sivas yolunda eski Sanat Okulu yerine taşınmıştır) yer almaktadır.

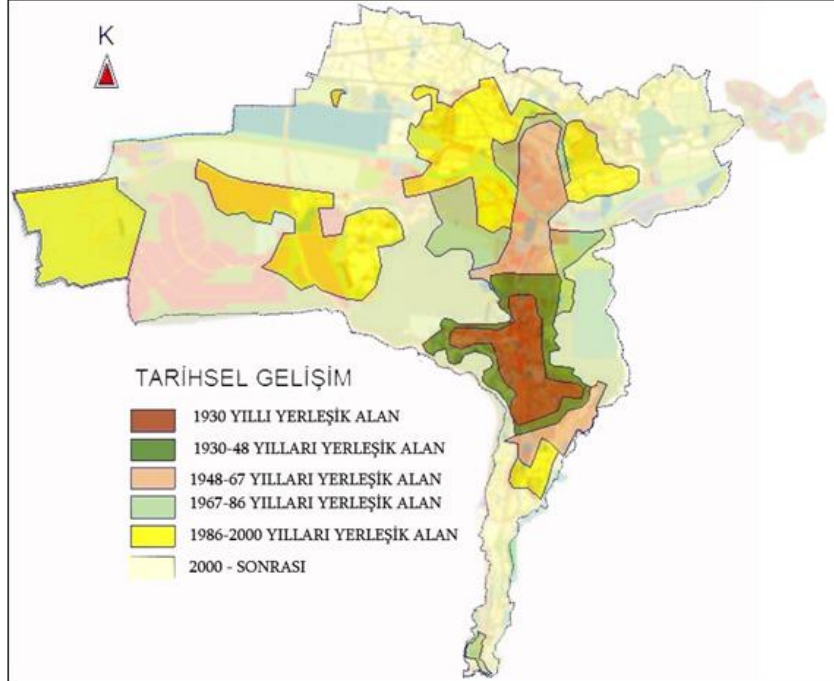
Kentte 1914 yılında meydana gelen yangın yeni yol üzerinde gelişen ve çoğu Ermenilere ve Rumlara ait olan ticarethaneleri yok etmiştir (Cinlioğlu, 1973: 60). Bu yangının bugünkü kent merkezinin oluşmasına yardımcı olduğu dile getirilir (Aksulu ve Kuntay, 2013: 41). Bağdat yolunun açılması (daha sonraki dönemde Gazi Osman Paşa Bulvarı adını alacak) kentin konut alanlarının gelişimini de etkilemiştir. Açılan cadde boyunca verimli tarım alanları üzerinde gelişen yeni mahallelerde konut yoğunluğunun ilk zamanlarda düşük tutulduğu görülmüştür. Genellikle cadde üzeri yapılan evler bahçeli olarak yatay düzlemde yapılaşmıştır (Barış, 1987: 80).

1950 yılına kadar yavaş seyreden nüfus artışı Tokat'ın küçük bir Anadolu kenti olmasına yol açmıştır. Sadece 400 hektarlık bir yer kaplayan kent alan üzerinde fazla yaygınlaşmamıştır. Tuncel (2012: 226) bu dönemde Tokat kentinin alana dağılmasını şu şekilde anlatmaktadır:

... alan içinde elli bir mahalleye dağılmış vaziyette 3.900 eve sahipti. Tokat'ın eski mahalleleri, şehrin batısında 750 m. yükseklikteki Hisar tepesinde bulunan tarihî kalenin (Dokeia Kalesi) doğu ve güney eteklerinde yarım ay şeklinde uzanıyor, dar sokaklı ve eğimli olan bu kesimden (Câmi-i Kebîr mahallesi) başlayan şehir ortasındaki Cumhuriyet Meydanı'na kadar iniyor, bu meydanın yakınından geçen ve şehre girmeden önce yukarı kesimindeki adı Kızılınış deresi olan Behzat deresinin (güney-kuzey doğrultusunda akan bu dere, o dönemdeki küçük şehrin 4,5 km. kuzeyinden geçen, fakat günümüzde kuzeye doğru büyüyen şehrin içinde kalan Yeşilirmak'a karışır) sağ yakasına da (doğu kıyısı) geçiyor, derenin bu yakasındaki Gijgij dağı eteklerindeki mahallelerle (Tabakhane mahallesi gibi) devam ediyordu. Behzat deresinin akış istikametinde dar bir vadi içinde güney-kuzey doğrultusunda uzanan şehir güneyde gevşek dokulu bir mahalle olan Devegörmez mahallesinden başlıyor, kuzeyde en fazla o dönemdeki ortaokul (günümüzde Gazi Osman Paşa Lisesi) civarına kadar uzanıyordu. Bundan daha kuzeydeki alanlarda stadyum, eski meteoroloji binası, vali konağı gibi (sonraki dönemlerde bir süre çocuk yuvası olarak kullanılan bina) kamuya ait birkaç bina arasında sonraki yıllarda dolacak olan boşluklar bırakmak suretiyle Yeşilirmak (bu kesimde halkın verdiği isimle Tozanlı çayı) üzerindeki tarihî köprüye doğru uzanıyordu; fakat henüz Yeşilirmak'ın kuzeyine geçmiyordu.

Kentin yeni oluşan dokusu 1939 ve 1943 (Erbaa depremi) yıllarında yine depremlerle sarsılmış ve tahrip olmuştur. Bu doğal afetler Tokat'ın gelişmesine sekte vursa da kentin gelişmesini engelleyen faktörlerden biri de Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Anadolu kentlerinin gelişmesinde büyük öneme sahip olan demiryolu şebekesinin Sivas-Samsun hattının Tokat'tan geçirilmeyip 45 km. uzaklıktaki Turhal ilçesinden geçirilmesi olmuştur (Tuncel, 2012: 227). Kentte asıl değişime yol açan unsur 1950'li yıllara kadar durağan bir yapı gösteren kentleşmenin hız kazanması olmuştur. Tarihsel gelişim içerisinde kale ve çevresinde yerleşen kent nüfusunun artmasıyla birlikte oluşan ihtiyacının ve diğer beklentilerin karşılanması için bu düşük yoğunluklu alanlar yüksek yoğunluklu yapılaşmalara maruz kalmıştır. Bu doğrultuda kuzey-güney güzergâhındaki değerli tarım alanlarının yerleşime açılması ve kent dokusunda sıklaşarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu gelişmeler kentin ana ekseninde değişmelere yol açmıştır. Kentin eskiden beri prestij eksenini durumunda olan batı-doğu doğrultulu Sulusokak önemini kaybetmiş ve bu dönemden itibaren güney-kuzey eksenini prestij eksenine durumuna geçmiştir (Harita 4.2). Bu da güney-kuzey doğrultulu ana cadde 1960'lı yılların başına kadar güney-kuzey doğrultulu olan, ancak aslında kavisli bir şekilde Saathane Meydanı ile Gökmedrese'nin yakınına kadar uzanan Behzat caddesi ile temsil ediliyordu (Tuncel, 2012: 227).

Harita 4.2: 1930'dan Günümüze Tokat Yerleşik Alanlarının Tarihsel Gelişimi

Kaynak: Tokat Belediyesi.

Kent ile ilgili ilk imar çalışmalarının 1934 yılında başladığı görülmektedir.⁶⁵ Ancak bu yıl yapılan plan kentin mekânsal düzenlemesiyle ilgili çok büyük değişiklikler getirmemektedir. 1939 yılında yaşanan deprem sonrası kent merkezinde ciddi hasarlar meydana gelmesiyle “sağlam yamaçlara yerleşilmesi, yumuşak ova kısmına yerleşilmemesi” kararları uygun görülmüş ve bu çerçevede 1943 yılında Belediye Meclisi kararı ile kentte 5 km. uzaklıkta bulunan Bağlar bölgesinde yeni ve modern bir kent kurulmasının uygun olacağına yönelik karar almış ancak bu karar Bakanlık tarafından onaylanmamıştır. 1948 yılında Kemal Ahmet Aru ve Gündüz Özdeş tarafından ikinci imar planı hazırlanmıştır. Planda eski kent mümkün olduğunca yenilenmiş ve 1943’te meclisin aldığı karara uygun olarak yeni yerleşmeler Bağlar bölgesinde planlanmıştır.

Resim 4.5: Tokat Kalesi’nden Henüz Yapılaşmamış Kümbet Tarafına Doğru Bakış, 1926-1941

(Sol taraftaki fotoğraf 1926 yılına, sağ taraftaki fotoğraf 1941 yılına aittir)

Kaynak: Bir Asırda Tokat, 2000: 62.

1960 yılında hizmete açılan Samsun-Sivas karayolunun kentin ortasından geçirilmesi ile kentin 19. yüzyıla kadar muhafaza edilen tarihsel doğu-batı eksenini değiştirmiş ve kuzey-güney eksenini etkili olmaya başlamıştır. Karayolunun yapılması amacıyla kentte bir tarihi hamam, birçok tarihi konut ve han yıkılmıştır. Kentte en büyük doku değişikliği bu yolun açılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu eksen üzerinde çoğunluğu resmi binalar olmak üzere okul, iş hanı gibi yapılar (Ünal, 2004: 60) yapılmıştır. Bu şekilde kentin ekseninin tarihi eksenden ayrılarak güney-kuzey doğrultulu eksenlere kayması (önceleri Behzat caddesi, daha sonra Gaziosmanpaşa Bulvarı) kentlerin prestij eksenlerini geçmiş tarihi doğrultularını günümüzde koruyan diğer kentlere göre Türkiye’de sadece Tokat’ta görülen bir durumdur (Tuncel, 2012: 227).

⁶⁵ Tokat imar planları ile ilgili bilgiler Tokat Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü’nden temin edilmiştir.

1967 yılında Kemal Özdeş tarafından hazırlanan üçüncü imar planında kentin kuzeye doğru gelişmesi desteklenmiştir. Bu imar planında Gazi Osman Paşa Bulvarı etrafındaki yoğunluk istekleri karşılanmış, nehrin karşı tarafına geçiş bu planda desteklenmiş ve bazı kooperatifler yoluyla da uygulamaya geçilmiştir. Ancak 1990'li yılların başına kadar bu bölgede hareketlilik küçük boyutlarda olmuştur.

4.1.3.3. 1980 Yılından 2000 Yılına Kadar Süregelen Dönem

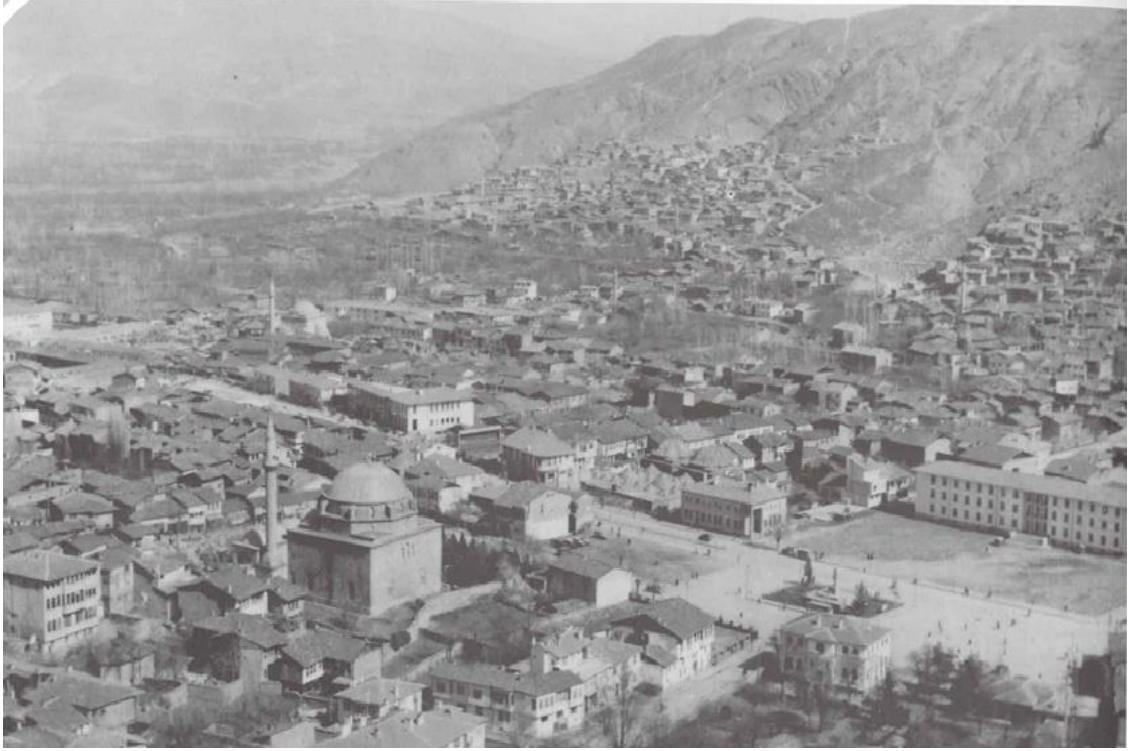
1986 yılında Baran İdil tarafından kentin dördüncü imar planı yapılmıştır. Bu planda kentin batısında çevre yolu önerisi yapılmıştır. Bu plan ile birlikte vadide kat yüksekliği artırılmış, kentin kuzey batısında da 5-6 katlı yapılaşmaların önü açılmıştır. 1999 yılında Marmara Bölgesi'nde yaşanan deprem sonrası 2003 hazırlanan revizyon imar planı ile tüm kentteki kat yükseklikleri düşürülse de 2005 yılında yapılan revizyon imar planı ile 1986 yılındaki kat sayılarına geri dönmüştür.

Kentin yerleşim düzeninde kentin içinden geçen derenin ve ticari işletmelerin etkisi büyük olmuştur. Kentteki müsait alanlar genelde ticari işletmelere ayrıldığından konutların daha çok dağ eteklerine doğru engebeli alanlarda kurulduğu gözlenmiştir. Kentin içinden geçen Behzat Deresi'nin de geçmişte birçok kez olduğu gibi taşma tehlikesi barındırması da konutların yüksek engebeli yerlerde yapılaşmasındaki bir diğer etken olmuştur. Derenin ıslah edilmesi ile konut alanları genişlemiş ve 20. yüzyılda kent merkezinin değişim göstermesine de bağlı olarak hanlar, bedesten ve bu gibi eski ticari yapılar metruk bir hale gelmiştir (Akok, 1957: 129).

İmar planlarında ön görülen kuzeye doğru genişleme, 1970'li yılların sonundan itibaren başlasa da, Tokat kenti 1980'li yılların sonuna kadar çok fazla fiziksel değişime maruz kalmadan durağan bir seyir izlemiştir. Bu tarihten itibaren kuzeye doğru genişleme ivme kazanarak devam etmiş ve Yeşilırmak'ın kuzey yakasına sıçramıştır.

Bu süre zarfında kentin eski yerleşim alanı Sulusokak'ın zamanla nüfusu sürekli artış göstermiş ve alana genişlemiştir. Meydan ve Behzat bölgesinin nüfus artışı da bu dönemde devam etmiştir (Aksu, 2013: 191).

Resim 4.6: 1970’lerde Haç Dağı’ndan Tokat

Kaynak: Tokat Belediyesi.

Aksu (2013) ve Acungil (2015)’in çalışmalarında ortaya koyduğu gibi bu dönemde kent merkezindeki yapılaşmanın Niksar Yolu Kavşağı olarak anılan kesime kadar uzandığı, günümüzde yerleşim bakımından yoğun olan kesimlerin ise eskiden bağlık ve bahçelik alanlar olduğu görülmektedir. Kent merkezinin nüfusunun yeni yeni ivme kazandığı bu dönemde Tokat pre-kapitalist üretim ilişkilerin hâkim olduğu kasaba görüntüsünü henüz üzerinden atamamış bir yer konumundadır. Eski dönemde ticaret merkezi konumundaki kent, cumhuriyetten bu yıllara kadar tarımsal bir hüviyete bürünmüş, başlıca geçim kaynağını tarım ve tarım ürünlerine dayalı küçük sanayi kolları, tekstil, konfeksiyon ve dokuma sektörü olmuştur (Duran, 2006: 47). Tokat’ın sahip olduğu kasaba görüntüsünü görüşme yapılan kişilerin ifadeleri de destekler niteliktedir.

Ben ortaokul lisedeyken Tokat’ta en büyük mahle olarak, Sulusokak, Çay Mahalesi, mahkeme önü denilen Ali Paşa Camisi’nin önü. Onun alt tarafı yoktu, yav ben okurken de yoktu. Sanat Okulu’na 79’da yazıldığım zaman en büyük yer nereydi biliyon mu Sümübül Baba Tekkesi’nin altındaki iki katlı binalar vardı. Ordan sulama kanalı geçiyordu.

(K1, 50, Çalgıcı)

Bu halı sahayı açtığımda buralar [eskiden Çağ Gölü olarak anılan bölge] tamamen bağ, bahçeydi. Hatta dernek buraya halı saha açalım dediğimde, geldiler burayı incelemeye her yer yeşillik, ağaç falan. Bir Allah’ın kulu yok. Dedim buraya kim gelecek merkezden 2 km. uzağa maç yapmaya. Yan tarafta bahçeler vardı, domatesler, meyveler falan olurdu hep. Sabahları

gelir, kahvaltı yapmak için birkaç domates koparır yerdim. Eskiden bana buraların kentin göbeğinde kalacağını söyleseler hayatta inanmazdım.

(K2, 44, İşletmeci)

Bu yıllarda kent merkezinde çok katlı yapıların sayısının fazla olmadığı dikkat çekmektedir. Kentteki çok katlı yapıların bazıları ise çeşitli kamu kurumlarının binaları ve lojmanlarıdır. Kentin eski merkezi Sulusokak'ta ise yapılaşmanın genellikle bahçe içerisindeki müstakil ev tarzı konutlardan meydana geldiği görülmektedir. Ticaretin canlı olduğu eski dönemlerde kentin orta ve yüksek gelirli kesiminin konutlarına sahiplik yapan bu mahallede artık düşük gelirli aileler yer almaktaydı. Aksu'nun (2013: 208) belirttiği gibi üretim ilişkilerinin değişmesi toplumsal yapıyı da etkilemiş ve bu mahallede ikamet eden yüksek gelirli ailelerin ikinci kuşaklarının istek ve beklentilerinin mahallede karşılanamamasının bir sonucu olarak sosyal hareketliliğe konu olmuştur.

90'larda Niksar Yolu Kavşağı'nda Omcalık Mahallesi'nde oturuyorduk. Burada pek yüksek gelirli insanlar yoktu, genellikle bu civarda müstakil evlerdeki orta düzeyli insanlar oturuyordu. İşçi kesimi, memur kesimi bulunmaktaydı. O dönemde Kümbet tarafı, bulvar üzeri [şimdiki Yapı Kredi civarı] zenginlerin olduğu yerlerdi. Hep bizim hayalimizdi o taraflara taşınmak. Ancak buralarda bina fiyatları da kiralar da çok yüksekti.

(K3, Akademisyen, 37)

Niksar kavşağının kuzeyine doğru hareketlenmenin 1990'lı yılların sonunda hız kazandığı ve 2000'li yıllarda üst gelir grubundan ailelerin bu kesimlere yönelmesinin hız kazandığı gözlenmiştir.

4.1.3.4. 2000 Yılından Günümüze Kadar Süregelen Dönem

Tokat'ta hareketliliğin 1990'lı yılların ortasından itibaren hızlanmaya başlamış ve 2000'li yıllardan sonra büyük artış görülmüştür. Bu döneme kadar Niksar Yolu Kavşağı'nı geçmeyen kent hızla kavşağın kuzey tarafına doğru gelişmeye başlamıştır. Yeni yerleşim alanları ise Bağlar Bölgesi olarak anılan ırmağın öte tarafındaki yeşil alanlar olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Karşıyaka Mahallesi'nde şu anki evimizin olduğu yerde önceden toplanan 10 tane müstakil ev anca vardı. Bunların çoğu kışın kalmaya uygun olmayan bağ evi şeklindeydi. Şimdi oturduğum evin yerinde olan bağ bizim bağımızdı. 1964 senesinde alınma bu bağ. Müstakil yazlık evimiz vardı burada. Tokat'ın bilhassa eski yerlileri yazın bağlarda kışın şehir merkezindeki evlerde dururlardı.

(K4, 52, Esnaf)

Bu hareketlilikte hızla artış gösteren kent nüfusunun ve 1948 yılında imar planında yapılaşması hedeflenen ama küçük boyutlarda yapılaşan Bağlar Bölgesi'nde

İmar Kanunu'nun 18. maddesinin⁶⁶ uygulanmasının etkisi büyük olmuştur. Bu maddenin uygulanmaya konulması ile birlikte mekân soyutlaştırılarak *kullanım değeri* merkezli anlayış yerini hızla *değişim değeri* merkezli bir anlayışa bırakmaya başlamıştır.

1989 yılında kooperatife üye olarak yaptırdığımız Hicret apartmanına taşınmıştık. O zaman orada sadece bu kooperatifin yaptığı iki apartman vardı. Geri kalan yerler bağ, bahçeydi hep. Anadolu lisesine giderken patika yollardan geçe geçe giderdik. Çocukluk işte yolda giderken de bahçelerden meyveleri toplar, birbirimize atar, savaşırdık. Sonra hızla her yer apartmanlaşmaya başladı bu civarda.

(K5, 38, Memur)

Biz Karşıyaka tarafına bağlara gzmeye giderdik, hala da orası bana yabancı geliyor. Yerleşim yeri orada değildi. Tokat'ın yerleşim yeri Sulusokak, Çay, Behzat ondan sonra Bey Sokağı yani o taraflardı. Şimdi Karşıyaka'dan ev almış yani 600 evlerdeki evler var ya oralar yapıldığı zaman "aman derlerdi 600 evlerden de ev mi alınır" derlerdi.. Eskiden Yüksek kahvenin olduğu yer meydandı, çarşı oraydı yani. Caddede öyle tek tük mağaza birkaç tane büyük mağaza vardı. Kumaş satılan yerler, hazır falan erkek giyim vardı ama bayanlar genelde hep terziye giderdi. Şehir ben ilkokuldayken yayılmamıştı. Ben lise yıllarında net hatırlıyorum. Ben 65 doğumluyum yani bir 30 sene öncesinden başladı bu yayılma.

(K6, Memur, 52)

Tokat'ta görülen bu mekânsal hareketlilik her ne kadar kente gelen nüfusun konut ihtiyacını karşılamaya yönelik bir hareket gibi görülse de kent içinde mekânsal yapıda sınıfsal ve mekânsal ayrışma da gözle görülür biçimde artmıştır. Kentte 1990'lı yıllara kadar Gazi Osman Paşa Bulvarı civarında kendine yerleşim yeri edinmeye çalışan varsıl aileler, kentin yeni yerleşim alanlarında yapılan lüks apartmanlara ve sitelere yerleşme yarışı içine girmeye başlamıştır. Aksu'nun belirttiği gibi bulvar civarındaki eski evlerini terk eden bu aileler konutlarını kiraya vererek yeni yapılan lüks konutlara yerleşmişlerdir (Aksu, 2013: 195). Kentin eski ticaret merkezi olan Sulusokak ise artık günümüzde kentin en yoksul bölgesi olmuş ve bu alanlar daha çok Afgan, Irak ve

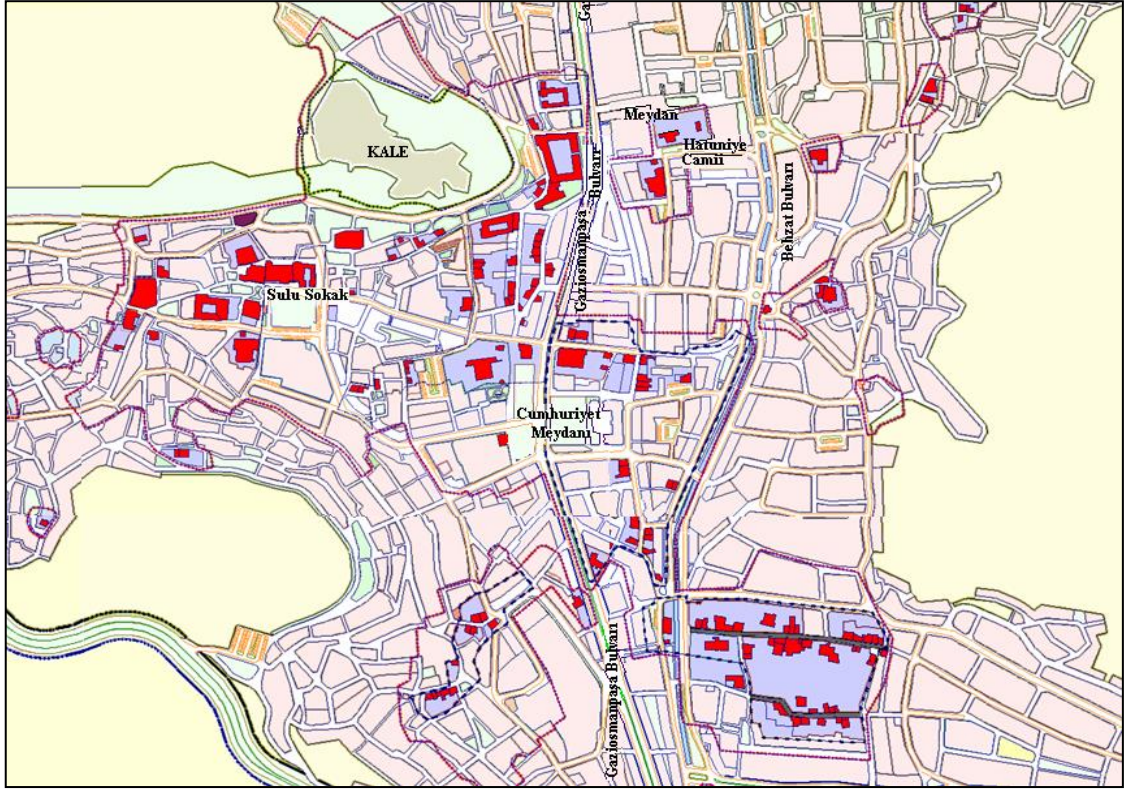
⁶⁶ 1985 yılında çıkarılan 3194 Sayılı İmar Kanunu'nun 18. maddesi arazi ve arsa düzenlemesini kapsamaktadır. Bu maddeye göre: "İmar hududu içinde bulunan binalı veya binasız arsa ve arazileri malikleri veya diğer hak sahiplerinin muvafakatı aranmaksızın, birbirleri ile, yol fazlaları ile, kamu kurumlarına veya belediyelere ait bulunan yerlerle birleştirmeye, bunları yeniden imar planına uygun ada veya parsellere ayırmaya, müstakil, hisseli veya kat mülkiyeti esaslarına göre hak sahiplerine dağıtmaya ve re'sen tescil işlemlerini yaptırmaya belediyeler yetkilidir. Sözü edilen yerler belediye ve mücavir alan dışında ise yukarıda belirtilen yetkiler valilikçe kullanılır.

Belediyeler veya valiliklerce düzenlemeye tabi tutulan arazi ve arsaların dağıtımı sırasında bunların yüzölçümlerinden yeterli kadar saha, düzenleme dolayısıyla meydana gelen değer artışları karşılığında "düzenleme ortaklık payı" olarak düşülebilir. Ancak, bu maddeye göre alınacak düzenleme ortaklık payları, düzenlemeye tabi tutulan arazi ve arsaların düzenlemeden önceki yüzölçümlerinin yüzde kırkını geçemez.

(Değişik üçüncü fıkra: 3/12/2003-5006/1 md.) Düzenleme ortaklık payları, düzenlemeye tâbi tutulan yerlerin ihtiyacı olan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilk ve ortaöğretim kurumları, yol, otoyol hariç erişme kontrolünün uygulandığı yol, su yolu, meydan, park, otopark, çocuk bahçesi, yeşil saha, ibadet yeri ve karakol gibi umumî hizmetlerden ve bu hizmetlerle ilgili tesislerden başka maksatlarla kullanılamaz" şeklinde düzenlenmiştir. Kanun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 3194 sayılı İmar Kanunu, 6684-6686.

Suriye’den göçerek gelen ailelerin yerleştiği çöküntü alanları haline gelmiştir. Ancak her ne kadar çöküntü alanı haline dönüşse de mahalledeki bazı evler tarihi vasfını korumuş ve hatta bu evler tarihi hanlar, hamamlar, bedesten ve camilerle birlikte tescillenmiştir (Harita 4.3). Bu dönemde kentin diğer yoksul mahalleleri Çay, Örtmeliönü, Oğulbey, Mehmetpaşa, Soğukpınar mahalleleri olarak sayılabilmektedir (Ek 2).

Harita 4.3: Günümüzde Tescilli Yapıların Kent İçindeki Dağılımı

Kaynak: Tokat Belediyesi.

4.2. Mekân ve Toplum İlişkileri Bağlamında Tokat Bağ Evlerinin ve Bağ Evi Geleneğinin Mekânsal Dönüşümü

Bu bölümde Tokat’ta yer alan bağlar ve bağ geleneği hakkında bilgi verilmiş, bağların ve bağ geleneğinin yaşadığı dönüşüm toplum-mekân ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.

4.2.1. Tokat Bağ Evleri ve Bağ Kültürü

Bu başlık altında Tokat bağlarının tarihsel süreçte mekânsal yapısı incelenmiş ve bağ kültürü ele alınmıştır.

4.2.1.1. Geçmişten Günümüze Tokat Bağları

Tokat'ın eskilere dayanan bağları ile ilgili yazılı kaynak neredeyse yok denecek kadar azdır. Bağlar ve bağ evleri ile ilgili geçmiş dönemdeki bilgilere daha çok seyyahlardan ulaşılrken, yakın dönem bilgilere ne yazık ki birkaç yerel yazar dışında kimseden ulaşılamamıştır. Bu nedenden dolayı bağ evleri ile ilgili bilgilere daha çok eski seyyahların verdikleri bilgilerden ve o dönemleri yaşamış ve günümüzde hayatta olan kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılmıştır.

Türkiye'de benzer örnekleri çok olmayan bağ evi yapılarından Tokat bağ evlerinin ne zaman oluştuklarına yönelik kesin bir tarih verilememektedir. Birçok seyyahın seyahatnamesinde yer verdikleri bu yerlerle ilgili tahmini yüzyıl verebilmekteyiz. Kale içinde devam eden gündelik yaşamın kale dışına doğru taşma eğilimine girdiği yüzyıllarda -tahmini olarak 16. ve 17. yüzyıllarda- bağ evlerinin gelişmeye başladığını tahmin etmekteyiz. Akok'a (1957: 129) göre de kent, orta çağdan kalma kale ve kent surlarına ihtiyaç duyulmadığı 16. ve 17. yüzyıllarda gelişmiş, mamur konaklar, kente tabi güzelliğini kazandıran bağlar, bahçeler arasında kurulmuştur.

17. yüzyılda Evliya Çelebi Tokat'ın bağları ile ilgili görüşlerini şu şekilde zikretmiştir (Çelebi, 2010: 107):

Evvelâ bu hoş-havalı şehrin dört tarafında olan bahçeleri, bostanları ve gülistan bağları içinde akan suları var ki her bir tatlı sulu ırmağın kıyısında direkli İrem Bağları gibi Rıdvan Cenneti bahçelerinde bülbüllerin figanları ve hoş sesli ötüşleri insanın ruhuna safa verir. Bütün meyveleri öyle ter ü taze ve suludur ki diğer beldelere türlü türlü meyvelerinden hediye götürürler. Henüz letâfeti ve tatlılığı bâki olup birkaç günde lezzeti değişmeyip yine taze ve tatlı kalır. Ve her bağları birer çeşit köşk, havuz ve fiskiyeler ile süslenmiş ve türlü türlü ağaçlar ile bezenmiş olup bütün halkı zevk ve şevk ehli, garip insanları seven kimselerdir, kin ve hileden uzak, her şeyden temizlenmiş, derya gönüllü, cömert, yumuşak huylu ve sakin adamlardır.

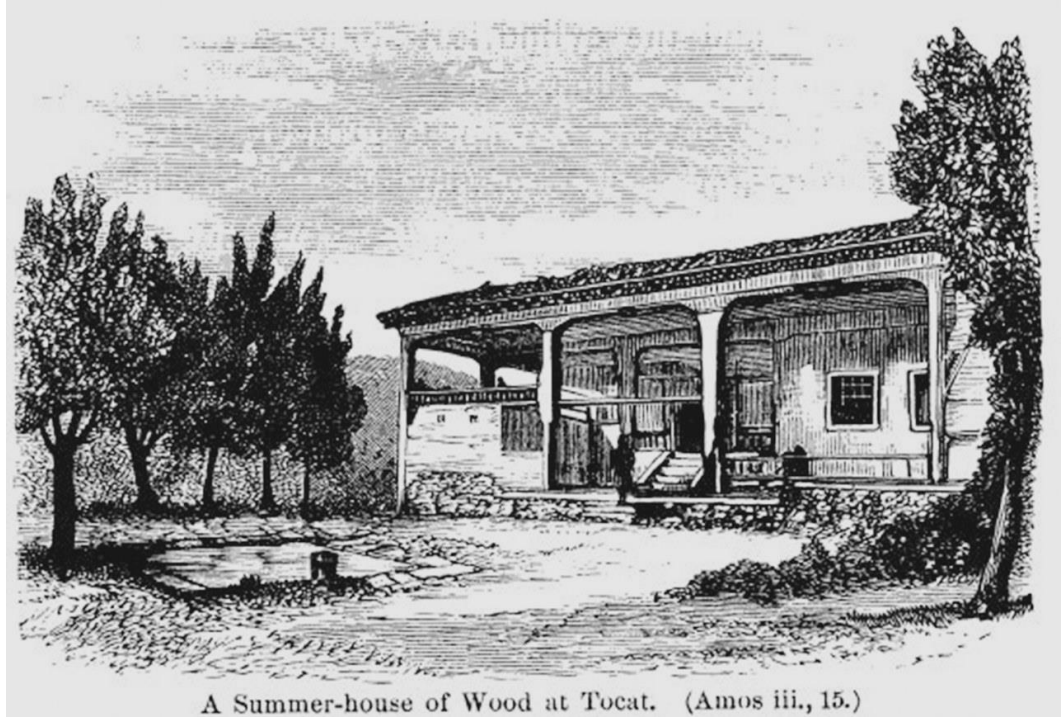
Tokat bağları ile ilgili bir rivayete göre bağların namı o kadar yayılmış ki birgün Fatih Sultan Mehmet Beykoz civarlarında avlanırken seferde olan sadrazamın gönderdiği haberci Tokat'ın alındığı haberini getirince bu habere sevinen Sultan şu emri vermiştir ("Resimlerle Beykoz Tarihi", www.beykoz.bel.tr): "Tez şurada bir bahçe yapılsın ismine de Tokat bahçesi denilsin. Tokat surlarına benzeyen bir set çekilsin". Tokat'tan bağcı ve meyve ustaları İstanbul'a getirilerek "Tokat Bahçesi" adı verilen üzüm bağları ve bahçelerinin kurulduğu ve bu yere Tokatköy adının verildiği rivayet edilmektedir (Cangi vd., 2013: 315).

18. ve 19. yüzyılda bağlar ve bağ evleri ile ilgili bilgilere Tokat'ı gezmiş seyyahların eserlerinden ulaşmaktayız. 1854 yılında seyyah Smyth Tokat kentinden, Yeşilirmak'a açılmadan önce iki dar vadinin kent düzlüklerinde kaynaştığı, yeşil ürünleri, tepe yamaçlarında bağ evleri dut, kiraz, incir ve elmanın harmanlandığı, yeşilin hâkim olduğu bahçeleri ve uzak vadiyi sınırlayan mavi dağları ile resmedilmeye değer bir yer olduğundan bahsetmiştir (Smyth, 1854: 153-154). Childs ise Tokat'ın duvarlarla çevrili bağlarla dolu olduğundan ve buraların sahiplerinin meyve hasatı sırasında ve hatta tüm yaz boyu bu yerlerde yaşadıklarından bahsetmiştir (Childs, 1917: 108). 1797 yılında Tokat'ta bulunan Jackson ise Tokat'ın güzel görünümüne sahip olduğunu ve şimdiye kadar gördüğü en bol meyvenin bağlarda ve bahçelerde yetiştiğini, burada bulunan çok sayıda Ermeni'nin harika kırmızı şaraplar yaptığından bahsetmiştir (Jackson, 1799: 206-207). Southgate (1888: 256), derin ve dar bir vadinin başından sonuna kadar yol sarmallarının güzellikler içindeki bahçeler ve bağlar arasından Tokat'a ulaştığını zikretmiştir. Smith ise nehir kıyılarını kaplayan armut, şeftali, kiraz ve diğer meyve ağaçlarıyla dolu geniş ve bereketli bahçeler ve düzenli sayfiye evlerinin Tokat yolculuğunu daha çekici kıldığından bahsetmiştir (Smith and Dwight, 1833: 97). Suter, Tokat kentinin içindeki ve çevresindeki bereketli bitki örtüsünü ve meyvelerini öne çıkararak Tokat'tan Zile'ye doğru uzanan yol üzerinde sağda tepelere doğru bahçeler bulunduğunu ve buralarda üzüm bağlarının ve diğer tarlaların göze çarptığını vurgulamıştır (Suter, 1838: 440). Paul of Aleppo'da Tokat'ı harkulade meyvelerin yetiştiği bağlar ve bahçelerle dolu bir yer olarak tanımlamaktadır (Aleppo, 1836: 440). Brant, Tokat'ı dar bir boğazın giriş ağzında üç tarafı dağlarla çevrili bir yer olarak tarif etmiş ve vadinin üç mil üzerindeki kentin bağ ve bahçelerle dolu olduğunu belirtmiştir (Brant, 1836: 219). AinsWorth ise açık ve ferah asmaları ile Tokat'ın çok sayıda ve cezbedici bağları ve bahçeleri ile sanki İtalyan bir semt izlenimi verdiğini ifade etmiştir (AinsWorth, 1842: 17). Bahsettiğimiz bu seyyahların yanı sıra Alexander (1827: 236), Lennep (1863: 12), Premier (1819: 41), Otter (1747: 330) ve Cuinet (1892: 727) Tokat'ın sahip olduğu bereketli bağlarla ilgili izlenimlerini aktarmışlardır.

1870 yılında Tokat'ta bulunmuş bir misyoner olan Van Lennep, Tokat'ın yüksek dağların arasında bir çukur içinde kurulduğunu ve kentin bazı noktalarının 500 fitten yüksek olduğunu ifade etmiştir. Vadinin aşağısı gibi yüksek kesimlerinin de çok bereketli olduğunu ve belirli bir yüksekliğe kadar üzüm bağları ve meyve bahçeleri ile

dolu olduğunu, bunun da kente güzel bir sayfiye havası kattığını ifade etmiştir. Kentin içinden geçen İris nehrinin (Yeşilırmak) iki yakasında, iki veya üç odadan oluşan, kiremit çatılı yazlık görünümünde ve çevresi topraktan duvarla çevrili ekilmiş bağ ve bahçelerle dolu olduğunu zikretmiştir (Lennep, 1870: 5-7).

Resim 4.7: Tokat'ta Bir Bağ Evi

Kaynak: Lennep, 1870: 35.

Aktüre (1981: 179, 222), 19. yüzyıl sonunda sosyo-ekonomik yapı değişiminin bir sonucu olarak kente gelen resmi görevlilerin, dış ticaretle uğraşan Rum ve Ermeni azınlıkların ve bazı zengin burjuvanın teknolojik bir yenilik olan at arabasını Anadolu kentlerine soktuğunu belirtmiştir. Bu yeni aracın kentlere girmesi bu kişilerin kentin eski mahallelerinde çok yoğun konut dokusu oluşturmak yerine kentin güneyinde yer alan Bağlar Bölgesi'nde yaptırdıkları gösterişli, büyük yapılara yerleşmelere doğru kent içinde yer değiştirme imkânı da vermiş olmalıdır.

Resim 4.8: 20. Yüzyıl Başlarında Fazhoğlu ve Yoğurtçuoğlu Bağrı'ndan Bir Görüntü

Kaynak: Hasan Erdem Arşivi.

Işık ve Aksulu (2013: 34) bağlarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

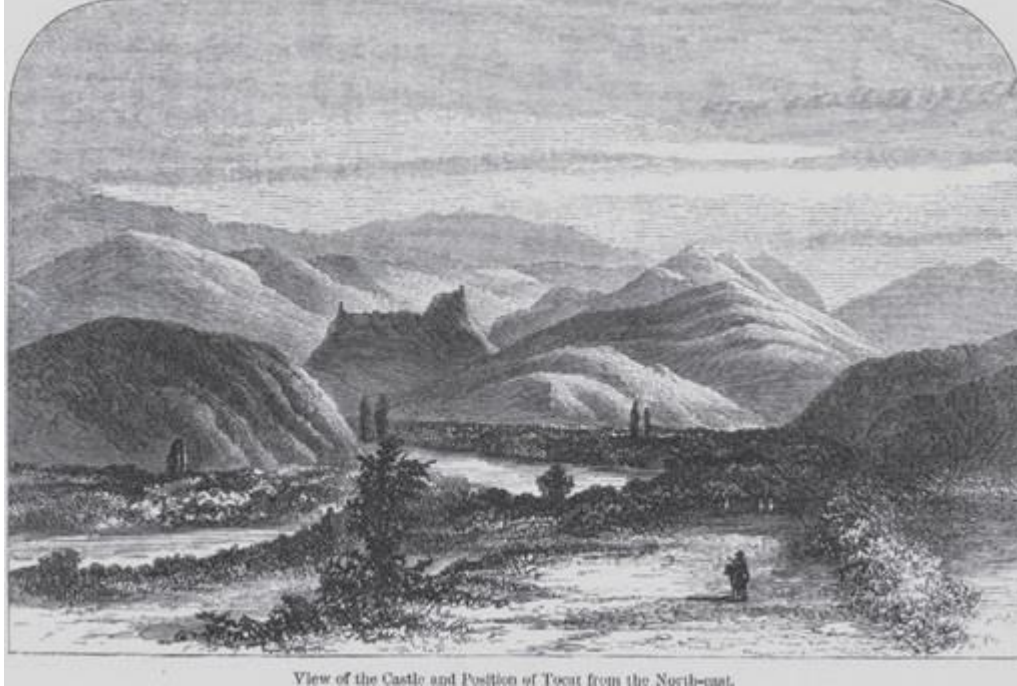
Hristiyanlar o dönemde askere gitmedikleri ve sanat ve ticaret erbabı olmalarından dolayı her gün zenginleşmiş ve müreffeh bir hayata kavuşmuşlardır. Bunların üstünlükleri olmamakla beraber şartlar ve Türkün hasletlerinden biri olan hoşgörüsü sayesinde en zengin zümre olmuşlardır. Nitekim İstanbul'un mesire yerleri gibi Tokat'ın yazlık olarak ikamet edilen Malkayası, Kabil Zade Çayırı, Delikkapı-Köprübaşı, Yukarı ve Aşağı Kaşıkçı, Biskeni, İmamlık Bağlarının bir kısmı, Körpınar, Hayvakların bir kısmı, Kemer Bağlarının bir kısmı, Ağbayır. Derbent Bağları'nın kuzey tarafındaki kısımlar (bugün Bedestenlioğlu Kooperatif evleri yapılmış olan yerlerdir) Hristiyanların olup, tapu sicilleri de bunu böylece teyid etmektedir... Türklerin bağları ise dağ bayır, kıraç, ücra köşelerde derin derelerde yerle göğü gören kısımlarda tesis edilmiştir. Bunlar da, Doğancı Bağları, Çay Bağları, Topçubağı, Kemer Bağlarının dik yamaçları, suyu olmayan yamacın üst tarafına açılan hendeklerde yağmur ve kar sularının biriktirilmesiyle sulaması yapılan Cemal Bağları, Kışla Bağları, Kirişhane Bağları, Soğulcak Bağları, dere kısmında Derbent Bağları, Hamza Bağlarıdır (Hamza Bağları bugünkü, Üniversitesinin Kışla ile teşkil edilen hududundan başlayarak Sanayi Sitesinin girişine kadar olan alanda idi.)

Anlaşılabacağı gibi Tokat'ta bağların çoğu, üretim ve ticaret yoluyla varlıklı hale gelen gayrimüslimlerin mülkiyetinde bulunmaktaydı. Bu düşüncüyü doğrulayan diğer bir çalışma ise Çavdar'ın (2014) çalışmasıdır. Tokat'taki Katolik Ermeniler⁶⁷ ile ilgili çalışma yapan Çavdar (2014: 458-462) 1844-1845 yıllarında tutulan temettüat

⁶⁷ Tokat başta Ermeniler olmak üzere birçok Hristiyanın ilgi gösterdiği bir kenti. Bu durumda, burada eskiden beri birçok Ermeninin yaşamasının yanı sıra Hristiyan dünyası için çok önemli bir figür olan Henry Martyn isimli misyonerin de Tokat'ı ziyaret ettiği sırada burada ölmesinin de etkisinin büyük olduğu (Şahin, 2005: 214) kabul edilmektedir. Öyle ki birçok seyyah yolunu sadece Martyn'in öldüğü yer olduğu için Tokat'tan geçirmiş veya anılarında mutlaka Martyn'e değinmiştir. Sargent (1836: 416), Childs (1917: 117), Smith and Dwight (1834: 45), Fletcher (1850: 101), Southgate (1888: 257), Hamilton (1842: 351), Saturday Magazine (1841: 126), Wolff (1860: 448-449) ve Porter (1822: 702) bu seyyahlardandır. 1805-1812 yılları arasında Hindistan ve İran'da ikamet eden ve İncil'i Hintçe ve Farsça'ya çeviren Martyn İngiltere'ye geri dönüşü sırasında hastalanmış ve Tokat'ta 1812 yılında 31 yaşında sıtma hastalığından ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lennep: 1862: 113; Lennep, 1863; Haniççe, 2012.

kayıtlarına göre kentte yer alan gayrimüslim cemaatin hiçbirinin rençberlik yapmadığı ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bağcılık yaptıklarının tespit edildiğini vurgulamıştır. Şarap ve pekmez üretiminin temel maddesinin üzüm olmasının bağcılığın gelişmesinden büyük önemi olduğunun vurgulandığı çalışmada Tokat'ta yer alan birçok mevki adında “bağ” bulunmasının ve bu adların geçmiş yüzyıllarda da kullanılmış olmasının Tokat'ta bağcılığın ve bağ evlerinin yaygınlığını göstermek açısından önemli olduğunu göstermektedir. Ermenilerin çoğunlukla bulunduğu Bey Bağları, Kaşıkçı Bağları, Malkayası Bağları, Diren Bağları, Sepetçioğlu Bağları, Topçu Bağı ve Küçük Gesi bağlarının 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında en meşhur bağlar olduğu ve kente gelen birçok seyyah tarafından bu bağlar ve bağların içinde yer alan evlerin anılarında yer aldığı görülmüştür.

Resim 4.9: Bağlar Bölgesinden Tokat Kalesi ve Tokat Merkeze Bakış (19. Yüzyıl)

Kaynak: Lennep, 1870.

Zamanında Tokat'ta yaşamış bir Ermeni olan Yetvart hatıratında, zengin Tokat Ermenilerinin büyük kısmının kentin periferinde yer alan alanlarda bol meyve ağaçlarına ve kendi tüketecekleri kadar şarabı yapabilecekleri bağlara sahip yazlık mekânlarının bulunduğunu yazmıştır. Kendilerinin de bu bağlarda evleri olduğunu ve bağın veriminin çok iyi olduğunu, bu yerlerde bağ bozumunun günlerce sürdüğünü ve toplanan ürünlerin nakledilmesi için kağnılar kullandıklarını belirtmiştir (Serni, 2009: 17, 42).

Tokat'ta yer alan bağlar ve bağ evleri ile ilgili oluşan genel izlenim bu yerlerin yazlık mekânlar olarak Tokat'ın yerli halkı tarafından *kullanım değeri* merkezli yani hem dinlenme amaçlı hem de üretim amaçlı –üretim yapılırken ticaretini yapmak amacından ziyade ailenin kışlık tüketiminin temininin sağlanması şeklinde olmaktadır-kullanıldığı görülmektedir. Bağlar ve bağ evleri ile ilgili 20. yüzyıl içerisindeki bilgilere yerel birkaç yazardan ulaşılabilmekteyiz. Acunsal (1947: 56-58) 1947 yılında *Gerçeklerin Diliyle Tokat* adlı kitabında bağlarla ilgili bilgi vermiş, rağbet gören bağları güneyde Cemal Bağları, Kemer Bağları, Topçu Bağları, kuzeyde Biskeni, Malkayası, Delik Kapı, Kaşıkçı Bağları, güneydoğuda Doğancı Bağları şeklinde sıralamıştır. Bağların kimisinin kirazı ile kimisinin üzümü ile kimisinin havası ve suyu ile ünlü olduğunu belirtmiştir.

Ne kadar fakir olursa olsun en azından içinde sundurması, kulübesi veya kır evi olan küçük bir bağı olmayan az insanın bulunduğu rivayet edilen Tokat'ta bağlara yürüyerek gününbirlik gidip gelmenin zorluğu, teknolojik vasıtaların gelişmemiş olması ve evin ihtiyaçlarını getirebilme gerekliliğinden binek hayvanlar yoğun olarak kullanılmıştır. Acunsal (1947: 56), bağlardan ve bahçelerden bazılarının kente çok yakın olduğu gibi 7 km. uzakta bulunanların da olduğundan, bu yıllarda elektriğin henüz ulaşmadığı bağlara günde bir iki kez sefer yapan belediye otobüsü ile gidilebilse de binek hayvanlarının daha çok tercih edildiğinden bahsetmiştir. Gürdere'de (2017: 61) *20. Yüzyılda Tokat* isimli kitabının “Eşekçi Memleketi Tokat” adlı bölümde Türkiye’de eşek sayısının en çok Tokat’ta olduğu bunun sebebinin de civar hiçbir yerde bulunmayan bağ göçme geleneğinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Kentin biraz uzağında olan bu yerlere gününbirlik gidiş-gelişlerin yapılmasında binek hayvanlar etkin bir şekilde kullanılmıştır. Gürdere, gün sonunda Niksar Yolu Kavşağı’ndan Taşköprü’ye (eski adı Hıdırlık Köprüsü) doğru işten dönen kişilerin bindiği eşeklerden oluşan bir trafik oluştuğunu belirtmiştir (Gürdere, 2017: 61). Tokat'ın bağları ile ilgili saha araştırmasında elde edilen bilgilerde de kentten bağlara dönüşte yaşanan yoğun trafik dile getirilmiştir.

O zamanki [1960'lı yıllar] esnaflar saat 5'te falan dükkânları kapatırdı. Tabi o zamanlar otobüs yok herhangi bir şey yok at, eşek veya yürüyerek bağlara gidilirdi. Bağlarda yaklaşık 10 km. var, o kadar mesafe şeye gidilir, bağa gidilirdi. Çocukluğumuz bağlarda geçti, mesela o zamanlar biz de tepelere çıkar babalarımızı bekledik. Onların gelişleri çok şeydi, nasıl diyim, muhteşimdi öyle söylüyüm. Çünkü herkes tam bir grup halinde eşekler, atlar bilmem neler, kimisi yürüyerek sohbet ederek böyle yani tek tek de oluyordu da fakat genelde bütün esnaflar

bu Sulusokak'ın esnafları hep yukarıya [Soğulcak Bağları] taşınırdı. İşte akşamları saat 5'ten sonra oraya giderlerdi biz onları karşılardık.

(K7, Kitapçı, 68)

Valla öğlen ikindiden sonra bir de bakıyorsun ki ooo eşeklere binmiş adamlar geliyor, ooo Tokat'ta adam şey olur mu yarıdan fazlası bağlarda. Çerçiler dolaşmaz burda [Soğulcak Bağları'nı kastediyor]. Köylerde olsa dolaşır burada dolaşmaz merkeze yakın buralar.

(K8, Ev Hanımı, 65)

Eskiden hayvanlarla gider gelinirdi işte eşek vardı. Tokat'ın zilli eşiği meşhurdur yani. At eyeri gibi eyer korlardı eşeklere, afedersin bir de zil takarlardı boynuna o yani şimdinin Mercedes'i gibi birşeydi. Hatta Tokat'ta bir olay olmuş kadınla kocası kavga etmiş, münakaşa etmiş “aman demiş ne gününü gördük demiş sanki zilli eşiği bindirip babangile mi götürdün” demiş. O zaman meşhurdur yani atı olan at ile gider eşiği olan eşekle gider.

(K9, Bakırcı, 52)

İlerleyen yıllarda binek hayvanlar ilk önce yerini at arabaları ve faytonlara bırakmış, daha sonra başta motosiklet olmak üzere motorlu taşıtlar kullanılmaya başlamıştır.

Biz çocukken faytonlarla giderdik bağlara. Niksar Yolu Kavşağı'ndan Karşıyaka'ya doğru sıralanırdı at arabaları. Niksar Yolu Kavşağı tarafı şimdiki gibi değildi o zamanlar.

(K10, Memur, 45)

Eski Tokat'ın çerçevesinin bağlar ve bahçelerle çizilmiş resim gibi olduğunu ifade eden Dutoğlu (2012: 35,43), 1970'li yılların ortalarına kadar yemyeşil olan bu şehirde yazın bağ evlerinde kışın kent merkezinde geçen çift eksenli bir yaşamın devam ettiğini vurgulamıştır. O dönemde Erenler üzeri, Derbent boğazı tarafında Kışla ve Soğulcak Bağları, Gıj Gıj Dağı etek kıvrımı ardında Doğancı Bağları, aradaki düzlük alan bereketli Çeğülü (Çağ Gölü) ve Sülüklü Pınar Bahçeleri, Tozanlı ve Hıdırlık köprülerinin diğer yakasında bugünkü Karşıyaka'yı oluşturan Malkayası, Gezirlik, Kaşıkçı, Kireçli, İmamlık ve Biskeni bağları bulunmaktadır. Bu dönemin sonuna kadar Tokat'ın yerli ailelerinin bağ evlerine ilgisinin devam ettiği görülmüştür. Bu dönemden sonra yaşadıkları kentlerin toprak yapıları ve veriminin elverişsiz olmasından dolayı Erzurum, Kars ve özellikle Artvin'den göç eden ailelerin (Özkiraz ve Acungil, 2012: 259) özellikle Karşıyaka'daki bağ evlerine rağbet göstererek buralara daimi ikamet şeklinde yerleştikleri görülmüştür.

Biz Malkayasındaki bağa 68'de göçtük. Ondan önce Niksar Fatlı [günümüzde Köklüce] köyünde yaşıyorduk. Babam 19'lü yaşlarda Artvin'den göçmüş buraya. Bağ evini aldığımızda bazılarımız köyde kaldı, onların başında babam durdu. Bazılarımız da bağ evine taşındık, bizim de başımızda amcam durdu. Biz burada beş kardeş, kuzen bir arada yaşadık. Bundan 20 yıl evvel Bedestenlioğlu'na taşındık ama abimler son 7-8 yıla kadar orada yaşadılar.

(K11, Memur, 55)

Eskiden karşıda [Karşıyaka tarafını kastediyor] imar yoktu, o zamanlar daha bir uygundu demek ki fiyatı. Orta tabaka alabiliyordu mesela Artvinliler 70'li yıllarda 60'lı yılların son deminde geldiler burada patates ekiyorlardı. *Kartol* derler onlar bu stadyumun arka

tarafında benim bir arkadaşım vardı *helkilerle* [yerel ağızda kova demek] yoğurt satıyordu. Orda patates tarlasını bir şeye verdi 80 tane mi ne daire aldılar.

(K12, Esnaf, 62)

Toprak ekmek amacıyla göçen bu aileler, bağlarda hâkim olan “kendi kendine yetme” üretim anlayışının aksine aldıkları bu yerleri sürekli ürün ekerek elde ettikleri ürünleri satacakları bir yer olarak görmüşler ve kullanmışlardır.

Komşumuz Artvinliydi. Komşuynan hiç komşuluğumuz olmadı. Camdan böyle bize bakar “aman ne güzel cıvıldaşıyorsunuz siz” derdi. Dışarıya gerek yok zaten düşünsene 4 tane gelin, 4 tane gardaş aynı evin içinde. Herkes birbirine yetiyor zaten. Bizim çoluk çocuk koşturuyorlar, onlar şu kadar toprağı şey yapmazlardı ekeceklerdi muhakkak. Onların para işi yoktu bizde.

(K13, Memur, 45)

Tokat’ın yerli halkının bağ evlerine olan ilgisizliği 1970-1990 yılları arasında hızla artış göstermiştir. Bu durumda aile büyüklerinin ölmesi ile birlikte sonraki nesilin bağlara eskisi kadar ilgi duymaması, bağ yaşamının özellikle kadınlar için zorlukları, hazır tüketimin yaygınlaşması gibi unsurlar etkili olmuştur.

5-6 sene anca oldu bağ apartman olalı. Biz gitmeyi bıraktığımızda benim kayınpeder ölünce bir iki sene evvel ben gittim. Eltinin biri girer içeriye o sürekli yemek yapar, birisi gider kömüş deriz biz onları sağar, getirir, mesela pişirir, peynir yapar ne biliyim işimiz çoktu yavrum. Büyük olunca işler sıkıntı olmuyordu. Büyük ölünce bunlar sıkıntı olmaya başladı. Ben tek gittim yani biraz eltilik olunca biraz şey oluyor, baktık ki olmayacak illa ev yapalım dediler, orayı müteahhite verdiler. Aile büyüğü öldüğü için dağıldı. Zaten söylerdi “siz göreceksiniz ben öleyim de bakın buraya” diye. Gerçekten o öldü bağ bitti.

(K14, Ev Hanımı, 72)

Orda her işe başladık, temizlik yapardık yani misafir gelirdi kabul ederdik, üzümünden şıra yapardık, temizliklerimizi orda yapardık, makarnalarımızı orda yapardık, kışlık her şeyimizi yapardık, ordan eve getirirdik. Yedi sele çamaşır böyle sıralanırdı. Elimizde yıkıyorduk yani ellerim şöyle kaldırırdım ki kan akıyor, diyom ki “anam gelin de hiç çamaşır yıkamayı bilmiyor” derler diye sokuyom geri içeriye. Oradan çıkacan yavrum evi temizleyecen bir de. Bizim işimiz zordu bağlarda.

(K15, Ev Hanımı, 65)

Bağlarda bu dönemde görülen bir hastalık bağlardan insanların kopmasında ufak da olsa bir etken olmuştur. *Floksera hastalığı* olarak anılan bu hastalık bağlık alanlarda 1975’lerde görülmeye başlamış ve 1990’lı yıllara kadar devam etmiştir. “Bağ küstü” (Gürdere, 2017: 198) de denilen bu hastalığa çare 1990’lı yıllarda bulunabilmiştir.

Bağlık alanlarda üzümün bir ara hastalıktan yetişmediği doğrudur. Bundan yaklaşık 20-25 yıl önce Tokat’taki bağları hep hastalık vurmuştu. Asmalarda üzüm yetişmemeye başladı. Buna asmanın köküne yapışan kene gibi bir asalak neden oluyordu. Bu canlı, asmanın köküne yapışarak asmanın yetişmesi için içeride salgılanan sıvıyı emiyor ve bu da asmaların gelişmemesine yol açıyordu. Yaptığımız araştırmalarda bu hayvanın Amerikan asmaı denilen bir asma türünün köküne yapışmadığını tespit ettik ve Tokat’ta bulunan asmaları bu Amerikan asma köküyle aşıladık. Ondan sonra tekrar asmalar gelişmeye devam etti.

(K16, Akademisyen, 66)

Bağlık alanlar cazibesini kaybettiği yıllara kadarki süreçte yerel yönetimin yapılaşma kararlarında yer alsa da 1990'lı yıllara kadar çok büyük değişimler geçirmemiştir. 1943 yılında belediye meclis kararı ile yapılaşması desteklenen ve daha sonraki dönemde 1967 imar planında imara açılan Bağlar bölgesine bazı kamu kurumları ve kooperatifler aracılığı (en büyüğü 600 Evler kooperatifleri) ile yeni yapılar yapılmış ancak büyük çaplı bir dönüşüm görülmemiştir.

1984 yılında belediyeye girdim, 86'da bizim imar planlarımız geldi. Onunla birlikte tabi Karşıyaka'da bir kıpırdanma oldu. Orada 600 Evler'in kuruluşu daha eskidir. Ben öğrenciyken Milli Eğitim'in aracılığıyla kurulup öğretmeninden müstahdemine herkesi konut sahibi etmek için yapılan bir çalışma, adı üstünde 600 kişi için öyle başlanmış ama sonra tabi birçok işte olduğu gibi o da rayından çıkmış, parası olanlara dönmüş iş. Anadolu Lisesi falan yok, okullar bölgesi çok daha sonraları yapılan şeyler.

(K17, Şehir ve Bölge Plancısı, 54)

Tokat'ın sosyo-ekonomik ve mekânsal yapısının değiştiği 1970-1990'lı yıllar arasında bağ evlerine yönelik talebin azalması ile birlikte bazı yerli aileler ellerindeki bağları ucuz fiyatlara ellerinden çıkarmışlardır. Aksu'nun (2013: 192) ortaya koyduğu gibi bu dönemde bu alanların fiyatları kimse almadığı için genelde satıcı tarafından değil alıcı tarafından belirlenmektedir. Bağ evleri bu dönemde Tokat'ın yerli aileleri için değişim değeri üzerinden algılanırken, Tokat'a göç eden aileler için kullanım değeri üzerinden algılanmaktadır. 1990'lı yılların sonlarına kadar Bağlar Bölgesi olarak ifade edilen kentin kuzey bölgesinin dönüşümünde önemli bir gelişme yaşanmıştır. Mekânı soyutlama çabalarının bir sonucu olarak bu tarihten sonra dönemin belediyesi tarafından uygulamaya konulan 18. madde (3194 Sayılı İmar Kanunu'nun 18. maddesi) ile bölgenin dönüşmesi hızlanmıştır. *Somut mekân*, şehircilik ve kent planlaması ile semboller ve topografyanın araçlarıyla *soyut mekân* haline getirilmeye başlanmış ve yerel yönetim birimi eliyle hızlı bir şekilde dönüştürülmeye başlanmıştır.

1994-2004 yılları arasında Tokat'ta belediye başkanlığı yapmış olan Nizamettin Aydın döneminde 2000 yılında emekli olana kadar belediye başkan yardımcılığı yaptım. Bizden önce özellikle bu Karşıyaka herhangi bir altyapı hizmeti götürülmeyen bir yer durumundaydı. Buralara belediye hizmeti olarak sadece günde birkaç sefer yapan belediye otobüsü gelirdi, başka hizmet olmazdı. Bizim dönemimizde 18. maddeyi uygulayarak buranın gelişmesini sağladık. O zaman halk çok karşı çıktı bu olaya ama bizim yaptığımız işin faydasını sonraki dönemler herkes gördü. 1967 yılından beri Karşıyaka tarafına imar getirilmişti ama hiçbir müteahhit buralara ev yapmıyordu. Kooperatif şeklinde yapılan yerler dışında bireysel hiçbir müteahhit buraya yanaşmıyordu. Biz kimsenin yapmadığı bir uygulama yaparak tüm Karşıyaka'yı bir arsa gibi düşünüp buradan tek seferde 18'i uyguladık. Öyle tek tek arsalara 18'i uygulamaktansa arsaları bir bütün gibi düşünerek altyapı hizmetlerinin nereden nasıl geçirileceğini belirledik ve hızla uyguladık. Bizim yaptığımız işin faydasını millet halen görüyor. Biz 18'i buradan geçirmeseydik buralar halen eskisi gibi kimsenin uğramadığı bağlık alanlar olarak kalırdı. Biz bu uygulamayı yaparken de kimseye yaranmak gibi bir düşünce ile de hareket etmedik. Eş dosttan bile bize şikayetlenmeye gelen olurdu hepsine olmaz derdim.

Kural, nizam neyse onu uygulardım. Hatta o dönemde benim adımı “Olmaz Muhterem”e bile çıkarmışlardı. Bizim dönemimizde yapılan uygulamalar ile birlikte buralara yapılar hızla yapılmaya başladı ve bu günkü görünümüne kavuştu.

(K18, Eski Belediye Başkan Yardımcısı, 65)

Uygulamaya konulan 18. madde ile başta Bağlar Bölgesi olarak ifade edilen Karşıyaka Bölgesi ve diğer bağlık alanlar hızla yapılaşmaya başlamıştır. 2000’li yıllardan sonra kentte birçok müteahhit bu alanlarda apartman, site yapmak için yarış içerisine girmiştir. Bu hızlı dönüşüm düzenli bir şekilde ilerlememiş ve çarpık bir yapılaşma ortaya çıkmıştır. Bölgedeki Geksi olarak adlandırılan kanalın üst kısımlarında artan konut yapımı ile yeni caddeler ve mahalleler oluşmuş (Ek 3) ve bölgenin nüfusu hızla artış göstermiştir (Acungil, 2015: 351).

Şu an yaklaşık 9.000 seçmene ulaştık, resmi olarak bilmiyoruz ama yaklaşık 20.000 nüfusu geçtik. Benim bahsettiğim yer sadece Karşıyaka Mahallesi. Ha ırmağın bu tarafı Karşıyaka Bölgesi [Bağlar Bölgesi olarak ifade ettiğimiz yer] dediğimiz zaman Güneşli Bağları var o mahalle, 600 Evler mahalle, Karşıyaka mahalle, Bahçelievler mahalle, Kaşıkçı Bağları mahalle, Esentepe var, Kümbet var, Gezirlik var, Topçam mahallesi var. Bura tamamen Karşıyaka geçiyor. TOKİ’ye kadar olan bölge ırmağın bu tarafı Taşköprü’den başlıyor Tarım İl Müdürlüğü’ne kadar gidiyor. Asıl bölüm olarak Esentepe, Karşıyaka, 600 Evler. 2014’den sonra da Gezirlik, Güneşli bölgelerine imar verildi

(K19, Muhtar/Emlakçı, 43)

2000’li yıllardan sonra Bağlar bölgesinde yaşanan hızlı değişimi ortaya koyan bir çalışmada 2006 ve 2011 yılları uydu görüntüleri üzerinden hareket ederek bu bölgedeki bina sayılarının tespitini yapan Günay ve arkadaşlarının (2016) çalışmasıdır. Bu çalışmada 2006 yılında uydu görüntülerinden tespit edilen bina sayısı 757 iken, 2011 yılında 1.507’ye yükselerek neredeyse iki katı oranında artış göstermiştir (Günay vd., 2016: 394).

Karşıyaka Bölgesi’ndeki bağlık alanların dönüşümü o kadar hızlı olmuştur ki günümüzde bu bölgede bağlık alan ve bağ evi sayısı parmakla gösterilecek kadar azalmıştır. Bu bölgede ayakta kalan bağların bazıları Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından koruma altına alınan yerler (Fazlıoğlu ve Yoğurtçuoğlu Bağları⁶⁸) olarak dikkat çekmektedir. Karşıyaka bölgesi dışındaki diğer bağlık alanların günümüze kadar daha az tercih edilmesinde orta ve üst gelir grubundan ailelerin daha çok Karşıyaka’yı tercih etmesi ve buralara taşınmanın kent içinde bir statü göstergesi olarak algılanmasının etkisi büyük olmuştur. Müteahhitler, bu bölgede yapı yapmaya müsait alan bulma sıkıntısı yaşamaya başlayınca diğer bağlık alanlara yönelmişlerdir.

⁶⁸ Bu bağ evleri 2017 yılı itibariyle Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından restorasyona sokulmuştur.

Günümüze kadar gelen Büyük Bey Bağı, Küçük Bey Bağı gibi bağlık alanlar da son 5 yıl içerisinde dönüşüm geçirmeye başlamış ve büyük oranda yapılaşmışlardır.

Resim 4.10: 2005 Yılında ve Günümüzde Geksi Kanalı ve Çevresi

Kaynak: Tokat Belediyesi, Yavuz Acungil Arşivi.

4.2.1.2. Tokat Bağ Kültürü ve Geleneği

Kışın kent merkezinde yazın bağlarda geçen çift eksenli bir hayatın sürdürüldüğü Tokat'ta “bağa göçme” önemli bir olay olarak görülürdü. Tokat halkının çoğunluğunun bağı olmakla birlikte kimi ailelerin bağ evleri büyük ve gösterişli, kimi ailelerin ise küçük ve sadeydi. Ancak bağ yaşamında her ne kadar yapılarda farklılıklar olsa da bağ geleneği ortaktı.

4.2.1.2.1. Bağlara Göç Etme

Bağlara ilk gidiş mart 9'u⁶⁹ yani cemre düştüğü tarih bağların bakımının başladığı zamanlardır.

Bağ evlerinde yaşam mayıs 7'si gelince başlardı. Ama bağlara göçmeden önce bağların bakımı yapılırdı. Evin babası, oğlu, çalışmayanlar, emekliler mart 9'unda cemre düşünce hafta sonları bağlara giderler, ön hazırlıkları yaparlar, evleri kontrol ederlerdi. Bağlarda, bahçelerde budama yapılır, ekenekler (nanelik, reyhanlık vb. bitkilerden bahsediyor) ekilir, aşılamlar yapılırdı.

(K20, Yazar, 50)

İlk hazırlıklar yapıldıktan sonra has güller tomurcuklanıp mayıs 7'si⁷⁰ çıkınca kentteki evin gelini, kızı hep bir elden hazırlıklara başlardı. Kentteki ev baştan aşağı

⁶⁹ Mart 9'u, ay takvimine göre baharın başladığı, güneşin Hamel (Koç Burcu) Burcu'na girdiği ve gece ile gündüzün eşit olduğu gün ifade eden gündür. Miladi takvime göre 22 Mart'a denk gelmektedir.

⁷⁰ Mayıs 7'si, ay takviminde ve halk takviminde çok şiddetli soğukların olduğu güne denir. Bu tarihten sonra havaların ısınmaya başlayacağına inanılan gündür. Miladi takvimde 20 Mayıs'a denk gelir.

temizlenir, yatak-yorgan, perdeler elden geçirilir, halılar naftalinlenir, evin bütün ahşap aksanı fırçalanır, bağa gidecek eşyalar ayrılıp denk yapılır, kalan eşyalar ise toparlanarak iskele yapılıp üstleri örtülürdü (Dutoğlu, 2012: 48).

Bağ evimiz dedelerden beri var. O zaman Tokat esnafının hemen hemen hepsinin bağı vardı. İşte genellikle bizim bağlar Soğulcak bağları, Kışla bağları ve yukarıdaki bağlar. Yazın yani yazın derken nisan ayının sonlarında bağa taşınma başlardı. 19 Mayıs'tan sonra hemen hemen herkes taşınırdı yani esnaf olarak. Ondan sonra işte Ekim Kasım ayına doğru da elmalar toplandıktan sonra herkes geri taşınırdı. Bağda kalma olmuyordu.

(K7, Esnaf, 68)

Resim 4.11: Bağlar ile Kent Arasında Kullanılan At Arabaları

Kaynak: Hasan Erdem Arşivi.

Geçmiş dönemlerde “bağa göçme” at arabaları ve kağnılarla yapılırdı ancak bu zahmetli ve yorucu bir işti (Resim 4.11). Ulaşım imkânlarında yaşanan gelişmeler ile birlikte aileler bağa göçerken motorlu vasıtaları kullanmaya başlamıştır.

Şehre 10 km. uzaklıkta olan bağlara yaylı denilen atlı arabalarla gidilirdi. Ailemizin yaylacısı Eyüp Amca idi. Yazın taşındığımız bağ evimize gidiş dönüşlerimizi onunla yapılırdı. Yaylıya binmek ve inmek hele yaşlılar için pek zor olurdu... Varlıklı olan birkaç ailenin özel faytonu vardı. Çalışan fayton sayısı azdı. Yaylı ile gitmek faytona göre daha ucuzdu. Faytonlar çift atlı, yaylı tek atlıydı.

(Gürdere'nin (2017: 193) Sami Toker ile yaptığı görüşmeden alıntıdır)

“Alaçuh” olarak da anılan bağ evleri, kent merkezindeki evlere benzer yapıdaydı ancak boyut olarak daha küçüktü. Bağ evlerinin işevi (mutfak olarak kullanılır ve ana evden biraz uzakta yapılırdı), müstemilatları genellikle olurdu. Kent merkezindeki evlerden farklı olarak camsız çerçevesiz yalnız ahşap kepenklerle kapatılmış bir oda

veya sofaları olurdu (Dutoğlu, 2012: 49). Bazı bağ evlerinde ahır ve samanlık tarzı eklentiler de olurdu. Birçok aile, inek, koyun gibi hayvanları besler ve genellikle bu hayvanları yazın misafirlere ikram etmek için keser veya sucuk, pastırma yaparak kışlık tüketim için hazırlardı. Bazı hayvanlar ise kesilmez sütü için mutlaka ahırlarda tutulurdu. Hayvanın sütünden tereyağı, çökelek, peynir yapılırdı.

Ahır da vardı, hayvan da vardı yağımız, yoğurdumuz, çökeliğimiz. Güzün eve geldiğimiz zamanlar Artova'ya giderdi kayınpederim böyle büyük kuyruk yağı getirirdi. Ahırdaki inek kesilir. Onun efendim mumberları kesilir bağırsakları onlar ayrı pişer. Böyle pastırma yaparız. Tuzlarız o orda durur, pastırma yapar sonra asarız. Şuralara asarız o orda dururdu, hiç bir şey olmazdı. Ondan sonra çemen yaparız. Kışın onu yerdik, bir de şimdiki gibi çarşıdan et almak yoktu, böyle şey yapardık büyük leğenlerde kıymaları kavururduk

(K14, Ev Hanımı, 72)

Bağ evlerinin en çok önem verilen yeri genellikle sundurma ile uzatılan ve yazın sıcağın etkilenmemek için gölge yerlerin tercih edildiği köşkleri idi.

Bağ evleri kent merkezindeki evlerin daha küçüğüydü. Yazdan yaza taşınan evlerdi hani bir mutfak olur aşevi derlerdi ona iki odası falan olur bir de misafir ağırlayacakları sedirli bir oda olurdu. Girişte ferah ama şey yani o sıcaklığı geçirmeyecek. Dışarıda bir havuzu olur. Havuzun etrafında çiçekler asma olurdu. Köşk derlerdi üstleri kapalı üzüm asması.

(K21, Şube Müdürü, 58)

Bağ evlerinin en güzel yanı köşklere idi. Yazın sıcaklığında ferah olurdu. Misafirleri falan hep orada ağırlardık. Çok sıcak gecelerde de orada yatacak bazen. Bağ evinden taşındıktan sonra Bedestenlioğlu'nda aldığım eve de benzerini derme çatma da olsa yaptırdım, misafirlerimi ağırlamaya burada devam ediyorum

(K11, Memur, 55)

Asıl işlevi sulama amaçlı olsa da bağ evlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri de havuzudur. Bağ yaşamı etrafı çayır ve çiçeklik olan havuz başlarında, bir çınarın gölgesine kurulmuş köşklere yaz boyunca akıp gitmektedir (Dutoğlu, 2012: 49). Bağ evlerindeki havuzların su ile dolma usulü ilgi çekicidir. Yukarı bölgelerden gelen sular yerel ağızda “süzek” denilen büyük çömleklere dolarak bağdan bağa dolaşarak sulama yapılırdı. Bazı bağlarda da sular yerel ağızda “pöhrek” (silindir kesitli, toprak esaslı su boruları), “heküğü” (kaygan taştan yapılmış su yolları) olarak anılan yapılarla yer altından taşınırdı.

Bağlar arası su gelirdi bağdan bağa akardı. Eylül kadar akıyordu, yukarıdan köylüler kesmişler. Şurada bizim kuyu vardı su geldi miydi o kuyu dolardı.

(K8, Ev Hanımı, 65)

Sular *Pöhrekler* ve *Heküğüler* içinde yer altından ağlarla bağlara ulaşır. Kimi yerlerde gelgeçtir, bağdan bağa geçer her bağda ya bir küp içinde istifade edildikten sonra diğer komşuya gider. Böyle durumlarda suyun temiz tutulması, el batırılmamasına azami dikkat gösterilir, en son bağı da geçince su bir yalağın içinde akarak gelen geçenin ve hayvanların

istifadesine sunulurdu selsebil... Ayrıca bağların dört bir yanı sulama suyunun ulaşacağı arklarla çevrelenir, ihtiyaç duyuldukça toprak buradan sulanırdı.

(Dutoğlu, 2012: 49-50)

Bağlarda sulama kanallar aracılığıyla yapılırken bağ evi ahalisinin su ihtiyacı ise kuyularla giderilirdi. Bu kuyular sadece su ihtiyacını karşılamazdı aynı zamanda buz gibi sularının etkisiyle buzdolabı etkisi göstererek evde bozulacak yiyecekler bu kuyularda muhafaza edilirdi. Aynı zamanda bazı bağ evlerinde de evlerin alt tarafı çukur yapılarak ferah bir ortam oluşturulması ile bozulacak yiyecekler saklanmaktaydı.

Etleri kavururduk, onları böyle helkilere korduk kuyunun dibine sarkıttık. Etleri nerede saklayacak yoksa. Suyu tam batırmıyorduk. O bizim buzdolabımızdı. Karpuzları falan da salarlardı kuyudan aşağıya.

(K14, Ev hanımı, 72)

Bağ evlerinde eskiden buzdolabı yoktu. Alt tarafa çukur yaparlardı, çukurun içine taş döşerlerdi, yerleri havuz gibi yaparlardı. Evler çok ferah olurdu. Ferah olunca altına yoğurdu, yumurtayı koyarlardı. Mahzen gibi yapıyor üzerine örtüyor oturuyor. Ne koyuyorsun yoğurdunu yumurtanı çıkarıyorsun bozulmuyor.

(K22, Emekli, 68)

Bağlık alanların sahip olduğu sulama imkânının bağ evlerinin sınıfsal bakımdan farklılaşmasında etkisi olduğu görülmektedir. Sulama imkânına sahip olan bağlık bölgeler daha fazla gelişirken ve varsıl ailelere ev sahipliği yaparken, sulama imkânı kısıtlı olan Soğulcak ve Çay gibi bağlık bölgeler daha alt gelirli ailelere ev sahipliği yapmıştır.

Bağlarda (Soğulcak Bağı) su sorunu vardı. Suyu biz çok uzaklardan getiriyorduk yani en az 10-15 km. uzaktan bir göze diyoruz ya oradan eskiden pöhrek dediğimiz borular vardı, onlar birbirine ulanır, bir de lüğün derdik o şeyle sıvanırdı, giriş şeyleri pöhreklerin o şekilde su gelirdi. İşte en büyük sorun bağlarda suydı. Halen var, gerçi o bağlarda şebeke suyu var ulaştı. O zamanlar öyle bir imkân yoktu. Mesela daha yukarıda kışla bağlarında “dökülen” dediğimiz bir yer vardı, orda bütün bir sene 10-15 metreden su dökülürdü. Böyle şelale gibi oraya “dökülen” derdik oraları gider gezerdik, o sular da kayboldu şimdi. Gerçi şehir suyu geldi şey olarak. Ordan kaçmamızın sebebi su sorunuydu. Ordan babamlar aşağıdan bağ aldılar Malkayası dediğimiz taraftan, oralarda zaten bağlık bahçelikti. Oralar alındı oradan oraya taşındık.

(K7, Kitapçı, 68)

Su kanalları ile buluşan bağlar yeşilin bin bir türüne ev sahipliği yapmaktadır. Birçok meyvenin her türlü çeşidinin yetiştiği bu alanlarda bağlara göçtükten sonra bir dizi iş bağ ahalisini beklemektedir. Dutoğlu (2012: 51-55) bağlarda işin gül mevsiminin gelmesiyle başladığını nakletmektedir. Toplanıp imbikten geçirilen güllerin reçelleri yapıp, güllapları çıkarılırdı. Gülü sonra kiraz, dut, vişne, erik, kayısı, armut, şeftali, elma takip eder ve en son olarak da üzümler yetişir ve kışlık hazırlıkları yaz boyu devam ederdi.

Dışarıdan kolay kolay yiyecek bir şey alınmazdı bağ evine. Elması, armutu, armutun envai çeşidi boynu eğri, ondan sonra ne denirdi kış armutu, elmalar misket elması, cevizi, bezi, ondan sonra kızılçık, yani vişnesi yani her türlü meyve vardı. Bir kısmına da kendi yiyeceği kabağı, yerli biberi, ondan sonra yeşillikleri soğanı, maydonozu bir bölüme de onlar ekilirdi. Yani meyveye ve sebzeye yaz boyu Tokat'ta kimse para vermezdi.

(K6, Memur, 52)

Yazın yetiştirilen hiçbir şey ziyan edilmezdi. Yetiştirilen sebze meyve ya yazın yenilirdi ya da kışlık erzak olarak hazırlanırdı. Gül, akzambak, vişne, erik, şeftali, kayısı, kızılçık, elma, armut, ayvanın her türlü reçeli, hoşafı ve şurupları yapılırdı. Domatesler salça haline getirilir, yine başta domates olmak üzere biber, kelek, kavun, salatalık, döngel, lahana ve fasulye gibi sebze ve meyvelerin turşusu kurulurdu (Dutoğlu, 2012: 155-156). Bağlarda beslenen hayvanlar kesilir, kavurma, sucuk, pastırma olurdu. Dolmalık ve yemelik biberler ipleri dizilip kurutulurdu. Patlıcan bile kurutulurdu. Kuşburnular toplanır marmelat yapılırdı. Üzüm zamanı geldi mi ayaklar sabun ile yıkanır, üzümler bol suyla yıkanır, daha sonra üzümler ayaklar altında tekneler içinde ezilir, pekmezler, sirkeler yapılırdı. Tokat'ın Ermenileri üzümün kabuğunu alır, tuzlar küpe basar, 10 gün bekletir, rengi kahverengi oldu mu sıkıp suyunu çıkarırlardı. Buna cibre sirkesi denirdi. Üzümün sapları bile saklanır kışın salatada kullanılırdı. Kış boyu tüketilecek üzüm suyunun mucizelerinden biri de rengi kanarya sarısı, cevizi yağlı koz cevizi olan kömeydi. Bakınca karşıdakini görebileceğin tül gibi pestiller yapılırdı. Yazın yeşili, kışın kurusu yapılan madımak da pastırma ile yemeği yapılarak yenilirdi. Ermeniler üzüm sularını birkaç kez tülbentlerden geçirir, içinde tek bir kabuk ve çekirdek bırakmadan süzerlerdi. Bu süzülen üzüm suyunu kaliteli şarap yapmak için kullanırlardı (Arslanyan, 2012: 44-55).

Bağlarımızda fidanlıklarımız vardı orda her çeşit meyveyi yetiştiriyorduk. Ayrıca bağın içerisinde üzümlük vardı, üzüm bağı vardı. Gene orda her çeşit meyve elma, armut, vişne, kiraz, şeftali yine öyle şeyler hep yetiştirilirdi kendimiz için. Mesela üzüm hasatı olduğu zaman sıra yapılırdı, ordan köme, tarhana yapılırdı. Ondaki kışık elmalar toplanırdı. Bu hısımlar akrabaya da dağıtılırdı yani sadece bize değil eş dostlara onlara hep verilirdi. Kışın da işte o şeylerde şehre geldiğimizde kış oturmalarında o şeyler hep çıkarılır, köme, tarhana ikram edilirdi.

(K23, Ev Hanımı, 51)

Şimdi yiyecek işleri yani kışlık işler yani salçamızı yapardık mesela pekmez pişirirdik, kuşburnu pişirirdik, yaprak yapardık evimizin kışık yaprağını basardık, bulgurumuz yarmamız yani orda biz eskiden kömüş derdik, inek sağardık. Birimiz yemek yapardık, iki eltiydik birimiz ahıra giderdik, onları sağardık. Yayık yayardık, evde ekmek yapardık. Bunları kendimiz yapıyorduk, satmıyorduk.

(K24, Ev Hanımı, 54)

Dutoğlu (2012: 55), ne anlama geldiğini büyüyünce anlayacağı Ermeni komşuların imbiklerinin olduğunu ve kilerlerinde burunları dağılayan keskin kokulu

küplerde şarap ürettiklerini belirtir. Ermenilerin yaptıkları bu şarapların kalitesine seyyah Jackson anılarında yer vermiştir (Jackson, 1799: 207).

Bağ biz satın almışız babam zamanında. Bağ evi papazın eviydi. Şey vardı şu an hala duruyor, papazın şarap küpleri var evde. Dışarıya gömmüşler kapaklar görünüyor. Gizli bölümler çok acayip bir yer. Üzüm bağları çok olduğu için, Ermenide çok olduğu için her şey onlara da serbest olduğu için damıt damıt iç.

(K25, Seyyar Satıcı, 71)

Tokat'ta içki meyil verilirdi eskiden. Üzümden şaraplar, zambak rakıları yapılırdı. Bağ muhabbetleri yapılır yenilir içilirdi.

(K1, Çalgıcı, 50)

4.2.1.2.2. Bağ Evlerinde Gündelik Yaşam

Kullanım değerinin merkezli bir anlayışın hâkim olduğu dönemlerde bağ evlerinden ve bağlık alanlardan kastedilen şey barınma ve topraktı yani yaz mevsiminde barınma amaçlı kullanılan yapılar ve bağlık alanlarda topraktan elde edilen ve gündelik hayatta kullanılmak üzere işlenen ürünlerdi. Bağ evlerinde aileler gerekmediği sürece dışarıdan malzeme almaz, her şeyi kendi yapmaya çalışırdı. Bağ evinde yetiştirilen her ürün sapına kadar kullanılmaya çalışılır, ziyan edilmezdi. Bağlarda hemen her şey aileler tarafından üretilirdi. Üretilmesi zor olan şeker, çay, sıvı yağ gibi ürünlerin daha çok dışarıdan satın alınarak bağlarda tüketilirdi.

Ekmek yaparız, mesela çörekler yaparız, hepsini evden yedik çarşıdan hiç ekmek gelmez. Benim babam şofördü. Amasya'dan ekmek getirdi miydi, saklardık böyle ekmeği. 15-20 somun ekmek yapıyorduk, aşağıda yerimiz vardı, serin üstüne kapatırdık. Bir tane falan kaldı mıydı bir daha yuğurur, gene yapardık. Salçayı yaparız, yaprağı yaparız. Kışın da erkeklerin en çok yediği çemen, pastırmayı kendimiz yaparız.

(K14, Ev Hanımı, 72)

Bağ evlerinde fırınlar bulunurdu. Bu fırınlardan bağ evlerinde yaşayanlar kendi ekmeklerini, çöreklerini yaparlardı. Bu fırınlardan kentteki bazı evlerde de bulunmaktaydı. Yazın bağ evleri genelde kalabalık olurdu. Bütün aile göçerdi bağ evine. Sonra onlara eksik olmayan misafirler de eklenirdi, iyice kalabalıklaşırdı bağ evleri. Kalabalık olunca da üretim de fazlalaşırdı.

(K27, Matbaacı, 55)

Yazın bağ evlerinin misafiri hiç eksik olmazdı. Her ne kadar birçok Tokatlı'nın bağ evi bulunsa da bağ evi olmayan hısım akrabalar, komşular bağlara sık sık ziyarete gelirlerdi. Bağları ziyarete giden misafirler haberleşme konusunda teknolojik olanaklar bu dönemlerde henüz tam gelişmediği için gittikleri bağda ev sahibinin yedirecek, içirecek bir şeyleri olmama ihtimalini düşünerek eli boş gitmemeye gayret ederlerdi. Bağ evini açan akrabalarına “bahçesi sizden bohçası bizden” düşüncesiyle rahatça gidip ziyaretler yapılırdı.

Bağlara misafir gelirken sen ona söylersin getirme bir şey, biz her şeyinizi yapıyoruz diye. O da geliyom ama belki bir şey yoktur, ben ona öte beriyi götürüyüm, orda yapalım. Aaa bir de bakıyosun buyur buyur diyorsun adam geliyor. Telefon yok ki adam sana haber etsin de sen öte beri alasin. O yüzden eskiler çok güzeldi ya. Ekmeğini getirirdi, domatesini, biberini, eti eğer durumu müsaitse onu getirir, beraber yaparsın, zaten sende kalkarsın ilave şeyler yaparsın. Oturmaya gelince de öyleydi.

(K26, Ev hanımı, 65)

Bağlarda her ne kadar misafirler elleri boş gelmemeye çalışsa da bağ evi sahipleri eksik olmayan misafirlerin iyi ağırlanmasına, onlara ikramda bulunulmasına özen gösterirlerdi. Ev sahipleri için misafirler evin beti-bereketi olarak görülürdü. Yaz boyu bağlarda yetişen sebzelerden yemekler hazırlanır, meyveler, şerbetler ikram edilir, mutlaka bağda yetişen ürünler poşet poşet doldurularak misafir yolcu edilirdi.

İkramda bulunuyordu akrabalarını eşini dostunu çağırıyorlardı, davetlerde bulunuyorlardı. Mesela bak bizim bağda her hafta davet vardı. Babam her hafta bizim davarımızda vardı, her hafta bir kuzu keserdi, babam arkadaşlarını eşini dostunu çağırırdı. Öyle kültür bitti kalmadı. Mesela ayrıyeten çardaklar vardı. O çardaklarda biz otururduk, gece yarısına kadar sohbetler edilirdi.

(K28, Emekli, 60)

Bağlarda özellikle hafta tatillerinde misafir eksik olmaz, hısım-akraba bağdan bağa yatıya giderdi. Kebaplar pişirilir, çökelikliler açılır, kuzular haşlanıp doldurulur, dolmalar sarılır, misafire evin beti bereketi gözüyle bakılıp ikramlanırdı... fırın yandığı günler cevizli çörekler, kıymalı ve çökelikli pideler, keşkekler pişerdi. Meyveler dalında ikram edilirdi. Dönecekleri vakit misafirlere sepetlerle de verilirdi.

(Dutoğlu, 2012: 56)

Yakın bağlara her ne kadar günübirlik misafirler gelse de merkeze uzakta bulunan bağlara gelen misafirler günlerce, haftalarca kalırlardı. Bu zamanlarda hep birlikte yemekler yapılır ve yöresel yemeklerle misafirler ağırlanırdı.

Bağ evinde dışarıda iş evimiz yoktu, hep dışarıda yapardık herşeyi bahçede yaparık. Güller filan ağaçlar ahırlar havuz, fırınımız vardı, ekmek yapardık. Misafirimiz gelirdi. Akraba oldu muydu gelir, 15 gün 20 gün kalan da olurdu ama yani öyle şey şimdiki gibi öyle pasta falan yoktu. Misafir gelir yemek yaparsın, çökelikli, katmer yaparsın, fırın açılır, kebab açılır. Giderken kiraz toplarsın, sepetine korsun ikramı öyleydi.

(K14, Ev Hanımı, 72)

Bağ evlerinde ağırlarken mesela bir semaver kurulurdu, ondan sonra havuzlar olurdu, böyle dışarıda öyle, ondan sonra o havuzun başında sabah muhakkak çökeliklik saç kurulur, o sacın çökelik bittikten sonra fosul atılır patlıcanı, biberi ondan sonra o fosul da onlar yapılırdı. Ondan sonra bir bad yapılır Tokat'ın meşhur. Dut zamanı ev ekmeğiyle çökelik yenir dut ağacının dibinde.

(K29, Emekli, 75)

Bağ evlerinde yemek yapmak önemli bir uğraş olarak dikkat çekmektedir. İnsanlar gün içerisinde yiyecekleri veya misafirlere ikram edecekleri yemekleri yapmak için saatlerce uğraşırlar ve hep birlikte oturup yerlerdi. Bağ evindeki sebzelerin olgunlaşması ile birlikte Tokat Kebabı - kökeninin Ermenilere dayandığı rivayet

edilmektedir - genellikle orta ve üst gelir grubu ailelerin bağ evlerinde bulunan özel kebab ocaklarında saatlerce pişirilirdi. Halk arasında pişirmesinin maharet istediği söylenen bu yemeğin Tokat sebzeleri ile yapılanının daha makbul olduğu kabul edilmektedir. Kebabın yanında Tokat ile özdeşleşmiş keşkek, pehlili pilav, bad, bakla dolması gibi yemekler misafir sofralarının olmazsa olmazları olarak görülürdü.

Kebab işi falan yöresel yemeğimiz olan bağ yemeğidir. Zaten Tokat kebabı da bağ odunuyla olur yani derek odunuyla olur. Derek odunu is yapmadığı için onunla bağlarda kebab yapılırdı. Bazı kebabçılar bile günümüzde bilmez bunu... Tokat kebabı yapılırken komşular da tava getirirdi, kimisi bamya tavaşı, kimisi patlıcan tavaşı. O da kebabın altına sürülürdü, kebaptan yağ damlarken hem kebab, hem tavalalar olurdu.

(K1, Çalgıcı, 50)

Ben mesela canlı gördüm Tokat kebab ocağının eskisini gördüm, şimdi mesela gidiyorsun kebab ocağına ateş şu seviyede yanar şişle (bel hizasını gösteriyor). Orjinalinde yerde yanıyor yani şöyle demirle. Biraz daha diğerine göre aşağıda ortada şu eski Tokat'ın fırınlara verilen şeyleri var böyle kaplar var onlar birbirine geçmeli. Onların birine fasulye koymuşlar, birine domates koymuşlar, birine biber. Üstten kuyruk yağı damlıyor ya harika oluyor ve gerçek bir kebab 3-4 saate olurmuş yani öyle yarım saate bir saate kebab yok öyle. Bir kere 2 saat 3 saat bir şey koymadan odun atılır, bembeyaz olacaktı o dışındaki kerpiçler bembeyaz. O kadar sıcak olacak ondan sonra şeyi. Ve kebabı diyor parmaklarını yersin diyor öyle evin sahibi diyor. Ben diyor çok yaptım da yapıyorum da diyor. Yani gerçek kebab ocağı o. Tokat'ın mesela her düğünlerde pehli olurdu, pehlili pilav. Şimdi hemen hemen hiç yok. Yani bir kişi iki kişi belki yapıyor. Bir de pehlili pilav pahalı bir şey yani o şekilde düşünürsen. Badı var, işte dolması var, var da var.

(K12, Esnaf, 62)

Yetvart anılarında (Serni, 2009: 17) eski dönemlerde bağların çoğunluğunun sahibinin Ermeniler olduğunu, gün içerisinde yoğun çalışan bu insanların çalışma dışında kalan zamanda bağlarda dinlendiklerini ve ehlikeyf bir yaşam sürdürdüklerini belirtmiştir. Vakitlerinin çoğunun çalışarak geçirmeyi tercih eden Yahudi halkın ise bağ evi sahibi olmadığını ifade etmiştir. Ermenilerin bağlarda sürdürdüğü ehlikeyf yaşam, bağ evlerinin sonraki dönemlerde sahipleri tarafından da sürdürülmüştür. Kente yakın bağlarda yaşayan ailelerin erkekleri gün içerisinde çalışmakta ikindiden sonra bağlara gelerek dinlenmektedirler. Bağlarda devam eden birçok gelenekte de geçmişte yaşamış Ermenilerin etkisi de görülmektedir.

Eskiden hep Ermeniler falan yaşarmış bu bağlarda. Sonra Birinci Dünya Savaşı falan derken göç etmiş çoğu. Az eziyet etmemişler Türklere. Zevke sefaya düşkün bir yaşam sürerlermiş burada. Bakma zevke sefaya düşkünlüklerine gün içinde deli gibi çalışırlarmış, akşam olunca da bağlara gider yer, içer, eğlenirlermiş. Daha sonra Ermenilerden boşalan bağlara Türkler yerleşmiş.

(K30, Esnaf, 55)

Eskiden bağ konusu çok önemliydi yani. Essaktan eski insanlar mesela bağa giderdik afedersin eşek kadar adam olmuş babamı anam ip ile çekmiş babamı sallıyor. Düşünebiliyon mu öyle zevkine düşküdü. Udlar çalınırdı her bağda. Bülbül gelir udun üstüne konardı ya. Yani böyle günler yaşanırdı.

(K1, Çalgıcı, 50)

Bağlar aynı zamanda çocuklar için oyun mekânlarıydı. Sabah uyanır uyanmaz bağlar, bahçeler arasında oyuna dalıp acıkana kadar türlü oyunlar oynar, karınlarını doyurduktan sonra gece yarısına kadar akranlarıyla oynarlardı. Meyve ağaçları arasında salıncak kurulur, meyve savaşları yapılır, uçurtmalar uçurulur, yaz çocuklar için dolu dolu geçerdi. Bağlarda çocuklar aşık oyunu, beştaş, kurnalıtaş, dokuztaş, çelik çomak, saklambaç, semerim eşek gibi yerel oyunlarla vakitlerini geçirirlerdi (Dutoğlu, 2012: 50-51).

İşte o zamanlar çocukluk dönemimiz, gençlik dönemimiz olduğu için arkadaşlarımız vardı, herkes birbirinin başına gider, oynardık sokaklarda. Çeşitli oyunlar vardı, harmanlar vardı harman dediğimiz yer çaylık alanlar oralarda oynardık. Ondan sonra şey zamanı, buğdayların hasat zamanı döven olurdu. Dövene binmek için giderdik mesela at çekerti döveni mesela şeyi altında taşlar olurdu, ondan sonra onun üzerine binerdik. Atla dönerdik şöyle veya inek bağlanırdı, iki tane inek o harman yapardı. İşte çocukluğumuz öyle geçerdi tepelerde, dağlarda, ovalarda öyle geçerdi arkadaşlarla. İşte kışın da elmaları falan toplardık, ondan sonra da şehre dönülürdü.

(K7, Kitapçı, 68)

Bağ evleri çocuklar ve erkekler için keyif mekânı olarak görülse de kadınlar için durum biraz farklıydı. Bağ hayatının yükü en çok kadınların üzerindeydi. Sabah erkenden kalkarak işlerine başlayan kadınlar, gün içerisinde ya o gün tüketilecek yiyecekleri ya da kışlık olarak tüketilecek yiyecekleri hazırlamakla uğraşırlardı. Her yeni çıkan meyve, yeni bir iş demekti. Meyveler toplanır, bu meyvelerin reçelleri, şurupları hazırlanır, soyularak dilimlenir ve kurutulur, üzüm yaprakları salamura edilir, üzümler çiğnenir, kazanlarda kaynatılırdı. Tek başına yapılması mümkün olmayan işlerde yakın bağlardaki kadınlar ile bir araya gelir, hem şarkılar, türküler söylenir hem de çalışılırdı. Hamurlar açılır, şehriyelik yapılır, turşular basılır, yapraklar destelenirdi.

Bizim bağımız üzüm ağırlıklıydı. Bağ dedi mi yaprak kırma olur. Tokat'ta a bu cevizli badı neylen yapacan yaprağıyla yapacak. Hemen birinci ağız, ikinci ağız, üçüncü ağız yapraklar toplanır. Aman karılar bir araya gelir. Eskiden bizim bağda yapraklar gelir bir dökülür, kırk karı oturur onu destelerler, haşlarlar, eskiden böyleydi. Eski hanımlar erkeklerinin çok kahrını çektir.

(K1, Çalgıcı, 50)

Evimiz Büyük Beybağı semtindeydi. Buradaki bağlar genelde bahçe şeklindeydi. Daha çok meyve, özellikle de elma yetiştirilirdi. Bu elmaların dibine dökülerek zedelenen ve dayanıksız hale gelenleri kadınlar dörde böler, kabuğunu soyduktan sonra ipe dizer kurutur, hoşafılık yapardı. Daha kalitesiz elmaları da ikiye böler, kabuğunu soymadan cığ üzerine serer kuruturdu. Buna da “gah” denirdi.

(Gürdere'nin (2017: 193) Hüseyin Çatılı ile görüşmesinden alıntıdır)

Varlıklı aileler kışlık hazırlıklarını kendileri yapmaz, bağda yapılacak işlerde yardımcı olmak üzere yanlarında bulundurdıkları aileler tarafından bu hazırlıklar

yapılırdı. Ortakçı, azap veya hizmetçi olarak anılan (Dutoğlu, 2012: 55) bu aileler, yaz boyunca bağın bakımından ve bağda olgunlaşan ürünlerin kışlık olarak hazırlanmasından sorumlulardı. Bu aileler Ocak, Şubat aylarında bağı sularlar, budama yaparlar, mart ayında bağları bellerdi.⁷¹ Mayıs 7'si geldiğinde ise bu aileler bağ sahipleri ile birlikte bağa göçerlerdi. Bağ evinin biraz uzağında yer alan müstemilat bu ailelerin yaz boyu ikamet edeceği yerlerdi.

Celal Bey bağda yaşamayı çok severdi. Yaz olduğu vakit hanımıyla, çocuğuyla mutlaka gelir, bağda vakit geçirirdi. Bağ evinin yanında hem müstemilat gibi kullanılan hem de bağ işlerini yapanların kalacağı bir yapı var. Bağ işlerini para ile çalıştırdığı bir aile yapar aynı zamanda da bu yapıda kalırdı.

(K31, Taksici, 56)

Bağ evlerinde komşuluk ilişkileri üst düzeydeydi. Komşuluk ilişkilerinde din, mezhep, ırk ayrımı gözetmeksizin çat kapı, zaman mefhumunun olmadığı ilişkiler sürdürülürdü. Aileler samimi bir ortamda rahatça birbirlerini ziyaret ettiği bağlar arası canlı bir ortam olurdu. Gündüzleri bağ işlerini yaparken kadınlar bir araya gelir, şarkılar türküler eşliğinde çalışır, işler bittikten sonra eşler gelene kadar muhabbet ederlerdi. Akşam eşler geldikten sonra ise bağ evleri arası misafirlikler yapılırdı.

Bağlarda varlığının bağı da olurdu, dar gelirlinin bağı da. Gayrimüslimler de olurdu bağlarda. Bağlarda işler ortaklaşa yapılırdı. Bağlardaki su yolları, onların temizliği birlikteliğin ürünüydü, ortak yapılırdı bunlar hep. Bağ evlerinde her türlü eğlence tertip edilirdi. Musiki geceleri, sıra geceleri, mevlüt törenleri yapılırdı. Bağ evlerindeki dostluklar sıkıydı. Eskiden Ermenilerin bulunduğu dönemlerde de komşuluklar sıkıydı. Sık sık gidilip gelinirdi. Günümüzde kalmadı bu kültür.

(K20, Yazar, 50)

Komşuluk ilişkileri çok iyiydi. Akşamları tabi elektrik yok bağlarda; o zamanlar işte fenerler, lüks lambası dediğimiz şeyler, onlarla aydınlatma olurdu. O fenerleri alırdık mesela karşı komşuya kadar giderdik; taa uzaklara giderdik. Akşam oturulurdu oralarda, sohbetler edilir, meyveler yenilir; sonra tekrar evimize dönülürdü; bağımıza. Herkes olmasa da genelde saat 9'da 10'da yatılırdı.

(K9, Bakırcı, 52)

Bağlarda sık sık müzikli, çalgılı eğlenceler de yapılırdı. Genelde akran erkekler belirli bir zaman aralığı ile sırasıyla birinin bağ evinde toplanırlardı. Grupta bulunan insanların mizacına göre ya dini, edebi, siyasi sohbetler yapılır ya da musiki eğlenceler yapılır, herkes çalgılarla bu eğlenceye eşlik ederlerdi. Eğlencelerin yanı sıra bağlar arasında oyunlar da oynanırdı.

⁷¹ Belleme (halk arasında depme de denilmektedir) bel adı verilen ayakla basarak toprağa saplanan ucusivri küreklerle toprak kaldırılarak güneşte kalmış yüzü ters yüz edilmesidir. Bu işi belciler yan yana ikişer, ikişer dizilerek yapar. Bağ bellerken yanındaki belciye veya diğerlerine göre geri kalmak işçiyi küçük düşürdüğü dile getirilir (Gürdere, 2017: 199).

Amcamın oğulları var Ankara’da oturuyorlar, amcam eski Tokat senatörü onun çocukları geldiğinde çok şenlik oluyordu. İçkili alemleri seven adamlar bağ evlerinde eğlenceler yapmıştır. Bir de Tokat ehli keyif yer bu işi yapan çok fazla yani bir nasıl söylüyüm o tür bağ sefası yapan insanlar çoktu.

(K12, Esnaf, 62)

Tokatlılar ikiye ayrılır. Bir dini duygularıyla yaşayanlar bir de dini duyguları zayıf olup da böyle bağ muhabbeti, içki muhabbeti yapanlar. Bağ muhabbetleri dediğin zaman âlem çokmuş yani. Adam parayı yemeye yer arıyor ya bağ muhabbeti oradan kalmış, likörlü, zambak rakıli bağ muhabbetleri yapıldı. Tepsinin içinde karı oynatıyorlardı ya. Herkesin azabı vardır, özel hizmetini yapan adam vardı. Dini açıdan güçlü olanlarda bir araya gelir; sohbet ederler, namaz kılarlar, eğlencelerini yaparlardı. İcabında topunu oynarlar, güdek oynarlar. Koca koca herifler çelik oynarlardı, voleybol oynarlardı.

(K1, Çalgıcı, 50)

Tokat’ta her ne kadar çoğu ailenin bağı olsa da bağı olmayan aileler de bulunurdu. Bu aileler ise bazı zamanlar bağ evlerine gitmeyen veya başka memleketlere taşınan ailelerin bağlarını kiralar, birkaç hafta veya yaz boyu buralarda kalırlardı.

Bağ evlerini kiraya da verme vardı. Mesela bir zengin sen gidemiyorsun yaşlanmışsın o adam üzümlünü de herşeyini de kiralıyor, o alıp gidiyor. Kiralayanlar Tokat’ın yerlisi bağ evi olmayanlar. Yarı-yarıya paylaşırlardı yetişen ürünü. Mal sahibi kiracının yetiştirdiği ürünün yarısını alırdı.

(K28, Emekli, 60)

Bağı olmayan da tutar; biz 4 sene bağ tuttuk parayla. Tuttuk boştu. Yazın kaldık şöyle 3-4 ay kalıyorsun. Biz yine Soğulcak tarafında tutuyorduk tarlalar burda ya. Biz yine yukardan tutmuştuk kendimize yakın yerden... Başka yere tayini çıkan adamın bağı olur, o zaman verir kiraya yoksa normalinde herkes göçer.

(K26, Ev Hanımı, 65)

Bağ bozumunu takiben elmalar da olgunlaştıktan sonra bağlardan geriye dönüş vaktinin gelmiş demektir. Her ne kadar bazı aileler bu dönüşü Ekim-Kasım ayına sarkıtsa da genellikle Eylül ayının sonunda kent merkezindeki eve geri dönüş başlardı. Bağa göçülürken taşınan eşyaya artık kışlık hazırlıkları da dâhil olmuş ve taşınmak zorlaşmıştır. Kadınlar bağ evlerinin baştan aşağı son bir temizliğini yapar ve bağ evlerini toplarlardı. Evin eşyaları eski dönemlerde kağı arabaları ve at arabaları ile son dönemlerde pikap, kamyonet ve kamyon tarzı vasıtalarla taşınarak evlere göçülürdü.

Bağ evlerine nisan sonu mayıs başı gidilirdi. Çocukların okulu bitmeye yakın taşınılırdı bağ evlerine, okulların başlaması ile geri dönülürdü bağdan. Bağ evlerine taşınılırdı derken göçülürdü aslında. Kentteki evde bulunan eşyaların çoğu götürülürdü bağ evine at arabasıyla taksiyle ne bulunursa artık.

(K32, Esnaf, 55)

Bağlara geriye döndükten sonra bağları koruma görevi bağ bekçilerine verilirdi. Arslanyan (2012: 98) hatıratında bağ bekçisini Ermeni bağlarında elinde tek silahı olan kızılçık ağacından sopası ile heybetli bir kişi olarak aklında kaldığını aktarmaktadır.

Bağlar yeniden bağ mevsimi gelene kadar bu bekçilere emanetti. Bağ sahiplerinden aldığı 3-5 kuruş harçlıkla görevlerini yerine getirirlerdi.

9. ayın 15'inde okullar açılıyor ya eylülde 10-15 gün daha bağ evinde kalırlardı, ondan sonra taşınırlardı. Onların kır bekçileri de vardı o zaman; Çiftçi Korumaya bağlı kır bekçileri. Onlar bir Çiftçi Korumaya maaş, para öderlerdi aylık bağ sahipleri; onlar da yaz kış bağı korurlardı kesinlikle hırsızlık olayı olmazdı.

(K33, Memur, 65)

4.2.1.2.3. Alan Olarak Bağ Evleri ve Bağ Evlerinde

Dönüşümden Kaynaklanan Mekânsal Ayrışma

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Bourdieu, *alan* kavramını fiziksel uzam içindeki, bir failin ya da şeyin içine yerleştiği hem bir lokalizasyon hem de ilişkisel bir açıdan, bir konum, bir düzen içindeki sıralama olduğunu, toplumsal mekânın da bu pozisyonların bir araya gelmesiyle oluşan bir uzam olduğunu ifade etmiştir. Bourdieu, mekân ve toplum arasında ilişki kurarken kültürün oluştuğu mekânı *oyun metaforu* ve *alan* kavramları ile ifade etmiştir. *Alan* kavramı ile sınırları genişleyip daralabilen, *sermaye* veya *iktidar* çeşitleri ile gömülü pozisyonlar arasındaki tarihsel bağıntılar bütünü olduğunu ifade etmiştir (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 79-84)). *Oyunun* oynandığı yer *alandır* ve *oyun* alanı içinde yer alan *failler* sahip oldukları *sermayeleri* stratejik bir şekilde kullanabilirler. *Oyuncular* *oyuna* katılabilmek için o *oyundan* elde edilecek bazı çıkarlara sahip olmalıdırlar. Faillerin bu alanı kendi çıkarlarına ve rantlarına göre şekillendirme çabaları ise stratejileri oluşturur. *Stratejiler* mekânın konumuna ve elde edilecek çıkara göre değişiklik gösterebilecektir.

Bourdieu'nun kavramsal çerçevesini Tokat'taki çalışmamıza uygularken bağ evleri bir *alan* olarak, bu bağlık alanlar üzerinde yaşanan mücadele de bir *oyun* olarak okunmuştur. Mekân üzerinde geçmişten günümüze bu *oyunda* mücadele eden *failler* bağ evlerinde gündelik hayat pratikleri, dayanışma geleneği, aileler arası ilişki birimleri ise *habitus*, *mekân ile ilişkisel habitus* ve *sınıfsal habitus* olarak ifade edilmiştir.

Tokat'ta bağ evlerini oyun alanı olarak incelerken üç alt dönem içinde değerlendirmek gerekmektedir. İlk olarak 1970'li yıllara kadar olan ve tamamen *kullanım değeri* üzerinden ele alındığı dönem; ikincisi 1970-1990'lı yıllar arasında eski (yerli halk) kullanıcıları için *değişim değeri* üzerinden ele alınırken yeni kullanıcıları (göçmenler, kiracılar vb.) için *kullanım değeri* üzerinden ele alınan dönem; son olarak

ise 2000’li yıllardan sonra bağ evlerinin tamamen değişim değeri üzerinden ele alınarak hızlı dönüşümün yaşandığı dönem.

Resim 4.12: Varsıl Aile Bağ Örneği – Fazlıoğlu Bağ Dış Görünüm (Günümüz)

Kaynak: Yavuz Acungil Arşivi.

Bir *alan* olarak bağlık alanları ve bağ evlerini tanımlarken bu mekânların tarihsel süreç içerisindeki toplumsal ve mekânsal yapısına bakmak önem kazanmaktadır. Buna göre “4.1. Sosyo-Ekonomik Yapısıyla Geçmişten Günümüze Tokat” ve “4.2.1.1. Geçmişten Günümüze Tokat Bağları” başlığında yer verdiğimiz gibi Tokat ve bağ evleri ile ilgili neoliberal politikaların baskınlaşmasından önceki ve sonraki dönemlerde yaşanan mekânsal ve toplumsal dönüşümler analiz edilmiştir. *Kullanım değeri* merkezli dönemde Tokat kentine şekil veren ticaret merkezi olma durumu kentte Sulusokak mahallesinin gelişmesine ve bu mahallede varsıl ailelerin bulunmasına imkân verirken aynı zamanda da kentin çeperindeki mahallelerde yoksul ailelerin bulunmasına yol açmıştır. Konutların fiziki yapısında da bu sınıfsal ayrım kendini belli etmektedir (Meral, 1938: 137). Aynı yapı bağ evlerinde de görülmektedir. Kentin kale dışına yayılmaya başladığı dönemlerden beri gelişen bağlık alanlarda çok keskin sınıfsal bir ayrımdan söz etmek pek mümkün değildir. Varsıl ailelerin bağ evleri ile dar gelirli ailelerin bağ evleri yan yana bulunabilmektedir. Ancak ailelerin sahip oldukları yapılarda ve gündelik yaşamda büyük farklılıklar dikkat çekmektedir (Resim 4.12).

Bağ evleri arasında bazı yapısal farklılıklar bulunurdu. Mesela zenginin bağ evi ile fakirin bağ evi gözle görülür bir şekilde ayırt edilirdi. Ama zenginin bağ evi ile fakirin bağ evinin yan yana bulunduğu bağlar da olurdu.

(K30, Esnaf, 55)

Tokat ticaret kenti konumunda iken özellikle ticaret ile uğraşan başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim halkın mülkiyetinde olduğu görülen bağ evlerinin sahip olduğu mekânsal yapının 19. yüzyıl sonlarına kadar devam ettiği görülmüştür. Bu dönemlerde varsıl ailelerin sahip olduğu evler ile daha alt tabakadan ailelerin sahip olduğu evler arasında belirgin farklar görülebilmektedir. Zengin Ermeni ailelerin sahip olduğu bağ evlerinin bulunduğu bölgelerin konumları bile mekânda yaşanan ayrışmayı gösterebilmektedir. Kentin sulama imkânı bakımından gelişmiş, gün içinde en çok güneş ışığı alan ve kentin bunaltıcılığından ve gürültüsünden belirli bir mesafe uzaklıkta olan Bağlar Bölgesi olarak ifade edilen bölgede en çok Ermenilerin bağ evleri bulunurken; kentin sulama imkânı bakımından yetersiz, gün ışığını belirli saatler alan ve ulaşım imkânı açısından yürüme mesafesinde bulunan bağ evlerinin alt gelir grubundaki özellikle Müslüman ağırlıklı ailelerin mülkiyetinde olması, mekânda yaşanan ayrışmanın göstergesidir. Bu dönemlerde bağ evi olmayan aileler ise alt gelir grubundan ailelerdir. Kent içerisindeki her bağlık bölgede mekânsal-toplumsal olarak kendine özgül koşullar, mekânsal ve sınıfsal yapılar oluşmuştur. Bourdieu, toplam *sermaye* hacmindeki farklılıklar nedeniyle, oldukça çok miktarda *ekonomik* ve *kültürel sermaye* gerektiren pratiklerin, daha az *sermayeyi* elinde bulunduran faillerin ulaştığı sıradan pratikler karşısında daha seyrek dolayısıyla daha arzu edilebilir pratikler olarak belirlediğini belirtmiştir. Toplam *sermaye* hacminde aileler arasında bulunan farklılıklardan dolayı varsıl aileler çok fazla miktardaki *sermayeyi* ellerinden bulundurmalarından dolayı maddi yetersizliklerin ve bunun sonucu olan geçim zorluğunun dayattığı pratik ve zaman kısıtlamalarından bağımsız durumdadırlar. Bu durum bağlık alanlarda yaşadıkları mekânlarda hem yapıların fiziki durumunda hem de gündelik hayatta gözle görülür farklılıklara bulunmasına yol açmıştır.

Zenginlerin bağı çok güzeldi; bizim bağlarımız ahşap, kerpiçten falan, onların bağları betonarme yapıları, yığma falan. Havuzlu mavuzlu böyle mesela. Kebap ocakları falan vardı böyle. Bizim bağda ocak vardı işte kerpiçten vardı ama onlarınki daha değişikti; böyle tuğladan falan. Fark ediyordu adam girdiği zaman bu zengin bağı mı fakir bağı mı belli oluyordu zaten biliyor musun. Ama şu vardı insanların kazandığı parayı harcayacakları yer yoktu o zaman yiyorlardı yani... İşte zengin aileler nargile içerdi semaverde çay demlerlerdi; fakirde ocakta

demlerdi mesela semaveri yoktu. Fakir adam nargile içemez o da tütün içerdi mesela. Zengin adam kahveyle içerdi fakir de çayı demler içerdi mesela.

(K9, Bakırcı, 52)

Kentin ticarete önemini kaybetmesi ile 1950’li yıllara kadar kentten göç eden varsıl gayrimüslim ailelerin kentte bıraktığı yapılar genellikle varsıl Müslüman ailelerce doldurulmuş ve *mekân ile ilişkisel habitus* çok büyük değişiklik göstermeden sürdürülmüştür. Kentte oluşan bu yapı 1970’li yıllara kadar çok büyük değişimler göstermeden devam etmiştir. Bu tarihten sonra mekânsal ve toplumsal yapıda yüzyılın başlarında Tokat’ın köylerine göç eden Artvinli, Gümüşhaneli, Erzurumlu göçmenlerin kent merkezine yönelmeye başlamasıyla değişimler görülmeye başlamıştır. Bu dönemde bu ailelerin konut ihtiyacı ya eski parlak günlerinin çok uzağında kalmış ve çöküntü alanı haline gelmiş Sulusokak Bölgesi’nde ya da artık eskisi kadar cazip görülmeyen Bağlar Bölgesi’nde giderilmiştir. Yerli aileler bağları bir meta olarak görmeye başlamış ve ucuz fiyatlara göç eden ailelere satmışlardır. Göç eden aileler için bağlık alanlar mübadele aracı olarak görülmeyip toprak vasfında değerlendirildiği için somut değerini korumuştur. Bağlar bölgesine yerleşen bu aileler yerleştikleri bu evlerde daimi ikamet etmeye başlamıştır.

1970’lerden sonra Malkayası tarafından bazı aileler de düzenli kalmalar görüldü. Özellikle bu dış göçlerle gelip Tokat’a yerleşen Kafkas göçmenleri, Artvinliler, mübadele göçü ile gelenler falan. Kalıcı yerleşim yeri olarak kullanıyorlardı. Fidanlık, Malkayası mübadele sonrası göçmenlere verilmişti.

(K20, Yazar, 50)

Bağların sonradan gelenleri olan Artvinliler, Erzurumlular kenarlarda kalmış, ücra bağları alabildiler. Bunlar çalışkan insanlardı, bağlarda ortakçılık falan yaptılar, patates ektiler her yere. Tokat’a yılda iki kez ürün almayı bunlar öğretti. Bizler gibi bağ evlerini de yazın değil sürekli olarak kullanmaya başladılar.

(K34, Eczacı, 60)

Bölgeye yerleşen bu aileler bağ evlerini *kullanım değeri* ön planda bir anlayışla değerlendirmişlerdir. Bu aileler geldikleri kentlerde görülen topraksızlıktan dolayı Tokat’a göç etmişlerdir (Özkiraz ve Acungil, 2012: 259). Yerleştikleri bölgenin verimli ve sulama imkânına sahip yapısı bu aileler için geçim kaynağı da olmuştur.

Malkayasındaki bağ evine göçtükten sonra her ne kadar herkes bir işte çalışsa da buraları ekmeye devam ettik. 20-25 nüfus bir evde yaşadık yıllarca. Ektiklerimizi ilk önce kendi kullanımımız için ayırdıktan sonra, fazla olanları hep satardık aileye katkı olsun diye.

(K11, Memur, 55)

Göçmen ailelerin yanı sıra çok fazla *sermayeyi* elinde bulunduramayan, küçük de olsa bir bağ evi olan alt gelir grubundan aileler, varsıl ailelere göre bağ evlerindeki

zamanlarını daha çok temel ihtiyaçlarını gidermek ve elde ettikleri ürünlerden kazanç elde etmek amacıyla harcıyorlardı.

Ekonomisi iyi olanın genelde bağ evi olurdu. Zenginin bağ evi de bağ eviydi. Zenginde herşeyin en iyisi var. Zengin olup bağ evlerinde yetişen ürününü satan olmazdı. Belki dar gelirli olup da bağ evine gidebilen kesimler ticari amaçlı üretim yapıyorlardı.

(K32, Esnaf, 55)

Varlıklı ailelerin bağ evleri ile dar gelirlinin bağ evleri farklı olurdu. Varlıklarının bağ evi iki katlı, fiskeyeli, şardırvanlı, lambalıları falan vb. birçok şey olurdu. Süs bitkileri çeşit çeşitti onların. Müştemilatları, hayvan barınakları olurdu. Ambarları daha geniş olurdu. Zenginler azap tutardı, işleri onlara yaptırırlardı. Bağcılar olurdu, onlarla ücret karşılığı anlaşırılar, onlarda bağlarda beklerlerdi.

(K20, Yazar, 50)

Bazı dar gelirli aileler ise bu bağları tamamen geçim amaçlı kullanmaktadır. Bu aileler bağlardan elde ettikleri ürünleri tamamen ailenin ekonomisine katkı amaçlı kullanmaktaydılar.

Babam rençber olduğu için atlar, eşekler, arabalar işte onları yükler getirirsin. Babam buradaki evleri yıkıp harman yapmıştı o yüzden sabah gelir akşam geri dönerdik çocukken... Burası önceden buğday, arpa ne ararsan ekerdik. Irmağın aşağı tarafı hep bağ bahçeydi, buralarda genelde buğday falan olurdu. Babam mesela burda samanı basar. Ben merkeple eve götürüyorum, abim boşaltıyor, ben gelene kadar abim tekrar boşaltıyor. Bir günde 18 kere Tokat'a gidip geldiğimi hatırlıyorum. Yani Soğulcak bağlarını geçtiniz aslında ordan Tokat'a gidip geliyorum düşünsenize

(K22, Emekli, 68)

O zamanki insanlar hem geçiniyorlardı bağ evlerinde hem kendini geçindiriyorlardı hem de ekonomiye katkıda bulunuyorlardı. Mesela üzümü getirip burası haldı taşhan, buraya eşiği ile üzüm getirip burada satıyordu. Kiraz zamanı kirazını satıyordu. Elma, armut zamanı bunları satıyordu hem kendi ekonomisine hem de memleketin ekonomisine katkıda bulunuyordu. Şimdi öyle değil şimdi hobi olarak kullanıyorlar yani zenginin bağı varsa gider eskiden şimdi fakirin bağı da yok.

(K9, Bakırcı, 52)

Bağ hayatının 1980'li yıllardan sonraki dönemde cazibesini kaybetmesinde üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümün etkisi büyük olmuştur. Üretim ve tüketim kalıplarında yaşanan değişimler doğrultusunda bağlık alanlardaki zorlu yaşam, bağlara yönelik aidiyeti ve sahiplenmeyi zayıflatmaya başlamıştır. Bunun en önemli göstergesi ise önceki dönemlerde herkesin sahip olmak için çabaladığı, sahip olamayanın ise kiralararak yaz mevsimini geçirdiği bu mekânların yok pahasına fiyatlarla elden çıkarılmasıdır. Bu dönemde kente göç edenler dışında kent merkezinden de bu bölgeye ufak çaplı hareketlenmeler olduğu görülmektedir. Artık bu dönemde bağ evlerinin bir mübadele aracı olarak görülme eğilimi artmıştır. Kent merkezinin yüksek ev kiralari, bazı ailelerin bu bölgeye yönelmesine neden olmuştur.

1980-90'lı yıllar arasında zenginler kentin en merkezi yerleri olan Geyras etrafındaki sitelerde, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerindeki apartman dairelerinde oturuyorlardı. Sulusokak tarafı ölmüştü, o yüzden mecbur bazı aileler Karşıyaka tarafına gitmek zorunda kaldılar. Buralarda arsalar çok cazip fiyatlara satılıyordu. Satıcıya ne versen kabul ediyordu, o denli yani. Buralar sahipleri için artık yük olarak görülüyordu. Her yıl iki defa kentten oraya göçüp geri gelmek çok zor geliyordu, o yüzden elden çıkarmak isteyenler vardı oraları. Orada yapılan apartmanlara gidince ilk zamanlar köye gidiyorsun gibi muamele görüyordun.

(K35, Emekli, 59)

Halkın bu bölgeye yöneldiği 1990'ların başında daha çok orta gelir grubundan ailelerin ilgisini çeken Bağlar Bölgesi için kırılma noktası İmar Kanunu'nun 18. maddesinin uygulamaya konulması olmuştur. *Kullanım değeri* üzerinden değerlendirilen bağ evleri, Saadet Partisi'nin sahip olduğu merkez belediye yönetiminde (özellikle 1997 yılı dönüm noktasıdır) 18. maddenin uygulamaya koymasıyla birlikte artık eski işlevselliğinden uzaklaşarak pazarlanabilir bir meta olarak görülmeye başlanmış ve *değişim değeri* ön plana çıkmıştır. Yerel yönetimin bu mekâna uygulamaya koyduğu kent politikaları sonucu artık bağ evleri *somut mekân* yapısını kaybederek *soyut mekân*lara dönüşmüşlerdir. Artık bağ evleri ile kastedilen toprak değildir; halkın gözünde paraya ve itibara çevrilebilir bir metadır. Bağ evlerinin artık *kullanım değeri* değil, *değişim değeri* önem kazanmıştır. Bu tarihten sonra bölge, hızla yapılan lüks ve yeni apartmanlar ve siteler ile kentin varsıl ailelerinin, orta gelir grubundan ailelerin ve kente nakil, tayin vb. gibi kent dışından gelen birçok varsıl ailenin ilgisini çeken bir mekân konumuna gelmeye başlamıştır. Tokat'ın varsıl yerli ailelerin bile ilgisi kent merkezinin gürültüsü ve kalabalığından kaçmak için bu bölgeye yönelmiştir.

Şehir Karşıyaka'ya doğru açıldı. Nizamettin Bey'in imar uygulaması ilk defa uygulandı o bölgelerde. İlk başta itiraz eden çok oldu, şimdi bir iki tane yaşlımız kaldı buna itiraz edenler uğraştığımız kişiler yoksa herkes memnun. Neden? Karşıyaka'da şu an %50 ile arsa kullanıyorlar.

(K17, Şehir ve Bölge Plancısı, 54)

Bourdieu, fiili ve potansiyel kuvvetlerin mekânı olan *alanın*, aynı zamanda bu kuvvetlerin biçimlerinin dönüşümü veya korunması için de mücadele edilen bir yapı (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 86) olduğunu ve her *alanın* karşılıklı çatışma içinde olduğu ilişkilerin tanımlandığı bir dizi konum içerdiğini ve bu nedenden ötürü bu konumları taşıyanlar arasındaki sürekli mücadelelerin var olduğunu (Callinicos, 2013: 434) ifade etmiştir. Tokat kentinde de *alan* üzerindeki mücadele bağ evlerinin dönüşümü *oyunu* içerisinde tekrar şekillenmeye başlamıştır. Üretim ilişkilerinde yaşanan değişimler kent içerisinde eski ticaret merkezilerinin önemini kaybetmesine ve

sermayesi yüksek olan ailelerin alternatif cazibe merkezlerine yönelmesine yol açmıştır. Yerel yönetimin bağlık alanlarda yaptıkları düzenlemeler yüksek *sermayeye* sahip aileler için bir cazibe merkezi oluşturmuştur. Bağlar Bölgesi'nin *kullanım değeri* geri plana düşerken *değişim değeri* ön plana çıkmış, *soyut değeri* önem kazanmış ve mekân yeniden üretilmiştir.

Bağlık alanlarda yaşanan dönüşüm ve mücadele *oyunu* oluşturmuştur. Bu *oyunun* içindeki aktörler ise yerel halk, sermayedarlar (müteahhitler) ve yerel idareciler oluşturmaktadır. Yerel yöneticiler, *somut mekânın soyut mekâna* dönüştürülmesinde yaptıkları düzenlemelerle etken olmuştur. Kent yönetimleri bu süreçte sermayenin lehine olabilecek düzenlemeler yapmış, kentte mekânsal düzlemde yapılacak yatırımlarda kamu yararından ziyade ekonomik getirilere göre hareket etmiştir. Önceden sadece toprak ve toprakta yetişen ürünler üzerinden değerlendirilen bağ evleri, yerel yönetimin müdahaleleriyle artık *kullanım değerini* kaybetmiştir. Bağlık alanları kullanmak isteyen bireylerin önüne 18. madde gibi düzenlemeler getirilerek mekân üzerindeki kullanım hakkı sınırlanmış, soyutlama işlemleriyle mekânlar ticari bir mal konumuna getirilmiştir. Sermayedarlar ise daha çok rant güdüsü ile hareket etmeye başlamış, bağlık alanlar onlar için hem artı değer üretmede hem de karı maksimize etmede tamamlayıcı bir role bürünmüştür. Yerel yönetimin müdahalesi ile -her ne kadar eski geleneklerini devam ettirmeye çalışanlar az da olsa bulunsa da- halk, sahip olduğu *sermayeyi* bollaştırmaya çalışarak *oyunda* yerini almaktadır. Aktörler/failler alanda oynanan *oyunda* gösterdikleri bu çabayla toplum içerisinde sahip oldukları belli bir hiyerarşi içindeki konumlarını sürdürme veya geliştirme amacıyla bir *sermaye* türünü biriktirme veya başka bir *sermaye* türüne dönüştürme amacıyla bağlık alanları kendi çıkarlarına ve rântlarına göre şekillendirmeye yönelik *stratejiler* üretmeye başlamıştır.

Kentsel dönüşüm maliyetli, bir de artısı olacak yani müteahhit açısından. Kârı olmasa müteahhitler nasıl yapsın. Bağlık alana yapı yapmak daha kolay yani orada kâr etmek daha kolay, kim kentsel dönüşümle uğraşacak. O kadar kişiyi ikna edeceksin; ondan sonra kişiler evinden taşınacak; evi yıkacaksın; onu yeni yapacaksın; onunla uğraşmak var bir de bir arsa var karşında 4 katlı imar var, 3 katlı imar var, 2 katlı imar var, her neyse onunla oturup el sıkışıp kazmayı vur bakalım yani neticede hangisini talep eder.

(K17, Şehir ve Bölge Plancısı, 54)

Mekâna yönelik gerçekleşen yatırımlar, yerel halkta kendi sahip oldukları bağlık alanların da imara açılarak ekonomik çıkar elde etmesi isteğinin ve pastadan ufak da olsa bir pay alma ümidinin oluşmasına yol açmaktadır. Bağ evlerinin sitelere

dönüşmesiyle yerel halk, tüketim kültürünün sunduğu imkânlardan daha fazla faydalanmayı ve *oyunun* içinde daha fazla yükselmeyi arzulamaktadır. Bourdieu'nun vurguladığı gibi (Swartz, 2013: 257) kapitalist toplumun gündelik hayatın içine yerleşmiş olan tercihleri (yüksek-düşük, parlak-sönük, benzersiz-sıradan gibi) temel kavramsal sınıflandırmaların sosyal hayat düzeni içerisinde “ait olunan yer duygusu” dayatmış ve böylece ayrışma işlevlerini yerine getirmiştir.

4.2.1.2.4. Sermaye Tiplerinin “Bağ Evleri” Üzerinden İlişkilendirilmesi

Failler, *alanda* toplumsal olarak faal hareket etmelerini sağlayan özelliklere sahiptir. Bir *alan* sahip olduğu *sermaye* yapısı ve bu alanda pozisyon alan faillerin *sermayeleri* ile değerlendirildiği durumda anlam kazanır. Bourdieu, bir *alanı* kurmak için orada etkili olacak *sermaye* biçimlerini tanımak, bu özgül *sermaye* biçimlerini kurmak için de *alanın* özgül mantığını tanımak gerektiğini ifade etmiştir. Toplumsal failler *sermaye* taşıyıcılarıdır ve yüklendikleri *sermaye* miktarı ve yapısı gereğince *alanda* işgal ettikleri konuma ve yörüngeye göre, ya *sermaye* dağılımlarını korumaya, ya bu dağılımının ters düz edilmesine yönelme eğilimleri bulunmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 93-94). Bu bağlamda da bir *alan* olarak bağ evlerinin Tokat *alanı* içerisinde sahip olduğu ve ona özgül olan *sermaye* yapısının belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bir *oyunun* oynandığı alana dâhil olmak demek onu oynamaya değer bulmak demektir. *Oyuna* dâhil olarak ise fail, alanın yerleşik düzenini sorgulamadan tanımış ve benimsemiş demektir. Bu *oyunda* faillerin ellerinde *oyunda* kullanmak üzere sahip olduğu kozları yani Bourdieu'nun kavramsallaştırdığı şekilde *sermayeleri* bulunmaktadır. Unutmamak gerekir ki Bourdieu'nun kurduğu kavramsal çerçevede *alan* ve *sermaye* arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. *Alanlar*, *sermaye* için mücadelelerin gerçekleştiği yerlerdir (Swartz, 2015: 54). *Ekonomik*, *kültürel*, *sosyal* ve *simgesel sermayelerin* faillerde farklı dağılım göstermesi de toplumsal sınıfların meydana gelmesine neden olmaktadır. *Sermaye* yapısında meydana gelen değişimler bağ evlerinin Tokat *alanı* içindeki konumunu da etkilemiştir.

Bağlık alanların yapısını incelediğimizde bu bölgeler meydana geldikleri ilk zamanlardan 1970'li yıllara kadar *ekonomik sermaye* bakımından türdeş konumdaki ailelerin kullandığı *somut* ve *kullanım değeri* ön planda mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar bazı bağlık bölgelerde sahip olduğu *sermaye* miktarı yüksek

veya az olan aileler birarada bulunmuşsa da genel olarak bağık alanlar arasında bir hiyerarşi bulunduğı gözlenmiştir. Varsıl aileler genellikle Bağlar Bölgesi olarak adlandırılan kentin kuzeyindeki geniş bağık alanlarda ve sahip oldukları ulaşım olanakları ile erişebilecekleri (eski dönemlerde yoksul ailelerin sahip olamadığı at arabaları, faytonlar şeklinde iken, son dönemlerde motorlu vasıtalar şeklindedir) mesafelerde bağ evlerini kurarlarken, dar gelirli aileler ise kent merkezine yürüme mesafesinde olan ulaşması kolay ve varsıl aileler tarafından genelde tercih edilmeyen bağık alanlarda bağ evlerini kurmuşlardır. Bağlar Bölgesi olarak adlandırılan Malkayası, Gezirlik, Kaşıkçı, Kireçli, İmamlık ve Biskeni bağlarının eski dönemlerde daha çok varsıl Ermenilerin bulunduğı, Ermeniler göç ettikten sonra ise varsıl Türk ailelerce kullanıldığı görülmüştür. Bölgenin *sermayesi* yüksek ailelerce kullanılması belediyenin hizmet sunma hususunda buraya kayıtsız kalamamasına yol açmıştır. Hiçbir bağık bölgede yol, elektrik, ulaşım gibi imkânlar götürülmemişken 1980’lerde Bağlar Bölgesi’ne belediye günde birkaç sefer yapan otobüsler koymuş, diğer bağık bölgelere göre çok daha önce elektrik getirmiştir.

Malkayası tarafına geçtiğimiz zaman apartmanlar daha yoktu. Orası da bağık bahçelikti yine aynı komşuluk ilişkileri devam ediyordu. Fakat tek özelliğı belediye otobüsü geçiyordu ordan ulaşımı güzeldi. 1980’lerde de elektrik bu bölgenin bazı yerlerinde vardı.

(K7, Esnaf, 68)

Resim 4.13: Bölgede Bulunan Lüks Yapılar ve Lüks Otel (2017)

Kaynak: Yavuz Acungil Arşivi.

Geçmişte Bağlar Bölgesi'ne hâkim olan *sermaye* türleri zaman içerisinde bazı değişimler geçirmiş, bağ evleri cazip olarak görülmediği dönemlerde *sermayesi* düşük ailelerin tercih ettiği bir alan olmuştur. Eski kullanıcıları için bağ evleri bu dönemde, *sermayeye* sahip olma veya *sermayeyi* bollaştırma bakımından bir karşılığı olmamasından dolayı bu mekânlarda yaşamak ve bağ geleneklerini sürdürmek cazip görülmemektedir. Bu dönemde kentte, Niksar Kavşağı civarında bulunan apartmanlarda mülk sahibi olmak sahip olunan *sermaye* miktarını yükseltmek için tercih edilmektedir. Varsıl yerli halk, bağ evlerini mübadele aracı olarak görerek elden çıkarmaya başlamıştır.

Bu dönemde Çay ve Soğulcak gibi bağlık alanlar eski *sermaye* yapılarını sürdürmüşlerdir. Bu bölgeler varsıl ailelerin tercih etmediği, altyapı bakımında zayıf alanlar olduğu için *ekonomik sermaye* bakımından toplumsal uzamın alt kısmında yer

alan aileler geçmiş dönemlerden beri bu alanlarda kendilerine yer bulmuşlardır. Suya ulaşım bakımından sıkıntılı, sel gibi afetlere açık, düzlüğü çok olmayan dik yamaçlarda yer alan bu bağların sahip olduğu bu zorlu yapı, bu yerlerin üst gelir grubundan ailelerce tercih edilmemesine ve buna bağlı olarak dönüşüm geçirmeden günümüzde bile ayakta kalmasına yol açmıştır. *Ekonomik sermayesi* daha az olan aileler bu yerleri tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Bourdieu'nun belirttiği gibi (2015a: 229), *sermayesi* olmayanlar en istenmeyen ve en az nadir görülen kişi ve metalarla birlikte yaşamaya zorlanırlar. *Sermayesizlik*, sınırlanmışlık hissini artırır; kişiyi belirli bir mekân bağlar.

Şu haliyle memnunuz yani ki sakın sakın yaşıyoruz. 59'dan beri buradayım [Çay Bağları]. Her yer bağ bahçeydi ama bu evler yoktu. Burada 3 hane vardı, şu karşıki beşik çatı, bir de şu yeni yapılan binanın olduğu yerde iki katlı ahşap bina, bir de benim bura vardı, başka bina yoktu. Burada çok bağ vardı. Ufak ufak yazlık bağların evleri vardı. Sadece yazlık da kalınmazdı merkeze en yakın bağlık alan olduğu için burada daimi kalırlardı... Buralarda zengin bağları iki kişi vardı. Bir tane Şevki Erek vardı milletvekiliydi, şu yukarda onların normal bir bağı vardı, gerisi de fakirdir. Ben Bağ Kur'dan emekli oldum, ondan gelen maaşım ile geçiniyorum yani burda detaylı maddi yönü zengin olan yok. 3 gün çalışmasa 2 gün aç kalıyordu. Fakat şimdi şu durumda ufak bir maaşları var. Kimisi belediyeden temizlik işçisi, kimisi Bağ Kur'dan kimisi sigortadan, şurda dört dörtlük olarak kimse yok. Şu civarda görünenlerin hepsi dört mevsim burada yaşıyor. Bundan 20 sene önce de en perişan mıntika buraydı.

(K36, Hurdacı, 68)

Çay Bağları eskiden olduğu gibi günümüzde de *ekonomik sermaye* bakımından zayıf ailelerin bağ evlerinin bulunduğu bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mekânda eski dönemlerde birkaç varsıl ailenin bağ evi bulunmuş olsa da, bölgenin dağ yamacında bulunması nedeniyle sel baskınlarına açık olması sonraki dönemlerde varsıl ailelerin buradan başka yerlere hareket etmesine yol açmış, bölge tamamıyla *ekonomik sermayesi* zayıf ailelere kalmıştır. Günümüzde de bu bölgenin *sermaye* yapısı aynı şekilde devam etmektedir. Mevcut fiziksel yapısının olumsuzlukları bölgenin yerleşime açılmasını zorlaştırdığı için varsıl ailelerin ilgisini çekmemekte, bundan dolayı da müteahhitlerin de bu bölgeye kayıtsız kalmasına yol açmaktadır. Varsıl ailelerin bulunduğu bölgelerde tutunamayan dar gelirli ailelerin tercih ettiği bir mekâna dönüşen Çay Bağları kentte yaşanan mekânsal ayrışmanın bir örneğini oluşturmaktadır.

Çay bağları olarak merkeze yakın bir bağdır. Buralara 1943'de bir afat geliyor, yukardan sel geliyor, buraları dümdüz ediyor, hiçbir kimse kalmıyor. Şuradaki ev benim 110 yıllık iki katlı ahşap bina. Ondan sonra buraya orman genel müdürlüğü mü, devlet su işleri mi, afat genel müdürlüğü mü bilmiyorum bir kırmızı kalem çiziyor buraya sel havzası olarak. Buraya şimdi imar da vermiyorlar, 18. maddede yoktur. Altyapı yapıldı, her hizmet geldi, elektrik geldi, kapalı şebeke su geldi, altyapı tamam, yol tamam ama işte 18. maddeye girmediği için müteahhitler gelmiyorlar.

(K36, Hurdacı, 68)

Bugün ayakta kalan diğer bir bağlık bölge olan Soğulcak Bağları da tıpkı Çay Bağları gibi geçmişte *ekonomik sermaye* bakımından alt kesimden ailelerin tercih ettiği bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölge de Çay Bağları gibi su sıkıntısı yaşayan ve kente yürüyüş mesafesinde olan bağlardan olduğu için genellikle *ekonomik sermayesi* çok güçlü olmayan aileler tarafından tercih edilmiştir. Genellikle eski dönemlerde Tokat'ın alt gelirli esnaflarının çoğunlukla bu bölgeyi tercih ettiği görülmüştür. Her gün kent merkezine at, eşe gibi ulaşım araçlarıyla git-gel yapan esnaf, yakınlığı için bu bağları tercih etmiştir.

Sonraki dönemlerde diğer bağlık bölgelerin cazibesini kaybettiği gibi Soğulcak Bağları da cazibesini kaybetmiştir. Bölgede kalan veya daha sonradan gelen aileler bağ evlerini yazlık-kışlık şeklinde çift eksenli yaşam döngüsü ile kullanmamış, yıl boyu ikamet ettikleri yerler olarak kullanmışlardır. Soğulcak Bağları'na imar izninin verilmemiş olması bu bağların eski yapısını korumasında önemli bir etken olmuştur.

Burayı ben bundan 30 yıl evvel aldım. Burayı gardaşlarımla birlikte kullanıyorduk. Daha sonra böldük, ben bu kısımla ilgileniyom. Ben burayı yaz kış kullanıyom çünkü hayvanlarım da var, kışın onların da başında duruyom. Buralar eskiden çok verimli yerlerdi ama sonraları su sıkıntısı baş gösterdi. Su tesisatı döşenene kadar sıkıntı oldu, şimdi kendi imkânımızla buralara bakıyoz.

(K37, Çiftçi, 56)

Üretim ilişkilerinde yaşanan değişimin sonucu olarak tüketim kültürünün üretim kültürüne üstün gelmesi, varsıl ailelerin sahip olduğu bağlara eskisi kadar önem vermemesine ve günümüzde yeni arayışlara gitmesine yol açmıştır. Bu arayış ise *ekonomik sermaye* bakımından toplumsal uzamın üst sıralarında yer alan bu ailelerin bağ evlerinin yerlerine yapılan güvenli siteleri tercih etmesine yol açmıştır.

Eskiden beri *sermayesi* zayıf ailelerin kullandığı Soğulcak Bölgesi'nde her ne kadar imar izni verilmemiş olsa da bazı bağ evlerinin elden geçirilerek sayfiye evlerine dönüştürüldüğü ve *ekonomik sermayesi* yüksek ailelerin bu yerleri yazlık olarak kullandığı gözlenmiştir. Bu duruma motorlu taşıt olmadan ulaşımın zor olduğu bölgeye ulaşabilmek için gerekli ulaşım masraflarını karşılayamayan alt gelirli ailelerin bu evleri elden çıkarması da yol açmıştır.

Şimdi bağ evimiz yok. Duruyor başkalarının elinde ama şu an imar girmediğinden dolayı duruyor, muhafaza ediliyor. Şimdi oraya güzel evler yapıldı o biz sattıktan sonra. Orada 30-40 tane daha bağ var. 100'ün üzerinde bağ var da şu an aktif durumda 30-40 tane bağ var. Adamlar yine yazın gidip orada duruyorlar durumu eyice olanlar. Yani şimdi fakir gidip de

bağda oturamaz. Gitmek gelmek problem. Araba olacak eskisi gibi değil ki. Eskisi gibi eşek yok. Arabayla gidip gelse günlük 20 kağıt mazot koyması lazım, benzin koyması lazım.

(K9, Bakırcı, 52)

Tokat'ta bağ evlerinde yaşanan hızlı dönüşüm sonrası bağlık yapısını en iyi şekilde koruyan Soğulcak Bağları'na yönelik bazı varsıl ailelerin tekrar ilgisi oluşmuş ve buralardaki bağ evlerini satın aldığı gözlenmiştir. Ancak bağ evlerinin mülkiyetini alan varsıl aileler bağ evlerinin eski yapısını tamamen değiştirmişler ve yaptıkları yeni evlerin çevrelerini yüksek duvarlarla çevirerek çevreden kendilerini soyutlamışlardır. Soğulcak Bağları'nın su bakımından verimli bölgesi günümüzde varsıl ailelerin mülkiyetine geçmişken, su olmayan alt kısımları ise sermayesi daha zayıf ailelerin mülkiyetinde bulunmaktadır. Ancak eski bağ evi vasfını büyük oranda kaybetmiş bu bölgede imar izni de verilmediği için evlerin sürekli el değiştirdiği gözlenmiştir. Bazı varsıl ailelerin ilgisinin bu bölgede olması, bağ evlerinin de fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır. Araştırma kapsamında bölgede gezilen bazı bağ evlerinin satışta olduğu ve bu evler için yüksek meblağlar istendiği için boş durduğu gözlenmiştir.

Bağlar Bölgesi kaybettiği cazibesini 1990'lı yılların sonuna doğru tekrar elde etmiştir. Ancak bu geçirdiği dönüşüm ile olabilmıştır. 1970-1990 arası dönemde genellikle kente göç eden aileler tarafından alınan ve kullanılan bağ evleri, 1997 yılından sonra özellikle belediye tarafından yapılan düzenlemeler ile birlikte sermaye için yeni bir yatırım ve kâr alanı olarak görülmeye başlamıştır. Yapılan düzenlemelerle yaşanan mekânsal çevrenin değişmesiyle birlikte kültürel ve sosyal çevre de değişim geçirmiştir. Değişim sonrası bölgede yeni *ekonomik sermaye* ve yaşam ortamı oluşmuş ve mekân soyutlaştırılmıştır.

Resim 4.14: Karşıyaka Bölgesindeki İkili Yapı

(Sol tarafta yeni yapılan siteler görülürken, sağ tarafta geleneksel bağ evlerinden biri görülmektedir)

Kaynak: Yavuz Acungil Arşivi.

Ekonomik sermaye diğer sermaye türleri ile yakın ilişki içerisindedir. *Ekonomik sermaye* bakımından az çok türdeş olan failler mekânda yerleşim bakımından da birbirine benzemektedirler. *Ekonomik sermayesi* gelişmiş olan faillerin *sosyal* ve *kültürel sermaye* yapıları da buna paralel bir şekilde gelişme gösterecektir. Bourdieu, *kültürel sermayeyi* biriktirmek için gereken zaman yatırımını sağlayanın *ekonomik sermaye* olduğunu savunmuştur (Swartz, 2013: 116-117). *Ekonomik sermayesi* yüksek ailelerin bulunduğu bölgede geçim sıkıntısı derdini çoktan aşmış aileler, eğitim yoluyla aktarılan *kültürel sermaye* bakımından da donanımlı olmaktadır. Genelde varlıklı ailelerin günümüzde tercih ettiği yeni yapılarda (Bağlar Bölgesi bölgesinde yapılan yapılarda) ailelerin eğitim düzeyi genellikle yüksektir. Bu aileler çocuklarını kolej gibi eğitim kurumlarına yönlendirerek hem *ekonomik* hem de *kültürel* hem de *sosyal sermayelerini* geliştirmektedir. Son 5 yıllık dönemde dönüşmeye başlayan ve *ekonomik sermayesi* orta düzeyde olan ailelerin tercih ettiği Büyük Bey Bağı ve Küçük Bey Bağı ise eğitim düzeyi yüksek olmakla birlikte Bağlar Bölgesindeki gibi bir yapı henüz oluşmamıştır.

Karşıyaka tarafları iyi, güzel, hoş da pahalı bizim için. Ben buradaki [Büyük Bey Bağı'nı kastediyor]evimi 150 bine aldım, orada bunun iki katını istiyorlardı. Burada da bizim gibi memur aileler çok. Buranın civarında bazı Afgan göçmeni ailelerin olması, çocuklarını okula gönderen aileler için tedirginlik kaynağı olabiliyormuş, ben öyle düşünmüyom. Ben hiç görmedim öyle milleti rahatsız eden falan. Zaten buralar yeni yeni yapılıyor, buralar da zamanla bizim gibi insanların olduğu yerler olacak.

(K38, Memur, 58)

Yeni aldığımız eve temelden girmiştik 270 bin'den. Evin içine de 50 bin masraf yaptık. Zevkimize göre düzenledik evi. Buralar yine iyi fiyatlar açısından. Benna [bir inşaat firması] ilerde yaptığı sitelerdeki daireleri temelden 400 bine veriyor. Bi Geyras tarafında evler uygun, oralar da bize göre yerler değil benim çevremden kimse yok. Bu civardaki herkesin durumu iyi; genelde üst düzey memur, akademisyen, doktor falan var. Çevremdeki herkes çocuğunu koleje gönderiyor bende çocuklar büyüsün koleje göndereceğim.

(K39, Akademisyen, 40)

Bourdieu, toplumsal uzamın, dağılımları gelişmiş toplumlardaki temel bölünme ve çatışma çizgilerinin *ekonomik sermaye* ve *kültürel sermaye*ye göre organize olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum ise her iki *sermaye*ye de sahip olan failler (egemen sınıf) ile ikisinden de mahrum olanları karşı karşıya getirmektedir (Wacquant, 2014: 66-67). Tokat kentinde de değişen ve dönüşen üretim ilişkileri çerçevesinde *sermaye* sahipliği üzerinden bir bölünme ve çatışma oluşmuştur. *Ekonomik sermayesi* zayıf aileler *ekonomik sermayesi* yüksek ailelerin tercih etmediği mekânlarda yaşamaya mecbur bırakılırken, *ekonomik sermayesi* yüksek aileler başta *ekonomik sermayesi* olmak üzere diğer *sermaye* türlerini de bollaştırmaya yönelik mekânsal düzlemde hareket etmektedirler. Bağlık alanlarda daha önce yaşayan *sermayesi* zayıf bazı aileler ise bağ evlerinin yerine elde ettikleri yeni yapılarda elde ettikleri yeni *ekonomik sermayeleri* ile *sermaye* bakımından yüksek aileler gibi davranmaya ve *kültürel sermayelerini* bu yönde geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Buralarda eskiden pek kimse yoktu ben aldığımda. Sonradan her yerde binalar yükseldi. Ne değişti? Çevremizdeki insan yapıları değişti hocam. Eskiden her kesimden adam vardı şimdi belli kesimin adamı geliyor buraya. Benim kirada 7 evim var, burada evi verdiklerimin hepsi de okumuş adamlar, çoğunun karıları da çalışıyor. Bizde onlara uyum sağlıyoruz mecbur.

(K29, Emekli, 75)

Dördüncü bir *sermaye* türü olan simgesel sermaye sahipliği eski dönemlerde bağlık alanlarda *sermayesi* yüksek ailelerde gözle görülür vaziyette olduğu dikkat çekmektedir. Bu *sermaye* biçimi insanların sermaye olarak algılamadıkları belirli bir *sermaye* biçiminin etkisini ifade etmektedir. Paraya statü, güç anlamı yüklemenin bir sonucu olarak üst sınıfın üyelerine ahlâki nitelikler atfetme ile *simgesel sermaye* meydana gelir (Wacquant, 2014: 62). *Simgesel sermaye*, kentte yer alan farklı kesimlerin bir değer yüklediği, toplumsal uzamdaki hiyerarşiyi ortaya koyan bir *sermaye*dir. Dönüşüm öncesi Tokat bağ evlerinde *simgesel sermayenin* mekâna yansımaları varsıl bağ evlerinde fiziksel yapıda oluşturulan düzenlemelerden okunabilmektedir. Varsıl bağ evlerinde görülen el yapımı motifler, ev içinde oluşturulan

hamam, köşk gibi yapılar (Resim 4.15) varsıl ailelerin sahip oldukları *ekonomik, kültürel ve toplumsal sermayenin simgesel sermayeye dönüşmesidir*.

Resim 4.15: Simgesel Sermayenin Mekânda Tezahürleri (Günümüz)

Kaynak: Yavuz Acungil Arşivi.

Geçmişte mekâna yansıyan *simgesel sermaye* tezahürleri bağ evlerinin dönüşmesi ile farklı boyutlarda günümüzde sürdürülmektedir. Varsıl bağ evlerinin sahip olduğu fiziksel donanım örnekleri yeni oluşturulan lüks apartmanlarda ve sitelerde de devam ettirilmektedir. *Simgesel sermayenin* mekânda tezahürleri olan yapılar aynı zamanda toplumsal sınıfların birbirinden ayrılmasında ve mevcut sınıfsal yapıların korunmasında da kullanılmaktadır. *Sermayesi* yüksek ailelerin yaşadıkları yeni mekânlarda bu yapı onlara hitap edecek lüks konutların inşası, onlara hitap edecek marka kuruluşların bölgeye gelmesi ile devam ettirilmekte ve aileler “simgesel güç”e sahip olmaktadır.

4.2.1.2.5. Mekânsal Dönüşümün Alan-Sermaye-Habitus Kavramları Üzerinden Analizi

Üretim sistemlerinde yaşanan değişimlerin toplumsal ve mekânsal yapıları etkilediğini önceki başlıklarda belirtmiştik. Kapitalist üretim sisteminin baskın hale geldiği dönemden itibaren yaşanan değişimler bir *alan* olarak Tokat’ı ve bağ evlerini de etkilemiş ve değiştirmiştir. Toplumun üst kesimlerinin mekân tercihleri çerçevesinde bağlık bölgelerde yeni yerleşim alanları meydana gelmiş ve *sermayesi* zayıf aileler tercih edilmeyen bölgelere itelenmiştir. Bu doğrultuda bölgede önceden yaşamış ve bölgede yeni oluşan yapılara tanıklık etmiş kişilerle iletişime geçilerek bağlık alanların

ve bağ evlerinin geçirdiği dönüşüm ele alınmıştır. *Habitus*, *sermaye* ve *alan* kavramlarının birbirleriyle içsel bir ilişki içinde olduğunu ve onların her birinin tüm analitik gücünü sadece diğerleriyle birlikte kazandığını belirten (Wacquant, 2014: 64-65) Bourdieu'nun ifadeleri doğrultusunda bağlık bölgelerdeki *alan-sermaye-habitus* ilişkisini ortaya koyabilmek için geçmiş ve günümüzdeki yaşam deneyimlerine yönelmek önem kazanmıştır.

Habitus bizzat tarihselliğin içinde, üç farklı ilişki grubu bir arada düşünüldüğünde somutlanabileceği belirtilmiştir. İlk olarak, üstüne kurulduğu geçmişten miras alınan koşullar göz önüne alınmalı; ikinci olarak, eylemin “şimdiki” durumu ele alınmalı ve son olarak da yapılayıcı, yapılanmış ve dönüştürücü ilişkilere bakılması gerektiği vurgulanmıştır (Göker, 1999: 11).

Üstüne kurulduğu geçmişe bakıldığında pre-kapitalist dönemde kentte *kullanım değeri* üzerinden şekillenen ve sürdürülen çift eksenli bir yaşam olgusu bulunmaktadır. Bu eksenin yaz boyutunu bağ evlerinin oluşturduğu bu döngüde pre-kapitalist dönemde geleneksel yaşam pratiklerinin hâkim konumda olduğu bir *alan-habitus-sermaye* ilişkisi bulunmaktaydı. Üretim ilişkilerinde yaşanan ve *değişim değeri* üzerinden şekillenen bir yaşam döngüsünün yerleştirilmeye çalışılması ile birlikte değişim ve dönüşüm başladığı görülmüştür. İlk temellerinin 1970'li yıllarla birlikte atıldığı bu döngünün yerleşmeye başlaması 2000'li yıllar ile hız kazanmıştır. Üretim ilişkilerinde yaşanan değişim, bağlık bölgelerde yaşanan gündelik yapıyı da etkilemiştir. Artık bağ evlerine yaz ayları gitmek zahmetli bir iş olarak görülmeye başlamış, bu taşınma işine öncelik eden büyükler vefat edince çocukları tarafından bu yaşam çok tercih edilmemiştir.

Modernleşmek, yaşam koşulları, insanlar tamamen çalışmaya yöneldiler, bağa gidip gelen olmadı. Burda şehir içinde bir ev aldığı zaman bir de şeyler ailece pek gitmeye taraftar olmadılar, bazen aile içerisinde “gitmeyelim” diyor ya da “haftasonu gidelim” “orda kalmayalım”. En büyük zahmet bağda taşınmak, senede 2 defa taşıyorsun. Evdeki bütün malzeme bağ evine gidiyor, oradan sonra Kasım ayında da tekrar şehre taşıyorsun. İşte onun yorgunluğu oluyor tabi bağ içinde.

(K7, Kitapçı, 68)

Eylemin şimdiki durumuna bakıldığında, tüketim kültürünün hâkim hale gelmesi ile birlikte eski bağ geleneği yaşam biçimi yerini yeni yaşam biçimine bırakmıştır. Eski dönemde bağ evlerinde yaşayan ailelerin bir sonraki kuşağı olan çocuklarının istek, tercih ve beklentileri farklılaşmaya başlamıştır. Bu durum gündelik hayata ve bağ yaşamına yansımıştır. Artık yeni kuşak ile birlikte zahmetli bağ yaşamı tercih

edilmemeye, yerine günübürlük gezilecek yerlere gidip vakit geçirme isteği hâkim hale gelmeye başlamıştır. Yeni kuşak çift döngülü bir yaşam biçimini tercih etmemiş, yazları sadece hafta sonları gün içinde vakit geçirilecek bir mekân arayışı içine girmişlerdir.

K26: Çocuklar şimdi bu bağı geliyor baba burasını değiştirelim, her birimize yer göster, yerimizi belirle, kendimiz yapalım diyor.

K22: Gelen ev istedi benden.

K26: Ben de şimdi onlara hak veriyom. Önceleri hep beraber gelirdik gelinlennen. Şimdi çocukları büyüdü, çevreleri büyüdü. Şimdi senin çevren onunkinden değil, onunki sende değil. Birisi misafirini getirdiğinde öbürü de aynı anda misafirini getirmek istiyor, bu yönden yani.

K22: Biz fazla geliyoz yani.

K26: Yok yok. Onlarda diyorlar ki; yerimizi baba belirle, biz kendimiz yapalım. Hepsine pay düşüyor, bizim aşağıda da var yerimiz. Hepsi aşağıyı istiyor bu da [kocasını kastederek] heç birini vermiyor.

K22: Her birine 1500 metrekafe yer düşüyor. Birine şuraya [yukarı bahçede bir yer gösteriyor], birine şuraya yap diyom. Oturursunuz misafir gibi girersiniz, yok diyorlar. Ayrı bahçe istiyorlarsa alsınlar.

K26: Onlar burayı istemedikleri için biraz buraya şey yapmıyorlar. Diyorlar ki yerimizi belirle biz de şey yapak diyorlar.

(K26, Evhanımı, 65; K22, Emekli, 68)

Genellikle evin büyüğünün vefatı ve evin hanımının teşvikleriyle terk edilen bu yaşam döngüsünün geri planında tüketim kalıplarında meydana gelen değişim yer almaktadır. Geleneklerin sürdürülmesinde önemli aktörlerin başında gelen ev kadınlarının bağ evleri yaşam döngüsünün terk edilmesinde de önemli etkileri olmuştur.

10-15 seneye kadar kuşburnumuzu bile kendimiz yapıyorduk. Şimdi ne oluyor sen yaparsan daha pahalıya mal oluyor ama hazır alırsan daha ucuza mal oluyor çünkü makineleşmiş ya. Sen elle yapıyorsun kuşburnu marmelatını adam fabrikayla fabrikasyon yapıyor, sende daha ucuza yapıyor. Mesela akşama kadar onun başında bekliyorsun, kazanı kaynatıyorsun, altına odun atıyorsun, dumanı isı pisi, hanımlarımız da rahatsız oldu şimdi, hanımlar diyor ki “aman diyor iki şişe kuşburnu marmelatı yiyeceğim diye bi sürü duman yiyorum” diyor. Analarımız o zaman şeydi yani cefakardı. Şimdiki bayanlar cefakar değil yani kendinden bir şey fedakarlık yapmıyorlar. Hep hazır yiyim hazır geçiniyim, herşey önüme gelsin diyor. Onun için de yavaş yavaş her şeyimizi unutuyok mesela.

(K9, Bakırcı, 52)

Bağlık alanlarda yüzyıllar boyunca gelişen *habitus* yeni üretim ilişkilerine geçilmesiyle birlikte *alanda* yaşanan dönüşümlerle beraber karşılıklı olarak dönüşmeye başlamıştır. *Alan* tarafından şekillendirilerek içselleşen ve toplumsallaşan *habitus*, geçmiş etkiler ve mevcut uyaran arasında dolayımınarak, aynı anda kendini üreten kalıplaşmış toplumsal güçlere göre yapılanmış ve yapılaşmıştır (Wacquant, 2014: 62). Pre-kapitalist ve kapitalist üretim ilişkilerinin aynı anda yaşandığı Tokat kentinde gelenek karşısında egemen kesimin dünya görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Bağ evleri yapılarında sürdürülen gündelik hayatın karşısına, prestij ve statü simgesi haline getirilen *değişim değeri* ön planda tutulan lüks ve teknolojik konut simgesi

yerleştirilmiştir. *Kullanım değeri* ön planda olan pre-kapitalist dönem bağ yaşamı ve bağ evleri cazibesini ve üstünlüğünü kapitalist düzenin getirdiği yapılara ve tüketim kültürüne bırakmıştır. Ancak bu süreçte Bourdieu'nun (aktaran Çımrın vd., 2011: 8) vurguladığı gibi *alan* tarafından içselleşerek ve toplumsallaşarak toplumun bir ürünü haline gelen *habitus*, bireyin girdiği farklı koşullarda ve farklı etkinliklerde ortaya çıkmakta, ancak ortaya çıkarken mevcut koşulları göz ardı etmeden bireyin eylemlerine ve düşüncelerine yansımaktadır. Tokat kentinde de yeni *ekonomik sermaye* ve daha farklı mekânsal ve toplumsal koşulları elde eden ailelerde bağlık alanlarda hüküm süren ve içselleşen *habitus*, yeni oluşan mekânsal yapılara uyum göstermiş ve gösterdikleri kimi tepkilerde eski yapının izlerini taşıdığı görülmüştür.

Önceden bağ evlerinde toplanıyor, yiyip, içiyor, eğleniyorduk. Kimsenin bağ evi falan kalmadı, hatta evlerde bile artık toplanmak insanlar için zahmetli hale geldi. Yok 3-5 çeşit pasta-börek hazırla, evi temizle hazırla, misafir sonrası evi tekrar temizle, yaşımızda ilerledi artık zor geliyor. Şimdileri artık dışarlarda lokantalarda falan görüşüyoruz. Hem ev sahibine eziyete de dönmüyor. Eskisi gibi olmuyor tabi ama kopmuyor en azından birbirimizden
(K40, Emekli, 57)

Bağ evlerinde yaşamış birçok eski kuşak bireyin bağlık mekânlarla daha sıkı ilişki kurdukları gözlenmiştir. Bu mekânlardaki yaşanmışlıklar, mekânlara verilen emekler, samimi ilişkiler, günümüzde kaybolan mahalle geleneği, dayanışma gibi nedenler eski kuşağın bu mekânlardan kopuşunu yeni kuşağa göre daha zorlaştırmıştır.

Bourdieu'nun ortaya koyduğu gibi⁷² bir kültürü yaşamamışsanız ve bir geleneğe sahip değilseniz *oyun* esnasında *alandaki* meydana gelen değişikliklere kayıtsız kalırsınız. Bağ geleneğine yetişmemiş, bağ hayatını görmemiş yeni kuşağın bu mekânsal yapıları ve gelenekleri sürdürmesini beklemek de zorlaşmaktadır. Daha önceki dönemlerde bağ yaşamını görmüş eski kuşak, içselleştirdikleri *habitus* ile birlikte yeni mekânlarda da eski yapının ve yaşayışın izlerini, yeni gelişen tepkilerde bile gösterebilmektedirler. Ancak yeni kuşakta bu tepkiler eski kuşak kadar belirgin olmamaktadır.

Bağ hayatını, bağ muhabbetlerini en son gören kuşak bizim hocam. Gençler onu yaşayamadı. Yani biz kağı devrini en son gören insanlarız. Son dönemine rastladım, kağıya bindim, gıcılmasını dinledim. Arabalar çıktı, bağdaki gelenekler, muhabbetler öldü. Şimdi hep para gözüyle bakıyorlar bağlara.

(K1, Çalgıcı, 50)

⁷² “Saint Simon’da takke kavgasına ilişkin (kim önce selam vermeli?) parçayı okuduğunuzda, eğer bir saray toplumunda doğmamışsanız, bir saray adamı *habitusunuz* yoksa ve eğer kafanızda oyunda da mevcut olan yapıları taşıyorsanız, bu çatışma size boş ve gülünç gelir.” (Tatlıcan ve Çeğin, 2014: 321).

Aynı şekilde bağlık alanlarda kalan birkaç bağ evinde yaşayanların birçoğunun da yeni tüketim kalıplarına direnen ve eski alışkanlıklarından vazgeçmeyen eski kuşaktan kişiler olduğu görülmüştür. Bu kişiler geçmiş yaşam kalıplarına ve geleneklerine sahip çıkma konusunda gücü yettiği kadar direnç göstermeye çalışmışlardır. Bu kişilerin her ne kadar yaşadıkları bağ evlerinin çevresinde değişim meydana gelse de sahip oldukları/içselleştirdikleri gelenekleri devam ettirmeye çalıştıkları görülmüştür. Ancak bu kişilerden bazılarının yakın zamanda bağ evlerinin zahmetli yaşamını kaldıramadıkları ve müteahhitte verdikleri gözlenmiştir. Yatay hareketliliğin verdiği özgürlükte rahatça geleneklerini sürdüren bu kişilerin dikey hareketliliğin olduğu apartmanlarda yapının müsaade ettiği kadar geleneklerini sürdürdükleri görülmüştür.

Buralara geldiğimde çevrede bağ evlerinden başka bir şey yoktu. Şu yukarıdan [eliyle kanal hizasını gösteriyor] günde birkaç kez otobüs geçer, Hıdırlık Köprüsüne ağı giderdi. Benim bağ evim o zamanlar biraz eskiydi. Para buldukça bağ evimi yeniledim; elektrik çektim, şebeke suyu aldım, gözüm gibi baktım. Ancak bu Nizamettin döneminde 18 uygulanmaya başlandı ve buralarda düzen müzen kalmadı. Herkes ilk başta elinden bağı alındı diye hopladı, bağırdı, çığırdı. Baktılar olmuyor, kendi bağlarını korumak için, içinden yol geçmesini önlemek için adam bulup araya sokmaya başladılar. Bak şu yolu görüyon mu [eliyle ileriye gösteriyor] belediye yolu buraya kadar getirdi, dediler ki şu bağın sahibine; belediye bu yola devam eder, senin bağdan pay alır. Hemen müteahhitte verdi, bina dikti. Bu art zihniyettekiler yüzünden Karşıyaka'da yollar heç doğru gitmez, hep sağa sola sapar. Çevredeki herkes hem bu düşünceyle hem de ne kadar çıkar sağlarını düşüncesiyle verdiler müteahhitlere buraları. Ben ilk başta vermedim ekmeye, oturmaya devam ettim ama çevrede o kadar çok bina oluştu ki bağ evinin anlamı kalmadı. Her yandan apartmanlar, arabalar çıkmaya başladı. Eski sakinliği kalmadı buraların sonra.

(K29, Emekli, 75)

Tokat kentinde bağlık alanlarda yaşanan değişim, mekân ve toplum arasında yaşanan diyalektik ilişkinin de bir göstergesidir. 1970'li yıllara kadar her kesim *sermayeye* sahip ailelerin tercih ettiği mekân olan bağlık alanlar, üretim ilişkilerinde yaşanan değişimle birlikte 1970-1990'lı yıllar arası *sermayesi* düşük ailelerin ve göçmen ailelerin tercih ettiği bir mekân haline gelmeye başlamış, 2000'li yıllardan sonra ise *sermayenin* hızla bu mekânlara yoğunlaşarak yeniden üretmesi ile birlikte tekrar cazip olarak görülmeye ve varsıl ailelerce tercih edilen mekânlar haline gelmelerine yol açmıştır. Bu durum ise bağlık alanlarda yaşanan mekânsal *habitusun* dönem dönem farklılaşmasına ve dönüşmesine yol açmıştır.

Bağlara eskiden çok giderdik ama 1980'lerden sonra ne olduysa isteğimiz kalmadı eskisi kadar gitmez olduk. Bir ara şehirde herkes Niksar Yolu Kavşağı civarında toplanma hevesine girdi, oradaki apartmanlarda oturmak zenginlik göstergesiydi. Hatta bağ evlerinin değeri kalmamıştı dışardan göçenlere yok pahasına verdiler oraları. Sonradan şehirde araç çoğalmaya başladı, Sulusokak gibi yerler varoş mahallesi olarak görülmeye başladı. Merkezin havası kaçtı onlara göre, sonra tekrar bağlara yöneldi millet. Ama buralara müteahhitler uyanık

davranıp apartmanları dikti, sonra fahiş fiyatlara millete sattılar. Gerçi halen de yüksek fiyatlara satıyorlar. Zamanında bağ evlerini satanlar bile koşa koşa gitti oraya ev aldılar. Bizim de bağımız o dönemde boş duruyordu. Müteahhit bağa 7 daire teklif edince verdik hemen bizde. Onlardan 3'ünü sattık, 4'ünde de biz oturuyok şimdi. O zamandan bu zamana ne değişti de, çok şey değişti. Eskiden orta halli de bağlarda olurdu fukarası da ama şimdi her yanımız iyi giyimli, iyi kazanan insanlardan oluşuyor. Yaşam da farklılaştı. Önceden herşeyi birlikte yapardık komşularla, şimdi apartmandaki komşunu bile haftalarca görmüyon.

(K41, Emekli, 70)

Mekânlar ve toplumlar değişim gösterse de eski alışkanlıkların yeni düzende tortularını görmek mümkün olabilmektedir. Özellikle eski bağ yaşamını görmüş ailelerin bulunduğu apartmanlarda ve sitelerde yaşam tarzlarında bu izler sıklıkla görülebilmektedir. Bağlık alanlarda oluşan yeni yapılarda yapıların fiziksel koşullarının izin verdiği ölçüde gelenekler devam etmektedir. Özellikle çalışmayan ev hanımlarının öncülüğünde sürdürülen bu yapıda eski yapının izlerine rastlanmaktadır. Kadınlar kendi aralarında toplanarak eski bağ günlerindeki gibi sohbet edip, kışlık hazırlıkları yapmaktadırlar. Ancak eski yapının izlerine her kesimde rastlamak mümkün olmamaktadır. Özellikle son dönemlerde bağlık bölgelerde oluşan apartmanlara, sitelere her iki eşin çalıştığı ailelerin rağbet etmesiyle *mekân ile ilişkisel habitus* ve *sınıfsal habitus* da farklılıklar dikkat çekmektedir. Bağlık alanlarda yeni oluşan yapıda benzer toplumsal sınıftan ailelerin dünyayı benzer bir şekilde algıladıkları bir kolektif bilinç ortaya çıkmıştır. *Sınıfsal habitus*, *sermaye* sahipliği çerçevesinde ailelerin toplumsal uzamda ne şekilde konumlandığı ile şekillenmektedir. Yeni edinilen *ekonomik sermaye* ile *alandaki* tutunmaya çalışan bazı aileler de yeni girilen ortama uyum sağlamak amacıyla *ekonomik sermayeyi kültürel sermayeye* uydurma çabaları görülebilmektedir. Bu ailelerde karşılaşılan farklı *kültürel sermayeye* uyum sağlama amacıyla *habituslarda* ve gündelik pratiklerdeki dönüşüm düzeyi daha fazla olabilmektedir.

Biz eskiden yazın bağ evlerinde otururduk, şimdi öyle bir imkân kalmadı. Ama nadir de olsa apartman önünde bazen geçmişte bağlarda olduğu gibi toplanıp, eş, dost, konu-komşu muhabbet ediyoruz, pasta, börek, çörek, yemekler yiyor, semaverler yakıyor, ramazanda iftarlar falan yapıyoruz. Ama her zaman mümkün olmuyor. Bizler ev hanımıyız ama diğer dairelerdeki kadınlar çalışıyor, her zaman müsait olmuyorlar. Hafta içi çalışıyorlar, hafta sonu da alışveriş aile ziyareti falan derken günleri geçiyor. Ama ayda bir gün yapıp kesin orada görüşüyoruz.

(K42, Ev Hanımı, 66)

Uzun süre zarfında bir mekânda yaşayan faillerin o mekâna dair bir *habitus* biriktirdikleri ve yerleşimsel *habitus* geliştirdikleri gözlenmiş, bir mekânı diğer mekândan ayıran farklı *habitusu* olduğu vurgusu artmıştır. *Habitus*, zevk, beğeni farklılıkları sınıflararası tahakküm ilişkilerini yeniden üretir (Öztimur, 2014: 586). İşte

kapitalizm de mekânın sahip olduğu bu özellik üzerinden kendini yeniden üretmektedir (Çımrın vd., 2011: 5).

Alandaki konumların artık büyük ölçüde *sermayelere* sahip olma durumuna ve *sınıfsal habitusa* göre belirlendiği bir yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Bağlar Bölgesi olarak anılan alanlar *ekonomik sermayesi* yüksek ailelerin hâkim olduğu ve ele geçirdiği mekânlar konumuna geçmiştir. Varsıl ailelerin daha az tercih ettiği Büyük Bey Bağı ve Küçük Bey Bağı gibi alanlar ise orta sınıf ailelerin tercih ettiği mekânlar olurken, halen ayakta olan Çay bağları ise *sermayesi* zayıf ailelerin mekânı olmuştur. Bu durum ise toplumsal düzlemde “ikili yapı”nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kıray’ın belirttiği gibi (1998) toplumda ve mekânda, bir yandan “geleneksel” öğeler barınırken diğer yandan da “modern” unsurlar bir arada bulunabilmektedir. Bu yapının bir ayağı dönüşüm iken, diğer ayağı ise süreklilik olmuştur. *Sermaye* toplamı düşük olan bireylerin geçmişten beri yaşadıkları mekânlar olan Çay ve Soğulcak Bağları gibi bağlarda eskiye göre *ekonomik sermaye* bakımından benzerlikler devam ettiği için *kültürel sermayenin* dönüşme hızı da düşük olmakta ve eski yapının izlerine fazlasıyla rastlanmaktadır. Ancak dönüşümün hızlı olduğu ve yeni *ekonomik sermayenin* yer aldığı Bağlar Bölgesi’nde *kültürel sermaye* de hızla dönüşmekte ve eski yapının izlerine daha az rastlanmaktadır. Ancak bu mekânlarda da eski yapılardan koparak yeni yapıya özgü yeni tepkiler gelişmektedir. Yeni oluşan bu *habitus* da bile eski yapının izlerine/tortularına rastlanabilmektedir.

Ramazanlarda apartmanca en az birkaç kez toplanıp hep birlikte yiyip içiyoz. Yazları da akşamları semaver yakıp muhabbet ediyoz ara sıra. Apartman toplantısı falan bahane ediyoz mümkün olduğu kadar sık toplanmaya çalışıyoz. Meyve, sebzenin mevsimine göre bahçede kazanlarda kışlıkları hazırlıyoz. İsi, dumanı oluyor ama kimse bu duruma ses etmiyor. Bahçenin bir kısmına yazları domates, salatalık, biber, maydonoz falan ekip apartmana dağıtıyoz. Önceleri bağlarda yaptıklarımızı şimdi buralarda elimizden geldiğince yapmaya uğraşıyoz.

(K43, Emekli, 70)

Sınıfsal habitusun oluşumunda önemli etkenlerden biri de o sınıfın mekân ile ilişkisel özellikleri olmuştur. Mekânın belleği, özgünlüğü ve gelenekleri ile *mekân ile ilişkisel habitusu* belirlenmektedir. *Mekân ile ilişkisel habitusu* o mekâna özgü olan gömülü tarihsellikler, tecrübeler, ilişkisellikler belirlemektedir (Çımrın vd., 2011: 9). Mekânsal dönüşüm baskısı altında bulunan bağ evlerinin bulunduğu bölgelerde de mekâna kazanmış bir sahiplenme ve aidiyet duygusunun bulunması beklenmektedir. Ancak üretim sisteminde gerçekleşen değişimlerin toplumun tüketim kalıplarını

değiştirmesi bağ hayatının cazibesini kaybetmesine, bağlık alanlara dair aidiyetin ve sahiplenmenin zayıflamasına ve 1970-1990'lı yıllar arasında ucuz fiyatlarla elden çıkarılmaları *mekân ile ilişkisel habitus* algısının dönüşmesine yol açmıştır. 2000'li yıllar ile birlikte yaşanan hızlı yapılaşma süreci *mekân ile ilişkisel habitus* algısının ve mekâna yönelik oluşması beklenen aidiyet ve sahiplenme duygusunun farklılaştığının da bariz göstergesi olmuştur. Sermayenin yoğunlaşma düzeyinin yüksek olduğu bağlık bölgelerde *mekân ile ilişkisel habitusun* hızlı dönüştüğü, sermayenin yoğunlaşma düzeyinin düşük olduğu veya hiç olmadığı bölgelerde ise *mekân ile ilişkisel habitusun* yavaş dönüştüğü görülmektedir. Artık sadece mahalle merkezli bir *mekân ile ilişkisel habitusa* sahip eski kuşak kişilerde aidiyet ve sahiplenme duygusuna rastlanırken, ev merkezli *mekân ile ilişkisel habitus* anlayışına sahip yeni kuşak kişilerde bu beklenti eski kuşaktaki gibi karşılanamamaktadır. Bu durum mekân ve tarih ile kurulan bağın kuvvetli olmamasından ve bağ evlerinin *değişim değerinin kullanım değerine* üstün tutulmasından kaynaklanmaktadır.

Müteahhite ver diyolar bağ evini. Niye veriyim aç değilim açıkta değilim, yol yoksul değilim. Niye kopayım evimden ben böyle mutluyum. Bu saatten sonra ben ne yapacam evle parayla. Benim yaşadığım hayat bana yeter ben kendime yeterim burada.

(K44, Emekli, 74)

Direnen kişiler “biz alışmışız babamızdan da böyleydi bura, bağ, bağın içinde ev, arazi, tarım bunun yanı sıra geçiniriz” diyorlar. Bunun hesabını çok nadir yapıyor kişiler. Yani “burayı müteahhitte verirsem ne gelir, gelirse de ne kâr ederiz” hesabını yapmıyor kişiler. O kişiler “baba evi bu şekilde kalsın” yani sadece anılarla düşünüyorlar ticari şekilde düşünmüyorlar.

(K17, Şehir ve Bölge Plancısı, 54)

Mahalle merkezli *mekân ile ilişkisel habitusa* sahip bireylerde görülen sahiplenme duygusunda da sınıfsal bir farklılaşma olabilmektedir. Şöyle ki Bağlar Bölgesi'nde direnen ailelerin ekonomik yapısına bakıldığında genel olarak üst gelir durumundaki aileler sermayedarlardan gelen baskıya direnebilmekte iken daha alt gelir grubundan aileler çok fazla direniş gösterememekte ve elde edecekleri çıkara teslim olabilmektedirler.

Bizim bağ evimiz eskiden yoktu aslında. Ben aslen Reşadiyeliyim ama eşim aslen Tokatlı ve yıllarca bağ evinde yaşamış. Benim kentte 3 tane evim var; ikisi dubleks ama eşim çok istedi burayı alıp bir bağ evi yaptırmayı. Ben de 2005 yılında aldım bu bağ evini ve içine eski bağ evleri yapısına uygun bir ev yaptırım. Ben burada geleneksel kültürü halen devam ettirmeye çalışıyorum. İlk başlarda yazları kullanıyorduk burayı ama sonra tamamen yerleştik buraya. Torunlarım falan hepsi çok seviyor burayı. Hatta evlerine sadece yatmaya gidiyorlar o denli seviyorlar. Bizim bağın sırasında da bizim bağ evi gibi evler var ama eski bağ komşuluğu falan yok artık. Yandaki bağda bir baba engelli oğluyla oturuyor mesela hiç komşulukları yok. Bizim bağın karşısında bağlar vardı, oraları müteahhitler hep aldı. Adamlar 5-10 eve verdiler

bağları. Mütahhitler çok bastırıyor buraya da site dikmek için ama biz vazgeçmiyoruz bağımızdan. Bizden sonraki nesil de vazgeçmez diye düşünüyorum.

(K33, Akademisyen, 65)

Yeni oluşan yapıda bağlık alanlarda yapılan yeni apartman ve sitelere yerleşen ailelerin içinde bulundukları *mekânsal habitus* eski yapıdan izler barındırsa da artık anlamı değişmeye başlamıştır. Eski bağlık alanlarda önceden kültürel kodlarla (geleneksel değerler, komşuluk ilişkileri, gündelik yaşam pratikleri, değer yargıları gibi) ilişkilendirilen *mekân ile ilişkisel habitus* günümüzde artık *ekonomik sermaye* kodları ile (ailelerin sahip olduğu konut-araba sayısı, gelirin ne kadar olduğu, konutun-arabanın değerinin ne kadar olduğu gibi) ilişkilendirilmektedir.

Şimdi aldığım ev kirada oturduğum evin 100 metre ilerinde. Burdan ayrılmayı istemedim, gün arkadaşlarım, komşularım hep burda. Çevremdekiler hep benim gibi olduğu için seviyorum burayı. Burada alt gelir grubundan kimse yok, olsa da tutunamaz zaten burda. Anca nasıl olur toprağı karşılığı ev almıştır tutunmaya çalışıyordur burda. Burda herkesin geliri birbirine yakın, herkesin birer ikişer arabası var.

(K39, Akademisyen, 40)

Pazar sabahları pazar pidesi yaptırırdık. Cumaları evlerde ekmek pişirilirdi, o fırının sıcaklığı geçmeden hemen içine keşkek hazırlanır pişirilirdi ertesi gün yenilirdi. Kara ocaklarda kalaylı tencerelerde bağdaki meyve ağaçlarının odunları ile yemekler pişirilirdi. Maltızlarda yemekler yapılırdı. Çok özlüyorum o günleri. Günümüzde artık zengin-fakir ayrıştı. Evlerimizi aldık, arabalarımızı aldık, ikinci arabaları yaptık, mahalle olarak bir yere geçtik, fakiri iteledik köhne yerleri attık. Ayrıştık iyice eskiden böyle miydi. Şimdi apartmanlaşma, arabalaşma, güzel yerlerde oturma modernlik olmuş. Modernleştik, zenginleştik ama birbirimizden, geleneklerden koptuk. Yaşar Kemal'in bir kitabını okumuştum orada yazıyordu "o güzel insanlar o güzel atlara binip gittiler" diye işte bizde de öyle oldu. O güzel insanlardan eser kalmadı artık. Eskiden her şeyimiz kararınca vardı ama bereketliydi. Şimdi her şeyden fazla fazla var, herşeye fiyatı ile değer veriyoruz ama hiçbir şeyin bereketi kalmadı.

(K34, Eczacı, 60)

Özellikle Bağlar Bölgesi'nde önceki dönemlerde de burada bulunan *ekonomik ve kültürel sermayesi* yüksek aileler ile bağ evlerinin yerine yeni mülk edinerek yeni *ekonomik sermayeye* kavuşan ailelerin bir arada bulunduğu bir ortamın oluşması, kültürel bakımdan bir takım farklılıkların oluşmasına ve bölgede bazı yerlerde komşuluk ilişkilerinin tam olarak kurulamamasına yol açmıştır. Eski bağlık alanlarda hâkim olan birincil ilişkiler yerini yeni yapıya hâkim olan ikincil ilişkilere bırakması ile komşuluk ilişkilerini de değiştirmeye başlamıştır.

4.2.2. Bağ Evlerinin Dönüşümünün Ekonomik Sermaye ve Kültürel Sermaye İlişkisi Üzerinden Ele Alınması

Bourdieu, toplumsal faillerin davranışlarını güdüleyen temel şeyin, onların toplumsal çıkarları olduğunu ve insanların yaptıkları her eylemde *sermaye* miktarlarını

artırma çabası içinde olduklarını belirtmiştir. Kapitalist sistemde de farklı *sermayelerin* farklı düzeylerde dağıtıldığı bir toplumsal düzenin bulunması insanları farklı alanlarda toplumsal kaynakları ele geçirme mücadelesine itmiştir. Bu düzende insanların amacı tek tür *sermaye* tipine sahip olarak onu bollaştırmaktan öte, şartlara göre daha fazla *sermaye* türüne sahip olma ve bollaştırma mücadelesi olmuştur. Neoliberal politikaların etkin olması ile birlikte sadece büyük metropoliten alanlarda değil küçük kentlerde bile mekân ve toplum, bu mücadeleler içinde bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bir *alan* olarak geleneksel mekânların yapısı da değişmelerden etkilenmiş ve *sermaye* yapıları değişmiştir. Bu değişim Tokat'ta da geleneksel alanların sürekliliğini koruyamamasına, değişmesine ve etkisinin azalmasına yol açmıştır. Artık yeni düzende geleneksel yapıların yerini bireylerin ve grupların *sermaye* dağılımlarına göre şekillendirdikleri yeni bir düzen almıştır.

Pre-kapitalist düzende *kullanım değerinin* ön planda tutulduğu bağ evleri gibi geleneksel yapılar bu süreçte kapitalist üretim sisteminin getirdiği *değişim değerinin* ön planda olduğu yeni düzen içerisinde piyasanın gözünü diktiği mekânlardan en önemlisi olmuştur. Rânt amaçlı bir mekânsal dönüşümün nesnesi konumunda olan bu geleneksel mekânlarda sürdürülen geleneksel çift döngülü yaşam biçimi, ekonomik ağırlıklı çıkarlar uğruna gözden çıkarılan değerler olmuştur. *Sermayeleri* bollaştırmanın önem kazandığı bu düzende mülk sahipliğinin diğer *sermaye* türlerine sahip olma bakımından önemli avantajlar sağlaması ve bu bakımdan *ekonomik sermayenin* diğer *sermaye* türlerine çevrilmesinin daha kolay yapılabilmesi geleneksel mekânların da daha kolay gözden çıkarılmasına yol açmıştır.

Kentsel mekânda *değişim değerinin* ön planda tutulmasıyla kişiler toplumsal yaşam ile ilgili tüm alanlarda güç ve statü elde etme amacıyla bir rekabete girişmişlerdir. Geleneğin modernleşmesi olarak ifade edilen yeni düzen ile kesişmesinde dayatılan tüketim kültürü ve çıkar ilişkisinin kişilerin zamanla aralarında “akılcı beklentiye dayalı bir yeni eylem tarzı” geliştirmeleri (Swartz, 2013: 75) durumunu ortaya çıkarmış ve bireylerin yatkınlıkların yeni düzenin getirdiği fırsatlara ve dayatmalara uyarlanarak değişmiştir. Hem maddi kaynaklara hem de simgesel kaynaklara sahip olma üzerinden yürütülen bu yeni mücadeleyi *ekonomik sermaye* ve *kültürel sermayenin* dağılımı şekillendirmektedir (Swartz, 2013: 191-193).

Kültürel sermaye birikiminin bir yolunun aile ve yaşanan mekân kaynaklardan miras yoluyla kazanıldığını ifade eden Bourdieu'ya göre (Öğütte ve Çeğin, 2013: 11)⁷³ geleneksel mekânlarda elde edilen ve mekâna kazınan *mekân ile ilişkisel habitus* nesilden nesile aktararak devam eder. Diğer bir ifadeyle uzun süre zarfında mekânda yaşamanın getirdiği *mekân ile ilişkisel habitus*a sahip kişilerin, *kullanım değerinden değişim değerine* dönüşümü ön gören yeni üretim sistemine karşı bir direnç göstermesi beklenmektedir. Ancak bağlık bölgelerdeki bu beklenti, yerli halkın gözünde 1970-90'lı yıllar arasında bağ hayatının eski cazibesini kaybetmesi nedeniyle mekâna karşı kurulan bağın zayıflamasından ötürü beklenildiği düzeyde gerçekleşmemiştir. Özellikle eski dönemlerde bağ evleri arası yaşanan mahalle merkezli bir yaşam döngüsüne sahip *mekân ile ilişkisel habitus*, mevcut koşullara uyum göstermiş ve sonraki dönemlerde yaşanan hızlı mekânsal dönüşüme beklenen tepkilerin oluşmasından ziyade çok fazla direniş gösterilmeden *değişim değerini* ön plana çıkaran anlayışın kabul edilmesine yol açmıştır. Mekânın göreceli olarak hızlı bir şekilde değişmesinin getirdiği ekonomik getiriler karşısında *kültürel sermayeyi* koruma tutumunun azaldığı görülmüştür. Bu bakımdan geleneksel mekânlarda rânt amaçlı gerçekleşen mekânsal dönüşümlerde *kültürel sermaye* ile *ekonomik sermaye* arasındaki çatışmalı ilişkide *ekonomik sermayenin* baskın geldiği gözlenmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde yerel yönetim birimlerinin yerel düzeyde aldıkları kararlar da etkili olmuştur. Önceki bölümlerde vurgulandığı gibi özellikle 1997 sonrası bazı bağlık alanlarda hızla uygulamaya konulan İmar Yasası'nın 18. maddesi, *ekonomik sermaye* ve *kültürel sermaye* arasında yaşanan çatışmada *ekonomik sermayeyi* ön plana çıkarmıştır.

Malkayası tarafına geçtiğimiz zaman apartmanlar daha yoktu...2000'den sonra orasını belediye şey yaptı, 18. madde uygulamaları dolayısıyla 3 dönümden 2 dönüme düştü. Oraya 1 dönümüne el koyunca bizim kanaldan aldığımız suyumuz kesildi, bahçeyi sulayamadık, hep meyveler kurumaya başladı,. O arada da müteahhitler gelip gidiyordu, sonradan orayı müteahhite verdik, orda bağ kalmadı. Bağdan vazgeçmemizde müteahhitlere teslim olmada olabilir de o 18. madde uygulamaları da şey yaptı. Mesele tarım arazilerine izin vermiyorlar inşaat için, o zaman bize izin vermeselerdi şey inşaat izni vermeselerdi ben çok memnun olurum. Ben çok dayandım şey olarak vermemek için tabi ama büyükler de işte isteyince.

(K7, Kitapçı, 68)

Ekonomik sermayenin diğer *sermaye* türlerine baskın geldiği bir ortamda mekânın *değişim değerini* ön plana çıkarılarak ailelerin de bu işten kazançlı çıkacağı ve statü elde edeceği vurgusu ile karşılıklı bir kazan-kazan ilişkisi içine girmeleri sağlanmıştır.

⁷³ Bourdieu'nun ifade ettiği *kültürel sermaye* birikiminin bir diğeri ise resmi eğitim sonucunda kazanılan ve diploma vb. şeylerle nesnel bir görünüme bürünen sermayedir.

Aileler sahip oldukları *ekonomik* ve *kültürel sermayelerini* korumak ve daha da bollaştırmak amacıyla *mekân ile ilişkisel habitusu* ve aile ve mekândan miras olarak kalan *kültürel sermayesi* tüketim kültürünün dayatmalarının etkisi altında zayıflamıştır. Sermayedarların ailelere sahip oldukları bağlık alanları dönüştürmelerinin karşılığı olarak cazip teklifler sunmaları bu dönüşümün ekonomik çıkar boyutunu gözler önüne sermiştir. Karşılıklı ekonomik çıkar ilişkisine dayalı bu yapıda sacın bir ayağını sermayedarlar, bir ayağını halk, bir ayağını da yerel yönetim birimi oluşturmaktadır.

Günümüzde bu arsaların dönüşümünde müteahhitlerin de hırsı var, halkın da talebi var, her ikisi de var ve belediyelerin de destek olması var. Belediyeler de oy kaygısı nedeniyle davranışları da oluyor. Adam diyor size 4 kat diyor. 2 kat vereceğime başkan olursam sizin şu rakamdan şu kadar geliniz olacak diyor, mal sahiplerine çok hoş geliyor bu durum. Müteahhitte memnun, müteahhit niye girsin 2 katlı imarlı yere, girebilir mi giremez. Ne yapacak %50 ile mi girecek. %25 idi Karşıyaka zamanında, %22.5 ile veriyorlardı arsaları, şimdi %50-60'larda onun için herkesi hoşuna gidiyor, müteahhitin de hoşuna gidiyor, mal sahibinin de hoşuna gidiyor, siyasetçilerin de hoşuna gidiyor.

(K17 , Şehir ve Bölge Plancısı, 54)

Bu süreçte kapitalist üretim biçimi de bir mekânı diğerinden ayıran farklılıklara vurgu yaparak mekânsal uzamda sınıfsal bir ayrışmanın da oluşmasına yol açmıştır. Mekânda görülen ayrışma üzerinden kapitalist sistem mekânın yeniden üretimi gerçekleşmektedir. Piyasa, göz diktiği rânt alanlarına özgü *mekân ile ilişkisel* ve *sınıfsal* bir *habitusun* oluşmasını sağlarken bunu da pazarlama stratejilerine yansıtmaktadır. Neo-liberal politikalar çerçevesinde bağ evlerinden yeni oluşan site yapılarına geçmek, toplumsal uzamda yeni *ekonomik sermayeyi* elde etme, üst sınıflara tırmanmak anlamına getirilmiştir.

Bana geçen gün müteahhit bir arkadaşım yaptığı siteden ev almam konusunda çok ısrar etti. Bana diyor ki bak “burada senin gibi insanlar olacak, öyle okumuş, eğitilmiş, birbirine saygı duyan insanlar olacak komşuların. Hatta evlerini sattıkları arasında doktorlar, akademisyenler falan çok”. Diyor ki bak “gece hastalanırsan komşun doktor, çal kapısını baksın, hastaneye bile gitmene gerek kalmayacak”.

(K2, İşletmeci, 44)

Bu kesimler [Bağlar bölgesini kastediyor] gelir düzeyine göre farklılaştı hocam. Buralarda artık pahalı ve yüksek maliyetli yapılar var. Konut fiyatları bile bunun bariz göstergesi. Burada konut fiyatları 250 bin liranın aşağısında değil artık. Bak şurada Sabuncuoğulları'nın bağları vardı, yerine başlayan sitede temelden verilen fiyat 450 bin lira. Aylık aidatı için bin lira para konuşuyorlar. Çevrendeki insanlar da senin gibi insanlar. Hepsisi çalışan, varlıklı insanlar. Buranın maliyetine yoksul nasıl katlanacak. Mecbur onlarda daha düşük maliyetli mahallelere yerleştiler.

(K45, Emlakçı, 45)

Bağlık bölgelerde oluşan yapılarda sınıfsal ayrışma artık çok belirgin bir durumdadır. Öyle ki *ekonomik sermayenin* yüksekliğine göre bağlık bölgelerde yeni

yapılan alanlar sınıflara ayrılmış durumdadır. Üst gelir grubunun en çok tercih ettiği yerlerde konut fiyatları yüksek düzeydeyken, az tercih edilen bölgelerde konut fiyatları orta düzeydedir. Alt gelir grubu varsıl kesimlerin tercih etmediği artık köhneleşmiş ve çöküntü bölgesi haline gelmiş başta Sulusokak olmak üzere, Örtmeliönü, Oğulbey, Soğukpınar gibi mahallelere itilmiştir.

İlk oturduğumuz ev ile şimdiki evin çevresi çok farklı. O apartmanda her kesimden insan vardı. Bir evin içinde birden fazla aile yaşayan evler bile vardı, sanki klan halinde yaşıyorlardı. Kimse kimseyi takmıyordu. Kışın daire başı iki ton kömür alıyorduk, yetmiyordu, bir o kadar daha alıyorduk. Alma sebebimiz ise aldığımız kömür yetmiyordu, apartmanda bazı aileler biz kömür falan almayız dedikleri için. Ama burası [Karşıyaka Bölgesi]öyle değil. Herkes bizim gibi. Herkes bizim gibi sabah kalkıyor işe gidiyor, akşam işten dönüyor evinde vakit geçiriyor. Herkes birbirine saygı duyuyor. Apartman yönetimini topluyoruz, aidat şu kadar çıksın diyoruz kimse itiraz etmiyor, gerekiyor ki artırılıyor diyor, hemen parayı ödüyor. Önceki apartmandaki gibi bir seviyesizlik yok burada. Burada düzen tıkır tıkır yürüyor. Burayı tercih etme sebebimizde zaten bizim gibi insanların burada olması.

(K5, Akademisyen, 38)

Bölgede *ekonomik sermaye* baskın bir düzen gelişmektedir. Aileler artık sahip oldukları *ekonomik sermayeleri* daha da bollaştırmaya çalışarak diğer *sermaye* türlerini elde etmeye çalışmaktadır. *Ekonomik sermayesi* yüksek olan aileler diğer *sermaye* türlerine daha kolay ulaşmaktadırlar. Bu kapsamda üst düzey ailelerin bulunduğu bölgelerde bulunmak, onların sahip olduğu gibi konutlara sahip olmak, onlar gibi yaşamak, onlar gibi tüketmek amacıyla *alandaki* bulunan failler mücadele etmektedirler. Bu süreçte geleneksel mekânlardan miras kalan *kültürel sermayeye* sahip olmak bu mücadele içerisinde faillere çok büyük avantajlar sağlamamaktadır. Bu nedenle failler bu bölgenin mekânsal dönüşümünden kendilerine pay çıkarmaya çalışarak bu mücadelede bulunmaya çalışmaktadırlar.

Şimdi imar kanununda belediyenin görevleri arasında sayılıyor, diyor ki; belediye parselasyon 18. madde uygulamadan ruhsat veremez diye hükümler var yani böyle net. Şimdi mecburen senin planın var, vatandaş da ruhsat talep ediyorsa imar, 18’de uygulamak zorundasın orada. Ha 18’de uygularken orada da tescilsiz bir yapı varsa tek başınasın yani yönetmeliğin belirlediği minimum şartlar var. Diyor ki cephesi şu olacak derinliği bu olacak. İstedğin gibi hamur edersin, istediğin gibi arsa üretirsin. Yani onu da belediyelerde öyle bir yetki verdiğin zaman işte parselasyonu yapıp her şeyi hazır müteahhittin eline sorunsuz bir arsa oluşturduğun zaman da müteahhit de orada dönüştürmeye başlıyor. Müteahhit burada nasıl dönüştürüyor, önce Karşıyaka’yı dönüştürdü, Karşıyaka’da alıcı mantığı. En çok güneş gören yer olmasının etkisi de vardır mutlaka ama arz talep meselesi.

(K46, Belediye Başkanı, 40)

Kapitalist sistemin geliştirdiği bu düzende *ekonomik sermayeyi* bollaştırma mücadelesinde Tokat’ın bazı varsıl yerli aileleri de bu mücadeleye kayıtsız kalamamış,

onlar da geleneksel yapıları sürdürme mücadelesi vermektense mekânsal dönüşümden paylarını almıştır (Resim 4.16).

Dedem 37 yıl önce vefat etti. Paylaşma düşüncesiyle de vermedik bağları. Ama bağımızın güzelliğini Nizamettin Aydın⁷⁴ döneminde uygulanan 18. madde mahvetti... Bizim bağımız 30 dönüm bağıdı. Nizamettin Aydın zamanı 18. madde ile 2.800 m² kaldı sadece yani 11 dönüm civarı kaldı. Önünden tam 3 defa yol geçirdiler bağıın. Yıktilar bağı duvarını sonra zaten biz de ilgilenemedik bağıın çevresinde duvar olmayınca, bağıın özelliğı de kayboldu. Çok müteahhit zamanında “bize verin ev yapalım” diye bastırdı ama direndik. Halalar, amcalar ölünce çocuklar miras derdine düştü. Önceden 3-5 kardeşin mirasta payı vardı. Onlar ölünce 25 kişinin mirastan pay alması durumu doğdu. Bunlardan toplanan 2-3 kişi Tokat’ta kaldı. Diğerleri başka yerlere göçtü. Onlar da İstanbul’dan ev alacam şuradan ev alacam diye sat baskısı yapmaya başladı. Mecburen biz de geçen yıl %40 kat karşılığı verdik.

(K34, Eczacı, 60)

Resim 4.16: Bağlar Bölgesinde Yer Alan Varsıl Bir Aileye Ait Bağı Evi (Sabuncuoğlu Bağı) Yerine Yapılan Lüks Site

Kaynak: Yavuz Acungil Arşivi.

Bağlar Bölgesi’nde yaşanan bu çıkar ilişkisi diğer bağılık bölgedeki bağı evi sahiplerinde de aynı düşüncelerin ve çıkar beklentilerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu kapsamda faillerle sermayedarlar arasındaki karşılıklı kazan-kazan politikası gelişmiş ve her iki taraf da yerel yönetime bu yönde baskıya başlamıştır. Mekâna yönelik gerçekleşen yatırımlar yerel halkta kendi bağılık alanlarının da imara açılarak rant elde etme isteğı ve pastadan pay alma ümidinin oluşmasına yol açmıştır. Bu kişilerde bağı evlerinin apartman ve sitelere dönüşmesiyle kapitalist sistemin sunduğı fırsatlardan daha fazla faydalanmayı ve *oyunun* içinde daha fazla yükselmeyi arzulamalarına yol açmıştır. Aileler, itibarlı bir mülke sahip olarak “simgesel güç”ü elde etme arzusu ile hareket etmektedirler.

Çay bağları olarak merkeze yakın bir bağıdır... Buraya şimdi imar da vermiyorlar, 18. maddede yoktur. Altyapı yapıldı, her hizmet geldi, elektrik geldi, kapalı şebeke su geldi,

⁷⁴ Bu görüşmede adı geçen Nizamettin Aydın, 1994-2004 yılları arasında Tokat Merkez Belediye Başkanlığı yapmıştır.

altyapı tamam, yol tamam ama işte 18. maddeye girmediği için müteahhitler gelmiyorlar. Benim burada 10 dönümün üzerinde alan var. 18. maddeyi uygulamadıkları için biz imarı dört gözle bekliyoruz.

(K9, Hurdacı, 68)

Bey Bağı'ndaki durum şu. Oranın da 18. madde imar uygulamasıyla, imara açılması daha eski. 1986'daki Tokat'ın gerçek anlamda imar planı yapılmış. Bu imar planı yapıldıktan sonra vatandaş şu gözle bakıyor; eski yerleşim yerlerine gittiğinizde bize şunu soruyorlar biz burayı ne zaman müteahhite verecez. Halktan talep var. Erenler'de bağ evi yok ama tarihi dokunun yoğun olduğu yerler, Erenler'den bize çok büyük baskı geliyor ki biz buraları kentsel dönüşüm ne zaman sokacaz. Müteahhitten şöyle bir baskı geliyor. Müteahhit biliyor planını biliyor oranın yani imar planının müteahhitti cezbetmesi için kârının olması lazım. Müteahhit ekmek yiyeceği yerde faaliyete geçiyor; nasıl imarına bakıyor, geliyor belediyeden öğreniyor çünkü aleni planlar burada diyor bir rant görüyorum dönüşebilir. Vatandaşla uğraş, sonra vatandaş geliyor belediyeye baskı yapıyor. Erenler tarihi dokunun yoğun olduğu yer olduğu için müteahhit oraya girmekten çekiniyor çünkü tescilli bina çok yani kurula gidecek, belediye ayağı yok kurulluk ayağı var ondan dolayı biraz zorlanacağını biliyor... Şimdi aynı daire Karşıyaka'da 300-400 bin iken bu tarafta 150-200 bin. Yani bu orayı tercih eden kişilerle alakalı bir şey heralde yani oradaki kazanç daha fazla olduğu için önce ora dönüştü. Arsa stoku azalınca bu defa Topçu Bağı Bey Bağı taraflarına döndü... Diğer yerleri dönüştürmek daha zahmetli şimdi mesela Örtmeliönü'ne giremiyorlar. Niye? Orada bir parselin üzerinde 5 tane ev var, 10 tane ev var, orada oturanlar tek tek daire istiyor. Mecburen müteahhitten işi daha zor orada. Müteahhitler başka alanların açılması için baskı yapıyor. Bir kere tarım alanlarına gidemeyeceiz, tarım alanlarının yasaları belli yani oraları belediye başka kurullarda devreye girdiği için belediye bireysel hareket edemiyor. Yani muhtemelen Güneşli tarafı daha marjinal arazilerin bulunduğu, dağlık yani oralar Yazıcıoğlu'nun üstleri oralar gibi alanlar. Öngörümüz mevcut planın içerisinde dönüşüm yani mevcut planın içerisinde önce boş arsaların yapılması sonra da çöküntü alanların, ahşap binaların, yolu izi olmayan yerlerin dönüşmesi. Batı tarafını yeşil alanlar, organize sanayi kesiyor, güney tarafını Geyras vadi kesiyor, kuzey kalıyor ya TOKİ tarafına ya da Topçam eteklerine doğru gelişebilir. İmar planında şu an Güneşli alanları gelişme alanları ve şu anda dönüşüyor. Ama şehir doldu her taraf dönüştü. Güneşli taraflarının şu anda %20'si anca doldu orada geniş bir alan var ama çok hızlı dönüşüyor. Geçen ay meclisten talep geldi, 15 tane talep geldi 15 ayrı adada. Şu anda müteahhitlerin gözde yeri Güneşli tarafları.

(K47, İmar Müdürü, 40)

Bağlık mekânların dönüşmesinde çok büyük etkisi olan sermayedarların ise bağlık alanları tercih etmesindeki ana etken daha fazla kâr elde etme güdüsüdür. Neoliberal politikaların baskın hale gelmesiyle birlikte daha fazla kâr arzusuyla hızla mekânları dönüştüren bu kesim, kentsel dönüşümün maliyetine katlanmamak için bağlık alanlara öncelik vermiştir. Bağlık alanlarda da arz-talep yönlü bir yöntem izleyen sermayedarlar daha fazla talep gören Bağlar Bölgesi'nin dönüşümüne öncelik vermiş, bu alanlarda yapı yapacak mekân kalmayınca diğer bağlık alanlara yönelmişlerdir.

Büyük Bey Bağı, Küçük Bey Bağı Karşıyaka'ya göre daha yeni yeni dönüşen yerler. Çünkü bu bağların coğrafi, fiziksel özellikleri yüzünden, iki derenin kenarı şu şekilde indiği için [eliyle eğim yapıyor] güneşi belli saatlerde alan bölgemiz. Sabahleyin Büyük Bey Bağı, Küçük Bey Bağı tarafları, öğleden sonrada Topçu Bağı, Perakende güneşi alan yerler. Karşıyaka önü çok açık, coğrafi özelliği de çok güzel yani bayırlı çukurlu değil biraz nispeten... Korunan yer yok Tokat'ta. İşte Gezirlik biraz korunmuştu, o da şöyle korunmuştu; Yeşilirmak'a yakın kısımları tarım arazisi olarak ayırmışlar, biraz üstlere doğru iki kat vermişler emsali 0,30 olarak, kanala cephe kısım 0,60 olarak yine iki kat ama kanaldan üstünü de 4 katlı, 3 katlı, 2 katlı planla vermişler... Nasıl başlıyorlar şehre en yakın yeri almaya

çalışıyorlar. Şehir merkezi hükümet konağının olduğu bura sayılıyor ya bütün resmi kurumlar burada her şey burada. Yapılaşmamış en yakın yer de en değerli yer şehir merkezi olarak. Mesela Çay Bağları niye dönüşmedi. Çünkü Çay Bağlarını tercih eden yok, talep yok. O yukarı köylerden gelen insanların birçoğu orada barınıyor. Tabi orada bir şey daha var bu taraftaki köyler o taraftaki köylere göre varlıklı köyler. Bu taraf köyleri meyvesi sebzesi bol olan yerler, eski Turhal yolundan ağrı git yani her dönem başlar. Sonra coğrafi özelliğini gördünüz yani suda sıkıntı var, meyilli bir arazi oranın topoğrafik durumu, meyilli olduğu için yani yapılaşma zor. Bir de yine o bölgede güneşi atıyorum bu karşılar 8 saat alıyorsa [Karşıyaka tarafını gösteriyor], şu kısımlar 6 saat alıyorsa [Bey bağları tarafını gösteriyor] ora 4 saat falan güneş aldığı bir bölge. Ama diğer kesimlere göre çok sessiz bir yerdir kafa dinlemek için ideal... Karşıyaka'dan sonra biz karşıya geçtik, bu Bey Bağı, Topçu Bağı, Perakende yakın zamanda dönüştü. Karşıyaka 86'dan sonra başladı yavaş yavaş kıpırdamaya 2000'li yıllarda 18 ile birlikte müthiş hızlandı. Şu anda Karşıyaka'da arsa yok %50 ile arsa veriliyordu. Şu anda Fidanlık, Güneşli tarafı girdi imara müthiş düşük 2 kat 0,50 emsali buna rağmen burada bir dönüm araziye 200.000 TL'ye bulamıyorsunuz imarı bu kadar küçük olmasına rağmen. Güneşli'de o şeyle birlikte girdi ama kat olayı az olduğu için yine de oradan hızlı geliyor. Fiyat olarak hemen hemen iki katı demiyelim de yani çok yakın iki katına yakın bir fiyat. Bey Bağları'nın dönüşümü daha yeni 5 yıldan beri var gelişme. Arsa kalmadığı için müteahhitler oraya yöneldi işin açığı bu... Soğulcak imar planı vermediler, açmadılar, uğraşıldı da, bekliyorlar da. Tokat'ta bir laf varmış, "Sulusokak da evi olmayana Kışla Bağları'nda bağı olmayana kız verilmezmiş". Soğulcak Bağları denen yer de Kışla Bağları'dır. Orası için biraz da mücadele verildi. Bazıları açılırsa orası mahvolur bir bahçelik var, bir yeşillik var onu öldürürüz dediler. Sonra Karşıyaka'da da henüz arsalar bitmediği için ileride olabilir mi bilemiyorum. Karşıyaka'da dönüşmeyen yer yok bitti tamamen, Güneşli kesimi iki kat %50 emsalli, buralar müthiş buralar çok değerli. Belediye %50 emsalli verdiği yerlerde 4 kat, 6 kat verdi ama toplam inşaat alanı değişmeden, tabana yayılmaktansa yukarı çıkıyoruz bunda inşaat alanı değişmiyor.

(K17, Şehir ve Bölge Plancısı, 54)

Günümüzde yaşanan süreçte ekonomik alan, diğer alanlara göre daha hızlı ve güçlü gelişme gösterdiği için alanlar arasında da hiyerarşik bir yapı meydana gelmiştir. Sermayedarların daha fazla kâr elde etme güdüsü ile kent mekânını yeniden ürettiği bu süreçte bağ evlerinin yerini hızla modern ve teknolojik konutlar şeklinde pazarlanan ve kent mekânında ayrışmayı körükleyen *soyut mekân*lar oluşmuştur. Bu durum ise alanda daha fazla *ekonomik sermaye* ve sembolik metalar için mücadele eden faillerin bu mekânlara sahip olma güdüsüne yol açmaktadır. Kişilerin sahip oldukları *sermayeleri* sayesinde, bir taraftan arzu edilen kişi ve şeylere ulaşmak mümkün hale gelmişken bir taraftan da istenmeyen kişi ve şeyleri belirli bir mesafede tutmak mümkün olmuştur.

Mekâna yoğunlaşan *sermaye* getirdiği ekonomik avantajlarla geleneksel *kullanım değerleri* ve *mekân ile ilişkisel habitusun* sürdürülebilmesi hususunda çatışmaya yol açmaktadır. Bu durumu pre-kapitalist üretim ilişkilerinin kapitalist üretim ilişkileri ile çatıştığı mekânlarda görmek mümkündür. *Kültürel sermayeye* sahip olmanın da *ekonomik sermayeye* sahip olmadan geçtiği algısının olduğu bu kapitalist düzende failler öncelikli olarak ekonomik yapılarını ve statülerini güçlendirmeye çalışmakta, daha sonra ise elde ettikleri bu sermayeyi *kültürel* ve *toplumsal sermayeye*

dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Ancak *ekonomik sermayeye* sahip olanların doğrudan ve hızlı bir şekilde *kültürel* ve *toplumsal sermayeyi* ele geçirmeleri söz konusu olamamakta, *ekonomik sermayeye* sahip olma konusunda yaşanan ilerlemeler beğeniler ve kültürel tüketim tercihlerinde bir değişim yaşansa da aynı hızda olmayacaktır (Wolfreys, 2014: 479).

GENEL DEĞERLENDİRME

Bir mekânda belirli bir süre yaşamının sonucu olarak o mekân ile ilişkisel habitus ve kültürel sermaye gelişir. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan değişimler karşısında mekân her ne kadar hızlı bir değişme sürecine girse de toplum yaşanan bu değişim karşısında sahip olduğu kültürel sermayeyi ve mekân ile ilişkisel habitusu sürdürme eğilimi içindedir.

Mekân ve toplum ilkçağlardan günümüze kadar karşılıklı bir ilişki içerisinde olmuştur. Toplumsal olarak üretilen mekân, kültürler, inançlar, değerler ile anlam kazanmıştır. Zamanın sürekliliği içinde üretim ilişkilerinde yaşanan değişimler ile birlikte mekân ve toplum da değişmiştir. Mekân ile ilgili birçok teori geliştirilmiş olmakla birlikte bu teorilerin birçoğu ya mekânın toplum ile ilişkisini göz ardı etmiş ya da sadece mekânın ekonomik boyutuna odaklanmışlardır. İlk sosyologlardan günümüze kadar Max, Weber, Durkheim, Simmel, Chicago Okulu düşünürleri, Wirth, Castells, Harvey gibi birçok düşünür mekân ile ilgili görüşler ortaya koymakla birlikte çok boyutlu bir mekân-toplum kuramı geliştirememişlerdir. Fransız sosyolog Bourdieu ise mekân ve toplum arasındaki ilişkiyi sadece ekonomik boyutuyla değil aynı zamanda sosyal, kültürel, siyasal birçok boyutu da dâhil ederek incelemiştir. Aktör-yapı ilişkisi çerçevesinde tek başına aktörün yapıyı belirleyiciliğinden ziyade her ikisinin arasındaki sarmal ilişkiden hareket etmiştir. Geliştirdiği kavramların mekân ve toplum ilişkilerine uygulanabilirliği, neoliberal politikaların hâkim duruma geldiği 1980 sonrası kentsel yapıda sermayenin mekânı yeniden üretmesi sonucu mekânsal ve toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve dönüşümleri analiz etme konusunda bütüncül bir yaklaşım sunmuştur.

1980'li yıllardan itibaren hızla uygulama alanı bulan neoliberal politikalar ile birlikte kapitalist üretim ilişkileri kent mekânlarında baskın bir konuma gelmiştir. Lefebvre'nin ifade ettiği gibi her üretim biçimi kendine özgü mekânsal yapılar oluşturduğu gerçeği ile kapitalist üretim sistemi de kendine özgü kent yapıları meydana getirmiştir. Uygulanan neoliberal politikaların etkisiyle yeni mekân-toplum ilişkileri oluşmuş ve bu süreçte kent mekânlarında üretim merkezli bir anlayış yerini tüketim merkezli bir anlayışa bırakmış, kent mekânları tüketim merkezi yapılarına dönüştürülmüştür. Kapitalist sistemin meydana getirdiği bu dönüşüm ilk olarak etkisini

büyük kentlerde ve metropollerde gösterse de 2000’li yıllardan sonra küçük kentlerde de etkisini hızla hissettirmiştir. Mekânı araçsallaştırarak kârını maksimize eden kapitalist sistem, kentlerdeki geleneksel mekânsal yapıları hızla dönüştürmüştür. Mekânsal çevrede yaşanan değişimlerle birlikte sosyal ve kültürel çevreler de hızla değişmiştir. Bu durum ise aynı zamanda mekânda adaletsizliğin oluşmasını tetiklemiş ve mekânsal yapıda ayrışmaya yol açmıştır.

Her ne kadar sermaye baskınlığını artırsa da Tokat gibi kentlerde mekânsal yapıda kapitalist üretim ilişkileri ile pre-kapitalist üretim ilişkileri aynı anda hüküm sürmektedir. Yeni gelişen üretim ilişkileri, eski üretim ilişkilerini tamamen ortadan kaldırmamakta aksine onun üzerine binmekte ve önceki dönemin katmanlarından etkilenebilmektedir. Eski yapının üzerinde yeni yapı yükselmekte ve eski üretim ilişkileri, mekân-toplum ilişkileri üzerinden yeni yapı gelişmektedir. Yani kapitalist üretim sisteminin geliştiği Tokat gibi küçük kentlerde pre-kapitalist üretim sisteminin tortularına, izlerine rastlanabilmektedir. Ancak bu tortular ve izler kentin her mekânında aynı düzeyde olmamakta, kent içinde farklılıklar gösterebilmektedir.

Uzun bir geçmişe dayanan geleneksel mekân kullanma biçimlerinin güçlü olduğu Tokat’ta mekân-toplum ilişkileri güçlü kurulmuştur. Kurulan bu ilişki *kültürel sermaye* ve *mekân ile ilişkisel habitusun* da güçlü bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Kurulan bu güçlü ilişkilerin bir sonucu olarak da mekânın hızla değişmesine yol açacak projeler karşısında *mekân ile ilişkisel habitusun* ve *kültürel sermayenin* çok fazla dönüşmeden varlığını korumaları beklenmektedir. Aile ve yaşanan mekânlardan kaynaklanan miras yoluyla edinilen *kültürel sermaye* ile uzun süre zarfında bir mekânda yaşamının geliştirdiği *mekân ile ilişkisel habitus* sayesinde mekânda gerçekleşecek metalaştırıcı her projeye karşı yerine ortak bir tepki geliştirmeleri, isyan ve direniş göstermeleri beklenmektedir.

“*Sermayenin mekâna yoğunlaşmasının oluşturduğu ekonomik avantajlar/çıkarlar ile “mekân ile ilişkisel habitusun” sürdürülmesi arasında çatışmalı bir ilişki vardır*” hipotezinde ifade edildiği gibi, kapitalist üretim sisteminin *somut mekân* yapılarını kârını maksimize etme aracı olarak görmesinin ve *soyut mekân* üretimini dayatmasının sonucu meydana getirdiği ekonomik avantajlar ile geçmişten beri geleneksel mekânlarda kurulan güçlü *mekân ile ilişkisel habitusun* sürdürülebilirliği arasında

çatışmalı bir ilişki meydana gelmiştir. Geleneksel mekân kullanma biçiminin güçlü olduğu Tokat'ta çift döngülü yaşam döngüsünün yazlık ayağını oluşturan bağlık alanlar yerel halk tarafından 1970'li yıllara kadar *kullanım değeri* ön planda tutularak etkin olarak kullanılmıştır. 1970 sonrası cazibesini Tokat'ın yerli halkı için cazibesini kaybetmeye başlayan bu mekânların *değişim değeri* ön plana çıkmaya başlarken, Tokat'a göç eden yeni kullanıcıları için bağ evlerinin *kullanım değeri* merkezli bir anlam ifade etmiştir. Bu ailelerin düzenli barınma ihtiyacını karşılama amacına da hizmet eden bağ evlerinde geleneksel yaşam geleneği fazla bozulmadan korunabilmiştir. Ancak Türkiye genelinde olduğu gibi mekâna yatırımların küçük kentlerde hız kazandığı 1990 sonrası neoliberal politikalar uygulamaya konulmuş, küçük kentlerdeki geleneksel yapılarda *kullanım değeri* yerini *değişim değeri* öncelikli yapılara hızla bırakmaya başlamıştır. Bu dönemde yaşanan hızlı değişim, ekonomik yapıyı çok fazla yükseltmiş ve artık bağlık mekânları tamamiyle bir meta olarak görme eğilimi artmıştır. 1997 yılında dönemin belediyesinin hızla uyulamaya başladığı İmar Yasası'nın 18. maddesi ile geleneksel bağlık alanlar soyutlaştırılmış, kentin mekânsal ve toplumsal yapısında değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu süreçte sermayenin baskınlığı -kent içindeki bütün bağlık alanlarda aynı etkiyi göstermese de- bağlık mekânlardaki *mekân ile ilişkisel habitusa* baskın gelmiş ve belirleyici bir konuma gelmiştir. Mekânın *değişim değerini* ön plana çıkaran bu anlayışa karşı geleneksel yapıların korunmasına yönelik bir tepki oluşması beklentisi boşa çıkmış ve yerel halkın kapitalist sistemdeki güncel çıkarları geleneksel yapıların önüne geçmiştir. O mekâna özgü olan gömülü tarihsellikler, tecrübeler, ilişkisellikler tarafından belirlenen *mekân ile ilişkisel habitus*, kapitalist üretim sisteminin getirdikleri ile dönüşmeye başlamış ve mekânsal dönüşüm baskısı altında bulunan bağlık bölgelerde de mekâna kazanmış bir sahiplenme ve aidiyet duygusunun zayıflamasına yol açmıştır. Sermayenin baskınlığı sonucu bağlık alanların dönüşümüne yerel halkın direniş ve tepki göstermemesinde en büyük etken ise mekânın metalaşması sürecinde elde edecekleri yeni *ekonomik sermaye* olmuştur. Bunun yanı sıra ailelerin ve özellikle kadınların artık bağ yaşamını zahmetli bir iş olarak görmesi; bağ evlerindeki kültürü sürdürmeye istekli aile büyüklerinin yaşlanmaları veya ölmeleri; yerel halkın bağ geleneğini sürdürme konusundaki isteksizlikleri; yeni kuşağın istek-tercih-beklentilerinin önceki kuşak ile uyuşmaması da yaşanan mekânsal dönüşüm karşısında tepkisiz kalınmasının diğer nedenleri olarak dile

getirilmiştir. Karşılıklı kazan-kazan politikası baskınlığı çerçevesinde gerçekleşen bu dönüşüm sonucu aileler için eski kullanılmayan bağ evleri ve bağlık alanlar paraya ve itibara çevrilebilir bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Bölgede sayıları hızla artan lüks apartman ve sitelerde mülk sahibi olmak yerel halk arasında sınıfsal bir yükseliş olarak görülmeye başlanmış ve elde edilecek yeni *ekonomik sermayenin*, *kültürel* ve *sosyal sermayeye* dönüştürülmesi de amaçlanmıştır. Aileler için bu bölgeler yeni *sermaye* elde edecekleri veya sahip oldukları *sermayeyi* bollaştıracakları bir *alan* olarak görülmüştür. Son dönemlerde bölgeye yönelik olarak varsıl ailelerin artan talebi ise Bağlar Bölgesi'nde yeni bir *sınıfsal* ve *mekân ile ilişkisel habitusun* oluşmasına yol açmıştır. Bu alanlarda benzer toplumsal sınıftan ailelerin dünyayı benzer bir şekilde algıladıkları, benzer zevklere sahip oldukları bir kolektif bilinç ortaya çıkmıştır. Her iki eşin çalıştığı aile yapılarının hâkim olmaya başladığı Bağlar Bölgesi'ndeki yeni yapılarda yeni oluşan *sınıfsal* ve *mekân ile ilişkisel habitus* da diğer bölgelere göre farklılıklar barındırmaktadır.

Bourdieu'nun dediği gibi (Wacquant, 2014: 62) *alan* tarafından şekillenerek içselleşen ve toplumsallaşan *habitus* ise bu süreçte geçmiş etkiler ve mevcut uyaran arasında dolayım lanarak, aynı anda kendini üreten kalıplaşmış toplumsal güçlere göre uyum sağlamıştır. Geleneksel bağ evi kullanma *habitusu* mekânsal dönüşümün hızlı olduğu mekânlarda yerini, eski yapının izlerini taşıyan yeni *habitusu* bırakırken, mekânsal dönüşümün az olduğu veya hiç olmadığı bağlık alanlarda eski *habitusun* süreklilik gösterdiği ve dönüşme sürecinin yavaş olduğu gözlenmiştir. Bu süreçte öncelikli olarak Bağlar Bölgesi'nde eski dönemlerde bağlık mekânlar arasında en gözde mekânlar olarak dikkat çeken Kaşıkçıoğlu, Malkayası, Gezirlik, Biskeni vb. gibi bağlar mekânının yeniden üretimi sürecinde ilk rant yerleri olarak görülmüş ve ilk olarak bu mekânlar yapılaşmıştır. Bu mekânlarda yerel halkın dönüşüme karşı tepkisi birkaç aile dışında yok denecek kadar az olmuştur. Hızlı dönüşümün yaşandığı bu mekânlarda eski yapı üzerine yeni bir *habitus* oluşmaya başlamıştır. Artık bağ evleri olmayan bu aileler ya hafta sonu vakit geçirecekleri mekân arayışına girmişler ya da yeni yapıların sunduğu kısıtlı imkânlar çerçevesinde apartmanlarının, sitelerinin bahçelerinde eski geleneklerinden izler barındıran işlerle uğraşmaya çalışmaktadırlar. Bağ geleneğinin terk edilmesinde önemli etkenlerden olan ev hanımının öncülüğünde eski gündelik yaşam pratiklerinin yeni yapılarda sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Yaşanan

dönüşüme tepki gösteren kişiler ise -sayıları parmak ile gösterilecek kadar az kalmıştır- daha çok yeni tüketim kalıplarına direnen ve eski alışkanlıklarından vazgeçmeyen eski kuşaktan kişiler olduğu görülmüştür. Bu kişiler, geçmiş yaşam kalıplarına ve geleneklerine sahip çıkma konusunda gücü yettiği kadar direnç göstermeye çalışmaktadırlar. Ancak bu kişilerin alandaki konumları da bölgelere göre değişim göstermektedir. Bağlar Bölgesi'nde direniş gösteren ailelerin genel itibariyle *sermaye* hacmi bakımından yüksek varlıklı aileler olduğu dikkat çekmektedir. *Sermaye* hacmi bakımından yüksek olan bu aileler, müteahhitlerin sunmuş olduğu cazip fırsatları geri çevirebilmişler, dönüşüm karşısında tepki göstermeyen *sermaye* hacmi bakımından zayıf aileler gibi teslim olmamışlardır. Çay ve Soğulcak gibi bağlık alanlarda ise *sermaye* hacmi bakımından düşük aileler bu mekânlarda yaşamaya mecbur bırakıldıkları için bir direniş gösterdikleri gibi görünse de aslında bu kişiler de mekânın dönüşümü için uygun şartlar meydana geldiğinde *sermaye* türlerine sahip olmak ve bunları bollaştırmak için geleneksel mekânlarını direniş göstermeden terk edebilme ihtimallerinin yüksek olduğu gözlenmiştir.

Bağlar Bölgesi'nin hızla yapılaşarak neredeyse tamamen dönüşmesi ile birlikte *sermaye*, yoğunluğunu Büyük Bey Bağ ve Küçük Bey Bağ tarafına yöneltmiş ve son 5 yılda bu mekânlar da hızla yapılaşmaya başlamıştır. Çay Bağları ve Soğulcak Bağları ise her ne kadar imar verilmemesinin büyük etkisi olsa da geçmişten gelen geleneksel yapısını ve *mekânsal habitusunu* büyük dönüşümler geçirmeden korunmuş ve sürdürülmüştür. Bugün hala bağ evlerinin birçoğunun ayakta olduğu bu bölgelerde yaşayan aileler geleneksel gündelik yaşam pratiklerini sürdürmektedirler. Bu bağlık alanların hala ayakta kalmasının en önemli sebebi alanın sahip olduğu topoğrafik yapı ve suya ulaşma imkânının kısıtlı olması olarak görülmektedir. Bu mekânlar eski dönemlerden beri güneşi alma süresinin diğer bağlık alanlara göre az olması ve belki de en önemlisi su bakımından kısıtlı yerler olması bu alanların varlıklı ailelerce tercih edilmemesinde etken olmuştur. *Ekonomik sermayesi* yüksek olmayan aileler bu mekânları tercih etmek zorunda bırakılmışlardır. Varlıklı ailelerin tercih etmediği bu bağlık alanlara günümüzde hala imar izni verilmemesi bu alanların mekânsal ve toplumsal olarak dönüşmemesindeki en önemli etken olmuştur. Çay Bağları tamamıyla düşük gelire sahip ailelerin düzenli barındığı mekânlar haline gelirken, Soğulcak Bağları bazı farklılıklar göstermektedir. Soğulcak Bağları'nın aşağıda kalan suya

ulaşma bakımından sıkıntı yaşanmayan kesimlerinin yazın günübirlik de olsa vakit geçirecekleri bir sayfıye alanı ihtiya ı çerçevesinde varsıl ailelerin buraları satın aldıkları ve geleneksel yapısını bozarak yazlık tipi, yüksek duvarlarla çevrili, dışarıdan soyutlanmış mekânlar haline çevirdikleri gözlenmiştir. Bölgenin bu kısımlarında geleneksel yapı dönüşüme u rarken, bölgenin yukarıda kalan ve suya ulaşma bakımından sıkıntılı kesimlerinde geleneksel yapının korunduğu g r lm ştir. Varsıl ailelerin gösterdiği bu ilgi verimli alanlardaki ba  evlerinin yüksek fiyatlarla satışa konulmasına ve *değişim değeri*  zerinden de erlendirilmelerine neden olmuştur.

Mekânın metalaşması sonucunda karşılıklı kazan-kazan politikasının diğer ucunda yer alan müteahhitler ise maliyeti daha düşük ancak k arı daha yüksek olan ba lık alanlarda yapılar yaparak elde ettikleri rantı artırabilmektedirler. Kentsel dönüşüm gibi hem maliyeti, hem prosedürü daha fazla olan, hem de hak sahibi birçok kişi ile muhattap olmak zorunda oldukları bir süreç ile karşı karşıya kalmamaktadırlar. Yerel halkın Ba lar Bölgesi'nde elde ettikleri bu çıkar, diğer ba lık alanlarda yaşayan ailelerin de ekonomik çıkar elde etme isteğine yol açarak bu yönde yerel yönetim birimlerine taleplerde bulunmalarına neden olmuştur. Müteahhitler tarafından da örgütlenmeye teşvik edilen yerel halk, sahip oldukları ba lık alanları imara açık ise hızla belediyenin altyapı hizmetlerinin bölgeye getirilmesi, imara açık değil ise ba lık alanlarının imara açılmasına yönelik taleplerde bulunarak yerel yönetim birimlerine baskı yapmaktadırlar.

Çalışmanın "*Mekânın göreli olarak kısa sürede değişmesinin güçlü ekonomik avantajlar oluşturması kültürel sermayeyi koruma tutumunu zayıflatmaktadır.*" hipotezinde ifade edildiği gibi, kapitalist sistemin mekânı yeniden üreterek, yeni soyut mekânlar üretmesi ve ekonomik avantajlar meydana getirmesi karşısında halk geleneksel değerlerini sürdürme ve koruma konusunda direniş göstermemiştir. Sahip oldukları mekânların dönüştürülerek karşılıklı kazanç elde etme arzusu, halkın sahip oldukları kültürel sermayeyi koruma arzusuna galip gelmiştir.

Değişim değerini ön plana çıkaran neoliberal politikalar ba lık alanları rant amaçlı dönüşüm nesnesi konumuna getirerek geleneksel yapının ekonomik çıkarlar uğruna gözden çıkarılmasına yol açmıştır. Tek bir *sermaye* türüne sahip olmak veya tek bir *sermaye* türünü bollaştırmaktan ziyade birden çok *sermaye* türüne sahip olmak ve

sermaye türlerini bollaştırmanın önem kazandığı yeni yapıda *sermaye* türleri arasında da çatışmaların oluşmasına neden olmaktadır. *Kültürel sermaye* ile *ekonomik sermaye* arasında yaşanan çatışmanın kazananı *ekonomik sermaye* olmuştur. Aile ve yaşanan mekânlardan miras yoluyla kalan *kültürel sermayenin* bir ayağının *ekonomik sermaye* uğruna gözden çıkarıldığı gözlenmiştir. *Ekonomik sermayenin* diğer *sermaye* türlerine çevrilmesinin daha kolay yapılabilmesi geleneksel mekânların da daha kolay gözden çıkarılmasına yol açmış ve geleneksel bağ evi yaşam pratiklerinden kolayca vazgeçilmiştir. Artık bireyler toplumsal yaşam ile ilgili konularda güç ve statüye ulaşma konusunda rekabete girmişler ve bu rekabette *ekonomik sermayeye* sahip olma diğer *sermaye* türlerine çevrilebilirliğinin kolay yapılabilmesi, yeni lüks sitelerde mülkiyet sahipliğinin geleneksel mekân sahipliğine göre daha fazla tercih edilmesine yol açmıştır. Geleneksel mekânlardan miras kalan *kültürel sermayeye* sahip olmak bu mücadele içerisinde faillere çok büyük avantajlar sağlamamaktadır. Aksine bireyler *ekonomik sermayeyi* bollaştırarak ulaşmanın kolaylaştığı eğitim yoluyla elde edilen *kültürel sermayeye* sahip olmaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da eskiden bağlık alanlarda kültürel kodlarla ilişkilendirilen *mekân ile ilişkisel habitus* (geleneksel değerler, komşuluk ilişkileri, gündelik yaşam pratikleri, değer yargıları gibi) günümüzde artık *ekonomik sermaye* kodları (ailelerin sahip olduğu konut-araba sayısı, gelirinin ne kadar olduğu, konutun-arabanın değerinin ne kadar olduğu gibi) ile ilişkilendirilmektedir.

Tokat kentinde geçmiş dönemlerde mekânsal ve toplumsal yapıda bulunan eşitsizlikler kent içinde çok fazla dikkat çekmemekte, zengin-fakir yapıları yanyana bulunabilmekte sadece yapıların sahip olduğu donatılar farklılaşmakta, mekânsal yapıda çok büyük derin ayrışmalar bulunmamaktaydı. Günümüzde Tokat'ın geleneksel mekân ve toplum yapısının dönüşmesi ile birlikte eşitsizlikler ve ayrışmalar derinleşmiştir. Geleneksel mekânlarda tutunamayan ve mülkiyete ulaşamayan aileler, varsıl ailelerin tercih etmediği mekânlarda tutunabilmişlerdir. Bu durum ise kentin bir tarafında modern yapıların yükseldiği, yeni *ekonomik sermayeye* ve buna bağlı olarak diğer *sermayeleri* elinde bulunduran varsıl bireylerin yaşadığı mekânlar ile diğer tarafında varsıl ailelerin tercih etmediği için geleneksel yapısı çok fazla dönüşmeden korunduğu sermayesi zayıf ailelerin bulunduğu geleneksel mekânların sürdürüldüğü “ikili bir yapı” ortaya çıkarmıştır.

Çalışmada *ekonomik sermaye* bakımından türdeş ailelerin mekânsal düzlemde de bir arada bulunmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Yüksek *ekonomik sermayeye* sahip ailelerin sosyal ve kültürel yapıları da buna paralel bir şekilde gelişme göstermektedir. Bağlar Bölgesi'ne yerleşen *ekonomik sermayesi* yüksek ailelerin geçim sıkıntısı gibi bir derdi bulunmadığından dolayı *kültürel* ve *sosyal sermayelerini* bollaştırma çabası içindedirler. Yeni dönüşüm geçiren Büyük Bey Bağı ve Küçük Bey Bağı bölgelerinde ise *ekonomik sermayesi* orta düzeyde aileler yetiştiği için diğer *sermaye* türlerini bollaştırma eğilimi Bağlar Bölgesi'ne göre daha düşük kalmaktadır. Çay Bağları ve Soğulcak Bağları'nda daimi ikamet eden ailelerin ise *ekonomik sermayesinin* düşük olduğu ve genel olarak geçim derdi ile uğraştıkları gözlenmiştir. Toplam *sermaye* hacmindeki aileler arasında farklılıklara göre mekânsal düzlemde farklı mekânlara yerleşmesi mekânsal ayrışmanın da göstergesidir. Toplam *sermaye* hacmi zayıf aileler, toplam *sermaye* hacmi yüksek ailelerin tercih etmediği mekânlarda yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Görüldüğü gibi Tokat'ın eski bağlık alanları artık sınıfsal bakımdan ayrılmış ve *mekân ile ilişkisel habitusları* dönüşümler geçirmiştir. Hala geçmişten izlerine rastlanan *habitus* her bölgede farklılıklar göstermektedir. Modern yapıların oluşturulduğu ve yeni nesillerin hâkimiyetindeki mekânlarda daha az rastlanırken, geleneksel yapıların ayakta kaldığı mekânlarda daha fazla rastlanabilmektedir. Pre-kapitalist üretim ilişkilerinin ve kapitalist üretim ilişkilerinin aynı anda sürdürüldüğü kentte *kültürel sermayeye* sahip olmanın artık *ekonomik sermayeye* sahip olmaktan geçtiği ve herşeyin değerinin mali kriterlerle ifade edildiği bir düzen meydana gelmiştir. Eski dönemlerde de cazibesi daha fazla olan bağlık alanlar yeni üretim ilişkilerinin etkisiyle yeniden üretilmiş ve *mekân ile ilişkisel habitusu* dönüşerek eski yapının izlerine daha az rastlanmış, cazibesi daha az olan bağlık alanlar yeni üretim ilişkilerinden etkilenmekle birlikte eski yapısını daha fazla korumuş ve mekân ile ilişkisel *habitusunda* eski yapının izlerine daha çok rastlanabilmiştir.

EKLER

EK 1

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

Kaynak Kişi No	İsim	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Mahalle
K1	M. B.	Erkek	50	Çalgıcı	Cemalettin Mahallesi
K2	S. E.	Erkek	45	İşletmeci	Yeşilırmak Mahallesi
K3	D. Ş.	Kadın	37	Akademisyen	Yeniyurt Mahallesi
K4	A. İ.	Erkek	52	Esnaf	Karşıyaka Mahallesi
K5	A. B.	Erkek	38	Akademisyen	Karşıyaka Mahallesi
K6	B. D.	Kadın	52	Memur	Mahmutpaşa Mahallesi
K7	İ. K.	Erkek	68	Kitapçı	Alipaşa Mahallesi
K8	A. E.	Kadın	65	Ev Hanımı	Alipaşa Mahallesi
K9	O. U.	Erkek	52	Esnaf	Örtmeliönü Mahallesi
K10	G. C.	Kadın	45	Memur	Topçam Mahallesi
K11	C. K.	Erkek	55	Memur	Bedestenlioğlu Mahallesi
K12	T. T.	Erkek	62	Esnaf	Semerkant Mahallesi
K13	G. A.	Kadın	45	Memur	Mehmetpaşa Mahallesi
K14	S. İ.	Kadın	72	Ev Hanımı	Mehmetpaşa Mahallesi
K15	F. D.	Kadın	65	Ev Hanımı	Karşıyaka Mahallesi
K16	A. K.	Erkek	66	Akademisyen	Altıyüzevler Mahallesi
K17	D. A.	Erkek	54	Şehir ve Bölge Plancısı	Kemer Mahallesi
K18	M. K.	Erkek	65	Emekli Belediye Başkan Yardımcısı	Altıyüzevler Mahallesi
K19	E. A.	Erkek	43	Muhtar/Emlakçı	Altıyüzevler Mahallesi
K20	Y. D.	Kadın	50	Yazar	Semerkant Mahallesi
K21	E. A.	Erkek	58	Kamu Kurumunda Yönetici	Soğukpınar Mahallesi
K22	S. E.	Erkek	68	Emekli	Devegörmez Mahallesi
K23	A. K.	Kadın	51	Ev Hanımı	Bedestenlioğlu Mahallesi
K24	Z. A.	Kadın	54	Ev Hanımı	Soğukpınar Mahallesi
K25	C. B.	Erkek	71	Seyyar Satıcı	Cemalettin Mahallesi
K26	A. E.	Kadın	65	Ev Hanımı	Devegörmez Mahallesi
K27	B. G.	Erkek	55	Matbaacı	Hocaahmet Mahallesi
K28	H. G.	Erkek	60	Emekli	Akdeğirmen Mahallesi
K29	A. G.	Erkek	75	Emekli	Karşıyaka Mahallesi
K30	H. E.	Erkek	55	Esnaf	Gülbahar Hatun Mahallesi
K31	H. F.	Erkek	56	Taksici	Topçam Mahallesi
K32	A.T.A.	Erkek	55	Esnaf	Yeşilırmak Mahallesi
K33	C. A.	Erkek	65	Memur	Bahçelievler Mahallesi

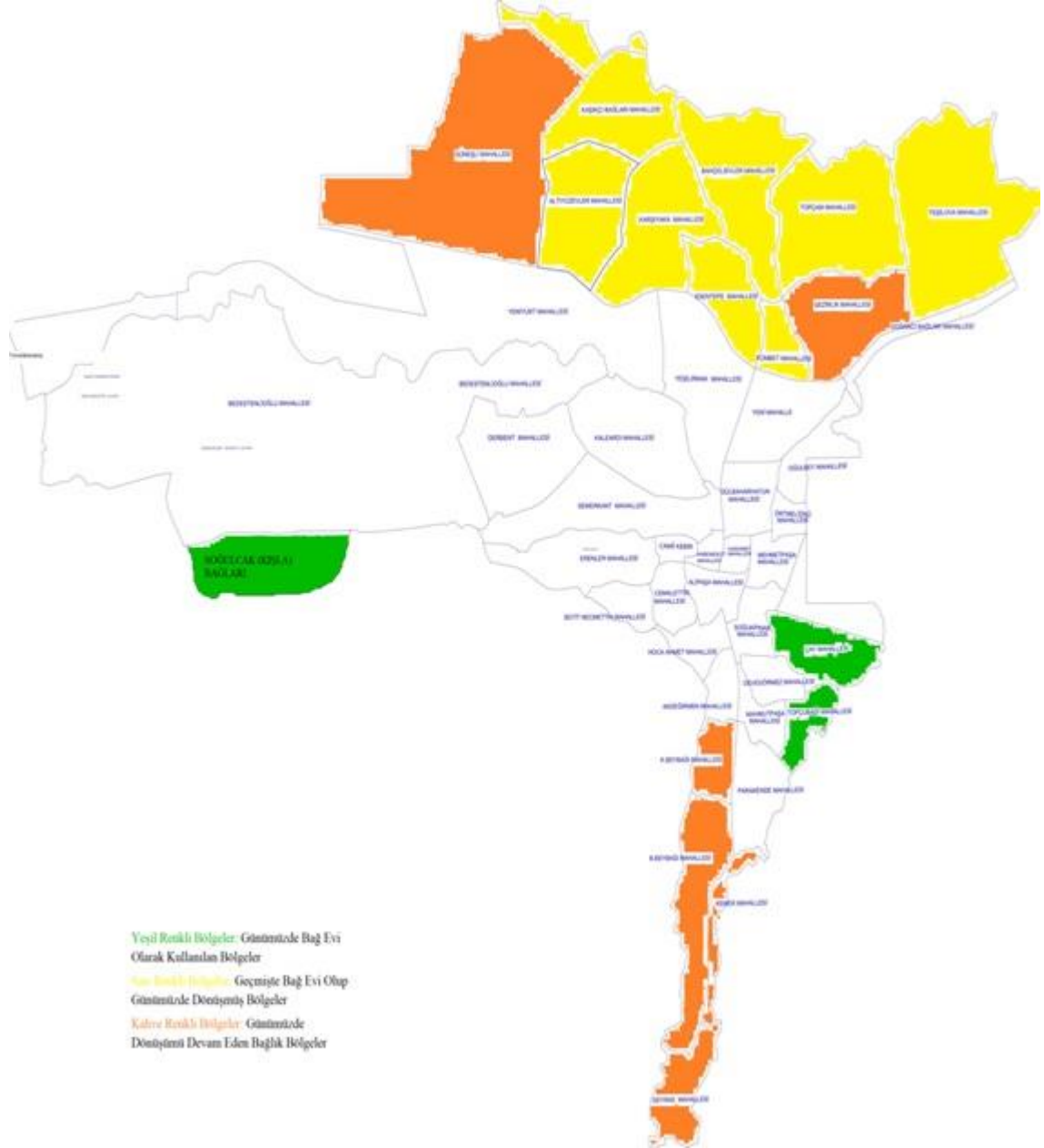
K34	Ü. S.	Erkek	60	Eczacı	Kaşıkcı Bağları Mahallesi
K35	H. K.	Erkek	59	Emekli	Karşıyaka Mahallesi
K36	Ö. H.	Erkek	68	Hurdacı	Çay Mahallesi
K37	M. S.	Erkek	56	Çiftçi	Kışla Mahallesi
K38	B. Ş.	Erkek	58	Memur	Küçük Bey Bağı Mahallesi
K39	S. B.	Kadın	40	Akademisyen	Karşıyaka Mahallesi
K40	A. K.	Kadın	57	Emekli	Karşıyaka Mahallesi
K41	F. Ş.	Erkek	70	Emekli	Esentepe Mahallesi
K42	S. A.	Kadın	66	Ev Hanımı	Karşıyaka Mahallesi
K43	M. A.	Erkek	70	Emekli	Karşıyaka Mahallesi
K44	M. Ç.	Erkek	74	Emekli	Perakende Mahallesi
K45	Z. A.	Erkek	45	Emlakçı	Karşıyaka Mahallesi
K46	E. E.	Erkek	40	Belediye Başkanı	Gülbahar Hatun Mahallesi
K47	C. A.	Erkek	40	İmar Müdürü	Altıyüzler Mahallesi

TOKAT MAHALLE SINIRLARI HARİTASI

EK 3

TOKAT'TAKİ BAĞ EVLERİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜ GÖSTEREN HARİTA

KAYNAKÇA

- Abbott, A. (1997), “Of Time and Space: The Contemporary Relevance of The Chicago School”, **Social Forces**, 75(4), pp. 1149-1182, Chicago: The University of North Caroline Press.,
- Acungil, Y. (2014), “Kentın Dönüşümünün Geleneksel İlişkilere Etkisi ve Yeni Habitus Oluşumu: Tokat Karşıyaka Mahallesi Örneği”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı Yayınlanmamış Seminer Ödevi.
- Acungil, Y. (2015), “Kentın Dönüşümünün Geleneksel İlişkilere Etkisi: Tokat Karşıyaka Mahallesi Örneği”, **Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, 25-26 Eylül 2014, Bildiriler Kitabı, Cilt 2, ss. 337-362.
- Acunsal, F. (1947), **Gerçeklerin Diliyle Tokat**, İstanbul: Tanin Basımevi.
- Açar, A. (2013), **Küresel ve Yerel Akışlar Kavşağında İstanbul’da Mekânın Yeniden Üretimi: Gökdelenler Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, İstanbul.
- Açıkel, A. (2012), “Tokat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi.
- AinsWorth, W. F. (1842), **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, Vol. II, London: John W. Parker and West Strand.
- Akın, E. (2007), **Kentsel Gelişme ve Kentsel Rantlar** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Aklanoğlu, F. (2009), **Geleneksel Yerleşmelerin Sürdürülebilirliği ve Ekolojik Tasarım: Konya-Sille Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Akok, M. (1957), “Tokat Şehrinin Eski Evleri”, **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, Sayı 2, ss. 129-151.

- Aksu, G. (2013), **Kentsel Yoksulluk Bağlamında Mekânsal Ayırışma Tokat Sulusokak Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı, Malatya.
- Aksu, G. (2015), “Bourdieu Metodolojisi ile Mekân-Toplum İlişkisine Bakmak: Tokat Sulusokak Örneğinde Bir Ampirik Araştırma Kurma Denemesi” İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı Yayımlanmamış Seminer Ödevi.
- Aksulu, I. (1994), **Fetihten Osmanlı Dönemi’ne Kadar Tokat Şehri Anıtları**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara.
- Aksulu, I. ve O. Kuntay (2013), **Kimlikli Kent Tokat**, Ankara: Hazırlık-Baskı.
- Aktaş, E. (2009), **XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Tokat.
- Aktüre, S. (1975), “17. Yüzyıl Ortasından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 106-109.
- Aktüre, S. (1981), **19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi**, (2. Baskı), Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım.
- Aktüre, S. ve T. Şenyapılı (1976), “Safranbolu’da Mekânsal Yapının Gösterdiği Nitelikler ve Koruma Önerilerinin Düşündürdükleri”, **O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 61-96.
- Aktüre, S.(2001), “1830’dan 1930’a Kadar Ankara’da Günlük Yaşam”, **Tarih İçinde Ankara II**, *Aralık 1998 Seminer Bildirileri*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, ss. 35-74.

- Alada, A. B. (2007), “Küreselleşen Şehrin “Geleneksel Mahallesi’ne” Reddiye”, **Kent ve Politika-Antik Kentten Dünya Kentine**, ed. A. Mengi, s.s.27-45, Ankara: İmge Yayınevi.
- Alada, A. B. (2008), **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Alexander, J. E. (1827), **Travels From India to England**, London: Parbury, Allen and Co.
- Alleppo, P. of (1836), **The Travels of Macarius of Antioch**, Part 9 Black Sea,- Anatolia-Syria, trans. F. C. Belfour, London: Richard Bentley, New Burlington Street.
- Alpaykut, S. S. (2011), **İstanbul’da Yeni Konut Biçimi Olarak Kapalı Siteler: Karşılaştırmalı Bir Analiz** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Anabilim Dalı, İstanbul.
- Altun, T. D. A. (2012), “İzmir’de Yeni Bir Konut Üretim Süreci Olarak Kapalı Konut Siteleri”, **İdealkent**, Sayı: 6, ss. 40-61.
- Alver, K. (2013), **Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler**, 3. Baskı, Ankara: Hece Yayınları.
- Andersen, H. S. (2004), “Urban Sores. On The Interaction Between Segregation, Urban Decay and Deprived Neighbourhoods”, **Danish Buildings and Urban Research**.
- Anderson, J. G. C. (1903), **A Journey of Exploration in Pontus**, Bruxelles: H. Lamertin, Libraire-Eduteur.
- Andreasyan, H. D. (2013), **Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)**, İstanbul: Everest Yayınları.
- Arlı, A. (2012), “Şehir Sosyolojisi: 1970 Öncesi Tartışmalar Hakkında Bir Yeniden Değerlendirme”, ed. K. Alver, **Kent Sosyolojisi**, ss. 107-149, Ankara: Hece Yayınları.
- Arslan, H. (2014), “Türkiye’nin Kentleşme Sürecinde Konut Politikasının Evrimi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 40.

- Arslanyan, A. (2012), **Adım Agop Memleketim Tokat**, (5. Baskı), İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Asarkaya, H. (1941), **Osmanlılar Zamanında Tokat**, Cilt I, Tokat Matbaası.
- Asarkaya, H. (1950), **Osmanlılar Zamanında Tokat**, Cilt II, Tokat Matbaası.
- Aslanoğlu, R. (2000), **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, (2. Baskı), Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Ataay, F. (2001), “Türkiye’de Kapitalizmin Mekânsal Dönüşümü”, **Praksis**, Sayı: 2, ss. 53-96.
- Avar, A. A. (2009), “Lefebvre’nin Üçlü –Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân– Diyalektiği”, **Dosya**, Sayı: 17, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Aybet, G. Ü. (2010), **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, S. (2005), “Beypazarı Gürağaç Bağlarında Kubaşık Yaşam Felsefesi”, **Ankara’da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 149-156, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Aydın, U. (2005), “Bourdieu’de *Habitus*, *Alan* ve Eylem Sosyolojisi”, **Sosyalist Demokrasi İçin Yenyol**, Sayı 15/16, s.s. 121-128.
- Aytaç, Ö. (2006), “Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu”, **Sosyoloji ve Coğrafya Yıllığı**, ss. 897-914, İstanbul: Kızıl Elma Yayınları.
- Bal, H. (2008), **Kent Sosyolojisi**, (4. Baskı), Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Bal, E. (2011), **Türkiye’de 2000 Sonrası Neoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul.
- Baran, A. G. (2013), “Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi”, **Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler**, ss. 2-20, Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Barış, M. E. (1987), **Tokat Kentinin Açık ve Yeşil Alan İlişkileri ve Peyzaj Mimarlığı Açısından Alınması Gereken Önlemler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Başkaya, F. (2000), **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, Maki Basın Yayın.
- Bayırbağ, M. K. (2010), “Devletin Yeniden Ölçeklenmesi, Dışlanma ve Neoliberalizmin Zamansallığı”, **Tarih, Sınıflar ve Kent**, der. B. Şen ve A. E. Doğan, ss. 271-308, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bektaş, L. (2017), “Şehirciliğin Soyut Mekânı vs Gündelik Hayatın Toplumsal Mekânı”, **XXL**, Mayıs 2017, <https://xxi.com.tr/>, Erişim Tarihi: 04.08.2017.
- Belsey, C. (2002), **Poststructuralism: A Very Short Introduction**, Oxford, Oxford University Press.
- Bilgen, H. (1985), “Ankara’da Günlük Yaşam 1928-1938”, **Mimarlık**, Yıl 23, Sayı 2-3, ss. 17-21.
- Beşirli, M. (2005), **Orta Karadeniz Kentleri Tarihi 1**, Tokat (1771-1853), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası.
- Bilgin, N. ve Ş. Tanıyıcı (2008), “Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 15, ss. 136-159.
- “Bir Asırda Tokat: Nesilden Nesile Bir Miras”, (2000), İzmir: Çözüm Ajans Basın ve Yayıncılık.
- Boratav, K. (2005a), **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, (2. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2005b), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, (9. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Bourdieu, P. (1977), **Outline of a Theory of Practise**, trans. Richard Nice, Cambridge University Press.

- Bourdieu, P. (1984), **Distiction: A Social Critique of the Judgement of Taste**, Cambridge: Harvard Univeresity Press.
- Bourdieu, P. (1996), **State Nobility: Elite Schools in the Field of Power**, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1999), “Site Effects”, **The Weight of The World: Social Suffering in Comtemporany Society**, ed. P. Bourdieu et al., pp. 123-129, Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2006a), **Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı**, N. K. Sevil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2013), **Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin**, çev. L. Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2014), **Seçilmiş Metinler**, çev. L. Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. vd. (2015a), **Dünyanın Sefaleti**, yay. haz. L. Ünsaldı, Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Bourdieu, P. vd. (2015b), **Ayırım**, çev. D. F. Şannan ve A. G. Berkkurt, Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Bourdieu, P. (2015c), **Pratik Nedenler**, çev. H. U. Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. ve L. Wacquant (2012), **Düşünümsel Bir Antropi İçin Cevaplar**, çev. N. Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozbulak, K. (2010), “Sermaye, Kentsel Dönüşüm ve Varoş: Fakirin Malı, Zenginin Hazinesi”, **Birgün**, <http://www.mimdap.org/?p=34845>, E. T. 01.01.2016.
- Bozbulak, S. (2016), “Gecekonduyan Varoş’a: Gülsuyu Mahallesi”, **İstanbul’da Kentsel Ayırışma**, yay. Haz. H. Kurtuluş, (2. Baskı), İstanbul: Bağlam Matbaacılık.
- Bozkurt, S. G. ve H. Altınçekiç (2013), “Anadolu’da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri İle Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İncelenmesi”, **Journal of Faculty Forestry**, 63 (1), ss. 69-91.

- Bozyiğit, A. E. (2005), “Ankara Bağları”, **Ankara’da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 101-108, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Brant, J. (1836), “Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor, in the Year 1835”, **Journal of the Royal Geographical Society of London**, Vol. 6, pp. 187-223, London: John Murray.
- Brenner, N. (2000), “The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre, Urban Theory and The Politics of Scale”, **International Journal of Urban and Regional Research**, Vol. 24, pp. 361-378.
- Burnaby, F. (2014), **At Sirtında Anadolu**, (6. Baskı), çev. F. Taşkent, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bütüner, Z. (2015), “Alman Seyyah Andreas David Mordtmann ve Tokat”, **Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, 25-26 Eylül 2014, Cilt 1, ss. 395-310, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık.
- Calhoun, C. (2014), “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları”, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., ss. 77-130, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2015), “Şimdiki Zamanın Sosyolojik Analizi İçin: Tarihsel Sosyolog Olarak Bourdieu”, **Bourdieu ve Tarihsel Analiz**, çev. Ö. Akkaya, ed. G. Çeğin, s.s. 65-109, Ankara: Heretik Yayınları.
- Callinicos, A. (2013), **Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış**, (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Candan, B. and B. Kolluoğlu (2008), “Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in İstanbul”, **New Perspectives on Turkey**, Vol. 39, pp. 5-46.
- Cangi, R., A. Yağcı ve D. Kılıç (2013), “Tokat Bağcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 01-03 Kasım 2012, Cilt 2, ss. 315-325.
- Cantek, Ş. F. ve B. C. Zırh (2014), “Bir Semt Monografisine Doğru: Cebeci’ye Bakmak”, **İdealkent**, Sayı: 11, ss. 138-170.

- Castells, M. (1997), **Kent, Sınıf, İktidar**, çev. A. Erendil, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cemal, A. (1932), **Tokat**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Cerasi, M. (1999), **Osmanlı Kenti**, çev. A. Ataöv, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Childs, W. J. (1917), **Across Minor on Foot**, Second Impression, Edinburgh and London: William Blackwood and Sons.
- Cinlioğlu, H. T. (1973), **Osmanlılar Zamanında Tokat**, Cilt IV, Tokat: Tokat Matbaası.
- Cuinet, V. (1892), **La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonné De Chaque Province De L'asie Mineure**, Paris: Ernest Leroux.
- Çadircı, M. (2013), **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, (3. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çakır, V. (2005), “Konya’nın Geleneksel Eğlence Kültürü”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, ss. 355-382.
- Çavdar, N. (2014), “19. Yüzyıl Ortalarında Tokat’ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi”, **Yeni Türkiye**, Sayı 60, Ermeni Meselesi Özel Sayısı 1, ss. 449-470.
- Çavuşoğlu, E. (2014), **Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çaycı, A. (2006), “Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 21, ss. 115-146.
- Çelebi, E. (2004a), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, 1. Cilt 1. Kitap, Haz., S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2004b), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, 1. Cilt 2. Kitap, Haz., S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Çelebi, E. (2006), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne**, 3. Cilt 1. Kitap, Haz., S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2008), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, 2. Cilt 2. Kitap, Haz., S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2010), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Ürgüp**, haz. S. A. Kahraman, 5. Kitap Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelik, H. (2013), “Ankara’nın Bağcılık Kültürü”, **I. Büyük Ankara Kurultayı**, 7-11 Ekim 2013.
- Çetin, E. (2013), “Tanzimat Döneminde Yol Yapım Çalışmalarına Bir Örnek: İzmir-Birunâbâd Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Sayı 53, ss. 145-163.
- Çımrın, K., J. Strutz ve E. Çavuşoğlu (2011), “Kentsel Dönüşüm Baskısı Altındaki Mahallelerdeki Güç İlişkilerinin Bourdieucu Bir Okuması”, **Dünya Şehircilik Günü 7. Türkiye Şehircilik Kongresi**, ss. 1-35.
- Çınar, C., F. Çizmecici and A. Köksal (2006), “The New Adress of Social Polarization in Istanbul: Gated Communities”, 42nd ISoCaRP Congress.
- Çinili, O. (1968), "Beykoz," İstanbul Mesireleri: 34, **İstanbul Dergisi**, Mayıs 1968.
- Daş, M. (2015), “Tokat’ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler”, **Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, 25-26 Eylül 2014, Cilt 1, ss. 363-370, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık.
- Deniz, K. (2004), **Konya’da Farklı Üç Kentsel Mekânda Kent Kimliği Üzerine Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Konya.
- Develioğlu, F. (1992), **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi.

- Dirimtekin, F. (1964), **Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul**, İstanbul: Baha Matbaası.
- Doğan, A. E. (2002), **Birikimin Hamalları**, İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Doğan, A. E. (2005), **İslamcı Belediyelerin On Yılı (1994-2004): Kayseri Örneğinde Sosyo-Mekânsal Bir Çözümleme** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, Ankara.
- Doğan, A. E. (2007), “Mekân Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri’den Bakmak”, **Praksis**, Sayı 16, ss. 91-122.
- Doğan, M. S. (2010), “Yirminci Yüzyıl Başında Konya”, <http://www.konya.bel.tr/sayfadetay.php?sayfaID=260>, Erişim Tarihi: 16.03.2016.
- Doğru, H. (1995), **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Domingues, Jo. M. (2000), “The City, *Rationalization and Freedom in Max Weber*,” **Philosophy & Social Criticism**, vol. 26, no. 4, pp. 107-126.
- Duncan, S., M. Goodwin and S. Halford (1988), “Policy Variations in Local States: Uneven Development and Local Social Relations”, **International Journal of Urban and Regional Research**, Volume 12, Issue 1, pp. 107-128.
- Duran, S. (2006), **Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Duru, B. ve A. Alkan (2002), “ Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”, **20. Yüzyıl Kenti**, ss. 7-25, Ankara: İmge Kitabevi.
- Dutoğlu, Y. (2012), **Ak Zambaklar Şehri Tokat**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eken, G. (2014), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 15/1, ss. 155-169.

- Emirbayer, M. (2014), “Charles Tilly ve Pierre Bourdieu”, çev. E. Ünal, **Cogito**, Sayı: 76, ss. 42-78.
- Eraydın, A. (2006), “Günümüzde Mekâna Yeniden ve Toplu Bir Şekilde Bakma Gereği”, **Değişen Mekân: Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003**, ss. 7-67, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Erciyas, B. (2012), “Komana Arkeolojik Araştırma Projesi”, **Tokat Sempozyumu**, 01-03 Kasım 2012, Cilt 1, ss. 127-139.
- Erdem, S. (1987), “Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, ss. 11-16, Ankara: Gelişim Matbaası.
- Erdoğan, Ş.(2005), “Bağlar, Bağlar, Yine Bağlar”, **Ankara’da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 65-80, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Erdönmez M. E. ve A. Akı (2005), “Açık Kamusal Kent Mekânlarının Toplum İlişkilerinde Etkileri”, **Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, Sayı: 1, ss. 67-87, <http://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-21939-ARTICLEERDONMEZ.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2016.
- Erkan, R. (2010), **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Erkul, A. K. (2010), **Ankara’da Kent İçi Hareketlilikte Konut ve Yer Tercihinin Aktör-Yapı Dinamikleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Erman, T. (2004), “Gecekondu Çalışmalarında ‘Öteki’ Olarak Gecekondu Kurguları”, **European Journal of Turkish Studies**, Sayı:1, <https://ejts.revues.org/85>, Erişim Tarihi: 24.11.2016.
- Ersoy, M., T. Şengül ve S. Demşek (2003), **Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması : Türkiye Deneyimi**, Ankara: ODTÜ.
- Ertürk, H. ve E. Karakurt Tosun (2009), “Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 16, ss. 37-53.

- Eruz, A. F. (2013), “Yalı”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 43, ss. 301-305, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Faroqhi, S. (2011), **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, çev. N. Berktaş, (5. Baskı), İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- Faroqhi, S. (2014), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. E. Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fichter, J. (2006), **Sosyoloji Nedir**, çev. N. Çelebi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fisher, C. S. (1995), “The Subcultural Theory of Urbanism: A Twentieth-Year Assessment”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 101, No. 3, pp. 543-577, The University of Chicago Press.
- Fletcher, J. P. (1850), **Narrative of a Two Years’ Residence at Nineveh, And Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria**, Vol. I, London: Henry Colburn.
- Genç, M. (1987), “17. ve 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, ss. 145-169, Ankara: Gelişim Matbaası.
- Giddens, A. (2000), **Sosyoloji**, yay. haz. H. Özel ve C. Güzel, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Gorski, P. S. (2015), “Sonuç”, **Bourdieu ve Tarihsel Analiz**, çev. Ö. Akkaya, ed. G. Çeğin, s.s, 65-109, Ankara: Heretik Yayınları.
- Gottdiener, M. (2001), “Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru”, **Praksis**, Sayı: 2, ss. 248-269.
- Gottdiener, M. and R. Hutchison (2011), **The New Urban Sociology**, Westview Press.
- Göde, K. (1987), “XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hakimiyetinde Tokat”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, ss. 17-22, Ankara: Gelişim Matbaası.
- Göka, Ş. (2001), **İnsan ve Mekân**, İstanbul: Pınar Yayınları.

- Gökbilgin, T. (1974), “Tokat”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 12/1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Göker, E. (1999), “Örtünme Pratiği ve Din Alanı-Öznelci Toplumbilimin Sınırları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 81, ss. 1-29.
- Göker, E. (2014a), “Ekonomik İndirgemeci” Mi Dediniz, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., ss. 277-302, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göker, E. (2014b), “Araştırma Tasarımı Açısından Pierre Bourdieu’nun Sanat Sosyolojisi”, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., s.s. 525-558, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göktaş, U. **Kartpostallarda Mesireler**, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.
- Güler, M. (2011), “Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı: 66-1, ss. 49-71.
- Güllüce, H. (2013), “Mevlana’nın Yaşadığı VII/XIII. Asırda Belh ve Konya’nın İlmi ve Tasavvufi Durumuna Genel Bir Bakış”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 55, ss. 101-112.
- Güllüpinar, F. (2012), “Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirilmesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 21, Sayı 3, ss. 1-29.
- Günay, İ., A. Delen ve M. Hekim (2016), “Obje Tabanlı Sınıflandırma Yöntemi ile Tokat İli Uydu Görüntüleri Üzerinde Yapısal Gelişimin İzlenmesi”, **EEB 2016 Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Sempozyumu**, 11-13 Mayıs 2016, ss. 391-395, Tokat.
- Günel, G. (2005), “Ankara Bağları ve Bağ Evleri”, **Ankara’da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 50-64, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Gürdere, M. (2017), **20. Yüzyılda Tokat**, Cilt II, Sivas: Es-Form Ofset.
- Güvenç, B. (1979), **İnsan ve Kültür**, (3. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güzel, A. (2005), “Şanlıurfa’da Sayfiye Yerleşmeleri”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı 11, ss. 97-104.

- Güzey, Ö. (2012), “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Neo-Liberal Kent Politikaları, Yeni Kentsel Aktörler ve Gecekondu Alanları”, **İdealkent**, Sayı: 7, ss. 64-83.
- Hamilton, W. J. (1842), **Research in Asia Minor, Pontus and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology**, Vol. I, London: John Murray, Albemarle Street.
- Hanılçe, M. (2012), “Tokat’ta Medfûn Meşhur Bir Misyoner: Henry Martyn”, **Tokat Sempozyumu**, 01-03 Kasım 2012, Cilt 1, ss. 151-182.
- Harvey, D. (1991), **The Urban Experience**, Oxford: Blackwell Publishers.
- Harvey, D. (1999), **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Modelleri**, çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2002), “Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma”, **20. Yüzyıl Kenti**, çev. ve der. B. Duru ve A. Alkan, Ankara: İmge Kitabevi.
- Harvey, D. (2008), **Yeni Emperyalizm**, çev. H. Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2011), **Umut Mekânları**, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasan Erdem Fotoğraf Arşivi.
- Işık, C. (2013), “Kültür Sosyolojisi: Toplumsalı Anlamada Bir Zorunluluk”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 152-169.
- Işık, O. (1994), “Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 64-65, ss. 7-38.
- Işık, O. ve M. M. Pınarcıoğlu (2011), **Nöbetleşe Yoksulluk**, (8. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İmamoğlu, V. (2001), **Kayseri Bağ Evleri**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İmamoğlu, V. (2009), “Bağ Hayatı”, **Kayseri Ansiklopedisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No 70, ss. 184-189.
- İmga, H. (2014), “Ön Cebeci Mahallesi, Nâm-ı Diğer Kurtuluş Senti”, **İdealkent**, Sayı: 11, ss. 172-177.

- İnalcık, H. (1981), “Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: Gelişme Dergisi 1980 Özel Sayısı**, ss. 1-65, Ankara.
- İncesakal, M. (1998), “Geleneksel Bağ Evleri”, **İpek Yolu**, Sayı 1, ed. Y. Küçükdağ, ss. 223-244, Konya.
- İnciciyan, G. V. (2000), **Boğaziçi Sayfiyeleri**, düz. O. Duru, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İrtem, S. K. (1942), “16. Asırda İstanbul ve Mesireleri”, **Akşam Gazetesi**, 20 Nisan 1942.
- İstanbul Ansiklopedisi** (2010), “Gökdelenler”, ss. 426-431, İstanbul: Ntv Yayınları.
- İşbirli, M. (1987), “XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, ss. 57-70, Ankara: Gelişim Matbaası.
- İzbırak, R. (1947), “Kayseri Şehrinin İşleme ve Gelişiminde Bağcılığın Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 4, ss. 507-521.
- Jackson, J. (1799), **Journey From India towards England in the Year 1797**, London.
- Kadioğlu, Y. (2010), “Türkiye’de Fonksiyonel Özelliğini Kaybetmiş Geçici Yerleşmelere Bir Örnek: Tavas Bağ Evleri”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı 21, ss. 98-114.
- Kanbak, A. (2013), “İstanbul ve Kentsel Saçaklanma”, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 8, ss. 11-30.
- Kapusuz, A. (2004), **Tokat İlçelerimiz ve Bölgemiz**, Ankara: Ayka Yayıncılık.
- Karataş, N. (2007), “İzmir’deki Kentsel Saçaklanma Eğilimlerinin Torbalı-Ayrancılar’da Arazi Sahipliği El Değişim Süreçlerine Etkileri (1968-2000)”, **Planlama Dergisi**, Sayı: 40, ss. 3-12.
- Karpat, K. (2003), **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, çev. A. Sönmez, Ankara: İmge Kitabevi.

- Kaya, İ. (2013), “Coğrafi Düşünce de Mekân Tartışmaları”, **Posseible Düşünme Dergisi**, Cilt: 2, No: 3, ss. 1-13.
- Kaya, A. (2014), “Pierre Bourdieu’nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı”, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., s.s. 397-419, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, Ö. (2014), “Safranbolu: Geleneksel Dokusunu Muhafaza Eden Bir Osmanlı Beldesi”, **Gezgin Dergisi**, Sayı 92, <http://gezgindergi.com/safranbolu-geleneksel-dokusunu-muhafaza-eden-bir-osmanli-beldesi/>, Erişim Tarihi: 24.03.2016.
- Kaygalak, S. (2008), **Kapitalizmin Taşrası: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bursa’da Toplumsal Süreçler ve Mekânsal Değişim**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keleş, R. (1983), **100 Soruda Türkiye’de Kentleşme**, Konut ve Gecekondu, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Keleş, R. (1998), **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2008), **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keskin, Y. M. (1999), **XX. Yüzyılda Tokat’ın Sosyal ve Kültürel Yapısı**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Malatya.
- Keskinok, H. Ç. (2006), **Kentleşme Siyasaları**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kılınç, A. (2012), “Kayseri’nin Kentleşme ve Metropolitenleşme Sürecinde Yerel Yönetim (Belediye) Yapısındaki Gelişmeler ve Mekânsal Etkileri”, **Kayseri’nin Yirminci Yüzyılı: Mimarlık, Kent Tarihi ve Kültürü**, haz. B. Aslıskender, B. Ceylan ve A. E. Tozoğlu, ss. 119-138, Kayseri: Abdullah Üniversitesi.
- Kıray, M. B. (1998), **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kıray, M. B. (2007), **Kentleşme Yazıları**, (3. Baskı), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kinneir, J. M. (1818), **Journal Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814**, London: John Murray, Albemarle Street.

- Kiper, P. (2007), “Küreselleşme Sürecinde Değişen Kentler-Yitirilen Değerler”, **Kent ve Politika-Antik Kentten Dünya Kentine**, ed. Ayşegül Mengi, ss. 77-87, Ankara: İmge Yayınları.
- Knox, P. and S. Pitch (2010), **Urban Social Geography**, (6. Edition), Pearson Education Limited.
- Koç, V. (1973), **Hayat Hikayem**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Kodaman, B. (1987), “XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, ss. 170-183, Ankara: Gelişim Matbaası.
- Kopraran, K. Y. (1987), “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Tokat Şehrine Dair Verilen Bilgilerin Değerlendirilmesi”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, ss. 661-666, Ankara: Gelişim Matbaası.
- Köktürk, M. (2013), “Kültür Sosyolojisinin Temel Meseleleri”, **Kültür Sosyolojisi**, (3. Baskı), Ankara: Hece Yayınları.
- Kurt, Ü. (2015), “Lozan Mübadelesinin Ekonomik Sonuçlarını Emval-i Metruke Kanunları Üzerinden Okumak”, **Kebikeç**, Sayı 40, ss. 63-91.
- Kurtuluş, H. (2003), “Mekânda Billurlaşan Kentsel Kimlikler: İstanbul’da Yeni Sınıfsal Kimlikler ve Mekânsal Ayrışmanın Bazı Boyutları”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 23, Ankara: Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, ss. 75-96.
- Kurtuluş, H. (2010), “Kent Sosyolojisinde Değişen Kavrayışlar ve Türkiye’nin Kentleşme Deneyimi”, **Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları**, der. Ö. Uğurlu vd. İstanbul: Örgün Yayınevi, ss. 177-226.
- Kurtuluş, H. (2016a), “Bir ‘Ütopya’ Olarak Bahçeşehir”, **İstanbul’da Kentsel Ayrışma**, yay. haz. H. Kurtuluş, (2. Baskı), ss. 77-126, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kurtuluş, H. (2016b), “İstanbul’da Kapalı Yerleşmeler Beykoz Konakları Örneği”, **İstanbul’da Kentsel Ayrışma**, yay. haz. H. Kurtuluş, (2. Baskı), ss. 161-186, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Laçiner, Ö. (1996), "Kentlerin Dönüşümü", **Birikim**, Sayı: 86-87, ss. 10-16.
- Lefebvre, H. (1991), **The Production of Space**, Oxford: Blackwell Publishing.
- Lefebvre, H. (2016a), **Şehir Hakkı**, Çev. I. Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2016b), **Mekânın Üretimi**, çev. I. Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2017), **Kentsel Devrim**, Çev. S. Sezer, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lenep, H. J. V. (1862), **Orienteal Album: Twenty Illustrations, in Oil Colors, of the People and Scenery of Turkey**, New York: Anson D. F. Randolph, 683 Broadway.
- Lenep, H. J. V. (1863), **The Grave of Henry Martyn**, New York: Anson D. Randolph, 683 Broadway.
- Lenep, H. J. V. (1870), **Travels in Little-Known Parts of Asia Minor**, vol. II, London: John Murray, Albemarle Street.
- Löfgren, K. (2014), "Pierre Bourdieu, Mütakabiliyet Analizi ve İstatistik Eğitimi", **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., ss. 255-274, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Magda, M. (2003), **An Investigation of the Relation of Space to Society**, MSc Thesis, Msc Built Environment, Advanced Architectural Studies, London: University College of London Bartlett School.
- Marshall, G. (2005), **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. O Akınhay ve D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2003), **Kapital**, I. Cilt, çev. A. Bilgi, (3. Baskı), Eriş Yayınları.
- Marx, K. ve F. Engels (2012), **Alman İdeolojisi**, (2. Baskı), İstanbul: Eriş Yayınları.
- May, T., B. Perry, P. L. Gales, S. Sassen and M. Savage (2005), **The Future of Urban Sociology**, <http://soc.sagepub.com/>, Erişim Tarihi: 05.07.2015.
- Mckeown, K. (1980), "The Urban Sociology of Manuel Castells: A Critical Examination of the Central Concepts", **The Economics and Social Review**, Vol. 11, No. 4, pp. 257-280.

- Meral, Ş. (1938), **Tokat Vilayeti: Sıhî ve İctimaî Coğrafyası**, Ankara: Hapisane Matbaası.
- Merrifield, A. (2003), “Henri Lefebvre: a socialist in space”, **Thinking Space**, ed. M. Crang and N. Thrift, pp. 167-182, London: Routledge.
- Mihçioğlu, M. M. (2005), “Ankara’da Bağlar”, **Ankara’da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 93-100, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Miles, M. (2007), **Cities and Culture**, London: Routledge.
- Morier, J. (1816), **A Journey Persia, Armenia and Asia Minor, to Constantinople in the Years 1808 and 1809**, Philadelphia: M. Carey and Wells and Lilly.
- Mukul, İ. ve S. Sarı (2015), “Türkiye’de Dönüşüm Mekânı Olarak Kentler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 39, ss. 893-922.
- Nazif, A. (1987), **Kayseri Tarihi**, çev. M. Palamutoğlu, Kayseri: Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları.
- Niray, N. (2002), “Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, ss. 1-27.
- Ocak, E. (1996), “Kentın Değişen Anlamı”, **Birikim**, Sayı: 86-87, ss. 32-41.
- Ortaylı, İ. (1990), “Ankara’nın Eski Bağları”, **İdealkent**, Sayı 11, Ocak 2014, ss. 112-115.
- Otter, M. (1747), **Voyage En Turquie et En Perse**, Paris: Chez les Freres Guerin, rue Saint Jacques.
- Öğütü V. S. ve G. Çeğin (2013), “E. O. Wright Mikro Kavramları ile P. Bourdieu’nün Kavramsal Repertuarı Arasındaki Sentezin Empirik Analizde Yaratacağı İmkanlar”, **Praksis**, Sayı: 32, ss. 1-28.
- Öncü, A. (2010), “‘İdealinizdeki Ev’ Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı”, **Mekân, Kültür, İktidar**, 3. Baskı, Der. A. Öncü ve P. Weyland, çev. L. Şimşek ve N. Uygun, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özcan, K. (2005a), **Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Konya.
- Özcan, K. (2005b), “Orta Asya Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)”, **Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, No: 2, ss. 251-265.
- Özcan, K. (2006), “Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi: Bilig**, Sayı 38, ss. 161-184.
- Özcan, K. (2010), “Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Öğeleri”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi: Bilig**, Sayı 55, ss. 198-220.
- Özdağ, A. (2009), **19. Yüzyıl İkinci Yarısında Tokat’ta Sosyo-Ekonomik Yapı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Niğde.
- Özdemir, E. (2012), “Kentın Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar”, **Kent Sosyolojisi**, ed. K. Alver, ss. 151-177, Ankara: Hece Yayınları.
- Özdemir, M. A. (2016), “Karanfilköy Kentlere Vurulan ‘Neşter’ler”, **İstanbul’da Kentsel Ayrışma**, yay. haz. H. Kurtuluş, (2. Baskı), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Özgen, M. (2008), “Tokat Kentinin Ticaret Mekânları: 19.-20. Yüzyılda Meydan Sementinde Ticari Yaşam”, **Vakıflar Dergisi**, S. 31, ss. 141-203.
- Özgönül, N. ve F. Gökçe, “Ankara’da Kaybolan Kültür Varlıklarımız: Bağ Evleri”, **Tarih İçinde Ankara II**, Aralık 1998 Seminer Bildirileri, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, ss. 269-287.
- Özkan, T. (2014), “Keçiören’den Etlik’e Bir Ankara Fragmanı”, **İdealkent**, Sayı: 11, ss. 96-111.
- Özkiraz, A. ve Y. Acungil (2012), “Hemşehri Derneklerinin Kentlileşme Sürecindeki Rolü (Tokat Örneği)”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 1, ss. 247-272.

- Öztimur, N. (2014), “Feminist Teoride Pierre Bourdieu Tartışmaları”, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., ss. 581-604, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, B. (2004), **Kentsel Açık Alan Sistemi Oluşturulması: Kayseri Kent Bütünü Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Pamuk, Ş. (1987), “24 Ocak Sonrasında İktisat Politikaları, Sınıflar ve Gelir Dağılımı”, **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, der. K. Boratav vd., ss. 158-176, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Park, R. E. (1925), “The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment”, in **The City**, pp. 1-46, Chicago: The University of Chicago Press.
- Parker, S. (2004), **Urban Theory and The Urban Experience – Encountering The City**, London: Routledge.
- Pınarcıoğlu, N. Ş., A. Kanbak ve M. Şiriner (2010), “Kent Kuramları”, **Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları**, der. Ö. Uğurlu vd., ss. 71-102, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Pirelli Dergisi**, (1968), "Sarıyer ve Suları ile Bentleri," Yıl: 4, Sayı: 40, ss. 6-7.
- Porter, R. K. (1822), **Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia During the Years 1817, 1818, 1819 and 1820**, Vol. II, London: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown.
- Premier, T. (1819), **Voyage en Perse, Fait Dans Les Annees 1807, 1808 ET 1809, En Traversant La Natolie Et La Mesopotamie**, Paris: J. G. Dentu, Imprimeur-Libraire.
- “Resimlerle Beykoz Tarihi”, <http://www.beykoz.bel.tr/beykoz/detay/resimlerle-beykoz-tarihi>, Erişim Tarihi: 07.03.2017.
- Resuloğlu, Ç. (2014), “Kavaklıdere Senti’nin Oluşum Öyküsü”, **İdealkent**, Sayı: 11, ss. 226-248.

- Reyhan, C. (2008), **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rittersberger, H. vd. (2013), **Kent Sosyolojisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ritzer, G. ve J. Stepnisky (2013), **Sosyoloji Kuramları**, Çev. H. Hülür, Ankara: De Ki Yayın Ltd. Şti.
- Safvet, M. (2005), "Ankara'nın Bağları", **Ankara'da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 121-122, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Sager, T. (2011), "Neo-liberal Urban Planning Policies: A Literature Survey 1990-2010", **Progress In Planning**, Volume 76, Issue 4, Pages 147-199.
- Sakaoğlu, S. (2012), "Meram'da Üzüm Bağları Var Mıydı?", **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, Cilt 12, Sayı 15, ss.225-240.
- Sargent, J. (1836), **A Memoir Of The Rev. Henry Martyn**, Third Edition, Boston: Perkins and Marvin.
- Sarıkaya, N. (2005), "Ayaş'da Bağa Göçmek", **Ankara'da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 157-164, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Saturday Magazine** (1841), "Overland Journey from India to England", No. 561.
- Saunders, P. (2005), **Social Theory and the Urban Question**, Second Edition, London: Routledge.
- Saunders, P. (2013), **Sosyal Teori Kentsel Sosyolojisi**, çev. S. D. Getir, İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Sauveboeuf, L. F. D. F. (1782), **Mémoires Historiques, Politiques Et Géographiques Des Voyages Du Comte de Ferrières-Sauvebuf: Faits en Turquie, en Perse Et en Arabie**, BiblioBazaar.
- Savage, M. (2014), "Pierre Bourdieu'nun Kayıp Kent Sosyolojisi", **Cogito**, Sayı 76, ss. 106-120, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Savaş, A. (2010), "House Museum: A New Function For Old Buildings", **METU JFA**, 2010/1, 27: 1, pp. 139-160.

- Schmid, C. (2008), “Henri Lefebvre’s Theory of the Production of Space: Towards a Three-Dimensional Dialectic”, ed. Goonewardena, K. and S. Kipfer, R. Milgrom, C. Schmid, **Space, Difference, Everyday Life**, pp. 27-45, London: Routledge.
- Scott, R. (2009), **Urban Geography: Urban Growth Machine**, In: Kitchin, Rob And Thrift, Nigel eds. International Encyclopedia of Human Geography, Oxford, UK: Elsevier.
- Selçuk, B. ve İ. H. Tuğluk (2009), “Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul”, **Akademik Bakış**, Sayı 16, <http://www.akademikbakis.org>, ss. 212-224.
- Selimoğlu, Z. (1996), “İstanbul’un Son Yazlıklarından Heybeliada”, **Skylife**, Nisan 1996, ss. 24-27.
- Sencer, Y. (1979), **Türkiye’de Kentleşme: Bir Toplumsal ve Kültürel Değişim Süreci**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sennett, R. (1969), **Classic Essays on the Culture of Cities**, Prentice Hall.
- Sennet, R. (2011), **Ten ve Taş**, (4. Baskı), çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Serni, A. (2009), **Tokat’lı Yetvart’ın Anıları**, İstanbul: Pencere Yayınları.
- Sestini, I’Academicien (1782), **Voyage de Constantinople A Bassora, Par le Tigre et I’Euphrate, Et Retour A Comstantinople**, Paris.
- Sezgin, D. ve Ç. Varol (2012), “Ankara’daki Kentsel Büyüme ve Saçaklanmanın Verimli Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımına Etkisi”, **METU JFA**, Sayı: 29, ss. 273-288.
- Sipahi, E. B. (2011), **1980 Sonrası Yeni-Liberalizm ve Küreselleşmenin Etkisinde Yeni Bir Kentsel Gelişme Biçimi Olarak Güvenlikli Siteler: Konya Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kent ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, Ankara.
- Smith, E. and H. G. O. Dwight (1834), **Missionary Researches in Armenia: Including A Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia, With a Visit to**

- the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas**, London: George Wightman, Paternoster Row.
- Smith, N. (2008), **Uneven Development: Nature, Capital and Production of Space**, (3. Edition), Athens: The University of Georgia Press.
- Smith, P. ve A. Riley, (2016), **Kültürel Kurama Giriş**, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Smyth, W. W. (1854), **A Year with the Turks: or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan**, London: John W. Parker and West Strand.
- Somuncu, M. ve D. Işık (2012), “Erciyes Dağı’nın Rekreaasyon Alanı Olarak Kayseri Kenti İçin Önemi ve Dağın Sosyo-Kültürel Yaşam Üzerindeki Etkileri”, **Kayseri’nin Yirminci Yüzyılı: Mimarlık, Kent Tarihi ve Kültürü**, haz. B. Aslıiskender, B. Ceylan ve A. E. Tozoğlu, ss. 225-251, Kayseri: Abdullah Üniversitesi.
- Southgate, H. (1888), **Narrative of a Visit to the Syrian Jacobite Church of Mesopotamia; With Statements and Reflections Upon the Present State of Christianity in Turkey, and the Character and Prospects of the Eastern Churches**, Newyork: D. Appleton&Co.
- Söylemezoğlu, G. (2005), “Arkeolojik Buluntuların Işığı Altında Anadolu Bağcılığının Tarihçesi”, **Ankara’da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 1-31, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Stanek, L. (2008), “Space as Concrete Abstraction, Hegel, Marx, and Urbanism in Henri Lefebvre”, **Space, Difference, Everyday Life**, ed. K. Goonewardena etc., pp. 62-79, London: Routledge.
- Strabon (1969), **Coğrafya (Geographika)**, Kitap XII, Bölüm I-II-III, çev. A. Pekman, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Suter, H. (1838), “Notes on a Journey from Erz-Rum to Trebizond by Way of Shebb-khaneh, Kara Hisar, Sivas, Tokat and Samsun, **The Journal of the Royal Geographical Society of London**, Vol. 10, in October, pp. 434-444, London: John Murray.

- Sülap, Z. T. A. (1999), “Mevzini Savun Diyor, Sefil Fare”, **Birikim**, Sayı: 123, ss. 76-82.
- Sümter, M. (2005), “Ankara’da Bağ Bozumu ve Pekmez Kültürü”, **Ankara’da Bağcılık ve Bağ Kültürü**, haz. K. Toygar ve N. B. Toygar, ss. 85-92, Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Süreyya, O. (2011), “Meram Bağları”, <http://www.aksitarih.com/meram-baglari-2.html>, Erişim Tarihi: 17.03.2016.
- Swartz, D. (2009), “Kültür ve Din İncelemeleri Arasındaki Köprü: Pierre Bourdieu’nun Sembolik Gücün Politik Ekonomisi”, çev. İ. Şahin, **Dergi Karadeniz**, Sayı 17, ss. 182-195.
- Swartz, D. (2013), **Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi**, çev. E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swartz, D. (2015), “Bourdieu’cü Perspektiften Sosyolojik Analiz İçin Meta-ilkeler”, **Bourdieu ve Tarihsel Analiz**, yay. haz. G. Çeğin, çev. Ö. Akkaya, 41-64.
- Şahin, G. (2005), “Amerikalı Bir Misyonerin 19. Yüzyıl Ortalarında Türk-Ermeni İlişkileri İle İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ermeni Özel Sayısı**, Cilt 7, Sayı 1, ss. 208-239.
- Şahin, İ. ve F. M. Emecen (1988), “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı VII-VIII, ed. İ. E. Erünsal, C. Ferrard ve C. Woodhead, ss. 287-308, İstanbul.
- Şahin, M. (2013), **Konya’da Tanzimat’ın Uygulaması (1840-1843 Tarihli 76 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre)** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Konya.
- Şavran, T. G. ve diğerleri (2012), **Klasik Sosyoloji Tarihi**, (2. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1947), “19. Asırda Çamlıca’da Köşkler ve Saraylar”, 16 Eylül 1947, **Akşam Gazetesi**.

- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1952a), “Göksu’ya Dair”, Eski Mesireler: 1, 19 Temmuz 1952, **Cumhuriyet Gazetesi**.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1952b), "Çamlıcaya Dair", 2 Ağustos 1952, **Cumhuriyet Gazetesi**.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1952c), "Sarıyer Hakkında" Eski Mesireler 4, 09.08.1952, **Cumhuriyet Gazetesi**.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1955), “Beşiktaş Mesireleri”, **İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu**, No: 165-166, Ekim-Kasım 1955.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (2005), “İstanbul İçin Söylenen Sözler”, **Asırlar Boyunca İstanbul**, Cumhuriyet Gazetesi Eki, Mart, 2005.
- Şehsuvaroğlu, H. Y., “Haydarpaşaya Dair”, İstanbul Mesireleri 6, <http://earsiv.sehir.edu.tr>.
- Şen, B. (2016), “Soylulaştırma: Kentsel Mekânda Yeni Bir Ayrışma Biçimi”, **İstanbul’da Kentsel Ayrışma**, yay. haz. H. Kurtuluş, (2. Baskı), ss. 127-159, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Şengül, M. (2007), “Kentleşen Dünya, ‘Küreselleşme’ ve Yoksulluk: Türkiye Kentleşmesine Bir Bakış”, **Kent ve Politika Antik Kentten Dünya Kentine**, ed. A. Mengi, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şengül, T. (2000), “Radikal Kent Kuramları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme: Alternatif Bir Yaklaşım Doğru”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 1, ss. 27-58.
- Şengül, T. (2001), “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, **Praksis**, Sayı 2, s. 9-31.
- Şengül, T. (2009), **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şentürk, Y. (2014), “Contradictory Spaces of Labor: The Social and Spatial Practices of Work Life in Istanbul”, **Understanding The City: Henri Lefebvre and Urban Studies**, ed. G. E. Lelandais, pp. 189-212, Cambridge Scholars Publishing.

- Şimşek, S. (2014), “Emval’i Metruke İle İlgili Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Açılacak Davaların Muhtemel Sonuçları”, **Adalet Dergisi**, Sayı: 49, ss. 197-229.
- Şimşirgil, A. (1990), **Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Şimşirgil, A. (1995), “XV-XVI Asırlarda Tokat Şehrinde İktisadî Hayat”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı 10, ss. 187-210.
- “Şirket-i Hayriye”, <http://www.sehirhatlari.istanbul/tr/kurumsal/halic-tersanesi458.html>, Erişim Tarihi: 11.04.2016.
- Tanci, E. A. M. İbn Battûta (2004), **İbn Battûta Seyahatnamesi I**, çev. A. S. Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tancoigne, J. M. (1820), **A Narrative of a Journey into Persia and Residence at Teheran**, trans. G. Gardane, London: William Wright.
- Tapur, T. (2009), “Konya’da Tarihi Bir Yerleşim Merkezi: Sille”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı 53, ss. 15-30.
- Tatlıcan, Ü. ve G. Çeğin (2014), “Bourdieu ve Giddens: Habitus ve Yapının İkiliği”, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., ss. 303-366, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tavernier, J. B. (2010), **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos, çev. T. Tunçdoğan, (2. Baskı), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- TBMM Vakfı Yayını, “Aynalıkavak Kasrı”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/4748/001595060013.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 15.05.2016.
- Tekeli, İ. (2000), “Gündelik Yaşam Üzerine Düşünceler”, **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, der. F. Atacan vd., İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2011), **Anadolu’da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Tekinsoy, K. C. (2011), “Geleneksel Bağ Evleri”, **Kayseri’nin İmari ve Mekânsal Gelişimi**, Kayseri: Aydoğdu Ofset.
- Ter, Ü. (2002), **Konya Kenti Açık ve Yeşil Alan Varlığı İçinde Tarihi Kent Merkezinin Kentsel Tasarımı Üzerine Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Texier, C. (2002), **Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, çev. A. Suat, Cilt 3, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Theodore, N., J. Peck ve N. Brenner (2012), “Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasaların Egemenliği”, **İdealkent**, Sayı: 7, ss. 21-37.
- Tileş, G. K. (2007), **Spatial Choices of Middle Classes in Çayyolu and Kaçışören; Ankara**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ortadoğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara.
- Timur, T. (2010), **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara: İmge Kitabevi.
- “Tokat: Tarihe Kök Salan Kent”, (2010), Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği, İstanbul: Sanat Çevresi.
- Tokat Belediyesi İmar Planları.
- Topçu, K. (D.), (2011), “Kent Kimliği Üzerine Bir Araştırma: Konya Örneği”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 8: 2, <http://www.insanbilimleri.com>.
- Torunoğlu, E. (2007), “Kentsel Dönüşüm: Pazarlamanın Dayanılmaz Hafifliği”, **Kent ve Planlama, Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak**, ed. A. Mengi, ss. 375-388, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tournefort, J. D. (2013), **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos, çev. T. Tunçdoğan, İkinci Kitap, 4. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- TUİK, “Nüfus İstatistikleri”, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim Tarihi: 20.11.2016.
- Tuncel, M. (2012), “Bugünkü Tokat”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 41, ss. 219-223.

- Tuncer, M. (2002), “Kentleşme Süreci ve Başkentlik Misyonu”, **Başkent Üniversitesi 79. Yıl Ankara Sempozyumu**, Ekim 2002.
- Tuncer, S. (2014), “Küçükesat: Bağ Evlerinden Mahalleye”, **İdealkent**, Sayı: 11, ss. 202-225.
- Tuş, M. (2007), **Sosyal ve Kültürel Açidan Konya**, Konya.
- Türkün, A. ve H. Kurtuluş (2016), “Giriş”, **İstanbul’da Kentsel Ayırışma**, yay. haz. H. Kurtuluş, (2. Baskı), ss. 9-24, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Türkyılmaz, M. (2012), “Eski Ankara Bağ Evleri Yaşantısı”, **Eski Ankara Bağ Evleri Yaşantısı Konferansı**, <http://kurumsal.data.atilim.edu.tr/pdfs/120918.pdf>, Erişim Tarihi: 01.03.2016.
- Uçar, Z. (2013), “19. Yüzyılda Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı’daki Mesire Kültürü”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, ss. 75-89.
- Ulukavak, K. (2004), “Safranbolu’da 25. Yıl”, **Yerel Kimlik**, Tarihi Kentler Birliği Safranbolu Buluşması, www.tarihiKentlerBirligi.org, Erişim Tarihi: 20.04.2016.
- Urry, J. (2015), **Mekânları Tüketmek**, Çev. R. Ögdül, (2. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uzun, C. N. (2006), “Kentsel Dönüşümde Yeni Bir Kavram: Seçkinleştirme”, **Değişen Mekân: Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003**, ss. 340-360, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Üçer, M. (1987), “Tokat ve Efsaneleri, İnanışları”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, ss. 217-230, Ankara: Gelişim Matbaası.
- Ülger, F. N. ve S. Önder (2006), “Kayseri Kenti Açık-Yeşil Alanlarının Nitelik ve Nicelik Açısından İrdelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 20 (38), ss. 108-118.
- Ünal, Ç. (2004), **Şehir Coğrafyası Açısından Tokat**, Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Ünal, E. (1969), İstanbul Mesireleri, Hayat Tarih Mecmua, S. 2/10, ss. 47-54.
- Vehbi Koç Vakfı, **Ankara Bağ Evi**, Tanıtım Kataloğu, www.vekam.org.tr.

- Wacquant, L. (2014), “Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi”, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., ss. 53-76, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (1978), **Economics and Society**, California: University of California Press.
- Wirth, L. (1938), “Urbanism As a Way Of Life”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 44, No. 1, pp. 1-24.
- Wirth, L. (2002), “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme”, der. B. Duru ve A. Alkan, **20. Yüzyıl Kenti**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Wolff, J. (1837), **Research and Missionary Labours Among the Jews, Mohammedans, and other Sects**, Philadelphia: Orrin Rogers.
- Wolfreys, J. (2014), “Bourdieu, Politika ve Marksist Teori”, **Ocak ve Zanaat**, der. G. Çeğin vd., çev. H. Çelik, ss. 459-472, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yasa, A. A. (1998), “Selçuklu Dönemi Konya’ında Şehrin Yeşil Dokusu”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 27, ss. 65-74.
- Yavi, E. (1986), **Tokat (Comana)**, İstanbul: Tokat Otelcilik Turizm A. Ş. Yayınları.
- Yavuz Acungil Fotoğraf Arşivi.
- Yaylagül, N. K. (2008), **Gecekonudan Apartmana Geçiş Sürecinde Kültürel Dönüşüm: Ankara Şentepe ve Birlik Mahallesi Örneğinin Bourdieücü Bir Çözümleme Denemesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Yaylı, H. (2012), “Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: İstanbul Örneği”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:12, Sayı:24, ss. 331-357.
- Yazıcı, N. (1999), “Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 3-4, ss. 253-258.
- Yel, A. M. (2014), “Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye, İktidar, Modernlik”, **Ocak ve Zanaat**, (3. Baskı), der. G. Çeğin vd., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yerasimos, S. (2005), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1. Dünya Savaşı’ndan 1971’e**, Cilt 3, çev. B. Kuzucuoğlu, İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.

- Yerasimos, S. (2007), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na**, Cilt 2, çev. B. Kuzucuoğlu, İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Yıldırım, B. E. (2006), **Ankara Sancağı'nın Tarihi Coğrafya Bakımından Yerleşme ve Nüfusu (1871-1907)** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara.
- Yırtıcı, H. (2009), **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.
- Yurt Ansiklopedisi**, (1984), "Tokat", Cilt 10, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Yüceşahin, M. M. ve S. Tuysuz (2011), "Ankara Kentinde Sosyo-Mekânsal Farklılaşmanın Örüntüleri: Ampirik Bir Analiz", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Sayı: 9/2, ss. 159-188.
- 3194 Sayılı İmar Kanunu, Tarih: 09.05.1985, Sayı: 18749, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3194.pdf>, Erişim Tarihi: 01.03.2017.